ناسنامەی زمانی کوردی

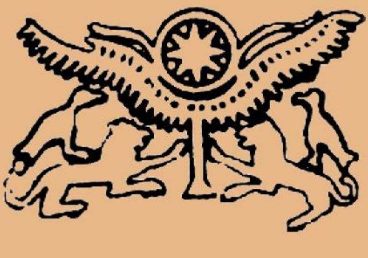

بەرگی دووەم
بەشەکانی ٤-٦
زمانی کوردی لە سەردەمی مادەکاندا

فازڵ ئوسولیان

ناسنامەی زمانی کوردی

لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانییە لەسەر مێژووی زمانی کوردی و شێوەزارەکانی

بەرگی دووەم

بەشەکانی ٤-٦

زمانی کوردی لە سەردەمی مادەکاندا

فازڵ ئوسولیان

سوید، ساڵی ٢٠١٥

E-mail: nasname.ziman@gmail.com

مافی چاپکردنەوەی پارێزراوە بۆ نووسەر

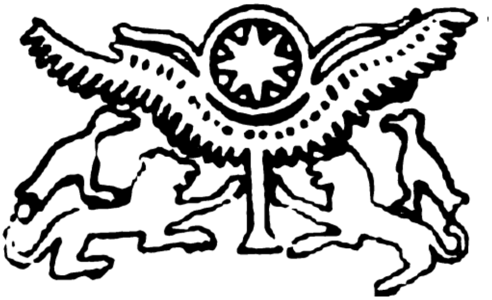

وێنەی سەر بەرگەکە:

مۆرێکی سەردەمی شوتارنا پادشای میتانییە، خۆرێکی باڵدارە کە هێمای پادشایانی میتانی بووە، لە تەنیشت ئەم مۆرەدا بە خەتی بزماری ئاوای لێ نووسراوە شوتارنای کوڕی کیرتا پادشای میتانی.

هەر ئەم هێمایە بوو کە دواجار لە سەردەمی هورییەکان، مادەکان و سەرئەنجام هەخامەنشییەکاندا باڵ و پەڕی گرت و پێگەیشت و بە ناوی " فەڕی- وەر" (وشەیەکی هەورامییە بە واتای"فەڕی خۆر") بوو بە هێمای پادشایەتی ئێران و هەروەها ئایینی زەڕدەشتی.

فەڕی وەر (فەڕی خۆر) هێمایەکی ئایینیی مادییە بۆ شکۆ و بەرەکەتی خۆر

هەر زمانێک بۆ خۆی زریایەکە
زوانی کوردی دوو دەریای بێبنە

ناوەڕۆک

سەر دێر .... لاپەڕە

پێشەکی ٩

بەشی چوارەم

سەرهەڵدانی زمانی کۆنی کوردی وەک زمانی گشتیی ئیمپراتوری ماد ١٢

هەلومەرجی ناوچەکانی کۆنی کوردەواری پێش لە دامەزراندنی پادشایەتی ماد ١٦

کۆچی هۆزەکانی تری ئێرانیی زمان بۆ وڵاتی کۆنی کوردەواری ٢٥

یەکیەتیی هۆزەکانی ماد ودەستەڵاتداری خانەدانی دیاکۆ ٢٦

ڕاپەڕینی ماد لە دژی ئاشوور ٣١

پادشایەتی ئاستیاگ و کۆتایی فەرمانڕەوایی ماد ٣٥

زمانی مادەکان ٣٩

هەڵەکانی دیاکۆنۆڤ ٤١

شوێنی نیشتەجێبوونی هۆزەکانی ماد لە ڕوانگەی دیاکۆنۆڤەوە ٤٣

بۆچوونی دیاکۆنۆڤ لەسەر شوێنی ژیانی زەڕدشت ٤٤

گاسای "وهێشتو- هۆیش دێش" لە ئەوێستادا ٤٧

بۆچوونی دیاکۆنۆڤ لەسەر ناوی زەڕدەشت ٤٧

پێوەری سەرەکی بۆ دەستنیشانکردنی شێوەزاری ئەویستایی و شێوەزاری گشتیی مادی ٥٢

دوو شێوەزاری زمانی مادی ٥٤

خەت و نووسین لە سەردەمی مادەکاندا ٥٧

ژمارەیەک لە وشەکان و دەستەواژەکانی مادی ٦١

ئەنجامەکانی ئەم بەشە ٩١

بەشی پێنجەم

شێوەزاری ئایینیی زوانی مادی (زوانی ئەوێستایی/ مۆگی/ هەورامی)............................ ٩٣
کورتەیەک لەسەر ئەوێستا ٩٤
بەراوردکاری و لێکۆڵینەوە لە وشەکانی ئەوێستایی لەگەڵ وشەکانی کوردیدا.................... ٩٦
(یادداشتهای گاتها) ٩٦
ڕوونکردنەوە لەسەر هێندێک لە دەستەواژە ئایینییەکانی ئەوێستا................................... ١٤٧

بەشی شەشم

ئەرێ زمانی هەورامی هەمان زمانی ئەوێستاییە؟... ١٦٥
١- گۆکردنی دەنگی" خ " بۆ " و" یان " هو (hv/xv) لە ئەوێستایی و لە هەورامیدا....... ١٦٦
٢- گۆکردنی دەنگی " ج" بۆ " ی" لە ئەوێستایی و لە کوردیدا.................................... ١٦٨
٣- پێتی " ز" لە ئەوێستایی و کوردیدا... ١٦٩
٤- پیتی "نگ (ň / ڹ) " لە هەورامی و لە ئەوێستاییدا ١٧٠
٥- ناوی بکەر لە زمانی ئەوێستایی و کوردیدا... ١٧١
٦- ئامرازی "ما (ma)" وەک نیشانەی نەرێنیکردن (نهی).. ١٧٢
٧- پاشگری "یەتی، ایەتی (iti)".. ١٧٣
٨- ئاوەڵکاری "فرا".. ١٧٤
٩- جێناوەکان لە ئەوێستایی و لە کوردیی هەورامیدا هەر وەک یەکن.............................. ١٧٤
١٠- هەبوونی نێر و مێ لە هەورامی و لە ئەوێستاییدا ١٨٢
١١- ناوی ئاژەڵەکان لە ئەوێستایی و لە هەورامیدا ١٨٢
بەراوردکردنی ژمارەیەک لە وشـەکانی فەرهەنگی ئەوێسـتایی کانگا لەگەڵ وشـەکانی زمانی کوردی و بە تایبەت هەورامیدا... ١٨٤

بەراوردکردنی ژمارەیەک لە وشـەکانی فەرهەنگی ئەوێسـتایی "بەیس فورم دیکشـنەری" لەگەڵ وشەکانی زمانی کوردی و بە تایبەت هەوراميدا.. ٢٤٠

سەرچاوەکان ٢٦٤

پێشەکی

کتێبی ناسنامەی زمانی کوردی لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانییە لەسەر چۆنیەتی سەرهەڵدان و گەشـەکردن و هەروەها هەوراز و نشـێوەکانی زمانی کوردی. ئەم لێکۆڵینەوەیە لە سـێ بەرگدایە و هەر بەرگێکیش چەند بەشێک لە خۆ دەگرێ بەم شێوەیەی خوارەوە:

بەرگی یەکەم: پاشـخانەکانی زمانی کوردی، باسـی ئەو بناغە و بنچینانە دەکا کە زمانی کوردی لەسـەری شـین بووە. باسـی زوانی ئەو هۆزانە دەکا لە کوردسـتاندا بەر لە سەرهەڵدان و گەشەکردنی زمانی کوردی وەک زمانی ئیمپراتوری ماد.

لە بەشـی یەکەمدا لە ڕێگای وشـەناسـییەوە پەیوەندیی فەرهەنگی و مێژوویی کوردەکان لەگەڵ سـۆمەرەکاندا ڕوون دەکرێتەوە و نیشـان دەدرێت کە کوردەکان و سـۆمەرەکان لە وڵاتی کۆنی کوردەواریدا پێکەوە ژیاون.

لە بەشـی دووەمدا باسـی پادشـایەتی میتانییان دەکرێ و تێکۆشـراوە کە پەیوەندیی زمانی میتانییەکان لەگەڵ زمانی کوردیدا ڕوون بکرێتەوە. هەر لەم بەشـەدا بە بەراوردکردنی زمانی کوردی لەگەڵ سانسـکریتیدا دەسـەلمێندرێت کە زمانی کوردیش هەر وەک زمانی میتانی خزمایەتییەکی نزیکی لەگەڵ سـانسـکریتیدا هەیە، و هەردووکیان سـەر بە یەک خێزانن.

بەشی سێیەم باسی پادشایەتی مانناییەکان دەکا، ئەم بەشە گرینگییەکی تایبەتی خۆی هەیە چونکە هەتا ئێسـتا باسـی زمانی مانناییەکان لە لایەن مێژوونووسـان و زمانناسـانەوە نەکراوە و ئەمە بۆ یەکەمین جارە کە ئەم بابەتە باسـی لێ دەکرێ و پەیوەندیی زمانی مانناییی لەگەڵ زمانی کوردیدا پێشان دەدرێت.

بەرگی دووەم سـەرەکیترین و گرینگترین بەشـەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە لە خۆ دەگرێ. لەم بەشـگەلەدا دوو تەوەری سـەرەکی مەبەسـتن، یەکەم ناسـاندنی زمانی مادی و پیشـاندانی ئەوەی کە مادەکان یەک زمانیان هەبووە بە دوو شـێوەزاری زۆر نزیک لەیەک، دووەم سـەلماندنی ئەوەی کە زوانی مادی بە هەر دوو شێوەزارەکەیەوە پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان هەیە لەگەڵ زمانی کوردیدا.

لە بەشـی چوارەمدا، بە هێنانەوەی ژمارەیەکی زۆر لە وشـە و دەسـتەواژەی زمانی مادی پەیوەندیی شێوەزاری گشتیی زمانی مادی لەگەڵ شێوەزاری کرمانجیدا ڕوون کراوەتەوە.

لە بەشـی پینجەمدا، بە شـێوەیەکی ڕەخنەگرانە، کتێبی "یادداشـتهای گات ها" لە نووسـینی ماموستای ئەوێستاناسی ئێرانی ئیبراهیم پوورداود، دراوەتە بەر شێکاری و هەڵسەنگاندن

و ئەوە سەلمێندراوە کە ئەم بەڕێزە لە زمانی ئەوێستایی تێ نەگەیشتووە و وەرگێرانەکانی و تێگەیشتنی لە وشەکان و دەستەواژەکانی ئەوێستایی بە شێوەیەکی دڵخوازانەیە و جێگای بڕوا نین.

لە بەشی شەشمدا بە بەراوردکردنی شێوەزاری کوردیی هەورامی لەگەڵ ئەوێستاییدا، ئەوە سەلمێندراوە کە شێوەزاری هەورامی هەمان شێوەزاری ئایینیی مادی یان ئەوێستاییە. هەر لەم بەشەدا واتای ڕاستەقینەی ژمارەیەک لە دەستەواژەکانی ئەوێستایی بە کەڵک وەرگرتن و یارمەتی زمانی کوردی ڕوون کراوەتەوە.

لە بەرگی سێیەمدا باسی زمانی کوردی دەکرێت لە پاش مادەکان، لەم بەرگەدا لێکۆڵینەوە لە ڕەوشی هەر دوو شێوەزارەکەی کوردی واتا شێوەزاری ئەوێستایی (هەورامی) و شێوەزاری گشتیی مادی لە سەردەمەکانی هەخامەنشییەکان، ئەشکانییەکان و ساسانییەکاندا کراوە.

لە بەشی هەفتەمدا ئەوە ڕوون کراوتەوە کە لە سەردەمی هەخامەنشییەکاندا زمانی کوردی (مادی) نە تەنیا کز نەبووە بەڵکوو بە پێچەوانەشەوە لە گەشەکردندا بووە. هەر لەم بەشەدا ئەوە ڕۆشن دەکرێتەوە کە لە سەردەمی ئەشکانییەکاندا هیچ گۆڕانێک بە سەر شێوەزاری ئایینیی مادی (ئەوێستایی / هەورامی)دا نەهاتووە و کاریگەریی زمانی ئەشکانییەکان لەسەر شێوەزاری گشتیی مادی (کرمانجی) زۆر کەم بووە. ئەو شێوەزارە کە بە ناوی زمانی "پەهلەویی ئەشکانی" ناسراوە، لە ڕاستیدا هەمان شێوەزاری گشتیی مادییە لەژێر کاریگەریی زمانی ئەشکانیدا. هەر لەم بەشەدا ئەوە ڕوون کراوتەوە کە شێوەزاری کوردیی سۆرانی لەژێر کاریگەریی زمانی هۆزەکانی ئەشکانیدا سەری هەڵداوەتەوە.

لە بەشی هەشتەمدا باسی نهێنییەکانی هەورامان کراوە، لەم بەشەدا بە هێنانەوەی بەڵگەی باوەڕپێکراو ئەوە سەلمێندراوە کە هەورامییەکان هەمان هۆزی مۆگان (مۆغان)ی مادن کە لە پاش هێرشی ئەسکەندەر کۆچیان کردووە بۆ هەورامان و لەوێ نیشتەجێ بوون.

بەشی نۆیەم باسی ڕەوشی زمانی کوردی دەکا لە سەردەمی ساسانییەکاندا و نیشان دراوە کە بە وەرگێڕانی زمانی ئەوێستایی (کوردیی هەورامی) بۆ سەر زمانی پارسی "پەهلەویی ساسانی" زمانی ئەوێستایی (هەورامی) وەک زمانی ئایینی سەرانسەری ئێران لە برەو خرا و بەم جۆرە زەبرێکی کاری بەر شێوەزاری ئایینیی زمانی کوردی کەوت. بەڵام زمانی ئەوێستایی وەک زمانی ئاخاوتنی هۆزی مۆگان لە هەوراماندا هەر مایەوە. هەر لەم سەردەمەدا زمانی پەهلەویی ساسانی (پارسیی میانە) کاریگەریی کردە سەر زمانی کوردی لە بەشەکانی باشووری کوردستاندا کە لە ئەنجامدا بوو بە هۆی پەیدابوونی دوو شێوەزاری تر لە کوردیدا، ئەویش شێوەزارەکانی **"کەلهوڕی و لەکی"**یە.

له بەشــی دەیەم کە دواین بەشــی ئەم لێکۆڵینەوەیە، ئەنجامی گشــتیی هەموو بەشــەکانی ئەم لێکۆڵینەوە پۆختە کراوەتەوە، و باســـی ئەوە دەکرێت کە زمانی کوردی هەر لە ســـەرەتای ســـەرهەڵدانیەوە دوو شـــێوەزاری هەبووە، یەکێکی شـــێوەزاری گشـــتیی زمانی کوردی (کرمانجی) و ئەوی دیکەش شـێوەزاری ئەوێسـتایی (هەورامی) زمانی کوردییە. ئەم دوو شـــێوەزارەش لە درێژەی ڕەوتی خۆیـانـدا چەنـد بنزاراوەیەکیـان لێ کەوتووەتەوە. شـێوەزارەکانی کرمانجی، سـۆرانی و باشـووری (کەلهوڕی) سـەر بە شـێوەزاری گشـتیی زمانی کوردین. هەروەها شێوزارەکانی هەورامی، زازاکی، لەکی و (شـەبەک، باجەڵان، کاکەیی) سەر بە شێوەزاری ئایینیی زمانی کوردی / ئەوێستایین.

ئەم لێکۆڵینەوەیەش بێگۆمان وەک هەر لێکۆڵینەویەکی تر بێ کەموکۆڕی نییە، ئەمە تەنیا هەنگاوێکە، بەڵام دەتوانێ دەســـتپێکێکی باش بێ بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لە ســـەر زمانی کوردی، دەتوانێ ڕێگاپێشـــاندەر بێت بۆ ئەو کەســـانەی کە دەیانەوێ بە لێکۆڵینەوە لەم ڕێڕەوەدا ڕووناکی زیاتر بخەنە سەر مێژووی زمانی کوردی.

هەر ڕەخنە، پرســیار، بۆچوون و پێشــنیارێکتان لەســەر بابەتەکانی ئەم لێکۆڵینەوە هەبێ دەکرێت بۆ نووسەری بنێرن، دڵنیا بن بە دڵفراوانییەوە وەردەگیردرێت.

E- mail: nasname.ziman@gmail.com

بەشی چوارەم

سەرهەڵدانی زمانی کۆنی کوردی وەک زمانی گشتیی ئیمپراتوری ماد وهەروەها وەک زمانی ئایینی وڵاتی کۆنی ئێران

زمانیش وەک هەر بوونەوەرێکی تر بە تێپەر بوونی کات ئاڵوگۆڕی بەسەردا دێ، هێندێ فاکتور هەن کە دەتوانن زۆرترین کاریگەرییان لەسەر زمان هەبێ بە دوو ئاراستەی جیاوازدا، یان ئەوەی کە زمانەکە بەرەو پێشکەوتن و گەشەدان دەبن ویان بەپێچەوانەوە بەرەو تێاچوون و نەمان. یەکێ لەو فاکتورە سەرەکیانە کە لە سەردەمی ئێستادا دەتوانێ ئاڵوگۆڕ لە زماندا پێک بینێ "ماسمێدیا (Masmedia)یە" بەڵام لەو سەردەمەی کە ئیمە مەبەستمانە واتا لە سەردەمی کۆندا کە هێشتا "ماسمێدیا" لە ئارادا نەبوو، دوو فاکتوری سەرەکی کاریگەرییان هەبوو:

- یەکەم ئایین، بۆ نموونە ئەو کاریگەرییە کە زمانی عەرەبی بە هۆی ئایینی ئیسلامەوە کردیە سەر زمانی خەڵکانی باکووری ئەفریقا.
- دووەم کۆچکردنی خەڵک لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر و تێکەڵاوبوونیان لەگەڵ کۆمەڵانی دیکەی خەڵک کە خاوەن زمانێکی دیکەن.

لەوانەیە فاکتورگەلی تریش هەبن کە کاریگەرییان هەبێ لەسەر گۆرانی زمان وەک فاکتوری سیاسی، کارپێکردنی زمانێک وەک زمانی کارگێڕی و دەستەڵاتداری وداسپاندنی ئەم زمانە بە سەر کۆمەڵانی تری خەڵک کە بەم زمانە نادوون دەتوانێ ببێتە هۆی برەوی و گەشەکردنی ئەم زمانە و بەرتەسک کردن و لاواز کردنی زمانەکانی ژێردەستە. بەڵام ئەم فاکتورانە سەرەکی نین.

لە سەردەمی مادەکاندا هەموو ئەم فاکتورانە لە بەرژەوەندی زمانی مادی (کوردی)دا کەوتنە کار، و زمانێک بە دوو شێوەزارەوە کە زۆریش لەیەک نزیک بوون سەری هەڵدا و برەوی ستاند.

١- کۆمەڵانێکی زۆر لە هۆزەکانی "کەیمری و سکاکان (ئەسکیت / شکیدا)" کە بە زمانێک قسەیان دەکرد کە زۆرنزیک بوو لە شێوەزاری مادەکان بەرەو کوردستان کۆچیان کرد و لە ناوچەکەدا جێگیربوون، تێکەڵاوبوونی ئەم هۆزانە لەگەڵ دانیشتووانی ناوچەکە بوو بە هۆی دولەمەندییەکی زیاتری زمانی مادی (کوردی).

٢- ئایینی زەردەشتی چەند سەدەیەک بەر لە دەستەڵاتداری مادەکان لە نێو هۆزەکانی مادداگەشەی سەندەبوو، ئەم دینە لە ڕاستیدا باوەڕ و بۆچوونەکانی ئەو بزوتنەوە ڕزگاریخوازانە

بوو کە بەساڵان بوو لە ناوچەکانی باشووری گۆلی ورمێی (دەریاچەی ئوروومییە) دژ بە دەسەڵاتداری خوێنمژی ئاشووری و دەستوپەیوەندەکانیان لە ناوچەکە لەوانە دەسەڵاتدارانیماننا سەری هەڵدابووەوە. ڕاپەڕینەکەی بەگداتوو لەگەڵ چەند هۆزێکی تری مادیدا لە ناوچەی "ماد- ڕاغە (مەراغە)" لە دژی "ئازا" پادشای ماننا، و کوشتنی ئازا لە ساڵی ٧١٦ پ.ز، و هەروەها ڕاپەڕینە کەم وێنەکەی خەڵکی ورمەت (ورمێی/ ئوروومییە) لە دژی ئاخسەری و گەورە پیاوانی مانناییی و کوشتنی هەموویان لە ساڵی ٦٦٠ پ. ز هەر لە درێژەی ئەم بزوتنەوەیەدا بوو[1]. ئەو کارەی کە زەردەشت وەک شاعێر و فیلسوفێکی گەورە کردی، لە ڕاستیدا پەرداختکردن و گەشەپێدان بەم بیر و بۆچوونە ڕزگاریخوازانە بوو لە قاڵبی سرودەکانی ئایینیدا. ئەم ئایینە تازەیە بە هەڵگرتنی دروشمی ڕاستی و چاکی و دوژمنایەتی لەگەڵ ستەمگەران توانی بە خێرایی پەرە بستێنێ وببێ بە دینێکی گشتگیر لە نێو هەموو هۆزەکانی دانیشتووی وڵاتی کۆنی ئێراندا چ ئەوانەی کە ئێرانی بوون و چ ئەوانەیش کە نائێرانی بوون. ڕابەرایەتی ئەم بزوتنەوەیە و ئەم دینە تازەیە لە دەستی هۆزی "مۆگان"دا بوو کە هەر لە مێژ بوو ئەرکی ئایینییان لە ئەستۆ بوو، و پیاوە ئایینییەکانیان وەک **" ئاسرەوان / ئاترەوان"** بەناوبانگ بوون.

لێرەدا پێویستە ڕوونکردنەوەیەک لەسەرپاشخانی ئەم وشەیە بدرێت. ئاثرەوان/ ئاترەوان وشەیەکی پەتی کوردییە لە دوو بڕگە پێک دێت "ئاتر- وان"، ئاتر وشەیەکی کوردیی شێوەزاری هەورامیی کۆنە و واتای ئاگر دەدا، و بڕگەی دووەم "وان" پاشگرێکی ئاسایی کوردییە کە واتای پارێزەر دەدات وەک پاسەوان، گاوان، شوان. وشەی ئاترەوان و هەروەها خۆدی ئاترەوان وەک مروڤێکی پیرۆزی ئایینی ناگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئایینی زەردەشتی بەڵکوو گەلێ کۆنترە و دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سەردەمانە کە هێشتا مروڤ کەرەستەی داگیرساندنی ئاگری دانەهێنابوو، بۆیە کوژانەوەیە ئاگر لە گوندێک یان لە کۆمەڵگەیەکدا دەبووە هۆی کارەسات و جاری وا هەبوو کە چەندین ڕۆژ و یان چەندین هەفتەی دەخایاند تا دیسانەوە ئاگرەکە هەڵبکەنەوە، هەر بۆیە بۆ بەرگری کردن لەم کارەساتە لە هەر گوندێک یان کۆمەڵگەیەکدا کەسێک وەک "ئاترەوان/ ئاگرەوان" ئەرکی پاراستنی ئاگرەکەی دەگرتە ئەستۆی خۆی بۆ ئەوەی کە نەکوژێتەوە، خەڵکی کۆمەڵگاکەش ئێوارەن لە دوای کاروباری ڕۆژانە باقەیەک دارو و سوتەمەنییان دەبرد بۆ ئاگرەوانەکە و بڵێسەیەک ئاگریان لێ وەردەگرت و دەیانبردەوە بۆ ماڵەوە، کاری ئاگرەوانی کارێکی قورس و ئەرکێکی گران بوو، دەبوای بەشەو و بەڕۆژ پارێزوانی لە ئاگرەکەی کردەبای، واتا ئەو کەسە ژیان خۆی تەرخان دەکرد بۆ ئەوەی خەڵکی کۆمەڵگاکە بێ ئاگر و ڕۆشنایی نەمێنێنەوە، جا بۆیە هەم ئاگر پیرۆز بوو و هەم ئاترەوان. ئەم کارە لە پێشدا لە ئەشکەوتەکاندا بەرێوە دەچوو، بەڵام لە دواییدا بۆ پاراستنی ئاگرەکە لە بەفرو باران و سەرما خانوویان دروست کرد و هەر لەو خانوویەدا جێگای مانەوە و ژیانیان بۆ

---

[1] بڕوانە بۆ بەرگی یەکەم بەشی سێیەم پادشایەتی ماننا

ئـاترەوانەکەش دابین کرد. لەمەولا ئـاترەوانی ئیتر بوو بە کـارێکی پیرۆز کە بە میرات دەچوو لە بنەماڵەدا لە باوکەوە بۆ کوڕ. ئەم پیشەی ئاگرەوانییە چەند هەزار ساڵی خایاندووە و چۆن ئەم ئاترەوانانە دواجار بوون بە بەشێک لە هۆزی مۆگان (مۆغان) هیچ زانیارییەک لە بەردەســـتدا نییە. بەڵام ئەوەی کە ڕوونە ئەمەیە کە هەم ئـاترەوانەکـان و هەم هۆزی مۆگانی مادی پێش لە سـەر هەڵدانی ئایینی زەردەشـتی هەر کار و ئەرکی ئایینیان لە ئەستۆ بووە. و لە دوای ســەر هەڵدانی ئایینی زەردەشــتی ئاترەوانەکان بوون بە پێڕەوانی چالاکی ئایینەکە و بڵاوکەرەوانی باوەڕی زەردەشتی، و هەروەها "ئاترخانە/ ئاترکەیە"کانیش بوون بە شــوێنی پەرەســـتشـــی ئاهورامەزدا. [وشـــەی "کەیە / کەدە" وشـــەیەکی کوردییە لە شێوەزاری زازاکییدا کە واتای خانوو دەدا][2].

هەر وەک لە بەشــەکانی پێشـودا باســی لێ کرا، زەردەشــت ڕێبەری ئایینی مۆگەکان و لە هەمان کاتیشــدا ســەرۆکی هۆزی مۆگان بوو، ئەو شــێوەزارەی کە زەردەشــت ســرودە ئایینییەکانی خۆی پێ هۆنیوەتەوە بێ گومان هەمان شـــێوەزاری هۆزی ماگ/ مۆگ واتا مۆگی بوو. هەر وەک لە هەموو بەڵگەنـامە مێژووییەکـانـدا هـاتووە و "هرودت"یش بە ڕۆشنی باسی لێ کردوە هۆزی ماگ یەکێ لە سەرەکیترین هۆزەکانی پێکهاتەی ماد بوون، کە بێجگە لە ئەرکی ئایینی، لە بەڕێوبەری کارو باری ســەربازیشــدا لە ئیمپراتوری ماددا بەشداری چالاکیان هەبووە. ئەم شێوەزارە کە ئێستا بە ناوی زوانی ئەوێستایی بەناوبانگە هەمان شــێوەزاری هۆزی مۆگانی مادییە. کە دواجار بوو بە زمانی ئایینی گشـــت ولاتی ئێرانی کۆن.

بە هاتنە سـەر کار و پەرەســەندنی دەستەڵاتداری مادەکان پێویسـتی بە زمانێکی هاوبەشـی کارگێری، ســـەربازی و پەیوەندایەتی(ارتباطات) لە نێوان هۆزەکاندا هاتە ئاراوە کە بووە هۆی سـەرهەڵدان و پەرەســەندنی هەر چە زیاتری شـێوەزاری گشـتیی مادی، " لێرەدا بۆ جیا کردنەوەی ئەم شـــێوزارە لە شـــێوەزاری ئایینی مادی (ئەوێســـتایی) دەســـتەواژەی **شـــێوەزاری گشـــتیی مادی** بە کار دەبرێت". ئەم شـــێوەزارە لە زۆربەی ناوچەکانی کوردســـتان و ئازەربایجانی ئێســـتادا هەتا دەگەیشـــتە ناوچەی "نامار/ نامری" (ناوچەی ڕۆژئاوای نێوان کەرکووک و خانەقین) قسەی پێ دەکرا.

لەم بەشـــەدا تێ دەکۆشـــرێت کە بە پشـــت بەســـتن بە کتێبی "مێژوی ماد"ی دیاکۆنۆڤ ، کورتەیەک لەسـەر ئەو زەمینە مێژووییە کە زمانی کوردی لە سـەری شین بوو و گەشـەی کرد بەرجەســتە بکرێتەوە و پەیوەندی وشـــە مادییەکان لەگەڵ زمانی کوردیدا بخرێتە بەر چاو.

[2] Ferheng, zazaki-kurmanci, çeko Kocadag, l.p 221, 2010

[بۆ ئاگاداری، لە هەرجێگایەک لەم کتێبەدا کە ئاماژە بە پەڕتووکی مێژووی مادی دیاکۆنۆڤ دەکرێ مەبەست وەرگێرانە فارسییەکەیەتی لە وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ساڵی ١٣٤٥].

لێرەدا سەبارەت بە کتێبی مێژووی مادی دیاکۆنۆڤ پێویستە ئەوە بوترێت کە گرینگترین و باشترین پەڕتووکێک کە تا ئێستا لەسەر مێژووی ماد نووسراوە، ئەم کتێبەیە. دیاکۆنۆڤ کتێبەکەی خۆی بە شێوەیەکی زانستیانە و بە کەڵک وەرگرتن و پشتبەستن بە بەڵگەنامە مێژووییەکانی ئەو سەردەمە نووسیوەتەوە، سەرچاوە سەرەکیەکانی بریتین لە ساڵنامەکانی پادشایانی ئاشوور و ئورارتوو، ئەو نامەیانە کە پادشایانی ئاشوور بۆ ڕاوێژ کردن و یارمەتی خواستن بۆ خۆدایانی ئاشووریان نووسیووە، جەنگنامەکان و نامەکانی سیخوری دەستوپەیوەندەکانی دەستەڵاتداری ئاشوور، نووسراوەبەردینەکان و هەروەها لە کتێبی مێژوونووسانی کۆنی یونانی وەک هرودت و کتسیاس کە لە ناوەڕاستی سەدەکانی پێنجەمی پ.ز. ژیاون. و هەروەها زۆر کتیب و بەڵگەی مێژوویی دیکە.

لێرەدا نابێ ئەوە لە بیر بچێتەوە کە نووسراوەکانی دیاکۆنۆڤ تا ئەو جێگایە کە دەگەڕێتەوە بۆ باسکردنی ڕووداوە مێژووییەکان بە وردبینییەکی کەم هەمتاوە نووسراوە هەر چەند بەری نییە لە کەموکوڕی بەتایبەت کاتێ کە باسی ئەوە دەکا کە لە سەدەکانی نێوان نۆیەم هەتا حەوتەمی پ.ز توخمی ئێرانیی زمان لە هێڵی نێوان قەزوێن و هەمەداندا نەترازابوون، کە ئەمە وەک دواجار ڕوون دەکرێتەوە ڕاست نییە. یان ئەوەی کە دەڵێ زاموا (ناوچەکانی لای شارباژێر، شارەزوور، هەورامان و مەریوان) لە چەرخی نۆیەمی پ.زدا وڵاتی لۆلۆبیان بوو و ئێرانیی زمان لەم ناوچەیەدا نەدەژیان. هەروەها لە پەیوەندی لەگەڵ زمانی مادی (شێوەزاری ئەوێستایی و شێوەزاری گشتیی مادی) و مانا کردنەوەی هێندێک لە وشە و دەستەواژەکان هەڵەی زۆری پێوە دیارە. بە تایبەت بە هۆی ئەوەی کە کوردی نازانێت ناتوانێت پەیوەندی ناوی کەسەکان و شوێنەکان لەگەڵ زمانی کوردی/ مادیدا دەستنیشان بکا. لەم لێکۆڵینەوەیەدا تێکۆشراوە کە ئەم کەموکوڕیانە تا ئەو جێگایە کە پەیوەندی بە بابەتەکانەوە هەیە ڕوون بکرێتەوە. ئەویش دەبێ بوترێت کە دیاکۆنۆڤ بۆ خۆیشی لە سەرەتای کتێبەکەیدا بەدڵفراوانییەوە جێگای هێشتووەتەوە بۆ ڕوونبوونەوەی ئەم کەموکوڕیانە لە ئایندەدا.

هەلومەرجی ناوچەکانی کۆنی کوردەواری پێش لە دامەزراندنی پادشایەتی ماد

مادەکان بەشـــێک لە هۆزەکانی ئێرانی بوون کە زۆربەیان لەو ناوچانەی کە ئێســـتا ئازەربایجان، زەنجان و هەمەدانی پێ دەڵێن نیشـــتەجێ بوون. **ســـازمانی کۆمەڵایەتی و پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنان لەم ناوچەیەدا هەتا سـەدەی نۆیەمی پ.ز هەر لە قوناخی سـەرەتایی واتا پێش لە پەیوەندییەکانی چینایەتی بوو.** هێشتا پێویستییەکانی پەیدا بوون و دامەزراندنی فەرمانڕەواییەکی گەورە و گشتگیر کە نوێنەرایەتی چینێکی تایبەتی کۆمەڵگا بکا نەهاتبووە ئاراوە. دیاکۆنۆڤ لە ل.پ.١٩٨دا دەنووسێ:

لە بەشـــی ڕۆژئاوای ماد لە نێوان ســـەدەکانی ٩-٧ پ.ز تازە ســـەرەتای گەشـــەســـەندنی کۆمەڵگای چینایەتی دەســـتی پێ کردەبوو. ئەمە بەو واتایە دێت کە لەم ناوچەگەلەدا هێشـــتا دەستەڵات و فەرمانڕەواییەکی گشتگیر دانەمەزرابوو، و هەر هۆزێک لە لایەن سـەرۆک هۆزەکەیەوە بەڕێوە دەچوو. لەشـــکەرکیشـــییەکانی ئاشـــوور بۆ ناو خاکی ماد لە چەرخی نۆیەمی پ.ز.دا بە مەبەستی تاڵان و بڕۆ و چەپاوکردنی مەڕومالات و گرتنی دیل دەستی پێ کردبوو. لە کاتی پەلاماری ئاشـــوورییەکاندا، خەڵکی ناوچەکە، ماڵ و حاڵی خۆیان بەجێی دەهێشـــت و لەگەڵ ئاژەڵەکانیاندا ڕوویان لە شـاخە بەرزەکان دەکرد و خۆیان لەوێ حەشـــار دەدا. دیاکۆنۆڤ دەڵێ: "یەکەمین هێرشـــی ئاشـــوورییەکان بۆ زاموا وڵاتی لۆلۆبیان بوو." لەو ســـــەردەمەدا هەر لە گۆلی ورمێییەوە (دەریاچەی ئورومییە) هەتا ســـــەرەوەی ڕووباری دیالە بە زاموا ناسرابوو.

[ئەم وتەیەی دیاکۆنۆڤ ورد نییە دواجار ئەم باســـە ڕوون دەکرێتەوە، "زاموا"ش تەنیا وڵاتی لۆلۆبیان نەبوو، خۆدی وشـەی لۆلۆبیش وشـەیەکی هورییە و واتای بیانی ئەدات، هۆزە ئێرانییەکانیش (کوردەکان) لە چاوی ئاشـــوورییەکانەوە هەر بیانی بوون. وشـــەی "زاموا"ش وشـەیەکی کوردییە واتای سـەرما، زۆزان و کۆمەڵێ ڕەشماڵ لە شوێنێکەدا ئەدا، بڕوانە بەرگی یەکەم بەشی سێیەم ل.پ.١٠٩].

هێرشـــــەکانی "ئاشـــــوور ناســـیرپاڵی دووەم" لە ســـاڵەکانی ٨٨٣،٨٨١ و ٨٨٠ پ.ز لە هێرشـــەکانی تر گەورەتر و بەربڵاوتر بوون. ئەو ناوچەگەلە کە کەوتنە بەر هێرشـــکەوە بریتی بوون لە ١- کیرورتی (باکووری سلێمانی) ٢- "سیمسـی"(؟) ٣- سیمرە (ئێستاش هەر بەم ناوە ماوەتەوە، هەمان ناوچەی سـێمەرەیە لە نێوان ئێلام و کۆدەشـت)٤- ئولمانیا (ڕەنگە هەمان گوندی ئەڵمانە بێ لە هەورامان) ٥- ئاداعوش ٦- خارگا ٧- خارماســـا (بە ئەگەرێکی زۆر هەمان شـــارەدێ "خامســـان"ە لە ناوچەی ســـوورســـووری کامێران). لەم ناوچانەدا نە تەنیا ئەسـپ، و هێستر و ئاژەڵ بەڵکوو هەرچێکیان دەسکەوت لە دانەوێلە و مەی و کاسە و گۆزە بەتاڵانیان برد.

به قسەی دیاکۆنۆڤ (ل.پ.٢٠٤)، هێزەکانی ئاشووری هەتا دوایی فەرمانڕەوایی ئاشوور ناسرپالی دووەم پێیان نەدەکرا لە چیاکانی زاگروسەوە بەرەو ئەولاتر واتا ڕۆژهەڵات تێ پەڕن. بەڵام لە دوای ئەوەی کە بنکەی سەربازیان لە زاموا (ناوچەکانی شاربازێر و هەورامان) دامەزراند ئیتر دەیان وێرا بەرەو ناوچەکانی ماد و دەریای کاسپی (خزر) پەل بەهاوێژن. لەمەو بەدواوە ئێتر ئاسایشت و ژیانی خەڵکەکە کەوتبووە بەر مەترسییەوە. بۆیە بۆ پاراستنی گیان و ماڵی خۆیان هۆزەکانی ماد ناچار بوون کە خۆیان یەکگرتووتر و بەهێزتر بکەن.

لە ساڵی ٨٥٥ پ.ز هێزەکانی ساڵمانسەری سێیەم لە لای سەرەوە لە نزیک گۆلی ورمێی هێرشیان کردە سەر یەکێ لە میرەکانی ناوچەکە بە ناوی "نیک دیارا" ، لە دەوروبەری گۆلی ورمێی، لەسەر دەریاچەکە لەگەڵ یەک بە شەڕهاتن، بەڵام سەر نەکەوتن و نیک دیارا توانی خۆی درباز بکا. لە ساڵی ٨٤٢ پ.ز ساڵمانسەری سێیەم هێرشی کردە سەر نامار (ناوچەی نامار هەمان ناوچەی گەرمیانە، کەوتووبووە نێوان چیاکانی حەمرین و دەشتی کەرکوک و خانەقین) و ئەو ئاژاوەیە کە لە ناوچەکەدا بوو سەرکوت کرد. پاشان لە لایەن ئاشوورەوە میری ناوچەی بێت هامبان (ناوچەکانی کرند، سەر پێڵ، ئیلام و خانەقین) کرا بە پادشای ناوچەکانی نامار و بیت هامبان، بەڵام ئەم پادشایە لە ساڵێ ٨٣٤دا لە ئاشوور هەڵگەڕایەوە، هێزەکانی ئاشوور هێرشیان کردە سەر نامار، دژەکانیان داگیر کرد، مەڕ و ماڵاتیان بە تاڵان برد پادشای ئەوێ کە بە "یانزی" بەناوبانگ بوو(گۆیا وشەیەکی کاشییە و واتای سەرۆک ئەدا) هەڵهات و بەرەو ناوچەکانی ماد ڕۆیشت. هێزەکانی ئاشوور دوایکەوتن و بە بیانوی دەستگیرکردنی یانزی هێرشیان کردە سەر ناوچەکانی ماد، لە پێشدا چوونە نێو ناوچەکانی پارسوا(مەبەست ناوچەکانی باشووری زاموایە، کە دەبێتە ناوچەکانی سنە و ژاوەرۆ و کامێران هەتا سۆنگۆڕ(سنقر) و قروە. لەم شوێنانەدا لە ٢٧ سەرۆک هۆز و مێران باجیان ستاند. پاشان بەرەو ناوچەکانی ناوەندی ماد ڕێکەوتن هەتا بیجار و تیکانتەپە (فارسی: تکاب) ڕۆیشتن، وادیارە لێرەدا مادەکان "یانزی" پادشای نامایان ڕادەستی ئاشوورییەکان کردوەتەوە، چونکە بە دستگیرکردنی یانزی شوێنەکەیان بەجێهێشت و گەڕانەوە.

لە ساڵی ٨٢٨ پ.ز جارێکی تر ئاشوورییەکان هێرشیان کردەوە سەر ناوچەکانیماننایەکان و مادەکان و چەپاویان کردن. ئاشوورییەکان لە باسکردنی هێرشەکانی خۆیاندا لە نێوان ساڵەکانی ٨٣٤- ٨٢٧ ناوی ژمارەیەک لە ناوچەکان و هەروەها میران و سەرۆک هۆزەکانیان تۆمار کردوە کە لە باری زمانەوانییەوە گرینگییەکی زۆریان هەیە کە دواجار لێیان دەکوڵدرێتەوە.

دیسانەوە لە ساڵی ٨٢٠ پ.ز.دا جارێکی تر پەلاماری ناوچەی پارسوایان دا، و لە درێژێدا بەرەو مەڵبەندی مێسیان (نێوان بیجار و چیای ئەلوند و زەنجان) ملیان نا، لێرەدا تاڵانێکی

زۆریان کرد و پاشان بەرەو" گیزیێلبوندا (قافلانکۆ) لە نێوان زەنجان و میانە ڕۆیشتن. دوو کەس لە سەرۆکەکانی ئەم ناوچەیە خۆیان دا بە دەستەوە و بە دانی ئەسپ و ئەڕابەی جەنگی پێشوازییان لە ئاشوورییەکان کرد، بەڵام یەکێکی دی لە سەرۆک هۆزەکان بە ناوی **پیرشاتی (پیرشادی)** لە قەڵای **"ئۆراش"** بەرئەنگاری ئاشوورییەکان بووەوە وەلێ بە هۆی لاواز بوون و کۆن بوونی قەڵاکەیانەوە بەرگەیان نەگرت و نزیک بە ٦٠٠٠ کەسیان لێ کوژرا و ١٢٠٠ کەس لەوانە خۆدی پیرشاتیش بە دیل گیران.

یەکێکی تر لەو سەرۆک هۆزانە کە شەڕی نەکرد و خۆی دا بەدەستەوە ناوی **"ئەنگور"** بوو کە لە دژەکەی خۆی بە ناوی **"سێبار"** پێشوازی ئاشوورییەکانی کرد.

بە وتەی دیاکۆنۆف سەرۆکی یەکیەتیی هۆزەکانی ماد لەم سەردەمەدا **"هاناسێروکا"** بوو لە قەڵای "ساگ بیتو"، کە هەر لە قەڵاکەدا بەرئەنگاری هێزەکانی ئاشوور بووەوە، لە شەڕێکی گراندا هێزەکانی ماد تووشی شکان هاتن، بەپێی نووسراوەکانی ئاشووری ٢٣٠٠ کەس لە مادەکان کوژران و ١٤٠ کەسیشیان بە دیل گیران. بەڵام مادەکان ورەیان نەڕووخا و کۆڵیان نەدا جارێکی تر لە دژی ئاشوورییەکان هەستانەوە. لە کاتی گەڕانەوەی ئاشوورییەکاندا لە نزیکی هەمەدان، مادەکان بە سەرکردایەتی **"مون سۆ- ئارتا "** فەرمانڕەوای **"ئارازیاش"** ڕێگەیان پێ گرتن، بەڵام لە شەڕەکەدا سەر نەکەوتن و بە قسەی ئاشوورییەکان ١٠٧٠ کەسیان لێ کوشتوون و ژمارەیەکیشیان لێ بە دیل گرتوون.(ئەڵبەت نابێ باوەڕ بە تەوای ئەم ڕوومالانەی ئاشوورییەکان بکرێت چونکە خۆستایی (بە خۆدا هەڵوتن) لە جەنگنامەکانیاندا زۆر بەرچاوە، قەت باسی زیانەکانی خۆیان ناکەن).

لە دوای ئەم شکستانە، هۆزەکانی ماد زۆر پەرێشان ببوون، یەکیەتییەکی قایمیان لە نێواندا نەبوو، ئاشوورییەکان هەر کاتێ بیانویستبای بەسەریاندا دەدا، تالانیان دەکردن و دیلیان لێ دەگرتن، هەروەها باجێکی زۆریشیان خستبووە سەریان. بە قسەی دیاکۆنۆف **ئەمە ئەنجامی پەراکەندەیی و ناتبایی و شەڕی ناوخۆیی مادەکان بوو. پادشاکانی ئاشوور ناوی ئەو میرانەی مادەکان کە باجیان پێ داون تۆمار کردوە، کە دواجار ئەم ناوانەش دەدرێتە بەر لێکۆڵینەوە و پەیوەندییان بە زمانی کوردییەوە دەخرێتە پێش چاو.**

لە دوای مەرگی شامشی ئادادی پێنجەم لە ساڵی ٨١٠ پ.ز. کوڕەکەی کە منداڵێکی بچووک بوو جێگای گرتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا فەرمانڕەوایی لە دەستی دایکیدا "ساموراماتـ"دا بوو کە لە مێژوودا بە نێوی "سەمیرامیس" بەناوبانگە. لە سەردەمی "سەمیرامیس"دا بەدەیان جار پەلاماری ناوچەکانی ماننا و ماد درا، لە یەکێ لە نووسراوەکانی ئاشووریدا لە ساڵی ٨٠٢ پ.ز.دا وا دەردەکەوێ کە ئاشوورییەکان توانیویانە زۆربەی ناوچەکانی ماد بخەنە ژێر ڕکیفی خۆیانەوە، لەوانە **ئەڵیپێ** (ناوچەی کرماشان)، **خارخار**(نزیکی تیکانتەپە / تکاب)، **ئارازیاش** (لە باکووری هەمەدان)،

مێســـی (ناوچەی نێوان بیجار و زەنجان و کێوی ئەڵوەند)، **گیزیلبوندا** (قافلانکۆ لە نێوان زەنجان و میانە)، **ماننا** (ناوچەکانی نێوان تەبریز، گۆلی ورمێی هەتا دیواندەرە و سـەقز و بانە)، **ئابدادان** (ڕەنگە " ئابدانان" بێ لە ئیلام)، **ئەندیا** (ڕۆژهەڵاتی کێوی ئەڵوەند، دەشـتی قەزوین) و **دەریای کاسپی** (خزر).

دیسانەوە لە نێوان ساڵانی ٨٠٢ و ٧٨٨ پ.ز ئاشوورییەکان پێنج جار پەلاماری مادیان دا و توانیان ماد داگیر بکەن ئەم شەڕانە لە سـەردەمی دەستەڵاتداریەتی سمیرامیسدا بوو. لە دوای ئەم ساڵانە، ئاشوورییەکان بۆ فراوانکردنی دەستەڵاتداری خۆیان دەستیان دایە شەڕ لە دژی فەرمـانڕەوایی "ئورارتوو" لە قەراخی دەریـاچەی وان و بـاکووری دەریـاچەی ورمێی. لە نێوان سـاڵەکانی ٨٠١ پ.ز هەتا ٧٧٨ زیاتر لە ٨ جار لەگەڵ "ئورارتوو"دا بە شـــەڕ هاتن. بەڵام ســـەرکەوتنیان بە دەســـت نەهێنا، ئەمجا ئورارتووییەکان پەلاماری ئاشـــووریان دا و هەتا "نامار(گەرمیان)" ڕۆیشـــتن. ئەم شـــەڕانە بووە هۆی ئەوەی کە مادەکان بۆ ماوەیەک لە دەســـتدرێژی ڕاســـتەوخۆی ئاشـــوورییەکان بەدوور بن. ئەو دەستوەشـاندنە گورچێکبڕەی ئاشـووریيەکان کە لە سـاڵی ٧٤٣دا لە ئورارتوویان وەشـاند توانی ببێتە هۆی بێهێزکردنی "ئورارتوو" و بوژانەوەی دەستەڵاتی ماد و ماننا.

فەلسـەفەی پێکهاتنی دەستەڵاتی ماننا لە سـەرەتادا بەرئەنگاربوونەوەی دەستەڵاتی ئاشـوور بوو، بەشـــێکی زۆر لە هۆزەکانی ماد لە دەســـتپێکی دامەزراندنی فەرمانڕەوایی مانادا پشـتیوانی بوون. بەڵام کاتێک کە دەرکەوت ماننا بووە بە هاوپەیمان و هاوکاری ئاشـوور ئیتر لێ هەڵگەڕانەوە. بۆیە بۆ پاراستنی خۆیان لە هێرشە یەک لە دوای یەکەکانی ئاشوور و ئورارتوو ناچارمان کە یەکیەتی ناو خۆیان بەهێزتر بکەن.

مێژوونوسـان کاتێ باس لە پادشـایەتی ماد دەکەن "دیوک یان دیاکۆ" بە سـەردەمدار و دامەزرینەری پـادشـایەتی مـاد دەزانن. بەڵام لە ئەوێسـتادا زۆر بە ڕوونی بـاس لە دەستەڵاتداریەتی پادشـایانی کەیانی و بە تایبەت ویشتاسپ کراوە هەر لەو ناوچەگەلەدا کە دواجار مادەکان فەرمانڕەوایی خۆیانیان تێدا دامەزراند. کاتێ باس لە ڕووداوەکانی ئەو سـەردەمە دەکرێ ئەمە نابێ لە بیر بچێتەوە، کە لە سـەردەمی سـەرهەڵدانی زەردەشـت و ئەوێستادا لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی چیای زاگروس واتا ئازەربایجان و هەمەدانی ئێستا، هێشتا سازمانی (سیستەمی) کۆمەڵایەتی وپەیوەندییەکانی ناو کۆمەڵگە چینایەتی نەبوو، و خەڵک لە قوناخی سـەرەتایی پێش لە بەردەداریدا(کۆیلەداری) دەژیان، کە وابوو هێشـتا دەستەڵات و فەرمانڕەواییەکی فراوان و گشتگیر نەبووە، هێشتا کاری سەربازی نەبوو بە پیشـە و سـپایەکی پیشـەیی لە ئارادا نەبوو، دژ و کەڵات (قەڵا) نەبووە. ئەو کەلانەش کە هەبوون بۆ پاراستنی خۆیان بوو لە بەرانبەر دەستدرێژی هۆزەکانی تر نەک بۆ شەڕکردن لە بەرانبەر ئاشـوور یان ئورارتوو. ئەگەر پادشـایەکیش هەبووای هەر لەگەڵ پیاوەکانی هۆزی خۆی دەمایەوە و جەنگاوەرەکانیشـی هەر ئەندامانی هۆزەکەی خۆی بوون کە لە

کاتی ئارامشدا خەریکی کاروباری ئاسایی خۆیان بوون و لە کاتی شەڕیشدا سەرباز و جەنگاوەر بوون. پادشا لەو سەردەمەدا دوو ئەرکی سەرەکی هەبووە، یەکەم ئەرکی ڕوو بە دەرەوە، کە ئەویش پاراستنی هۆزەکەی خۆی و هۆزەکانی هاوپەیمانی بوو لە هێرشی دوژمنان و هۆزەکانی تر، دووەمین ئەرکیشی ڕوو بە ناوەوە بریتی بووە لە کاری دادوەری لە ناو هۆزەکاندا و سزادانی چەتەکان و تاوانباران.

یەکێک لە جیاوازییە سەرەکیەکانی دەستەڵاتداری لە سازمانی یەکیەتیی هۆزەکان پێش کۆمەڵگەی چینایەتی لەگەڵ سازمانی پادشایەتی سەردەمی چینایەتیدا لەمە دابوو کە لە سازمانی پادشایەتیدا، لە پاش مەرگی پادشا جێگرتنەوەی بە میرات دەچوو بۆ کوڕەکانی و یان ئەندامانی بنەماڵەکەی. لە کاتێکدا لە سازمانی یەکیەتیی هۆزەکاندا لە پاش مەرگی سەرۆک جێگرتنەوەی لە ڕێگای هەڵبژاردنەوە بوو (گەورەپیاوان و سەرۆک هۆزەکان کۆ دەبوونەوە و یەکێکیان هەڵدەبژارد وەک سەرۆک هەتا لە ژیاندا بوو).

لەو سەردەمەدا کە پادشایەتی ماد دادەمەزرا، کۆمەڵگای ماد خەریکی گواستنەوە بوو لە قۆناخی پێش بەردەداری (کۆیلەداری) بەرەو کۆمەڵگایەکی چینایەتی. یان بەجۆرێکی تر دەتوانرێت بوترێت کە پادشایەتی ماد ئەنجامی ئەو ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییە بوو کە لە ناوچەکانی ماددا ڕوویاندا بوو. دیاکۆنۆف لە ل.پ.٢٤٤دا لەسەر دامەزراندنی پادشایی ماد دەنووسێ: سەروك هۆزەکان و سەرکردە کانی سپا ئەو کەسانەیان کە لە جەنگدا دەگرت دەیانکردن بە کۆیلە و دەیان چەوساندنەوە، ئەمە خۆی وای دەکرد کە کۆمەڵگا دابەش بێت بە سەر، هەژار و دوڵەمەند یان سەردەستان و بندەستان.

بەڵام دیسان بە وتەی دیاکۆنۆڤ لە ل.پ.٢٤٤دا "لە سەدەکانی ٨ و ٧ پ.ز سازمانی (سیستەمی) بەردەداری (کۆیلەداری) لە ناوچەکانی ژێردەستەڵاتی ماددا هێشتا نەگەیشتبووە ئەو ڕادەیە کە بتوانێ ئازادییەکان بەرتەسک وکۆمەڵانی خەڵک بێماف بکا، هێشتا هەر پیاوێک (پیاوی ماڵ/ سەرۆکی ماڵ) ئەندامی ئەنجومەنی گشتیی کۆمەڵگا بوو لە بڕیاردان و لە هەمان کاتیشدا سەربازی سپایش بوو. ئەم هەلومەرجە وای کردبوو کە ئەو کەسانەی کە ئەندامی یەکیەتیی مادەکان بوون سەربازانێکی خۆڕاگر وگیانباز هەروەها سوارەی چالاک و دلێر بوون لە شەڕدا. هێشتا سازمانی کۆمەڵایەتیان ئازادی تێدا مابوو، کۆمەڵانی خەڵک یەکدڵ و یەکگرتوو بوون. هەر بۆیەش هەژاران و کۆیلەکان و ستەملێکراوانی وڵاتی ئاشوور چاویان لە ئەوان بوو بۆ ئازادی و ڕزگاری خۆیان".

لە ساڵی ٧٤٤ پ.ز.دا ئاشوورهێرشی خۆی لە دژی ناوچەکانی مادنشین دەست پێ کردەوە، سەرەتا پەلاماری ناوچەی "نامار" (گەرمیان)یان دا پاشان بەرەو پارسوا (لای سنە) ڕۆیشتن و میرنشینە چکۆلەکانیان تێک شکاند و سەرۆکەکانیان بە دیل گرتن. لە دواییدا بەرەو ناوچەکانی ناوەندی ماد ڕۆیشتن و چەند دژ (قەڵا)یەکیان داگیر کرد، لەوانە دژی زاگروتی لە نزیک گیزڵبوندا(قافلانکۆ) لە گەڕانەوەشدا ناوچەی" بیت هامبانیان" (ناوچەکانی کرند، سەر پێڵ، ئیلام و خانەقین)، داگیر کرد و باجێکی یەگجار زۆریشیان بە سەر خەڵکەکەدا سەپاند.

لە ساڵەکانی ٧٣٧ و ٧٣٣ پ.ز. دیسانەوە تیگلاتپالاسار سێیەم هێرشی کردەوە سەر ناوچەکانی ماد بە مەبەستی کۆکردنەوەی باج و گرتنی دیل. دیاکۆنۆڤ لە ل.پ.٢٥٦دا دەڵێ: "دەبێ ئاماژە بکەین کە هێندێک لەو ناوانە کە لە نووسراوەکانی تیگلاتپالاساردا هاتووە، ڕیشەی ئێرانیان هەیە وەک **"<u>ئاریاما، نیشا، ئوریمزان، ئورننا، ئاراکۆنتو و چەند ناوی تر</u>"** بەڵام لە ساڵەکانی ٧٤٤- ٧٣٧ پ.ز. ناوی ئێرانی هێشتا نەگەیشتبوونە ڕۆژئاوای هێڵی نێوان قەزوێن هەمەدان" (ئەم بۆچوونەی دیاکۆنۆڤ ڕاست نییە دوای ڕوون دەکرێتەوە).

بە کورتی ماوەیەک زیاتر لە سەد ساڵ ئاشوورییەکان پەیتا پەیتا پەلاماری وڵاتی کۆنی کوردەوارییان دا هەر لە کەرکووکەوە هەتا نزیکێ قەزوێن و لە باکووریشەوە هەتا گۆلی ورمێ و گۆلی وان. بەڵام هیچ کاتێ نەیانتوانی بە تەواوی چۆکیان پێ دادەن، دیاکۆنۆڤ دەڵێ کۆکردنەوەی باج بۆ ئاشوورییەکان تەنیا لەو شوێنانە مەیسەر بوو کە قەڵایان هەبوو، ئاشوورییەکان بۆیان زۆر ئاسان نەبوو کە لە دژەکانی خۆیان بە ئاسانی دوور بکەونەوە.

لە دواییەکانی سەدەی هەشتەمدا ڕەوشی ناوچەکانی ماد باش نەبوو، ئاشوورییەکان دژ و بنکەی خۆیانیان لە زۆربەی ناوچەکانی مادا دامەزراندبوو، وەک زاموا (ناوچەکانی سلێمانی و دەوروبەری و بەشێک لە هەورامان)، پارسوا (ناوچەکانی سنە، دیواندەرە، مەریوان و کامێران و ژاوەرۆ)، بیت هامبان (ناوچەکانی کرند، سەر پێڵ، ئیلام و خانەقین)، کیشەسۆ (لای هەمەدان)، خارخار (تیکانتەپە/ تیکاپ). لەم سەردەمەدا میرنشینە نیوەسەربەخۆکانی ماد زۆر تووڕە و دڵگران بوون لە ستەم و زۆرکاری ئاشوورییەکان، و پادشایەتی "ماننا"یان بە هۆکاری ئەم ڕەوشە دەزانی لەبەر هاوکاری و هاوپەیمانی لەگەڵ ئاشووردا. هەر بۆیەش لە ساڵی ٧١٦ پ.ز. هۆزەکانی ماد لە بن سەرکردایەتی **بەگداتوو** میری ناوچەی **هویش دیش** کە ناوەندەکەی ڕاغە بوو (ماد- ڕاغە، شاری مەراغەی ئەمڕۆ) لە دژی **"ئازا"** پادشای ماننا ڕاپەڕین و "ئازا"یان کوشت و بەگداتوو جێگای ئازای گرتەوە. بەڵام زۆری نەخایاند کە سارگۆن پادشای ئاشوور هێرشی کردە سەرناوچەکە و بەگداتووی کوشت و کوڕەکەی تری ئێرانزو واتا "ئۆلۆسۆنوی" لە جێگای ئازا دانا وەک پادشای ماننا.

لەم سەردەمەدا ناوچەکانی نێوان هەمەدان و بیجار و زەنجان هەتا کێوی ئەڵوەند لە ژێر دەستی "دیاکۆ"دا بوو کە وەکوو میرێکی نیوە سەربەخۆ لە پەنای پادشای ماننادا فەرمانڕەوایی دەکرد. لەسەر ئەمە کە ئایا دیاکۆ دەستی هەبووە لە ڕاپەڕینی هۆزەکانی ماد لە دژی ئازا پادشایماننا، هیچ زانیارییەک لەبەر دەستدا نییە. بەلام لە ساڵەکانی ٧١٥-٧١٣ پ.ز سارگۆنی دووەم پادشای ئاشوور هێرشی هێنایە سەرماد و بەشێک لە ناوچەکانی ژێر دەستی دیاکۆی داگیر کرد، جێگیربوون و خۆ قایم کردنی ئاشوورییەکان لە ناوچەکەدا و پەل هاویشتنیان بۆ داگیرکاری زیاتر، و هەروەها هاوکاری و هاوپەیمانی "ئۆلۆسونۆ" پادشای ماننا لەگەڵ سارگۆنی دووەم نە تەنیا مادەکانی تووشی هەراسانی و کین و تووڕەیی کردەبوو، بەڵکوو ئورارتوویەکانیشی دڵگران کردبوو و دەیانزانی کە زوو یان درەنگ ئاشوور پەلاماریان دەدا. هەر بۆیەش کەوتنە خۆیان و لەگەڵ سەرۆک هۆزەکانی ماد پەیوەندیان گرت، یەکێ لەوانەش دیاکۆ بوو کە کوڕەکەی خۆی وەک نوێنەر نارد بۆ لای "ڕۆسا" پاشای ئورارتوو، **[دیاکۆنۆڤ دەڵێ، دیاکۆ کورەکەی خۆی وەک بارمتە و وەک نوێنەر ناردوتە لای ڕۆسا. ئەمە ناتوانێ ڕاست بێ، بۆچی بارمتە؟ خۆ ناوچەکانی دیاکۆ لەگەڵ ئورارتوودا مەرزی هاوبەشیان نەبوو، ناوچەی"هۆیش دێش" بە سەرۆکایەتی بەگداتوو کە ناوندەکەی "ماد- ڕاغە (مەراغە)" بوو، لەگەڵ ئورارتوودا هاومەرز بوون ناوچەکانی ژێر دەستەڵاتی دیاکۆ کەوتبوونە باشووری ئویش دێش، بێجگە لەمە هیچ شەڕ و دوژمنایەتییەکیش لە نێوان دیاکۆ و ئورارتوویشدا نەبوو].**
پێویستە باسی ئەمەش بکرێت کە هەر چەند زانیارییەکی ڕوون لە بەر دەستدا نییە بەڵام ڕووداوەکانی ئەو سەردەمە ئەمەمان پێ دەڵێن کە دەبێ سەرۆکی یەکیەتیی هۆزەکانی ماد بەر لە کوژرانی بەگداتوو واتا تا ساڵی ٧١٦ پ.ز هەر بەگداتوو بووبێت، چونکە ئەو ڕابەرایەتی ڕاپەڕینەکەی دژ بە ئازای کرد و جێگای ئازایشی گرتەوە. دوای کوژرانی بەگداتوو واتا نێوان ساڵەکانی ٧١٦- ٧١٥ پ.ز. سەرۆک هۆزەکانی تر وەک **"مەتا- تی/ ماتا- تی"** سەرۆکی هۆزی زاگروتی و **"تلۆ سینا "** سەرۆکی ناوچەی ئاندیا لە ناوچەکەدا نەمابوون و دوور کەوتووبوونەوە، بۆیە دەبێ ئەرکی سەرۆکایەتی هۆزەکانی ماد کەوتەبێتە دەستی دیاکۆ.

"لە کۆتایی ساڵی ٧١٦ پ.ز ڕۆسا پادشای ئورارتوو پەلاماری ماننای دا بە تاوانی پشتگیریکردن لە ئاشوور و ٢٢ دژی مانناییان لە مەرزەکانی نێوان ماننا و ئاشووردا داگیر کرد، بەڵام سارگۆن لە ساڵی ٧١٥پ.ز دژەکانی داگیر کردەوە و پەیوەستی کرد بە ئاشوورەوە. دواجاریش سپای ناردە سەر دیاکۆ و لەگەڵ بنەماڵەکەیدا دەستبەسەرکران و دووری خستنەوە بۆ هامات/ حەمات لە سوریە، (دیارە بە تاوانی ئەوەی کە دۆستایەتی لەگەڵ ئورارتوودا دامەزراندبوو).

لە ساڵی ٧١٥ پ.زدا ڕاپەڕینێکی گەورە لە ناوچەی خارخار(تیکانتەپە/ تیکاپ= نووسەر) لە دژی داگیرکەری ئاشوور دەستی پێ کرد و زۆری نەخایاند کە تەشەنەی ستاند و

ناوچەکانی ئەلیپی (کرماشـــان) و بیت هامبان و ناماریشـــی گرتەوە. هێزەکانی ئاشـــوور توانیان ئەم شـۆڕشــە سـەرکوت بکەن و بە تایبەت لە ناوچەی بیت هامبان بە داگیرکردنی قەڵای **"کەی میرا"** (وشـــەیەکی کوردییە، "کەی" بە واتـای گەورە دێت و "میرا"ش لە کرمانجیدا واتای میرەکان دەدا، پێکەوە واتای " قەڵای گەورە میران" دەدا = نووســـەر) زیاتر لە ٢٥٣٠ کەسـیان بە دیلی برد. لە نووسـراوەکانی ئاشـووریدا وا دەردەکەوێ کە بە هەموو ئەو زەبر و زەنگەوە کە بە کاریان دەهێنا، بەڵام پایەی دەسـتەڵاتیان زۆرسـسـت و لەرزۆک بوو و تەنیا لەو شوێنانە کە بنکە و دژی سەربازیان هەبوو دەیانتوانی تا ڕادەیەک دەستەڵاتیان هەبێ دەنا خەڵکەکە هەر بە گوێ سەرۆک هۆزەکانی خۆیانیان دەکرد"[3].

لە سـاڵی ٧١٤ پ.ز.دا سـارگۆنی دووەم پادشـای ئاشـوور بە هاوکاری ئولۆسـونۆ پادشـای ماننا هێرشـی بردە سـەر ئورارتوو و زەبرێکی گرانیان لە ئورارتوو وەشـاند و بێجگە لەو ٢٢ دژەیە کە پێشـتر ڕۆسـا لە ماننای داگیر کردبوو چەندین دژی تریش کەوتنە دەسـتی ئاشـوور و ماننا. مانناییەکان توانیان دەسـتەڵات و مەرزی خۆیان بگەیننە سـەروەی گۆلی ورمێی.

سـارگۆنی دووەم لە سـاڵی ٧١٣ پ.ز هێرشـی کردوە سـەر مادەکان، هۆزەکانی ماد ماوەی ساڵێک بوو کە چاوەڕێ ئەم هێرشەیان دەکرد، هۆکاری ئەم هێرشە ئەو شۆڕشە بوو کە لە ناوچەی "کارالا" (لە سـەروەی زێ بچووک لە نزیک ڕانیە و قەڵادزە) هەڵگیرسـابوو و خەڵکی ئەوێ کاربەدەسـتێکی ئاشـووریان لە ناوچەکە دەرکردەبوو. سـارگۆنی دووەم ئەو ڕاپەڕینەی تێک شـــکاند و لەوێیەوە بەرەو ئەلیپی (ناوچەی کرماشـــان) کەوتەڕێ لەوێ "دالتو/ تالتو"ی پادشـــا، یان میری ئەوێ دیســـانەوە لەســـەر تەختی خۆی دانایەوە، ئەمجا بەرەو شوێنەکانی ناوەندی ماد کەوتەڕێ، دەقی جەنگنامەکانی ئاشووری لەسەر ئەم هێرشە ئاوایە:[4]

" [وڵاتی سـیگری] سو، وڵاتی بائیت عان (؟) " Bait-an "، ناوچەی ماد لە مەرزی ئەلیپی، [وڵاتی ....]، وڵاتی ئـاپســـاخۆتی " Apsaxutti"، وڵاتی پـارنوئـاتی "Parnuatti"، وڵاتی ئوتیرنا " Utirna"، گوندی دیریســـتانو " Diristanu "، [وڵاتی ...]، وڵاتی ئوریاکی " Uriakki"، وڵاتی ریمانوتی " Rimanuti "، ناوچەی وڵاتی ئوپوریی " Upuri" ، [وڵاتی] ئویادائوئە " Uyadanue "، وڵاتی بوسـتیس "Bustis "، وڵاتی ئـاگـازی " Agazi"، وڵاتی ئـامبـاندا " Ambanda "، وڵاتی دانـانو " Dananu "، نـاوچەکـانی دوورە دەســـت لە مەرزەکـانی وڵاتی ئـاری بی " Aribi" ڕۆژهەڵات، و هەروەها ناوچەی مادە بەهێزەکان کە تەوقی خۆدای ئاشـووریان

---

[3] ا. م. دیاکۆنۆف ترجمه کریم کشاورز، تهران ١٣٤٥، ل.پ.٢٦٦- ٢٦٨

[4] ا. م. دیاکۆنۆف ترجمه کریم کشاورز، تهران ١٣٤٥، ل.پ. ٢٧٥

فرە دا و بەرەو کێوەکان و بیابانەکان وەک دز هەڵاتن، من هێزمی بلێسەدارم لە گشت گوندەکانیان هاویشت و سەرانسەری وڵاتەکەیانم کرد بە کەلاوەیەکی فەرامۆشکراو".

ناوی ئەم شوێنانە گرینگییەکی تایبەتیان هەیە بۆ نیشاندانی پەیوەندی زمانی دانیشتووانی کۆنی ئەم ناوچەگەلە لەگەڵ زمانی کوردیی ئێستادا. لە درێژەی ئەم بابەتەدا ڕۆشنایی دەخرێتە سەر ئەم پەیوەندییە.

دوایین هێرشی ئاشوورییەکان بۆ سەر خاکی ماد لە سەردەمی سارگۆنی دووەمدا بوو لە ساڵی ٧٠٦ پ.ز. "داڵتا / تاڵتا " پادشای ئالیپی (ناوچەی کرماشان) کە دۆستی ئاشوور بوو لە ژیاندا نەمابوو، دەستەڵات کەوتبووە دەستی زەڕبراکەی کە ناوی "نیبە" بوو، ئەویش پەیوەندی باشی لەگەڵ دەستەلاتی ئیلامدا دامەزراندبوو، هەروەها دوژمنایەتی کەسێکی تری دەکرد بە ناوی "ئەسپابارا" (بە ئەگەری زۆر کوڕی تاڵتا بوو) کە لایەنگری ئاشوور بوو. هەر بۆیەش ئاشوورییەکان پەلاماریان دا و دوای تێک شکاندنی قەڵاکەی "نیبە" ناوچەکەیان داگیر کرد. ئێتر لەمە بە دواوە ئەلیپی (کرماشان) نەیتوانی وەکوو لایەنێکی سەربەخۆ لە یەکیەتیی مادەکاندا نەخشی هەبێ.

پێویستە لێرەدا ئەمەش باس بکرێت کە هۆکاری داگیرکاری و دیل گرتن و تاڵان و بڕینی خەڵک لە لایەن ئاشوورییەکانەوە لەبەر بەدخوولقی و بەدڕەوشتی پادشایان و سەرکردەکانی ئاشوور نەبوو، بەڵکوو هۆکاری سیاسی- ئابووری خۆی هەبوو. ئاشوورییەکان وەکوو نەتەوە نەتەوەیەکی بچووک بوون ولە ناوچەیەکی بەرتەسکی نێوان نەینەوا و هەولێر هەتا نزیک کەرکووک نیشتەجێبوون، ئەمە لە کاتێکدا بۆ نموونە هۆزەکانی ئێرانی و مادەکان لە وڵاتێکی پان و بەریندا هەر لە پاکستان و تاجیکستانەوە بگرە هەتا سەرەوەی مێزوپوتامی بڵاوەیان کردبوو و دەژیان. بەڵام ئاشوورییەکان بەپێچەوانەی قەبارەی خۆیان هێزێکی زەبەلاحی پیشەیی سەربازی و دەستگایەکی گەورەی کارگێڕیان چێکردبوو(دروست کردبوو)، دابینکردنی ئەم هێزە سەربازییە لە باری چەکوچوڵ و ئەسپ و هەروەها خوارد و خوراکەوە کارێکی ئاسان نەبوو، بۆیە دەستەڵاتی ئاشوور بۆ دابینکردنی پێویستییەکانی خۆی و دەستگا کارگێڕیەکانی ناچار بوو هەردەم لە جەنگ و کارزاردا بێ بۆ تاڵانکردن و بڕینەوەی باج بە سەر دانیشتووانی ناوچە جۆربەجۆرەکاندا. بێجگە لەمەش خۆدی ئەم هێزە زەبەلاحەی سەربازی پێویستی بە جوڵە و شەڕکردن و بە دەست هێنانی سەرکەوتن بوو بۆ نیشاندانی هێزی خۆی و شکۆی ئیمپراتورییەکەیان.

کۆچی هۆزەکانی تری ئێرانیی زمان بۆ وڵاتی کۆنی کوردەواری

لە سەرەتاکانی چەرخی هەفتەمی پ.زدا دوو کۆچی گەورە کرا بۆ ناوچەکانی کوردەواری کە کاریگەرێکی زۆریان کردە سەر کۆمەڵگەی ئەو سەردەمەدا هەم لە باری سیاسی کۆمەڵایەتییەوە و هەم لە باری زمانییەوە.

یەکەم، کۆچی کەیمرییەکان:

بەشێکی زۆر لە هۆزی جەنگاوەری کەیمری کە هێشتا ڕوون نەبووەتەوە کە ئایا لە سەرەوەی دەریای ڕەش و لە ئۆکرایینادا ژیاون یان لە سەرەوەی قەفقاز بەڵام بە هەر جۆرێک بووبێت گەیشتن وڵاتی ئورارتوو و لەگەڵ ئورارتوو بە شەڕهاتن، پاشان لەگەڵ "ڕۆسا"ی دووەم پادشای ئورارتوو ڕێک کەوتن و بوون بە هاوپەیمانی یەکتر و بۆ ماوەیەکیش لە ئاسیای بچووک فەرمانڕەواییان کرد. کەیمرییەکان دواجار بوون بە دوو بەشەوە بەشێکیان لە ژێرسەرکردایەتی "توشپا / تیوسپا" بەرەو ڕۆژئاوا ڕۆیشتن لە دوای جەنگ و شەڕێکی زۆر لەگەڵ ئاشوورییەکاندا لە باکووری ئەو وڵاتە، ئەوێیان بەجێهێشت و بەرەو وڵاتی لیدی ڕۆیشتن و لە ساڵی ٦٥٢ پ.ز. سارد پایتەختی لیدییان داگیر کرد و بۆ ماوەی نزیک پانزدەساڵ لەوێ فەرمانڕەواییان کرد بەڵام لە دواییدا کەوتنە بەر هێرشی سکاکان و ئاشوورییەکان و تێک شکان وبەرەو کاپادوکیا پاشەکشەیان کرد و هەر لەوێ مانەوە. بەشێکی تر لە کەیمرییەکان بەرەو ناوچەکانی ماننا و ماد ڕۆیشتن و بوون بە هاوپەیمانی مانناییەکان. شوێنەوارناسان زۆر لە ئاسەواری ئەم هۆزەیان لە ناوچەی سەقز دۆزیوەتەوە. هەر چەند زانیارییەکی زۆر لەسەر زمانەکەیان نییە، وەلی پسپۆڕانی بواری زمانناسی لەو باوەڕەدان کە زمانەکەیان دەچێتەوە سەر زمانە ئێرانییەکان.

لەسەر واتای ناوی کەیمری، دەبێ ئەو مانایە کە هرودت بۆی داناوە بە ڕاستی بزانین، چونکە هرودت بۆ خۆی لە چەرخی پێنجەمی پ.ز ژیاوە و لەو کاتەدا کەیمرییەکان هێشتا هەر وەکوو هۆز لە ژیاندا بوون و لە ناوچەکانی کوردستان و کاپادوکیادا گیرسابوونەوە. بە وتەی هرودت ئەم وشەیە "کەی- مری"یە، بە واتای گەورە- مردو. ئەم وشەیە ئێستاش لە کوردیدا هەر ئەم مانای دەگەیەنێ، کەی بە واتای پادشا وەک کەیخەسرەو، کەیکاوس، کەیقوباد، و هەروەها کەی بە واتای گەورە وەک کەیبانو (ژنی گەورەی ماڵ)، کەیخۆدا (خاوەنی گەورە). وشەی "مری"ش وشەیەکی ئاسایی کوردییە کە واتای مردو دەدا لە شێوەزاری کرمانجیدا کە وابوو کەیمری واتای شا- مردو/ گەورە- مردو دەدا هەر بەو جۆرەی کە هرودت دەڵێ. هەروەها بە ئەگەرێکی زۆر ناوی شاری "کامێران"ش لە نێوان سنە و کرماشان و گوندی "کامەریان" لە ناوچەی بیتوێن لای ڕانیە، پەیوەستە بە ناوی هۆزی "کەیمریان"ەوە.

دووەم، کۆچی ئەسکیتەکان/ شکیدا:

یونانییەکان هەموو ئەو هۆزە کۆچەرانە کە ئێرانیی زمان بوون و پێشـــتر لە ســـەرەوەی دەریای ڕەش و هەروەها لە باکووری قەفقاز دەژیان وەک ئەسکیت ناویان لێ نابوو، بەڵام ئەسکیتەکان هۆزی جیاجیا بوون و قەت ئەم هۆزانە بە خۆیان نەوتووە ئەسکیت. تەنانەت زۆرجاریش کەیمرییەکانیان هەر وەک ئەســـکیت ناو بردووە. بە باوەڕی دیاکۆنۆڤ ئەو هۆزە کۆچەرەی کە لە باکووری ماننادا (ناوچەی قەرەباخ و باکووری ئازەربایجان) جێگیربوون و دەستەڵاتێکی سیاسی (پادشایەتی)یان دامەزراند هۆزی "شکیدا" بوون، کە ئەو وەک "ئەسکیتەکانی- شکیدا" ناویان لێ دەبا (بڕوانە دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣١٧). شکیداکان دواجار بەرەو ماننا ڕۆیشـــتن و بوون بە هاوپەیمانی ماننا. بە باوەڕی دیاکۆنۆڤ بێ هیچ گومانێک زمانی شکیداکان ئێرانی بووە.

لێرەدا پێویســـتە باســـی ئەمە بکرێت کە ئێرانیانی کۆن واتا ماننایییەکان، مادەکان و هەخامەنشـییەکان گشـت ئەو هۆزە کۆچەرانە کە لە باکوورەوە دەهاتن لەوانە کەیمرییەکان و شـکیداکانیان وەک "سکا" و یان "ساکا"کان ناویان لێ بردوە. ڕەنگە ئەمەش هۆکارێکی خۆی هەبێت، لە ســانســکریتیدا کە لە زمانی کوردیی کۆن زۆر نزیکە وشـــەی "ســـاکا، Sakhaa"[5] واتای دۆســـت دەدا، چونکە ئەم هۆزە کۆچەرانە بە زمانی دانیشـــتووانی ناوچەکە قسـەیان کردوە بۆیە لەوانەی کە خەڵکی ناوچەکەش ناوی ساکا واتا دۆستیان لێ نابێ. شوێنپێ ئەم هۆزە کۆچەرانە ئێستاش لە کوردستاندا هەر دەبینین. ناوی شاری سەقز کە لە بنەڕەتدا "ســـاکس" بووە، پەیوەندیی بە ســـاکەکانەوە هەیە. هەروەها ناوی هۆزی گەورەی" شـــکاکان " لە نێوان ورمێی و ســـەڵماســـدا دەژێن پەیوەندی هەیە لەگەڵ ناوی ســـکاکان، جێگای ســـەرنجە کە یەکێ لە گوندە ســـەرەکیەکانی شـــکاکان لە ناوچەی سـۆما ئێستاش هەر ناوی "ساکان"ە.

یەکیەتیی هۆزەکانی ماد ودەستەڵاتداری خانەدانی دیاکۆ

نووســـراوەکانی ئاشـــووری هیچ ئاماژەیەک بەوە ناکەن کە یەکیەتیی هۆزەکانی ماد کامە هۆزی لە خۆ دەگرت، بەڵام ئەوەی کە دیار و ڕۆشـــنە هەموو هۆزەکانی ماد لە نێو ئەم یەکیەتییەدا نەبوون. بە وتەی هرودت ئەم یەکیەتییە لە شەش هۆز پێک هاتبوون:

---

[5] Online Sanskrit Dictionary, February 12, 2003, p 194, http://sanskritdocuments.org/dict/dictallcheck.pdf

"١- ئاریزنتی (ئاریزندی) ٢- ســـتروخاتی ٣- بودی ٤- مۆگ (مۆغ) ٥- بۆســـای ٦- پارتاکانی (پارتاکەنی)."[6]

هەر چەند دیاکۆنۆڤ تێ کۆشاوە کە شوێنی نیشتەجێبوونی ئەم هۆزانە دەستنیشان بکات، وەلێ هێندێک هەڵە لە بۆچوونەکانیدا هەیە کە دواجار ڕوون دەکرێتەوە. ڕەوشی هۆزەکانی ماد لە نێوان ســاڵەکانی ٧١٦ هەتا ٧٠٦ پ.ز زۆر پەرێشـــان ونالەبار بوو. بەڵام لە پاش ٧٠٦ پ.ز بە هۆی کێشەی ناوخۆییەوە ئاشوور دەستەڵاتی جارانی نەمابوو، بۆیە دەرفەتی هەســتانەوە بۆ مادەکان پەیدا ببوو. کەی و چۆن دیاکۆ لە ســوریەوە گەڕاوەتەوە، هێشــتا ڕوون نییە، بەڵام دەبێ لە نێوان ساڵەکانی ٧٠٦ هەتا ٧٠٠ پ.ز. بووبێ. هاتنەوەی دیاکۆ بۆ ناوچەکانی ماد لە کاتێکدا بووە کە زۆربەی ســەرۆک هۆزەکانی تر یان کوژرابوون و یان لە لایەن ئاشــوورەوە دەســتبەســەر کرابوون و یان هەڵاتبوون، هەر بۆیەش بێ گومان هاتنەوەی دیاکۆ لە لایەن خەڵکی ناوچەکەوە بە گەرمی پێشوازی لێ کراوە. و ئەم وتەیەی هرودت زۆر ڕاســتە کە دەڵێ هۆزەکانی ماد دەچنە لای و داوای لێ دەکەن کە ببێ بە سـەرۆک و پادشایان. پێ ناچێ کە دیاکۆ لە کاتی فەرمانڕەوایی خۆیدا، شـەڕێکی گەورە و یـان کـارێکی زۆر گرینگی ئەنجـام دابێ، ڕەنگە گەورەترین کـاری دیـاکۆ خڕکردنەوەی هۆزەکانی ماد لە دەوری خۆی بووبێت.

دیاکۆنۆڤ لەسەر دیاکۆ دەنووسێ: بە پێچەوانەی قسەکانی هرودت، دیاکۆ نەدەکرا پادشای ســەرانســەری ماد بێت، ئەو تەنیا یەکێ لە میرە بچووکەکانی ناوچەکە بوو، تەنانەت فەرمـانڕەوایەکی گەورە و ســەربەخۆیش نەبووە، بەڵام ڕوونـاکی ســەرکەوتنەکـان و شانازیەکانی نەوەکانی تیشکی هاویشتووەتە سەر سیمای ئەویش.

ئەم وتەیەی دیاکۆنۆڤ تا ئەندازەیەکی زۆر ڕاسـتە، دیاکۆ پادشـایەکی سـەربەخۆ و گەورە نەبووە بەڵام بێ گومان میری ناوچەیەکی گەورە بووە دەسـتڕۆیشـتوو و خاوەن دەسـتەڵات بووە، بەڵگەش ئەوەیە: یەکەم، ئەگەر میرێکی دەســتڕۆیشــتوو نەبووایی و نـاوچەیەکی بەرفراوانیشی لەژێر دەستیدا نەبووایت، پادشای ئورارتوو لەگەڵی پەیوەندی دانەدەمەزراند، و کوڕەکەشــی وەکوو نوێنەر وەرنەدەگرت. دووەم ئەگەر خاوەن هێز و دەســتەڵاتێکی فراوان نەبووای پادشای ئاشوور دووری نەدەخستەوە بۆ سوریە، یان دەیکوشت و یان هەر وازی لێ دەهێنا، بەڵام نەکوشـتنی لەبەر ئەوە بووە کە خەڵکێکی زۆری لە پشـت بووە، و مەترسی لە کاردانەوەی هۆزەکانی مادی بووە. دوورخستنەوەشی هەر لەبەر ئەوە بووە کە وەکوو مەترســییەک چاویان لێ کردوە بۆ ئایندەی ناوچەکە. زۆربەی مێژوونووســان لەو بـاوەڕەدان کە دیـاکۆ مـاوەی ٥٢/ ٥٣ ســـاڵ لە نێوان ســـاڵەکـانی ٧٢٨ - ٦٧٤ پ.ز فەرمانڕەوایی کردووە.

---

[6] 1-Arizentoi, 2- Stroukhates, 3- Boudioi , 4- Magoi, 5- Bousai, 6- Paretakenoi

بەپێی نووسراوەکانی هرودت لە پاش دیاکۆ کوڕەکەی جێگای گرتووەتەوە. کە ناوەکەی لە لایەن مێژوو نووسانەوە بە دوو شێوە هاتووە" فەڕوەرتیش و یان فەڕائۆرت". ئەم ناوە ناوێکی مادییە لەسەر شێوەزاری ماگی یان ئەوێستایی، واتای ئەم ناوە بەم شێوەیە:

یەکەم ئەگەر ئەم ناوە "فەڕوەرتیش" بێ: لە دوو بڕگە پێک دێت، بڕگەی یەکەم فەڕ کە واتای فەڕ و شکۆ دەدا و بڕگەی دووەم "وەرتیش" یان "وەرتش" کە وشەیەکی کۆنی کوردیی هەورامییە لە دۆخی سێیەم کەسی تاکدا لە چاوگی "وەرتن/ وەردن" کە لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا "برتن/ بردن/ وردن"ە. کە پێکەوە واتای فەڕی بردووە، شکۆی بردووە، یان بە شێوەی ئەمڕۆ واتای شکۆدار، فەڕدار دەدات.

دووەم ئەگەر ناوەکە "فەڕائۆرت بێ": دیسان لە دوو بڕگە پێک دێت، بڕگەی یەکەم کە هەمان فەڕە، بڕگەی دووەم "ئۆرت" وشەیەکی ئەوێستاییە کە لە هەورامیدا وەک "یورت" گۆ دەکرێ کە واتای ڕەوان یان ڕۆح دەدا. کە پێکەوە واتای "ڕەوانی بەفەڕ" یان ڕۆحی شکۆدار دەدا، (بڕوانە ڕیزی وشە مادییەکان).

"بە وتەی هرودت فەرائۆرت (فەڕوەرتیش) لە کاتی فەرمانڕەواییدا سەرقاڵ بوو بە ملکەچکردنی یەک لە دوای یەکی هۆزەکانی ئاسیا بۆ هێنانە ژێر فەرمانڕەوایی خۆی، هەتا دواجار کە هێرشی کردە سەر ئاشوور، ئەو ئاشوورییانەی کە لە نەینەوا بوون و پێشتر فەرمانڕەواییان بە سەر هەمووواندا دەکرد و پاشان بە تەنیا مابوونەوە چونکە هاوپەیمانەکانیان لێیان تەواسارد (دڵسارد، خۆ بە دوور خستنەوە) بوونەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا هەر ڕەوشیان باش بوو. فەرائۆرت لە پاش ٢٢ساڵان فەرمانڕەوایی لە شەڕ لە دژی ئاشووردا لەگەڵ زۆربەی ئەو کەسانەی کە لەگەڵیدا بوو هاتنە کوشتن".[7] (ئەمە ڕاست نییە، مەرگی فەرائۆرت لە شەڕ لەگەڵ ئاشووردا نەبووە، بەڵکوو لە شەڕ لەگەڵ سکیتەکاندا کوژرا = نووسەر).

"کمرون لە ل.پ ١٣٧دا دەنووسێ یەکەم کاری فەرورتیش سەقامگیرکردنی فەرمانڕەوایی ماد بوو هەر بۆیەش توانی چۆک بە هۆزی پارس دانێ کە لە ئەنشان دەژیان و بە دوای کزبوونی پادشایەتی ئیلام توانیبوویان فەرمانڕەوایی خۆیان دابمەزرینن و "چیش پیش" کوڕی هەخامەنش سەرۆکی ئەوێ بوو و خۆی بە شای شاری ئەنشان دەزانی، بەڵام دواجار سەربەخۆی نەما و بوو بە پادشایەک لەبن فەرمانی مادا"[8].

هرودت لە نووسراوەکەی خۆی لەسەر مێژووی مادا تووشی هەڵەیەکی گەورە بووە، ئەویش ئەویە کە "خەشتریتە" و "هۆخەشترا (کەیخەسرەو)" هەر بەیەک پادشا دەزانێ. دیاکۆنۆڤ تێ کۆشاوە کە هەڵەکەی هرودت ڕاست بکاتەوە، بەڵام بۆ خۆێشی تووشی

---

[7] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ. ٣٥٥

[8] کمرون. جورج گلن، 1381، ایران در سپیده دم تاریخ، حسن انوشه، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ چهارم

هەڵەیەکی گەورەتر بووە، ئەویش ئەویە کە فەڕوەرتیش و خەشـــتریتە هەر بە یەک کەس دەزانێ یان بە جۆرێکی تر دیاکۆنۆڤ بڕوای بەوە نییە کە پادشـــایەک بەناوی فەڕوەرتیش هەبووبێ ئەویش بە بێ هێنـانەوەی هیچ بەڵگەیەکی بـاوەڕپێکراو، ئەمە لە کـاتێکـدایە کە دیاکۆنۆڤ بۆ خۆی دەڵێ کە هرودت باوکی میژووی جیهانییە، و لە ڕاستگۆییدا کەم وێنەیە و دەڵێ کە هرودت لە خۆیەوە شـتی نەنووسـیوە، هەموو زانیارییەکانی لە سـەرچاوەکانی باوەڕپێکراوەوە وەرگرتووە لەوانە لە کتێبی مێژوونووسانی یونانی کە بەر لە ئەو ژیاون و دواجار کتێبەکانیان لەناوچووە. هەروەها بۆ نووســینی مێژووی مادیش کەڵکێ زۆری لە بنەماڵە و نەوەکان هەرپاک (هارپاک) وەرگرتووە کە لەو ســـەردەمەدا لە یۆناندا ژیاون. بەڵام هەڵەکەی دیـاکۆنۆڤ لە چیـدایە و بۆچی دیـاکۆنۆڤ وا بیر دەکـاتەوە لێرە ڕوون دەکرێتەوە:

یەکەم: لە نووســـراوەکانی ئاشـــووریدا هیچ ئاماژەیەک بە ناوی فەڕائۆرت/ فەڕوەرتیش نییە، هیچ شـەڕێک لەگەڵ فەڕوەرتیش تۆمار نەکراوە، وهیچ پادشـایەکی مادیش لە شـەڕدا بە دەستی ئاشوورییەکان نەکوژراوە.

دووەم: هەر لەو ســاڵانەدا کە فەڕوەرتیش فەرمانڕەوایی کردووە واتا لە ســاڵەکانی نێوان ٦٧٤- ٦٥٢پ.ز.دا، سـاڵنامەکان و جەنگنامەکانی ئاشـووری خەشـتریتەیان وەک دوژمنی سەرەکی خۆیان ناو بردووە. لە کاتی ڕاپەڕینی گەورەی مادەکان لە دژی ئاشوور لە ساڵی ٦٧٣پ.ز.دا مادەکان سێ سـەرکردەی گەورەیان هەبووە ١- خەشـتریتە ٢- مامی تیارشـو (مامە- تی- ئارش- و) ٣- دۆسـاننی. کە لە لایەن ئاشوورییەکانەوە ناوەکانیان تۆمارکراوە، لێرەدا قەت باسی فەڕوەرتیش نەکراوە.

سێیەم: "سکیتەکان/ شکیداکان" لە سەرەتادا هاوپەیمانێکی دڵسۆز بوون هەم بۆماننا و هەم بۆ ماد. لە ڕاپەڕینی مادەکان لە دژی ئاشـــوور لە ســـاڵی ٦٧٤- ٦٧٣پ.ز.دا نەخشـــێکی کاریگەرییان هەبوو و تەنانەت ســـەرۆکەکشـیان بە ناوی " ئیشـپاکای" لە جەنگ لە دژی ئاشووردا لە کوتایەکانی ساڵی ٦٧٣پ.ز.دا کوژرا. کوشتنی ئیشپاکا سەرکەوتنێکی گەورە بوو بۆ ئاشـــوور، بۆیە ئاشـــوور بە دوای ئەمەدا بۆ قەلش کردنی ڕیزی نەیارەکانی خۆی کەوتە وتووێژکردن لەگەڵ ســـەرۆکی ســـکیتەکاندا کە کەســـێک بوو بە ناوی "پارتاتوا / پروتوتی". ئەویش بۆ ئەوەی کە ببێت بە هاوپەیمانی ئاشـــوور خوازیاری ئەوە بوو کە ئەسـەرحادون کچی خۆی پێ بدا، ئاشوورییەکانیش ئەم داخوازیەیان پەسند کرد و بە هۆی ئەم ژنخوازییەوە پەیمانێکی دۆســـتایەتی لە نێوان ئاشـــوور و ســـەرۆکی شـــکیدا کە ئاشـووریيەکان وەک پادشـای ئەشـکوزا ناوی لێ دەبن بەسـترا، کە سودێکی زۆری هەبوو بۆ ئاشـوور، سـکیتەکان هەتا ئەو کاتەی کە دەسـتەڵاتیان هەبوو هەر بە لایەنگری ئاشـوور مانەوە.

ئەم ڕووداوە کاریگەری زۆری کردە سەر مادەکان، چونکە لە باکووری وڵاتەکەیاندا هێز و دەسەڵاتێک پەیدا ببوو کە هاوپەیمانی دوژمنەکەیان واتا ئاشوور بوو. بۆیە سەرهەڵدانی شەڕ لە نێوان شکیدا و مادەکاندا هەر بە کاتەوە بەند بوو. کەی و چەند جەنگ لە نێوانیاندا روویداوە، زانیارییەکی وا لە بەردەستدا نییە، تەنیا ئەوە نەبێ کە لە ساڵی ٦٥٢ پ.ز.دا فەرائۆرت/ فەرۆەرتیش لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە سەربازەکانی لە شەڕ لەگەڵ سکیتەکاندا کوژران. ئەم شەڕە لە ناوچەکانی ناوەندیی مادەکان واتا لە هەگمەتانا (هەمەدان) و سپارتا (لای بیجار) نەبوو، چونکە لەم شوێنانەدا خشتەریتە زۆر بەهێز بوو. لە ناوچەی خارخاریش (ناوچەکانی نێوان تیکانتەپە/ تیکاب، میانە و زەنجان) نەبووە چونکە ئەم ناوچەیش هەر لە بندەستی ئاشوورییەکاندا بوو. کە وابوو ئەم شەڕە دەبێ لە ناوچەکانی باکووری ئازەربایجاندا قەوما بووبێ کە سکیتەکان لەو شوێنانەدا نیشتەجێبوون." بەپێی نووسراوەکانی هرودت سکیتەکان لە دوای تیپەڕبوونیان لە کێوەکانی قەفقاسەوە ئەمجا لەگەڵ مادەکان تووشی جەنگ بوون واتا گۆڕەپانی شەڕ باکووری ئازەربایجان بووە"[9] سکیتەکان لەدوای تێکشانی مادەکان و کوشتنی فەرائۆرت هەر لەو ناوچەیەدا فەرمانڕەواییان کردووە نەک لە هەموو ناوچەکانی ماد. چونکە ناوچەی خارخاریش (ناوچەکانی تیکانتەپە و زەنجان) کە لە ژێرفەرمانڕەوایی ئاشووردا بوو کەوتبوونە نێوان ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ماد و ناوچە داگیرکراوەکانی بندەستی سکیتەکان.

لە هێندێک لە کتێبە مێژوویەکاندا نووسراوە کە لە دوای کوژرانی فەرۆەرتیش و سەرکەوتنی شکیدا، ئیتر دەسەڵاتی ماد بۆ ماوەی ٢٨ ساڵ کەوتووەتە دەست سکیتەکان. ئەمە ناتوانێ ڕاست بێ چونکە لەو سەردەمەدا دەسەڵاتی ماد زۆر گەورە و بەر بڵاو بوو و لە لای باشوورەوە دەگەیشتە کەنداوی فارس و لە لای ڕۆژهەڵاتیشەوە لە ماهیدەشت (ماد- دەشت نزیکی شاری کەرەج) و تاران تێپەری بوو. دیاکۆنۆڤ دەنووسێ کە "لە دەورو بەری ساڵی ٦٥٠پ.ز. پاشایەتی ماد دەسەڵاتێکی بەهێز بوو وەکماننا و ئورارتوو و ئیلام"[10] وڵاتێکی وا گەورە و گران بە هۆزی سکیتەکان بەڕێوە نەدەچوو. بێجگە لەمە بەپێی ساڵنامەکان و جەنگنامەکانی ئاشووری هەر لە ماوەی ئەو ٢٨ ساڵەدا واتا لە نێوان ساڵەکانی ٦٥٢- ٦٢٤ خەشترێتە وەکوو سەرۆکێک و سەرکردەیەکی گەورە بەردوام لە شەڕ و بەربەرەکانێدا بوو لەگەڵ ئاشوورییەکان. تەنیا شتێک کە دەگونجی ئەوەیە کە سکیتەکان لە ناوچەکانی باکووری ئازەربایجان و لەوانەیە هەتا نزیکییەکانی تەبرێز(تبریز) فەرمانڕەواییان کردەبێ.

ئەم سێ خاڵەی سەرەوە ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە لە نێوان ساڵانی ٦٧٤ هەتا ٦٥٢پ.ز.مادەکان دوو سەرۆکی گەورە، یان دوو پادشا ویان پادشایەک و سەرکردەیەکی

---

[9] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگیرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ. ٣١٠

[10] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگیرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ. ٣٦٢

گەورەیان هەبووە، ئەویش فەڕوەرتیش و خەشـتریتەیە. و ئەمە شـتێکی زۆر سـەیر نییە، بەڵام دیاکۆنۆڤ ئەمەیە پێ پەسـەند نییە، و پێ وایە هەر دەبێ یەک سـەرۆک و یەک فەرمانڕەوا هەبێت. ماوەی فەرمانڕەوای فەڕوەرتیش و خەشـتریتە دەکرێ لە دوو ڕووەوە چاوی لێ بکرێ:

- ئەلف: دەکرێ خەشتریتە و فەڕائۆرت / فەروەرتێش هەردووکیان کوڕی دیاکۆ بووبێتن، واتا دیاکۆ پێش مەرگی خۆی دەستەڵاتەکەی لە نێوان کوڕەکانیدا دابەش کردەبێ، بە جۆری کە فەڕوەرتیش بەشـی باکوور و ڕۆژهەڵاتی وڵات و خەشـتریتەش بەشـی باشـوور و ڕۆژئاوی وڵاتی بەرکەوتبێ. ئەگەر وابێ لەم کاتەدا ماوەی پادشایەتی فەڕوەرتیش لە نێوان سـاڵەکانی ٦٧٤- ٦٥٢پ.ز واتا ٢٢ سـاڵ دەبێ، و ماوەی پادشـایەتی خەشـتریتە لە نێوان ساڵەکانی ٦٧٤- ٦٢٥ واتا ٤٩ ساڵ دەبێ.

- بێ: دەکرێ خەشـتریتە کوڕی فەڕوەرتیش بووبێ و لە هەمان کاتیشـدا بەرپرس و سـەرکردەی سـپای مادەکان بووبێ، کە لەو سـەردەمەدا شـتێکی زۆر باو بووە لە نێو پادشـایاندا، ودواجار لە پاش مەرگی باوکی جێگای گرتبێتەوە، کە ئەو دەم ماوەی پادشایەتییەکەی لە نێوان ساڵانی ٦٥٢- ٦٢٥پ.ز واتا ٢٧ ساڵ دەبێ.

ژمارەیەک لە مێژوونووسـانی کۆنی یونانی، کاتێک باسـی تێکشـکانی ئاشـوور بە دەسـتی مادەکان دەکەن دەڵێن کە خەشـتریتە تۆڵەی باوکی خۆی کردەوە، ئەمەش ئەوە دەگەینێ کە خەشتریتە کوڕی فەڕائۆرت بووە.

ڕاپەڕینی ماد لە دژی ئاشوور

لە ساڵەکانی نزیک بە ٦٧٤ پ.زماننا بە هۆی هاوپەیمانی لەگەڵ کەیمرییەکان و "شکیدا/ سکیتەکان"وە، ورە و هێزێکی زۆری وەرگرتبوو، و ببووە هەڕەشەیەک بۆ سەر ئاشوور، پەیکەکان (چەپەر، نامەبەران)ی ئاشوور نەیان دەوێرا بە ماننادا تێپەڕن، گواستنەوەی باج و داهات لە ناوچەکانی بندەسـتی ئاشـوور (خارخار، مادای، هۆیش دێش) بۆ ئاشـوور لە لایەن دەستەڵاتی ماننا و هاوپەیمانەکانیەوە دەستی بە سـەردا دەگیردرا. ترس و دڵەڕاوکی لە ماننا و هاوپەیمانەکانی لەو پرسـیارانە کە پادشـایانی ئاشـوور ئاراسـتەی خۆدای ئاشـووریان کردوە بەجوانی دەردەکەوێ. لە یەکی لەو بەڵگەنامانە کە لە سـاڵی ٦٧٤پ.ز. بۆ خۆدای ئاشوور نووسراوە، ئاوا پرسیاریان لێ کردووە:

"سـپای سـکیتەکان کە لە ماننا دەژین، ئەوە ئێستا هاتونەتە سـەر مەرزی ماننا، تو بڵێ لە کەلی (گەردەنە، ملە) خۆبۆشـکیەوە (نزیکی وان) بەرەو گوندەکانی "حەڕان" و"ئانیس"

نەیێن و چەپاوی نەکەن، ئاخۆ تاڵانی زۆر دەبن؟ تو بڵێ لە سنوورەکانی ئاشوور دیلی زۆر بگرن؟"[11]

"دیاکۆنۆڤ لە ل.پ. ٣٣٠ کتێبی مێژووی مادا دەڵێ مادەکان خەریکی خۆ ئامادەکردن بوون بۆ خەبات لە دژی ئاشوور، لەو کاتەدا سکیتەکان هاوپەیمانێکی باش بوون بۆیان بە تایبەت کە مانناییەکانیش لە هەمان کاتدا هاوپەیمانی سـکیتەکان بوون، بەڵگەش لە بەر دەسـتدایە کە ئیلامیش ئامادە بوو بۆ یارمەتیدانی ڕاپەڕینەکە، کە وابوو هەموو ئەو هۆزانە هەر لە ڕووبـاری کۆرا لە بـاکوورەوە هەتـا کەنـداوی فـارس لە بـاشـوورەوە بەرەیەکی یەکگرتوویان پێک هێنابوو بۆ تێکشاندنی تەوقی داگیرکەری ئاشوور".

ڕاپەڕینەکە لە نێوان مانگی مارس- ئاپریل واتا لە مانگی نوروزی کوردیدا دەسـتی پێ کرد. لە نووسراوەکانی ئاشووریدا لەو پرسیارانە کە ئاراستەی خۆدای ئاشوور کراوە وا دەردەکەوێ کە ڕابەر و هاندەری ڕاپەڕینەکە خەشتریتە بووە. هەروەها دوو کەسـی تر لە سـەرۆکەکانی ماد لەگەڵیدا بوون کە یەکەمیان "مامی تیارشـو"[12] (مامە- تی- ئارش- و) سـەرۆکی پێشـوی ناوچەی مادای. [ئەم ناوچەی کە ناوەندێ سـەرەکی مادەکان بوو کەوتبووە نێوان شـارەکانی ئێسـتای زەنجان و میانە و شـاڕۆچکەی ماهنشـان[13] (ئەم شاڕۆچکەیە کە لە ڕاستیدا ناوی "ماد- نیشان و یا ماد- نیشا"یە، ئێستاش هەر ماوە و لە نێوان زەنجان و تیکانتەپە/ تکاب دایە)، گوندی مادئاوا (مادآباد) هەر لەم ناوچەیەدایە و ئێستاش هەر ماوە]. سەرۆکی دیکەشیان "دۆساننی" بوو، میری پێشووی ناوچەی سپاردا (ناوچەی گەڕوسی بیجار).

ڕاپەڕین و شـەڕ لە دژی ئاشـوور لە هەموو ناوچەکانی بندەسـتی ئاشـووردا لە یەک کاتدا دەستی پێ کرد، خەڵکی ڕاپەڕیو دژەکانی ئاشووریان لە هەموو شوێنەکاندا گەمارۆ دابوو. بەپێی ئەوبەڵگەنامانە کە بۆ خۆدای ئاشـوور نووسـراوە، وا دیارە شـەڕی گەورە لە لای هەمەدان واتا لە ناوچەی خەشتریتە ڕوویدابوو، مادەکان توانیبوویان فێری تاکتیکی تایبەت بن بۆ شەڕ لە دژی ئاشوورییەکان، هەر لەو کاتەدا کە هێزی هۆزەکان دژەکانی ئاشووریان گەمارۆ دابوو، هێزەکانی شکیدا کە لە جەنگی سوارەدا بێ وێنەبوون و دەیانتوانی لە کاتی سواری وغاردان لەسەر پشتی ئەسپ کەمان بکیشن و تیر بهاوێژن، ستونی سەربازان و کاروانی جەنگی ئاشـوورییەکانیان پەرێشـان و شـڕ کردبوو. ئەم ڕاپەڕینە وەکوو ئاگر تەشـەنەی سـەندبوو و هەموو ناوچەکانی ژێر دەسـتەڵاتی ئاشـووری گرتبووەوە. تەنانەت ڕاپەڕینیش گەیشتبووە بیت هامبان (ناوچەکانی کرند، سەرپێڵ، ئیلام و خانەقین).

---

[11] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگیرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ. ٣٢٩

[12] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگیرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ. ٣٣١

[13]http://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D8%A7%D9%87%E2%80%8C%D9%86%D8%B4%D8%A7%D9%86

" ئاشوور لە ڕەوشێکی زۆر خراپ و تەنگاودا بوو، لە لایەکی ترەوە فنیقیەش شێوا بوو، جەنگ لەگەڵ مێسریشدا هێشتا هەر بەردوام بوو، بێجگە لەمانە، دەنگۆی ڕاپەڕینی ماد کاریگەری کردبوو سەر ناوخۆی وڵاتیش، ژمارەیەکی زۆر لە بەردەکان (کۆیلەکان) و وەرزێران لە ئاشوورەوە بەرەو ناوچەکانی ئەرمەنستان (لای شاری وان) ڕایان کردبوو، کە بێ گومان بەشێک لەمانەش بەرەو ماد هەڵاتبوون. لە کۆتایەکانی ساڵی ٦٧٣دا بەختی ئاشوور یاری کرد، لە یەکێ لە شەڕەکاندا "ئیشپاکای" سەرۆکی شکیدا کوژرا، ئەمە سەرکەوتنێکی گەورە بوو بۆ ئاشوور. بە دوای ئەمەدا بۆ تێکشاندنی ڕاپەڕینەکە، کەوتە پیلانگێڕی و بۆ ڕاکیشانی سەرۆکەکان بەلای خۆیدا دەستی دایە پەیوەندیگرتن لەگەڵ هەر یەکەیان بە جیاجیا، و چەندین پەیکیان (چەپەر) نارد بۆ لایان. هەر وەک پێشتریش باسی کرا توانیان سەرۆکی سکیتەکان بە ناوی "پارتاتوا / پروتوتی" بە سازێشت بکێشێنن و بیکەن بە هاوپەیمانی خۆیان. ئەمە کاریگەرییەکی زۆری کردە سەر ڕاپەڕینەکە و بووە هۆی ئەوەی کە بە تەواوی سەرنەکەوەی و بە نیوەچڵی بمینێتەوە.

بەڵام ڕاپەڕینەکە لە ناوەندەکانی سەرەکی خۆیدا واتا لە بیت کاری (لای هەمەدان)، لە مادای (لای زەنجان- ماهنشان)، لە سپاردا (بیجار) بە سەرکەوتن گەیشت، و هێز و دەستەڵاتی ئاشوور لەم ناوچەگەلە بە یەکجاری تێک شکێنرا. سەرچاوەکانی مێژوویی لەمە بە دواوە لە باتی ناوی ئەم سێ ناوچەیە باسی پادشایەتی سەربەخۆی ماد دەکەن.
سەرکەوتنی ڕاپەڕینی مادەکان لەژێر سەرکردایەتی خەشتریتە توانی ئارەزووی کۆمەڵانی دانیشتووی ماد بە دی بینێ کە زیاتر لە سەد ساڵ بوو خەباتیان بۆ دەکرد، هۆکاری سەرەکی ئەم سەرکەوتنەش هەواداری کۆمەڵانی خەڵک بوو لەم ڕاپەڕینە. بەڵام سەرەڕای ئەم شکستەش ئاشوورییەکان توانیان دەستەڵاتی خۆیان لە ناوچەکانی خارخار، کێشە سو و بیت هەمبان بپارێزن."[14]

لە پاش خەشتریتە، هۆخەشترا (کە بە واتای پادشای باش دێت) بوو بە پاشا، هۆخەشترا گەورەترین پاشای ماد و یەکێ لە گەورەترین پادشاکانی ئێرانە، کە بە "کەیخسرو"یش بەناوبانگە (کە واتای پادشای گەورە دەدا). کەیخسرەو لە ساڵی ٦٢٥ پ.ز.دا فەرمانڕەوایی گرتە دەست. بە قسەی هرودت ساڵێک دواتر واتا لە ساڵی ٦٢٤پ.ز.دا سەرانی سکیتەکانی بۆ میوانییەک بانگەیشت کرد، و لەو کاتەدا کە بە هۆی خواردنەوەی مەیەوە سەرخۆش ببوون هەموویانی کوشت، سکیتەکان دواجار کە زانیان سەرۆکەکانیان کوژراوە، تووشی ترس و دڵەڕاوکی بوون و وڵاتی مادیان بەجێهێشت. و بەمجۆرە کەیخەسرەو دەستەڵاتی مادی جارێکی ترلە پاش ٢٨ ساڵ بە سەر باکووری ئازەربایجاندا چەسپاندەوە. کەیخەسرەو سەرکردەیەکی سەربازی ئازا و زانا بوو، بە قسەی هرودت ئەوە

[14] مێژووی ماد دیاکۆنۆف، وەرگیرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ. ٣٣٦- ٣٤٤

ئەو بوو کە هێزە سەربازییەکانی مادی ڕێکوپێک کرد بەجۆرێ کە نەیزەداران و کەمانداران و سوارەی لەیەک جیا کردەوە. واتا بەپێی بۆچوونی دیاکۆنۆڤ:

"بۆ یەکەمین جار هێزێکی پیشەیی سەربازی دروست کرد کە نەک بەپێی پەیوەندییەکانی هۆزایەتی بەڵکوو بەپێی حەوجەی (پێویستی) سەربازی و جۆری چەک ڕێکخرابوون، سپای ماد لەم کاتەدا نە تەنیا هیچی لە سپای ئاشوور کەمتر نەبوو بەڵکوو ورەیشیان زۆر بەرزتر و باشتر بوو، هۆکارەکەیشی ئەوە بوو کە ئەم سپایە پێک هاتبوو لە کەسانی ئازادی گوندەکان، هەرچەند دەوڵەمەند و هەژار لە کۆمەڵگای ماددا هەبوو بەڵام هێشتا بەردەداری برەوێکی وای نەبوو، هێشتا سوخۆری و گەندەڵیی کۆمەڵگای دانەرزاندبوو. بەپێچەوانەوە لە ناوچەکانی بندەستی ئاشوور ژمارەی ئەو کەسانەی کە خوازیاری تێکشکان و ڕووخانی ئاشوور بوون یەکجار زۆر بوون"[15]

لە ڕۆژی ١٢ ئاب (سەرەتای مانگی ئۆت) ساڵی ٦١٦پ.ز.دا نبوپالاسەر پادشای بابل لەگەڵ ئاشوور وماننا (کە هاوپەیمانی ئاشوور بوو) تووشی جەنگ بوو، لەم شەڕەدا ئاشوور و ماننا شکستێکی گەورەیان خوارد و سەرکردەکانیان لە لایەن بابلییەکانەو بە دیل گیران. دیسانەوە لە ساڵی٦١٥پ.ز.دا جارێکی تر لە ناوچەی ئاراپخا (کەرکوک) تووشی شەڕ بوونەوە و ئەمجارەش دیسانەوە ئاشوورییەکان تێکشکان. بابلییەکان بەرەو ئاشوور ملیان نا و دەیانویست کە شاری ئاشوور بگرن بەڵام سەر نەکەوتن و ناچار بەرەو تکریت پاشەکشێیان کرد. چەند شەڕی تریان کرد بەڵام هیچ لایەنێکیان سەر نەکەوتن.

پادشایەتی ماننا لە دوای ئەم شکستانە زۆر بێهێز ببوو و توانای بەرگریکردن لە خۆی نەمابوو، هەر بۆیەش، کەیخەسرەو لە نێوان ساڵەکانی ٦١٦- ٦١٥ ماننای داگیر کرد و بەرەو ئاشوور ملی نا. لە ساڵی ٦١٤پ.ز. هێزەکانی ماد بە فەرمانی کەیخەسرەو پەلاماری شاری "تەربیس"یان دا و داگیریان کرد دوای لە ڕووباری دیجلە پەڕینەوە و شاری پیرۆزی ئاشوورییەکان واتا "ئاشوور"یان داگیر کرد، دەسکەوت و دەوڵەتێکی (ثروت) زۆریان و دەست کەوت. هەر چەند بڕیار وا بوو کە نبوپالاسەر پادشای بابلیش لەم هێرشەدا بەشدار بێ بەڵام بە وتەی دیاکۆنۆڤ بە ئەنقەست خۆی بە درەنگ خست چونکە نەیدەویست بەشداری لە داگیرکردنی ئەو شارە پیرۆزەدا بکا کە ماڵی ئەو خۆدایانەی لێ بوو کە ئەو دەیپەرەست، و هەروەها دۆستایەتێکی نزیکی هەبوو لەگەڵ کاهنان و پیاوە ئایینییەکانی ئاشووردا. دواجاریش لە نووسراوەکانی خۆیدا سوێند دەخوا کە ئەو هیچ خراپییەکی بەرامبەرخۆدایانی ئاشوور نەکردووە ولە شەڕ لە دژی شاری ئاشووردا بەشداری نەبووە و زۆریش دڵی ئێشاوە بۆیان.

[15] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ. ٣٦٤- ٣٦٦

لە ساڵی ٦١٣ پ.ز.دا سپای ماد لەگەڵ سپاکەی بابل گەمارۆی نەینەوایان دا، سێ جاران لە قەراخی "شـورا"(حصـار، دیوار)ی نەینەوادا نەبەردیان کرد، هیچیان سـەر نەکەوتن. سـەرئەنجام لە مانگی "ئاب"ی سـاڵی ٦١٢ بە هۆی گێرانەوی ئاو بۆ ناو نەینەوا توانرا دیوارەکانی نەینەوا بڕووخێنن و لە ناو شـارەکەدا سپای ئاشوور تەفرو تونا بکەن، و ئاگر لە کۆشـک و سەراکان بەردەن. ساراک پادشای ئاشوور، بنەماڵەکەی و ئەو کەسانەی لێوە نزیک بوون خۆیان هاویشـتە ناو گڕی ئەو ئاگرەی کە لە کۆشـکەکەی بەرببوو. بەم جۆرە مادەکان توانیان دوایی بە دەسـتەڵاتی شـومی یەکێ لە خوێنرێژترین فەرمانڕەواییەکانی جیهانی کۆن بێنێن، و نە تەنیا مادەکان بەڵکوو گشت هۆز و نەتەوەکانی تری ئەو سەردەمە تەنانەت خەڵکی ئاسایی و بندەستی ئاشووریش لە بن ستەمگەری فەرمانڕەوایانی ئاشوور ڕزگار بکەن. پاشماوەی هێزەکانی ئاشـوور چوون و لە حەڕان خۆیان ڕێکخستەوە، بەڵام چەند مانگێک دواتر لە لایەن مادەکانەوە تێک شکێندران.

لە سـاڵەکانی نێوان ٦١٠ هەتا ٥٩٠ پ.ز. پادشـایەتی ماد نە تەنیا ئاشـوور بەڵکوو توانی چۆک بە پادشـایەتییەکانیماننا و ئەسـکیت و ئورارتووش دابدا و بیانهێنێتە ژێر رکێفی خۆیەوە. لەم سـاڵانەدا مادەکان لە لای باکووری ڕۆژئاواوە هاوسـنوور بوون لەگەڵ پادشـایەتی لیدی (لە بەشـەکانی ناوەندی و ڕۆژئاوای تورکیای ئێسـتا). کۆمەڵێک لە سـکیتەکان بە ئەنتریکی لیدی دژایەتی مادیان دەکرد بۆیە کەیخەسرەو بە تەمای سزادانیان بوو، بەڵام سـکیتەکان ڕایانکرد و چوونە پاڵ لیدی، ئەمە بووە هۆی شـەڕێک لە نێوان ماد و لیدی کە نزیک بە پێنج سـاڵی خایاند و هیچکامیان سـەر نەکەوتن، هەتا ئەمەی کە لە ڕۆژی ٢٨ ئەیاری سـاڵی ٥٨٥ پ.ز. لە کاتی شـەڕدا خۆر گیرا، جا بۆیە هەر دوولا ئەمەیان وەکوو تووڕەبوونی خۆداوەندان لە دژی شـەڕەکە زانی و بڕیاری ئاشـتییان دا. و پەیمانێکیان بە ناوجێگەری پادشـاکانی بابل و کیلیکیە بەسـت، و ڕووباری گالیس (قزل ئیرماک) وەک مەرزی نێوان لیدی و ماد دیاری کرا. کەیخەسـرەو لە هەمان سـاڵدا واتا ٥٨٥ پ.ز. کۆچی دوای کرد و فەرمانڕەوایی کەوتە دەست کوڕەکەی بە ناوی "ئاستیاگ". بەپێی بۆچوونی دیاکۆنۆڤ گۆڕی کەیخەسـرەو لە ئەشـکەوتی قزقاپانە لە چەمی ڕێزان لە نزیکی شاری سلێمانی.

پادشایەتی ئاستیاگ و کۆتایی فەرمانڕەوایی ماد:

یەکێ لەوانە کە لە کتێبە مێژووییەکان بە تایبەت لە کتێبەکانی فارسـی و لە ئەفسـانەکانی کۆنی ئێرانیدا زۆر بە ناڕەوا ناوی لێ براوە و باسـی لێ کراوە ئاسـتیاگە. لە زۆربەی ئەم نووسراوانەدا دوو وێنەی ناشیرین لە ئاستیاگ نیشاندراون کە هەر دووکی هەر ساختەیە. یەکەم گوایی ئاستیاگ پادشایەکی تەمبەڵ، خۆشگۆزران و ترسنۆک بووە و قەت بیری لە خەڵک و وڵاتەکەی نەکردوەتەوە، دووەم گوایی ئاسـتیاگ پادشـایەکی خۆێنرێژو بووە کە بەزەیی بەکەسدا نەهاتووەتەوە. بەپێی لێکۆڵینەوەکانی دیاکۆنۆڤ ئەمانە هیچیان ڕاست نین.

بەڵکوو هەمووی قسە و بۆختانی نەیارەکانی ئاستیاگن. لێرە کورتەیەک لە نووسراوەکانی دیاکۆنۆڤ لەم بارەوە دێنینەوە:

"هرودت دەڵێ کە ئاستیاگ بێ بەزەیی بوو بەرانبەر مادەکان، بەڵام هەر زۆر زوو دیار دەبێ کە مەبەستی گەورە پیاوەکانی مادە، واتا یەکەمین پیاوانی ناو ماد، میرەکان و دهیوپوتیەکان (سەرۆک ناوچەکان). پێشتر ئەوەمان وت کە مەرجی دامەزراندنی دەستەڵاتێکی بەهێزی پادشایەتی لەو سەردەمەدا لەوەدا بوو، یەکەم: پاڵپشتی کۆمەڵانی ئازادی خەڵکی هەبێت، (چ بەردەدارەکان و چ ئەوانەی دیکەش کە بەردەدار نەبوون)، دووەم: دژایەتی و خەبات بکا بۆ تێکشاندنی پاشاخانی (دەستەڵاتی میرەکان وگەورەکان). لە لایەکی تریشەوە ئاستیاگ لە سیاسەتەکانی خۆیدا پەیڕەوی لە ئایینی مۆغانی (زەردەشتی) و ڕێنوێنیەکانی ئەوانی دەکرد، و بە گومانی ئێمە لەو سەردەمەدا ئەم ڕێنوێنی و بۆچوونانەی مۆغەکان لەگەڵ ئەو بیر و باوەڕەی کە بە ناوی زەردەشتەوە باو بوو و لای خەڵکەوە زۆر جێگای پەسەند بوو، گۆڕانێکی ئەوتۆی بەسەردا نەهاتبوو"[16].

[مەبەستی دیاکۆنۆڤ ئەوەیە کە لە باری سیاسییەوە پادشایەتی ماد و ئاستیاگ نەیدەتوانی لەگەڵ دەستەڵاتی زۆر و ڕها بێ بۆ گەورەکان و شاکنوەکان (شاکانی بچووک، میرەکان)، چونکە بە هەبوونی دەستەڵاتی زیاتر بۆ ئەوان پادشایەتیەکەی دەکەوتە بەر مەترسییەوە، و هەروەها لەگەڵ بیر و بۆچوونی ئایینی ئەوانیشدا نەدەگونجا کە میرەکان و سەرکردەکان دەستەڵاتی زۆریان هەبێ و ستەمگەری بکەن بەرانبەر ژێردەستەکانیان چونکە بە قسەی دیاکۆبوڤ (مێژووی ماد. ل.پ.٥٢٩) بۆچوونەکان و ئامۆژگاریەکانی زەردەشت تا ئەندازەیەک ڕەنگدانەوەی ئاوات و ئارەزووی کۆمەڵانی خەڵکی ئازاد بوو]. واتا ئاستیاگ زەردەشتییەکی باوەڕمەند بووە، و باوەڕەکانی زەردەشتیش لەو کاتەدا دادپەروەرانە بوو.

کتسیاس(مێژوونووسی یونانی کە لە سەردەمی هەخامەنشییەکاندا لە ئێراندا بووە) دەنووسێ "ئاستیاگ زاواکەی خۆی کە ناوی "سپیتاما" و مێردی "ئامیی- تیدا" بوو وەکوو جێگری خۆی دیاریکردبوو(وا دیارە ئاستیاگ کوڕی نەبووە = نووسەر)، کە لە پاش مەرگی ئەو دەستەڵات بگرێتە دەست. کورەش سپیتامای کوشت و ژنەکەی واتا ئامیی- تیدا کە میمک (پور/ مەت)ی خۆی بوو لەخۆی مارە کرد(کورەش کوڕی ماندانا بوو)، بەڵام ئێمە دەزانین کە سپیتاما پاشناو و ناوبانگی بنەماڵەی زەردەشت بووە، وا دیارە کە ئاستیاگ لەگەڵ بنەماڵەی زەردەشتدا کە ئەو دەم

---

[16] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێرانی کەریمی کەشاورز، تاران ١٣٤٥ ل.پ. ٥١١-٥١٢

مۆغەکان لە دەوری ئەوان کۆ ببوونەوە خزمایەتی دامەزراندبوو. هەروەها ئەو پیاوە مۆغە(ماگی) کە بە پیلانی داریوش کۆژرا و لە نووسراوە بەردینەکانی بێستوندا ناوی وەک "گئوماتا (گیو- ماتا)" هاتووە لە ڕاستیدا بە ئەگەرێکی زۆر لەوانەیە زەڕکوڕی کورەش واتا کوڕی ئامیی- تیدا و سپیتئاما بووبێ. هەر وەک باس کرا مۆگەکان(مۆغەکان) لەو سەردەمەدا ئەوپەڕی دژایەتییان دەکرد لەگەڵ میرەگەورکان و کاهنانی ئایینەکانی تردا. هەر بۆیەش هەلبژاردنی سپیتئاما وەک جێگری ئاستیاگ بوو بە هۆی ئەوەی کە بەربەرەکانی و دژایەتی لە نێوان ئاستیاگ و لایەنگرانی لە لایەکەوە و میرە گەورەکان و سەرکردەکانی سپا (کورەش لە پارس و هەرپاک لە ماد) توندو تیژتر بکات. ئەمە کە لە ماوەی پادشایەتی ئاستیاگدا جەنگێکی گەورە ڕووی نەدابوو، و هیچ ناوچەیەکی تازە داگیر نەکرابوو و سەرکردە سەربازییەکان دیل و تاڵانیان دەست نەکەوتبوو، بوو بە هۆی دڵساردی و زوێر بوونیان لە ئاستیاگ"[17].

"بە وتەی هرودت بەر لەوەی جەنگی نێوان کورەش و ئاستیاگ دەست پێ بکا، " پیلانێک لە دژی ئاستیاگ لە لایەن هەرپاک (هارپاک)" و گەورەکانی مادەوە دارێژرابوو، هەرپاک نامەیەکی بۆ کورەش بەڕێ کردبوو و دڵنیای کردبووەوە کە ئەگەر ئەو لە دژی ئاستیاگ هەستێتەوە، خۆی و گەورەکانی ماد پشتیوانی لێ دەکەن. لە نێوان ساڵەکانی ٥٥٣- ٥٥٠ پ.ز.شەڕی نێوان کورەش و ئاستیاگ دەست پێ دەکا بە قسەی هرودت دوو جەنگ و بە قسەی کتسیاس سێ جەنگی گەورەیان کردووە. لە یەکەمین و دووەمین شەڕدا ئاستیاگ خۆی سەرکردایەتی شەڕەکەی کردووە و سەرکەوت بە سەر سپاکەی کورەشدا، و هەتا نزیکییەکانی پاسارگاد ڕاویانی نا، لە سێیەمین شەڕدا هەرپاک سەرکردایەتی کرد کە بە خۆی و سپاکەیەوە چوونە پاڵ کورەش و شکستیان بە ئاستیاگ هێنا. ئاستیاگ نەکوژرا بەڵکوو دەستبەسەرکرا، بەڵام چی بەسەرهات ڕوون نییە. بەپێی نووسراوەکانی هرودت ئاستیاگ لە دوا کاردانەوەکانی خۆیدا ژمارەیەک لە مۆغانی بە سزای مەرگ گەیاند لەبەر ئەوەی کە لە کاتی خۆیدا داوایان لە ئاستیاگ کردەبوو کە بهێڵێت با کورەش بڕوا بۆ پارس."[18]

چەندە ئەم قسەیە ڕاستە یان نە، سەلماندنی کارێکی ئاسان نییە، بەڵام یەک ڕاستی دەردەخات ئەویش ئەوەیە کە ژمارەیەک لە مۆگەکان (مۆغەکان) لەگەڵ کورەش دۆستایەتی

---

17 مێژووی ماد دیاکۆنۆف، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ . ٥١٢-٥١٣

18 مێژووی ماد دیاکۆنۆف، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ ٥١٥ - ٥١٨

و دەستوپەیوەندیان هەبووە، لەوانەیە ئەو دەستە لە مۆغانی زەردەشتی بووبێتن کە ئەوانیش وەک کورەش و هەرپاک خوازیاری جەنگ بووبێتن بە بیانوی بڵاوکردنەوەی ئایینی زەردەشتییەوە. کورەش ماوەیەکی زۆر لە هەگمەتانا (هەمەدان) مابووەوە و هەر لەوێ پەروەردە ببوو و لەوێ مۆغەکان دەستێکی باڵایان هەبوو لە کاروباری ئایینی و سەربازی و کارگێڕیدا. کاریگەریی مۆغەکان و ئایینی زەردەشتی لەسەر کورەش زۆر بەرچاو و حاشا هەڵنەگرە، دواجار ژمارەیەکی زۆر لەم مۆغانە لە بارەگای کورەشدا خزمەتیان کرد. ئاستیاگ ٣٥ ساڵ فەرمانڕەوایی کرد لە نێوان ساڵەکانی ٥٨٥-٥٥٠ پ.ز. بەڵام کەی کۆچی دوایی کرد ڕوون نییە.

" هەرپاک دواجار بوو بە بەناوبانگترین سەرداری کورەش، وڵاتی یونانیشی بۆ کورەش داگیر کرد، و پاشان بوو بە فەرمانڕەوا (ساتراپ)ی ئەوێ، ئیتر حەزیشی نەدەکرد کە بگەڕێتەوە بۆ ماد هەر لەوێ مایەوە و زەوی و زارێکی زۆریشی نابەیەکەوە، لە " لیکیە" نووسراوەبەردینەیەک دۆزراوەتەوە کە هی نەوەکانی هەرپاکن. سپیتاک و مەهابرن (مهابرن) کە کوڕەکانی "ئامیی- تیدا" بوون لە شوەکەی پێشوی واتا لە "سپیتئاما" کران بە ساتراپ و براکەشی (زەرکوڕی ئاستیاگ) یەکێ لە سەردارەکانی پارس بوو."[19]

[19] مێژووی ماد دیاکۆنۆف، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ ٥٢٠-٥٢١

زمانی مادەکان

یەکێ لە سەرچاوە سەرەکییەکانی زانیاریی لەسەر زمانی کوردی بێ گومان پەڕتووکی "مێژووی ماد"ی دیاکۆنۆڤە. هەر چەند هێندێ جار لە بۆچوونەکانیدا تووشی هەڵە بووە، و هەر چەند هێندێ جار هەڵە لە وەرگێڕانەوەی وشە مادییەکاندا بەرچاو دەکەوێ بەڵام بە کۆکردنەوەی کۆمەڵێک وشەی مادی و زانیاریی باش لەسەر زمانی مادی خزمەتێکی بێ هەمتای کردووە.

دەکرێ بە لێکۆڵینەوە لەم وشەگەلە بە تایبەت ناوی شوێنەکان، هۆزەکان و کەسەکان و هەروەها بە ڕاستکردنەوەی هەڵەکانی دیاکۆنۆڤ وێنەیەکی باشی زمانی مادی بخرێتە بەر چاو. پۆختەی بۆچونەکانی دیاکۆنۆڤ لەسەر زمان و ئایینی مادی بەمجۆرەی خوارەوەیە:

- **لە کتێبی مێژووی مادی دیاکۆنۆڤدا (مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥لاپەڕەی ٥٨١ پەراوێزەکاندا) لەسەر ناوی "زوانەکانی ئێرانی" ئاوا دەڵێ:**
"ناوی زمانی ئێرانی بۆ لقێک لە زمانە هیندو ئۆروپییەکان دەگەڕێتەوە کە بریتین لە ئاستی (ئاسی)، ئەفغانی، فارسی، تاجیکی، کوردی، تاتی، تالشی و... لە زمانە کۆنەکانیش ئەوێستایی، سوغدی، خوارەزمی، ئەسکیتی و... ئەم دەستەواژەیە هەر چەند زۆر گونجاو نییە بەڵام چارە نییە و ئێستا وشەیەکی ترمان نییە کە لە جێگای دانین. بەکارهێنانی ناوی ئێرانی لەوانەیە وای بۆ بچن کە گۆیا مەبەست لەم وشەیە زمانی وڵاتی ئێران واتا پارسییە (فارسی). هەروا کە بۆ هەمووان ڕوونە، و دواتریش باسی لێ دەکەین دەستەواژەی ئێران لە باستاندا وەک "ئاریانا" بووە و "فارس"ی لە خۆ نەگرتبوو".

هەروەها دیاکۆنۆڤ لە لاپەڕەکانی.٨٨، ٨٩دا دەڵێ:

- " ئەو زمانەی کە لە ڕووی خوێندنەوەی نووسراوە کۆنەکانی یونانی و خەتی بزماری و هەروەها وشەی جۆراوجۆر و ناوی تایبەت و ناوی شوێنەکان بۆمان دەردەکەوێ و سەرچاوکانی کۆن وەک "مادی" ناویان لێ بردووە لقێکە لە زمانی ئێرانی کە بەشێکە لە زمانی هێندو

ئورووپی. زمانی ئەوێســـتائیش پەیوەســـتە بە هەمان لقەوە. بەڵام ئەم زمانانە (ئەوێستایی و مادی) نابێ تێکەڵ بکرێ لەگەڵ زمانی پارسی (فارســـی)دا. دیاکۆنۆڤ لە" ل.پ.٨٨ "دا دەڵێ کە" زوانی مادییان لە شـــەش ڕووەوە (مورد) لەگەڵ زمانە کۆنەکانی تری ئێرانیدا بەراورد کردوە، لەگەڵ زمانی ئەوێســـتاییدا تەنیا لە یەک ڕووەوە جیاوازییان هەبووە، لەگەڵ زمانەکانی پارتی و ئەسکیتی لە دوو ڕووەوە و لەگەڵ ســـوغدی و خوارەزمی لە ســـێ ڕووەوە بەڵام لەگەڵ زمانی پارســـیی کۆندا لە هەر شەش ڕووەوە جیاوازییان هەبووە"[20]

- " لە ئەوێستادا هاتووە کە زەردەشت بۆ خۆی سەرۆکی ناوچەی ڕاغە (ماد- ڕاغە = نووســـەر) بوو. (مێژووی ماد، وەرگێڕانی کەریمی کەشــاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ.٤٦٣)".

- ئاســـراوان/ ئاتروان (ئاترەوان) نازناوی فەرمی کاهنانی مادی بوو. (ا. م. دیاکۆنۆڤ ترجمە کریم کشاورز، تهران ١٣٤٥، ل.پ.٤٦٤).

- هۆزی مۆگانی (مۆغانی) مادی یەکەمین پێڕەوانی ئایینی زەردەشتی بوون، بەڵام لێرەدا شـتێک کە نارۆشـنە و ســاغ نابێتەوە ئەو بۆچوونەیە کە دەڵێن زەردەشـت خەڵکی باکترا (باختەرا) بووە. (مێژووی ماد، وەرگێڕانی کەریمی کەشــاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ.٤٦٦).

- **"مانەوە و دەســـتەڵاتی ئەســـکیتەکان لە ناوچەکەدا بوو بە هۆی گەشـــەکردن و برەوی زمانێکی ئاخاوتن نە تەنیا لە ناوچەکانی ژێر دەستەڵاتی مادەدا بەڵکوو لە سەرتاسەری خاکی ئەو وڵاتەدا. زمانی مادەکان و زمانی ئەســـکیتەکان ئەوندە لەیەک نزیک بوون کە خەڵکەکانیان زۆر بە ئاسانی دەیانتوانی لەگەڵ یەک قسە بکەن. و ئەم زمانە بوو بە زمانی ئاخاوتن و پەیوەندیگرتن لە نێوان هۆزەکانی ماننایی و مادی و تەنانەت ئەو هۆزانیش کە زمانیان کاســـپی (نائێرانی= نووســـەر) بوو. بەمجورە زمانێکی ئێرانی**

---

[20] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ ٨٨-٨٩

هاوبەش هاتە ئاراوە کە هەر لە ڕووباری ئەرەس هەتا ناوچەکانی پارتی دەگرتەوە". (مێژووی ماد، وەرگێڕانی کەریمی کەشـــاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ.٣٥٩).

- **" لە سـەروبەری دامەزراندنی پادشـایەتی ماد و دەرکەوتنی وەک ئیمپراتورییەکی مەزن، ئـامۆژگـارییەکـانی "مەزدا یەسـنـا" کە دەگەرێنەوە بۆ گـاسـاکـان وسـەرچاوەکەی بە زەڕدەشـتەوە دەبسـترێتەوە لەو وڵاتەدا پەرەی سـتاند. ئەم ئامۆژگاریانە بە زمانی ئێرانی و بە هۆی کـاهـنانێکی ئێرانی و ڕۆژهەڵاتی مـاد بە نێوی مۆغان تەشـەنەی کرد. نـاوەڕۆکی ئەم ئـامۆژگـارییانە، پەنـد و مۆچیاری بوو لە دژی گەورەکان و کاهنانی ناوچەیی (مەلایان و ڕابەرانی دینەکانی تر/ نازەڕدەشـتی= نووسـەر)، و دەبووە هۆی ڕاکێشـان و هۆگری کۆمەڵانی خەڵـک بەلای مۆغەکـان و دەسـتەڵاتداری ماددا. باوەڕەکانی زەڕدەشـتی لە لایەن پادشـایانی مادەوە پشـتیوانی لێ دەکرا وسـودیان لێ وەردەگرت لە دژی میرە نـاوچەیەکـان (شـاکنو) و بۆ تێکشـکـاندنیان". (مێژووی مـاد، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥ ل.پ.٤٩٤- ٤٩٦).**

ئەمانە پوختەیەک بوون لە قسەکان و بۆچوونەکانی دیاکۆنۆڤ لەسەر مادەکان و ئایین و زمانی مادی، لێرەدا پێویستە بەر لەوەی چاو بخشێندرێتە سەر وشە مادییەکان، ڕۆشنایی بخرێتە سەر هێندێک لە هەڵەکانی دیاکۆنۆڤ.

هەڵەکانی دیاکۆنۆڤ

لە بەشەکانی پێشودا ئەوە ڕوون کرایەوە کە چۆن دیاکۆنۆڤ لە واتاکانی زاموا، پارت، پارسوا و میدیا بە هەڵە تێ گەیشتووە. لێرەشدا تیشک دەخرێتە سەر چەند هەڵەیەکی تر.

تێکەڵکردنی "ماد- ڕاغە" یان ڕاغەی- مادی لەگەڵ شاری ڕاغەی (ری) لای تاران:

خۆدی دیاکۆنۆڤ هەر کاتێ باسی مادەکان دەکا بەجوانی شوێنەکانیان دیاری دەکا کە شوێنی سەرەکی مادەکان لە لای هەمەدانەوە هەتا لای دەریاچەی چیچست واتە گۆلی ورمێی (دریاچە ارومیە)، و هەروەها لە لای گیزلبوندا (قافلانکێو، لە نزیکی زەنجان و

میانە) هەتا لای ئەلیپی (کرماشـــان) و بیت هەمبان (ئیلام و کرند و ســـەرپێڵ) دەگرێتەوە، لە گەڵ ئەوەی کە هۆزەکانی پارتاکنیان لە ئەســـــفەهان (اصـــــفهان) بوون. بۆیە دیاکۆنۆڤ بۆخۆیشی قەت ئەوەی نەوتووە کە هوزەکانی ماد لای شاری "ڕاغا / ڕاغە" واتا (ری) لە نزیکی تاران نیشـــتەجێبوون. ئەمە هەڵەیەکە کە زۆربەی مێژوونووســـــان و هەروەها لێکۆڵەرانی ئەوێســتا تووشــی بووون. ئەم " ڕاغە"یە کە لە ئەوێســتادا باســی لێ کراوە و شوێنی نیشتەجێبوونی زەردەشت بووە، و لەوێ فەرمانڕەوایی کردووە، ڕاغەی لای تاران نەبووە بەڵکوو ڕاغەیەکی دیکەیە کە بە "ڕاغەی- مادی" ناسـراوبووە کە بە شـێوازی ئەو کاتە "ماد- ڕاغە"ی پێ وتراوە. کە هەر وەک دەزانین پیتی " د" لە کوردیدا ئەگەر لە پاش پیتی بزوێن و بە تایبەتی لە پاش " ا " بێ ، دەنگی " د " دەکەوێ و ناێتە گۆکردن (کە بە بڕوای پســـپۆڕانی زمانەوانی ئەم ڕەوشـــە بە هۆی کاریگەریی زمانی ئەشـــکانییەکانەوە ڕووی داوە) وەک پاد= پا، شـاد = شـا، واد = وا، باد = با، ماد = ما. بۆیە وشـەی "ماد- ڕاغە " ئێستا گۆڕدراوە بووە بە "ما- ڕاغە" و دواتر مەراغە. کە ئێستاش ئەم شـارە هەر ماوە و کەوتووەتە باشـووری ڕوژهەڵاتی دەریاچەی ورمێی و ســەد کیلومەتری باکووری شاری مەهاباد. خۆدی دیاکۆنۆڤ لە لاپەڕەی ٧٤٨دا دەڵێ:[21]

"لە وشـــەنامەی پەهلەویدا (لغت نامه پهلوی) کە پەیوەســـتە بە کتێبی "ویدودات"وە، ڕاغە هەر بە ئاتروپاتن دەزانێت. بەڵام ئەمە ڕاست نییە چونکە بێگومان مەبەست لەم ڕاغەیە هەر هەمان ڕاغەی (ری)لای ڕۆژهەڵاتی مادە. لە ڕوونکردنەوەکانی پەهلەویدا نووسـراوە کە هەندێک کەس پێیان وایە کە زڕاتوسـترا لە بنەڕەتدا خەڵکی ئەوێ (ڕی) بووە." بەڵام وا دیارە کە دیاکۆنۆڤ "ماد- ڕاغە (مەراغە)" ناناسێت.

ئەم شـــــارە واتا "ماد- ڕاغە " ناوەندێکی بەناوبانگی ناوچەی"هۆیش دێش" بووە. کە بە واتای "وڵاتی خوش" دێت (بڕوانە تاریخ ماقبل ماد، خنجی ل. پ ١٢٢)، کە ســـەرۆک و فەرمانڕەوای ئەوێ بەگداتوو بوو، هەر ئەو کەسەی کە لە ڕاپەڕینەکەی سەدەی هەشتەمی پ.ز. لەگەڵ چەند ســـەرۆک هۆزێکی تری مادیدا لە دژی " ئازا" فەرمانڕەوای مانئا ڕاپەڕین و" ئازا"یان کوشـت. (تاریخ ماقبل ماد، خنجی ل.پ ١٢٢) . خۆدی ناوی هۆیش دێش و بەگداتوو (بەغ داتە، بە واتای خۆداداد لەگەڵ " ۆ" کە پاشـــگرێکی باوی مادی و هەروەها کوردییە) نیشانەی هەبوونی شێوەزاری ئەوێستاییە لەم ناوچەیەدا. کە وابوو هەر شـــاری "ماد- ڕاغە" و وڵاتی هۆیش دێش شـوێنی ژیانی زەردەشـت و ناوچەی ماگەکان/ مۆغەکـان بووە. بێ گومـان بەگداتوو دەبێ یـان لە نەوەکـانی زەردەشـــت بووبێ و یـان وێشتاسپا (گوشتاسپ) کە لە ئەوێستادا باسی لێ کراوە وەک پادشای وڵاتی هۆیش دێش.

---

[21] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ. ٧٤٨

شوێنی نیشتەجێبوونی هۆزەکانی ماد لە ڕوانگەی دیاکۆنۆڤەوە:

دیاکۆنۆڤ لە ل.پ. ١٩٤ دا لەسەر شوێنی نیشتەجێبوونی هوزەکانی ماد ئاوا دەنووسێ. شوێنی نیشتەجێبوونی هوزەکانی ماد بەوردی دیار نییە، بەڵام گومانی بۆ دەچێ کە هۆزەکانی ئاریزەنتی لەوپەڕی ڕۆژ هەڵاتی مادەکاندا دەژیان، لەوانەیە کە مۆغەکانیش هەر لەوێ ژیابێتن واتا دەوروبەری ڕاغە (نزیکی شاری تارانی ئێستا)، هۆزەکانی بۆسیان لە نزیکی هەمەدان، هۆزەکانی پارتاکیان لە دەوروبەری ئەسفەهان (اصفهان)، و هۆزەکانی بۆدی لە ڕۆژئاوای مادەکاندا نیشتەجێبوون.

- لە ڕاستیدا هەر وەک پێشتریش باسی لێ کرا تێکەڵکردنی ناوی ڕاغەی لای تاران لەگەڵ ڕاغەی- مادی، یان "ماد- ڕاغە" کە ئێستا مەراغەی (مراغە) پێ دەڵێن، هەڵەیەکی گەورەیە. هەموو نووسراوەکانی مێژوویی ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە مۆغەکان و زەردەشتێش هەرخەڵکی دەوروبەری گۆلی ورمێی بوون. دیاکۆنۆڤ بۆ خۆی لە ل.پ. ٤٦٣ دا دو بارە لەسەر شوێنی نیشتەجێبوونی مۆغەکان ئاوا دەنووسێ:

" بە ئەگەرێکی زۆر شوێنی هۆزی مۆغان هەمان ڕاغەیە کە یەکێ لە شارە گرینگەکانی ماد بووە لەو سەردەمەدا، لە ئەوێستادا باس لەوە دەکا کە زەردەشت بۆ خۆی سەرۆک و فەرمانڕەوای ڕاغە بووە".

بەڵام لێرەش دووبارە **ماد- ڕاغە** دەباتەوە بۆ لای تاران، ئەمە لە کاتێکدا کە خۆدی دیاکۆنۆڤ شوێنی سەرەکی مادەکانی لە نێوان گۆلی ورمێی (ارومیە) و هەمەداندا دەستنیشان کردووە. ئەگەر دیاکۆنۆڤ باوڕی تەواوی بە نووسراوەکانی خوی هەبێ دەبێ ئەوەی زانیبای کە یەکەمین زانیاریی لەسەر زمانی ئەوێستایی لە سەردەمی دەستەڵاتداری ماننایییەکاندا بوو ئەو کاتەی کە دیاکۆنۆڤ خوی باسی وڵاتی "ئۆێش دیش" یان "هۆیش دێش" دەکا. کە ئەم دەستەواژەیە ناوێکی مادی لە شێوەزاری ئەوێستاییە.(کە واتای وڵاتی خۆش دەدا[22]، بەرانبەر ئەم وشەیە لە هەورامیدا "وەش دێش " یان "وەش دێ" یە). بە گوتەی خودی دیاکۆنۆڤ ناوچەکە لە شوێنی شاری مەراغەی ئێستایە. هەروەها دیاکۆنۆڤ لە کتێبەکەی خۆیدا چەندین جار باسی ئاسرەوان (ئاترەوان) و ئاترپاتیان یان ئاترپادەکان دەکا، ئەم ناوانە بێ هیچ گومانێک ناوی ئەوێستایین کە بۆ یەکەمین جار بەرچاو دەکەون . ئاترەوان وشەیەکی کوردییە، (کە پێشتر ڕوون کرایەوە)، ئاترەپادکانیش هەروەها کوردییە کە لە بنەڕەتدا ئاوا بووە **" ئاتر- پات- کان"** ئاتر کە بە واتای ئاگر دێت وشەیەکی کۆنی هەورامییە، پات وشەیەکی کۆنی کوردییە کە واتای پارێزەر دەدا. پاراستن، و پاتن و پات هەر یەک وشەن و یەک مانایان هەیە. بڕگەی "کان"یش هەمان نیشانەی کۆییە لە دۆخی

[22] بڕوانە ل.پ ١٢٢، بازخوانی تاریخ ایران ، دفتر اول،امیر حسین خنجی

ناســراودا (علامت جمع معرفه) كه پێكەوه واتای "ئاگروانەكان" دەدا. ئەمە خۆی بەڵگەیە بۆ ئەوەی كە ئەو هۆزانە بە زمانی ئەوێســتایی قســەیان كردوە كە هەمان زمانی هۆزی مۆگ یان مۆغە (مۆغ شـێوازی پارسـی وشـەی مۆگە)[23] كە لە ئاترپاتەكان (ئازەربایجان) دا ژیاون. [دواجار ئەو باسە ڕۆشن دەكرێتەوە كە چۆن هەوراميیەكان بەشێكن لە هۆزی مۆغان].

- لەســەر هۆزی "پارتاكیان"ش بێ گومان وتەكانی هرودت و دیاكۆنۆڤ ڕاســتن، خۆدی ناوی پارتاكیان یان "پەرتەكان" ئەم ڕاســتییە دەســەلمێنێ، چونكە ناوەكەیان بە تەواوی ناوێكی كوردییە، لەبەر ئەوەی ئەمانە لە ناوچەكانی ماد دوور و پەرت كەوتووبوونەوە بە ناوی "پەرتەكان" ناسـراوەن كە وشـەیەكی ڕەسـەن و ئاسـایی كوردییە و واتای دوورەكان دەگەینێ.

- لەســەر هۆزی "ئاری زەنتی"ش دیاكۆنۆڤ بە بێ هیچ بەڵگەیەكی باوەڕپێكراو شــوێنی نیشـتەجێبوونیانی لە ئەوپەڕی ڕۆژهەڵاتی مادەكاندا دەسـتنیشـان كردووە. ئەمەش ڕاسـت نییە، وا دیارە ناسیارییەكی ئەو تۆی لەسەر گەلی كوردستان و هۆزەكانی نیشتەجی ئەوێ نییە. بۆ ئەو كەســانە كە زانیارییان لەســەر كوردان بێ دەزانن كە هەر لە كەركوك و جەلەولاوە بگرە هەتا دەگاتە ســنە وكرماشــان و خانەقین و ئیلام و هەروەها لەكســتان و لورســتان بە ســەدان هۆزی زەنتی (زەندی) و بە هەزاران بنەماڵەی زندەی تێدایە كە بێ گومان پاشماوەی هەمان هۆزی ئاری زەنتین.

- لەسـەر هۆزی "بۆدی"ش بە ئەگەرێكی زۆر بۆچوونەكەی دیاكۆنۆڤ ڕاستە كە دەڵێ لە هۆزە ڕۆژئاواییەكانی ماد بوون، لەوانەیە ناوەكە ئێســتا گۆڕابێ بۆ بۆتی واتا دانیشــتوانی جەزیرە و بۆتان.

بۆچوونی دیاكۆنۆڤ لەسەر شوێنی ژیانی زەەڕدشت:

هەر چەند هەموو بەڵگە و بۆچوونەكانی دیاكۆنۆڤ ئەوە دەسـەلمێنێ كە زەڕدەشـت خەڵكی لای ورمێی بووە بەڵام بە هۆی ئەوەی كە لە لایەكەوە باش دەزانێ كە زەڕدەشـت لە ڕاغە بووە و ڕاغەش هەر بە شاری ڕەی لای تاران دەزانێ و لە لایەكی تریشەوە لەگەڵ زوانی كوردیشــدا ئاشــنایەتی نییە، بۆیە تووشــی ڕاڕای دەبێ و ناتوانێ هیچ ڕوونكردنەوەیەك لەســەر ئەم بابەتە بدات بەدەســتەوە. لێرەدا تیشــك دەخرێتە ســەر هێندێ لەو بابەتانە كە دیاكۆنۆڤ هێناویەتەوە.

---

[23] بڕێ جاران هێندێ وشەی كوردی كە بە پیتی " ۆ" یان پیتی " گ" دوایی دێ، بەرانبەرەكانی لە فارسیدا پیتی "گ" و " ۆ" دەگۆڕدرێت بۆ "غ" وەك : درۆ= دروغ، دۆ = دوغ ، مۆگ = مۆغ، بەگ = بەغ.

لە ل.پ. ٧٤٩ لە پەراوێزەکاندا لە ژێر خاڵی ٥٦دا ئاوای نووسیوە: زۆربەی مێژونووسانی موسوڵمان لەو باوەڕەدان کە زادگای زەردەشت لە ورمێی (ارومیە) یان لە ناوچەکانی تری ئازەربایجاندایە. لێرەدا دیاکۆنۆڤ بێ ئەوەی کە باوەڕ بەم مێژوونووسانە بکات، ئاوا قسەی ئەم مێژوونووسـانە لەبار دەبات ودەڵێ **" ڕەنگە بۆچوونی ئەم مێژوو نووسـانە لەوێیەوە سـەرچاوەی گرتبێ کە لە سـەردەمای دواتردا ژمارەیەکی زۆر لە پیران و موغانی زەردەشتی لە ئازەربایجاندا کۆ ببوونەوە".**

دیاکۆنۆڤ بێ هیچ بەڵگەیەک قسـەی ئەم مێژوونووسـانە ڕەت دەکاتەوە هەروەها ڕوونیش ناکاتەوە کە لە کوێ و لەبەر چی و لە کام شاردا پیران و مۆغانی زەردەشتی گردببوونەوە.

لە دواییدا دیاکۆنۆڤ دەڵێ لە ئەوێستادا شتێکی وا لەم بارەوە نەنووسراوە مەگەر **جارێکیان کە شوێنی دانیشتنی زەردەشتی لە قەراخ ڕووباری " دارژ" دەستنیشان کراوە...**

لێرەدا دەبێ بڵێین خۆدی ئەم وشـەیە نیشـان دەدا کە زەردەشـت خەڵکی ماد واتا کوردسـتان بووە، ئەم وشـەیە وشـەیەکی مادییە کە ئێسـتاش لە کوردیدا بە کار دێت. "دارژ" واتای دارژان و دارژاندن دەدا، واتای <u>دارژانی ئاو</u>، دەدا.

دیاکۆنۆڤ لە ل.پ ٧٥١دا بۆ دەستنیشانکردنی شوێنی زەردەشت، ئاماژە بە لێکۆڵینەوەکانی جەکسـون دەکات و دەڵێ " ئەو گۆلە ئاوانە (دەریاچە) کە بە ناوی **چاچیسـت** و **فرازدان** لە ئەوێستادا ناویان هاتووە، لەوانەیە گۆلی ورمێی بێت یا خۆد دەریاچەی هاموون لە سیستاندا (لە ڕۆژهەڵاتی ئێسـتای ئێران لەسـەر سـنووری ئەفغانسـتان). لەسـەر ڕووباری **"فرازدان"**یش دەکرێ چەمی رازدان (زنگۆ) لە ئەرمنسـتان بێ یاخۆ لەوانەیە دەریاچەی خۆێ (نمەک) لە ڕۆژهەڵاتی ماد بێ. لێرەدا دەبێنین کە دیاکۆنۆڤ پێ ناکرێ ئەو ناو و شـوێنانە کە لە ئەوێسـتادا هاتووە دەسـتنیشـان بکا، بۆیە هەموو ئەگەرەکان بە کراوەیی دەهێڵێتەوە. دیسان لە هەمان لاپەرەدا ئاوای نووسیوە: لە ئەوێستادا لە یشتەکانی ٢٣ و ٢٤دا زەردەشـت ئاواتەخوازی ئەوەیە کە دەسـتەڵاتی ویشـتاسـپ بگاتە چەمی ڕانگی، ئەمە ڕووبارێکی مەزنە لەوانەیە چەمی دیجلە بێت یا خۆد دەکرێ" سـیردریا"ش بێت. تەنانەت لە باری وشەناسیشەوە دەکرێ "وڵگا "ش بێ.

لێرەدا دەبینین کە دیـاکۆنۆڤ بێجگە لە هێنـانەوەی ئەگەرەکـان کە زۆریش لەیەك دوورن هیچ ڕوونکردنەوەیەکی باوڕپێکراوی نییە. هەر چەند لە ئەوێسـتادا چەندین جار ناوی "هەکاری"[24] هێنراوە، بەڵام ڕوون نییە بۆچی دیاکۆنۆڤ باسی ئەمە ناکات، لەوانەیە ناوی هەکاری هەر نەبیسـتبێ کە ناوچەیەکی شـاخاوی کوردسـتانە کە کەوتووەتە ڕۆژئاوای ورمێییەوە (ارومیە).

---

[24] 170- hukairyât [hukairya] = 6 (ABL) n. from Mount Hukar (k591)

بەڵام هەر لەم لاپەڕەیدا زۆر بە ڕاستی باسی کێوی "هەرە بەرزایەتی" کە لە ئەوێستادا ناوی هاتووە دەکا و دەڵێ: هەر چەند ناوی ئەلبەرز (فارسی: ئەلبۆرز) لەگەڵ وشەی هەرەبەرزایەتی هاوچاوگن بەڵام "هەرەبەرزایەتی" دەکرێ بە هەرچیایەکی بەرز بوترێت. لە ڕاستیشدا "هەرە بەرزایەتی" وشەیەکی پەتی و ئاسایی کوردییە کە هەرئێستاش ڕۆژانە بە کاردێت. "هەرە " نیشانەی جەختکردنەوەیە (تاکید) و بەرزایەتی کە ناوی چاوگە بۆ بەرز. لە کوردیدا دەکرێ بە هەر چیایەکی بڵێند بگۆترێ هەرە بەرز یان هەرە بەرزایەتی.

هەر لە ل.پ ٧٥٢دا لەسەر ویشتاسپی پادشا ئاوا دەنووسێ: "گێڕانەوەیەکی زۆر کۆن لە میتلنی هەیە کە ئاتنەی خارسی باسی کردوە کە گویا "ویشتاسپا" پادشای ماد بووە، ویشتاسپا برایەکی چکۆلەتر لە خۆی هەبووە کە ناوی زریادەر بووە، ویشتاسپا لە ماد و لە کیشوەری خوارەوە فەرمانڕەوایی کردوە و زریادەر لە سەرەوە لە دروازەی کاسپێ هەتا تانائیس".

لێرەدا چونکە دیاکۆنۆف و نووسەرانی تری ڕۆژئاوایی بڕوایان وایە کە زەڕدەشت لە ڕاغە چووەتە لای ویشتاسپ و ڕاغەش بە هەمان ڕاغەی لای تاران دەزانن بۆیە ئەم ویشتاسپا بە هەمان ویشتاسپی پادشا کە یاوەر و پشتیوانی زەڕدەشت بووە نازانن و پێیان وایە دەبێ ئەمانە دوو کەسی جیاواز بن لە دوو شوێنی جیاوازدا. لەسەر ئەوەی کە ویشتاسپا پادشای ناوچەی هوێش دیش (مەراغە) بووە پێش لە دەستەڵاتداری مادەکان هیچ دوودڵییەک نییە بەڵام لەوەی کە پادشایەک و دەستەڵاتدارێک بە ناوی ویشتاسپ لە ڕاغەی لای تاران (ڕی) هەبووبێ تا ئێستا هیچ بەڵگەیەک بە دەستنەکەوتووە.

لێرەشدا باشە با یەکێک لەم شوێنانە کە ئەویش سنووری دەستەڵاتداری زریادەر و ویشتاسپە ڕوون بکرێنەوە. لە گێڕانەوەکەی سەرەوەدا دەڵێ شوێنی دەستەڵاتداری زریادەر لە "دروازەی کاسپێ"یەوە دەست پێ دەکا بەرەو سەرەوە، و شوێنی دەستەڵاتداری ویشتاسپ لە دروازەی کاسپێ بەرەو خوارەوەیە". ئەم "کاسپێ"یە دەریاچەی کاسپین (خزر) نییە کە هێندێ لە ئەوێستاناسان وای بۆ دەچن، ئەمە گوندێکی کوردستانە. ئەو کوردانەی کە خەڵکی ڕۆژئاوی گۆلی ورمێین (ارومیە). باش دەزانن کە گوندی "کاسپێ" لە کوێیە. کاسپ یان کاسپێ گوندێکی کوردنشینە کە کەوتووەتە ٢٠ کیلومەتری ڕۆژئاوای شاری ورمێی لە ناوچەی ئەنزەل و وەک ناوەندێکە بۆ ناوچەی ئەنزەل. بە ڕاستی کاسپێ هەروەک دروازەیەک وایە، لە کاسپێ بەرەوخوار هەمووی هەر تەخت و دەشتاییە و لە کاسپێڕا بەرەو سەروە شوێنکە باری جوغرافی دەگۆردرێت، و هەمووی هەر شاخ و چیایە. کاسپێ دروازەیەکە بۆ ڕۆیشتن بەرەو ناوچەکانی سۆما وبرادۆست و شپیران و ناوچەکانی تر، ئەمەش خۆی بەڵگەیەکی بەهێزە بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەم گێڕانەوەیە. گومانی ئەوەی کە ئەم ویشتاسپە پادشای ماد هەمان ویشتاسپی ئەوێستا بێ کە زەڕدەشت چووتە لای و بە ڕێزەوە زەڕدەشتی

وەرگرتووە و کردویەتی بە فەرمانڕەوای ڕاغە (ماد- ڕاغە) زۆر زیاترە لە ئەگەری هەبوونی ئەو ویشتاسپەی کە دەڵێن لەوانەیە لە ناوچەکانی دەور و بەری ڕاغەی لای تاران (ری) پادشایەتی کردەبێ و تا ئێستاش هیچ ئاسەوارێکی لێ نەدۆزراوەتەوە.

گاسای"وهێشتو- هۆیش دێش" لە ئەوێستادا: (بڕوانە دیاکۆنۆڤ ل.پ.٧٥٥)

ئەم گاسایە کە باسی زەماوەنی کچی زەڕدەشت دەکا، دەتوانێ یارمەتیدەر بێت بۆ دەستنیشانکردنی ناو و هەروەها شوێنی نیشتەجێبوونی زەڕدەشت. لەم گاسایەدا زەڕدەشت سوپاس و مەمنونیەتی خۆی دەربەبڕی بەرانبەر بە ئەو میوانانەی کە لە زەماوەندەکەدا لە ناوچەی "هۆیش دێش" بەشدارییان کردوە ئەمەش ناوەکانیانە:

" وەیشتاسپا لە خانەدانی نائوتار، فراشا ئوشترا و ئید جاماسپا لە خانەدانی خواگوا، یاران و یاوەرانی زەڕاتوشترا لە خانەدانی سپیتامایان و خۆدی زەڕدەشت یان "سپیتامیانی زەڕاتوشترایی" و لەوانە مامی (واتا مامی زەڕدەشت = نووسەر) مادیو مانگهی".

"وهیشتو- هۆیش دێش": ئەم دەستەواژەیە پێشتریش باسی لێ کرا، وشەی "وهێشتو" لە دوو برگە پێک هاتووە (وە+ ئێشتا) واتای (بە + ترین) یان بە شێوازی کوردیی ئەمڕۆ "باشترین" دەدا. وشەی "وهەشت"[25] لە شێوەزارکانی هەورامی و کەلهوڕی و لەکی و وشەی بەهەشت لە سۆرانی و کرمانجیدا هەر بەم واتای دێت واتا " باشترین" یان باشترین جێگا. "هۆیش دێش" کە واتای وڵاتی خۆش دەدا[26] (بەرانبەرەکەی لە هەورامیدا دەبێتە وەش دێ) ئەم ناوچەیە لە ڕۆژهەڵاتی باشووری گۆلی ورمێی بوو کە ناوەندەکەی ڕاغە (ماد- ڕاغە) یان مەراغەی ئەمڕۆ بوو. ئەم ڕستەیە "وهیشتو- هۆیش دێش" واتای باشترینە هۆیش دێش یان **"وەهەشتە / بەهەشتە- هۆیش دێش"** دەگەینێ. لێرەدا دیار دەبێ کە زەڕدەشت و بنەماڵەکەی لە وڵاتی هۆیش دێش کە ناوەندەکەی ماد- ڕاغە بوو نیشتەجێ بوون.

بۆچوونی دیاکۆنۆڤ لەسەر ناوی زەڕدەشت:

لەسەر ناوی زەڕدەشتیش بۆچوونی دیاکۆنۆڤ هەمان بۆچوونە هەڵەکانی نووسەرانی ڕۆژئاواییە، بە بێ هیچ بەڵگەیەکی باوەڕپێکراو بۆچوونەکانی ئەوان دووپات دەکاتەوە، لە ل.پ.٤٧٢دا دەڵێ ناوی زەڕدەشت ناوێکی ئەفسانەیی نییە هەر وەکوو چۆن زەڕدەشت بۆ خۆی کەسایەتییەکی ئەفسانەیی نەبووە و مرۆڤێکی ئاسایی و کەسایەتییەکی ڕاستەقینە بووە

[25] 120- Vahishta [-] = 15 (NI, n.plA)best (k478)

[26] تاریخ ماقبل ماد، خنجی ل،پ ١٢٢

بۆیە ناوەکەشی نێوێکی ئاسایی بووە واتای خاوەنی وشتری زەرین یان خاوەنی وشتری ئازایە. دوایش بۆ سەلماندنی ئەم بابەتە ژمارەیەک ناوی مادی کە پاشگری ئەسپا (ئەسپ) و یان گئو (گا)یان هەیە ریز دەکا و دەڵێ ناونانی کەسەکان بە ئەسپ و گا و وشتر لەو سەردەمەدا ئاسایی و باو بووە. ئەم بەڵگەیەی دیاکۆنۆڤ زۆر سستە چونکە گا و ئەسپ لە ناو هۆزەکانی ئاریاییدا پیرۆزیان هەبووە، هەتا سەد ساڵ پێش ئێستا بڕوا ناکەم تاکەماڵێکی کورد هەبوبێ کە گا یان ئەسپیان بەخێو نکردەبێ،گا ئێستاش لە هیندوستاندا هەر پیرۆزە، لە هێندێک لە ناوچەکانی کوردستان بەتایبەت لە هەورامان و شارەزۆر ئێستاش پیرۆزی گا هەرماوەتەوە و هێندێک لە هۆزەکان گۆشتی گا ناخۆن[27]. بەڵام وشتر لە ژیان و نەریتی کوردەواریدا هیچ جێگایەکی نەبووە تەنانەت باری نەرێنیشی هەیە. ئەمە سادە ئەندیشی و بیرکردنەوەیەکی ساویلکارانەیە کە کەسێکی وەک زەردەشت بەم شێوەیە ناوی دەرکردەبێ. ئەو پێناسە و ئەو وێنەیە کە لێکۆڵەرانی ڕۆژئاوایی بۆ زەردەشتتیان تاشیووە زۆر ناڕاست و نازانستییانەیە.

لێرەدا پرسیارەکە ئەمەیە بۆچی وشتریش وەک ئەسپ وایە کە چەندین ڕەنگی جۆراوجۆری هەبێ؟ بۆچی وشتری ڕەش و سپی و سوور و شین و چیل چیل و دێز و بۆر هەیە کە بە ناونانی وەک خاوەنی وشترە زردەکە تایبەتمەندی پێ ببەخشن. خاوەنی وشترە زردەکە بە واتای ئەوە دێ کە ئەو خاوەنی وشتری سپی یان ڕەش یان شین نییە. خۆ وشتر هەمووی هەر یەک ڕەنگە ئەویش ڕەنگی زەرد یان ڕەنگی وشترییە. ئەو کەسانەی کە بەرگری لەم بۆچوونە دەکەن لەوانەیە لە نزیکەوە چاویان بە وشتر نەکەوتووبێ.

بەپێی ئەم گێرانەوەیە کە بەداخەوە دیاکۆنۆڤیش پشتگری لێ دەکا، زەردەشت کابرایەکی ئاسایی بووە کە لەبەر ئەو زەخت و زۆرەی کە لە سەری بووە، شوێنەکەی خۆی بەجێ هیشتووە و بەخۆی و وشترێکەوە دەکەوێتە ڕێ هەتا دەگاتە شاری ڕاغەی لای تاران (ری)، لەوێ ویشتاسپی پادشا مێوانداری لێ دەکا، (بۆچی پادشایەکی گەورە دەبێ میوانداری لە کابرایەکی هەژار بکا کە هەر نایشیناسێ؟) و دواجار ئەم پادشایە بڕوای پێ دینێ و دەچێتە سەر دینەکەی، و پاشان دەیکاتە فەرمانڕەوای هەمان شار واتا ڕاغە. ئەم بۆچوونە زۆر کز و سستە لە هۆشمەندی بەدوورە. هیچ بەڵگەیەکی زانستیشی لە پشت نییە.

بەر لەوەی ڕاستەوخۆ ئەم باسە لەیەکبدرێتەوە و ڕاستییەکان ڕوون بکرێتەوە باشتر وایە ئەمە و بیر بهێنرێتەوە کە لە سەردەمای کۆندا، کار و پیشەکان لە ناو هۆزەکاندا بەم شێوەیە بووە: ١ - دیاریکراو بوو ٢- دابەشکراو بوو٣- بە میرات دەچوو لە نێوهۆزەکان و

---

[27] بڕوانە ل.پ ٧١ مێژووی کۆنی هەورامان نووسینی د.م ئەمین هەورامی

بنەماڵەکاندا. بۆ نموونە هۆز هەبوو کە تەنیا کاریان بەخێوکردنی ئاژەڵ [مەر و ماڵات، شەدار (چێودار)] بوو، هێندێ هۆزیش پیشەیان سەربازی بوو هێندێک هۆز کاریان وردەفرۆشی و بازرگانی یان کاریان تەنیا دارتاشی و خەراتی بوو، هۆزی واش هەبوون پیشەیان کاروباری ئایینی بوو. بۆ نموونە هۆزی قورەیش لە عەربستاندا پیش ئیسلام هەر کاریان خزمەتکردنی بتەکان بوو و کلیلی کەعبەیان لە دەستدا بوو. ئایینی زەردەشتیش ڕاستەوخۆ لە ئاسمانەوە نەهاتبووە خوارەوە، بێ گومان ئەم دینەش لەسەر ژێرخانی ئاینەکانی پێش خۆی دامەزرا بوو و کاریگەریی دینەکانی پێش خۆی پێوە دیارە، بۆ نموونە میترا کە خۆدای خۆر بوو لە ئایینی میتراییدا، لە دینی زەردەشتیدا لە شوێنەکەی دایانبەزاند و کردیان بە یەکێک لە ئیزەدەکان. یان بیرۆکەی هێزی سپی و هێزی تاری (تاریک) کە لە تایبەتمەندییەکانی ئایینی زەردەشتییە پیش لە هاتنی ئایینی زەردەشتی لە ناو ئایینە کۆنەکانی ئێرانیدا برەوی هەبووە. ئەگەری ئەوەی کە هۆزی مۆگ (مۆغ) پێش لە هاتنی ئایینی زەردەشتی بەرێوبەرایەتی ئایینی میترایی و یان دینێکی تریان کردەبێ زۆرە. لە نووسراوەکانی زەردەشتیدا هاتووە کە زەردەشت بەر لەوەی ببێتە پێغەمبەر نازناوی "ئاترەوان"ی بووە و ئەمە ڕوونە کە ئاترەوان پیشەیەکی ئایینی بوو پێش لە هاتنی ئایینی زەردەشتی. ئاتراوان/ (ئاثراوان) نازناوی فەرمی کاهنانی مادی بووە. (بڕوانە مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ.٤٦٤)". خۆدی دیاکۆنۆڤ لە کتێبەکەیدا ئەمە دەپەژرێنێت (قەبوڵ دەکا) کە ماگەکان هۆزێکی هۆشمەند و خاوەن خوێندەواری بوون. لە ل.پ ١٩٠دا دەنووسێ کە مۆگەکان ڕابەرایەتی ئایینی زەردەشتییان لە هەموو ئێراندا لە دەستدا بوو، و هەموو گۆتار و بانگەشەی خۆیان هەر بە زمانێکی ئێرانی بوو.

ئەگەر ئێمە بەوردی چاو لە ناوی خانەدانی زەردەشت بکەین ئەم ئەگەرە کە پێش بڵاوبوونەوەی ئایینی زەردەشتی بنەماڵەکەیان هەر بە کاری ئایینییەوە خەریک بووبێتن پشتڕاست دەکاتەوە. هەر وەک لە گاسای"وەهیشتو- هۆیش دێش" باسی دەکا، نێوی بنەماڵەکەیان "سپیتامایان" بووە. لە پەڕتووکەکانی زەردەشتیدا کاتێ ناوی دێنن بە "زەردەشت- سپیتاما" ناوی دەبن. وشەی سپیتاما لە دوو بڕگە پێک هاتووە "سپیت+ ئاما " وشەی"سپیت"هەمان وشەی سپی کوردییە کە بێجگە لە نیشاندەری ڕەنگی سپی، مانایێکی دیکەشی هەیە ئەویش "پاکی و ڕاستییە" وەک لە کوردیدا دەڵێن"ڕوومان سپییە یان ڕووسپی دەرچووین" واتا پاک و ڕاستین، هەروەها"ئاما"[28] لە ئەوێستاییدا واتای هێز دەدا ئەماوەنت[29] واتای بەهێز و زۆرمەند دەدا، لە پەهلەویشدا

[28] ama [-] = strength; Strength (t110); courage; Courage (k), Power of Attack (Kr),
[29] amava [amavañt] = 5 (N) strong, vigorous (t30), Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

ئەم وشەیە وەک <u>ئەماوەند</u> هاتووە (بڕوانە پەهلەوی دیکشنەری، مەکنزی)[30]، ئەم وشەیە لە کوردیدا لە شێوەی ناوی هۆزی "هەمەوەند"دا ماوەتەوە کە واتای بەهێز یان خاوەن هێزدەدا، کە وابوو سپیتاما واتای هێزی سپی، هێزی پاکی دەدا. ئەمە ڕوونە کە لە باوەڕی زەردەشتیدا دوو هێزی دژ بە یەک لە بەرانبەر یەکتردا لە بەربەرەکانێدان هێزی خێر و هێزی شەڕ یان هێزی سپی و هێزی تاری (تاریک، ڕەش). لێرەدا دەردەکەوێ کە سپیتاما دەستەواژەیەکی ئایینییە، وادیارە بنەماڵەی زەردەشت هەر لە سەردەمای کۆنەوە بەر لە سەرهەڵدانی ئایینی زەردەشتی، ئەرکی ڕابەرایەتی ئاینییان لە سەرشان بووە و بە پاکی و پیرۆزی بەناوبانگ بوون بۆیە ناوبانگی سپیتامایان وەرگرتووە.

بەپێچەوانەی بۆچوونەکەی دیاکۆنۆڤ و نووسەرانی دیکە زەردەشت مروڤێکی ئاسایی نەبووە، ئەو کەسێکی ڕابەر و سەرۆکی هۆزی مۆگان (مۆغان) ئەو هۆزە هۆشمەند و خوێندەوارە بوو کە دیاکۆنۆڤ باسی دەکا. زەردەشت بیرمەندێکی هۆشیار، شاعێر و فیلەسوفێکی گەورە و تەنانەت خەباتکارێکی بەباوەڕ بووە کە بەرئەنگاری ستەم و زۆرداری ستەمگەران بووەتەوە و سەرئەنجام لە شەڕیشدا کوژرا. بیر و باوەڕی زەردەشت[31] ئەوندە تیژ و بەهێز بوو کە لە دوای کوژرانیشیێ نە تەنیا فەراموش نەکرا و کز نەبوو بەڵکوو بە تاو و تەوژمێکی زۆرتریشەوە هەر لە گەشەدا بوو، و سەرئەنجام وەک ئیدوئۆلۆژییەکی قایمی مروڤایەتی و خوازیاری دادپەروەری لەو سەردەمەدا پەرەی ستاند و گەشەی کرد، و توانی ئیمپراتورییەکی ستەمگەر و خوێنرێژی وەک ئاشوور بڕووخێنێ و ئیمپراتورییەکی مەزنی ئێرانی دامەزرێنێت. هەر ئەو مۆغانەی پێڕەوانی زەردەشت بوون کە چوونە لای دیاکۆ و ئەویان وادار کرد کە بەرئەنگاری دێوەکان بێتەوە، هەر ئەوان بوون کە دیاکۆیان کرد بە پادشا و خۆشیان بوون بە ڕاوێژکار و سەرکردەی سەربازی. سەرکەوتنی مادەکان بە سەر ئاشوورییەکاندا بە بێ کاریگەریی مۆغان نەدەگونجا. لە ڕاستیدا مۆگەکان هێزی سەربازی مادەکانیان بە چەکی ئیدئولۆژیکی قایم کردبوو. دروشمی ژیانی ئازاد ودادپەروەرانە لە شێوازی کرداری چاک و وتاری چاک و باوەڕی پاک لە سەرزەمینی پان و بەرینی ئێرانی ئەو سەردەمەدا دەنگی دابووەوە. زەردەشت خۆی کوژرا و لە گیتی دەرچوو بەڵام باوەڕەکانی زەردەشت لە ڕێگای مۆغانی

---

[30] A concise Pahlavi Dictionary, D.N. Mac Kenzie,1986 1986 p 8-9

[31] ئەگەر لە ڕووانگەی مێژوویی و ماتریالیستیەوە چاوی لێ بکرێت لەوانەیە کە زەردەشت وەکوو کۆنەپەرەست و پاشوەڕۆ بێتە بەرچاو چونکە ستایشگەر و خوازیاری سازمانی (سیستمی) پادشایانی پێشوتر "ئەپەرداتا (پێشدادی)"یە و پێ وایە لەو سەردەمەدا ستەمگەری نەبووە و دادپەروەری و خۆشیەتی لە وڵاتدا بەرقەرار بووە. ئەم بۆچوونەش نا دروست نەبوو. چونکە پێوندییە کۆمەڵایەتیەکان لە سەرزمینی ماد لەو سەردەمەدا هێشتا چینایەتی نەبوو، بە پیچەوانەی وڵاتەکانی ئورارتو و ئاشوورکە سازمانی چینایەتی بەردەداری لەوپەڕی گەشەی خۆیدا بوو. بەڵام تارەمایی و هەڕەشەکانی ئەم سازمانە ستەمگرانە و چینایەتیە مەترسی بوو بۆ سەر گیان و ژیانی دانیشتووانی ئەو ناوچەیە، هەر بۆیە زەردەشت بە کین و تووڕەییەوە باس لە زۆرداران و ستەمگەران دەکا و ئەوانە نە وەک مروڤ بەڵکوو وەک دێوان ناو دەبا. جا ئا لەم ڕووەوە ڕووانگە و بۆچوونی زەردەشت زۆر مروڤانە و دادپەرورانە و ئەوپەڕی ڕەوەشت پاکی بوو.

زەردەشتییەوە توانی لانیکەم ١٣٠٠ ساڵ لە سەرزەمینی ئێرانی کۆندا دەستەڵاتداری بکا و بوو بە یەکێ لە مەزنترین ئیمپراتورییەکانی ئەو سەردەمە.

هەر وەک باس کرا زەردەشت بەپێچەوانەی وتەکانی دیاکۆنۆف مرۆڤێکی ئاسایی نەبوو، ئەو مرۆڤێکی زانا وسەرۆکی هۆزی مۆگان بوو کە لە ناوچەیەکدا لە دەوروبەری دەریاچەی چیچست ژیاوە، و بە هۆی هەڵوێست وبەرئەنگاربوونەوەی بەرامبەر دێوەکان (دەستەڵاتدارانی ئورارتوو، ئاشوور و ماننا) شوێنەکەی خۆی بەجێ هێشتووە و ڕووی لە ناوچەی هۆیش دێش کە لە ژێر دەستەڵاتداریەتی ویشتاسپی پادشا (کەیانی/ مادی) بوو کردووە، لەوێ ویشتاسپ بە ڕێزەوە وەری دەگرێ و میوانداری لێ دەکا و پاش ماوەیەک هەر لەوێ دەیکا بە فەرمانڕەوای ڕاغە (ماد- ڕاغە واتا مەراغەی ئێستا، نەک ڕاغەی لای تاران). شایانی باسە کە دایکی زەردەشتیش هەر خەڵکی ڕاغە بووە. هەروەها پاش ماوەیەک کچی زەردەشتیش دەبێتە بووکی ویشتاسپ. خۆدی ئەم خزمایەتیەش نیشان دەدا کە زەردەشت کابرایەکی نەناسراو و بێدەستەڵات نەبووە دەنا پادشایەک وەک ویشتاسپ لەگەڵی خزمایەتی نەدەکرد. کە وابوو ئەو وینەیە کە زەردەشت کابرایەکی ئاسایی بوو کە بە خۆی و وشترێکەوە دەکەوێتە ڕێگا بەرەو لای شاری ڕی (لای تاران) وێنەیەکی پوچ و ناڕاستە.

لێکدانەوەی ناوی زەردەشت بە خاوەنی وشتری زەرد بێ بنەمایە. هۆی ئەم بۆچوونەش تێنەگەیشتنە لە گەوهەر و بنەماکانی زوانی مادی. هەر وەک پێشتریش باسی کرا، زمانی مادی یەک زمانە بە دوو شێوەزارەوە.

یەکەم: شێوەزاری گەشتیی مادی کە زۆربەی هۆزەکانی ماد قسەیان پێ کردووە و لە کۆشک و سەرا و لە کاروباری کارگێڕی و سەربازی بە کار هێنراوە. زمانی پارسیی کۆن وەک ئەو زمانەی کە نووسراوەبەردینەکانی کورەش و داریوشی سێیەمی پێ نووسراوە لەسەر بنەمای ئەم شێوەزارە دارێژراوە (بڕوانە دیاکۆنۆف ل.پ ٤٥١-٤٥٥)، واتا لەسەر شێوەزاری گشتیی مادی .

دووەم: شێوەزاری ئایینی مادی، یان ئەو شێوەزارە کە هۆزی مۆگان (مۆغان) و زەردەشت قسەیان پێ کردوە و کتێبی ئەوێستایان پێ نووسیوەتەوە، کە ئێستا بە زمانی ئەوێستایی ناوبانگی دەرکردوە، ئەم شێوەزارە ئێستا لە کوردستاندا هەر ماوەتەوە شێوەزارەکانی هەورامی، زازایی، لەکی و شەبەک پاشماوەی ئەم شێوەزارەن.

پێوەری سەرەکی بۆ دەستنیشانکردنی شێوەزاری ئەویستایی و شێوەزاری گشتیی مادی:

زانایانی بواری زمانەوانی بۆ پۆلینکردنی زمانەکان دیاردەیەک دیاری دەکەن و زمانەکان بەپێی ئەو دیاردەیە دەخەنە خانەیەکەوە. بۆ نموونە جیاوازی نێوان زمانەکانی باکووری ڕۆژئاوی ئێران (کوردی) لەگەڵ باشووری ڕۆژئاوا (فارسی) بە هۆی دیاردەی پیتی "د" و "پیتی "ز"وە دیاری کراوەن. وەک وشەی دانا لە فارسیدا و زانا لە کوردیدا، بەردیا لە فارسیدا و بەرزیا لە کوردیدا یان دەریا لە فارسیدا و زریا لە کوردیدا. دل لە فارسیدا و زیل (هەورامی)/ زری (زازاکی) لە کوردیدا، واوزان (بارزان) لە کوردیدا و واردان لە پارسیدا، پارادیزا (بەهەشت) لە کوردیدا و پارادیدا لە پارسیدا. بە هەمان شێوە ئەگەر گەرەکمان بێت جیاوازیی نێوان شێوەزاری ئاییینی مادی (ئەوێستایی) و شێوەزاری گشتیی مادی پێناسە بکەین، لە یەک شتی سەرەکیدا خۆی نیشان دەدا ئەویش گۆکردنی پیتی "خ"ێیە لە شێوەزاری ئەوێستاییدا، بە تایبەت ئەگەر پیتی "خ"ێ پێش پیتەکانی "ۆ/ و/ وو" بکەوێ ئەوە دەنگی پیتی "خ"ێ لە وشەکەدا دەگۆردرێت بۆ پیتێک کە لە نێوان (ە) و (و)دا گۆ دەکرێ، نە پیتی "ە"یە بە تەواوی و نەش پیتی "و"یە بە تەواوی، دەنگێکە لە نێوان ئەم دوو پیتەدا بەڵام زیاتر بە "و"ێ نزیکە،[لە فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا وا باوە کە ئەم پیتە وەک " Xv یان Hv" پێشان دەدرێت]. بۆ نموونە وشەی خۆم لە ئەوێستاییدا دەبێتە ویَم[32] (لە شێوزارەکانی ئەوێستاییی کوردیشدا هەر وایە) وشەی خوێنی لە ئەوێستاییدا دەبێتە ونی[33] (لە هەوراميدا دەبێتە ونی یان هونی)، "خواستن/ خواس" دەبێتە واستنین/ واس[34] (لە شێوەزارەکانی ئەوێستاییی کوردیشدا هەر وایە)، خەسرو لە ئەوێستاییدا دەبێتە "هوسرو/هوسروا"[35]، کەیخەسرەو دەبێتە کەیهەسرو/ (کەیهوسرونگە)[36]، و هەر بەم جۆرە

---

[32] Vaêm. Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

[33] Vohuni. هەمان سەرچاوە

[34] Vaz. هەمان سەرچاوە

[35] haosrava [haosravangh] = 10 (N) a proper name (k600), K.E.Kanga

[36] اوستا، جلد دوم، جليل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣٨

وشـــەکـانی خوش دەبێتە "هوەش یـان وەش"، خواردن دەبێتە "واردن/ واردەی"، خۆر دەبێتە "وەر/ هوەر". توخم دەبێتە "توم/ توو"، خوێنـدن دەبێتە "وەندن/ وانـای". خۆرد (بچووک) دەبێتە ورد. ئەمە تـایبەتمەندی شـێوەزاری ئەوێسـتاییە لەگەڵ شـێوەزاری گشـتیی مادیدا. هەروەها ئەم دیـاردەیە لە نێوان شـــێوەزاری گشـــتیی کوردی (کرمـانجی، ســـۆرانی، باشـــووری/ (کەلهوڕی) و شـــێوەزاری ئەوێســـتاییی کوردی (هەورامی، زازاکی، لەکی، شـــەبەک) هەر مـاوەتەوە و تـایبەتمەنـدییەکی ڕوون و بەرچاوە.

ئێسـتا لە دوای ئەم ڕوونـکردنەوەیە با بزانین واتای ناوی زەڕدەشـت چییە. ئەگەر ئیمە ناوی زەڕدەشـــت بە شـــێوەزاری گشـــتیی مادی بنووســـین ناوەکەی ئاوای لێ دێت "زەڕاتخشـترا" کە زەڕا هەر واتای زەڕ و یان زێڕ دەدا، و تخشـترا یان خشـترا واتای پادشـا دەدا کە پێکەوە واتای پادشـای زەڕین دەدا. جا لێرە ئەگەر دووبارە ئەم وشـەیە بەپێی ئەو ڕێســایە کە پێشـــتر باســـی لێ کرا وەرگێڕدرێتەوە بۆ ســـەر شـــێوەزاری ئەوێستایی، واتا ئەگەر دەنگی پیتی "خ"ێ لە وشەی تخشترا بگۆڕدرێت بۆ پیتی "و"، ئەمجا زەڕاتخشترا دەبێتە زەڕاتوشترا کە هەمان واتای پادشای زەڕین دەدا. بە زمانێکی سادەتر ئەگەر بەپێی ڕێسای شێوەزاری هەورامی وشەی زەڕاتخشترا گۆ بکرێ، وشەکە دەبێتە "زەڕاتوشـترا"، ئەگەر کەیخەسرەو بە شێوەی ئەوێستایی (هەورامی) گۆ بکرێ هەر وەک وترا دەبێتە کەیهەســرو. دیســانەوە ئەگەر جارێکی تر تەماشــای گاســای "وهێشتو- هۆیش دێش" (مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ.٧٥٥) بکەین نـاوی یەکێـک لە میوانەکـانی زەڕدەشـــت لە زەمـاونـدی کچەکەیدا ئەم ڕاستییە دەسەلمێنی، ئەویش ناوی "فراشا- ئوشترا"یە، کە برای جاماسپ و وەزیری کەی ویشـتاسـپە. "فراشـا"لە زمانی ئەوێسـتاییدا هەمان وشـەی "ورشـا / ورشە"یە[37] لە کوردیدا واتای تیشک و شەوق دەدا "ئوشترا"یش هەمان "خشترا"یە، پێکەوە واتای شای ورشەدار یان شای پرشنگدار دەگەینێ. بەڵام ئەگەر ئوشترا بە وشتر بخوێنینەوە ئەوە ناوەکەی دەبێتە "وشـــتری پرشـــنگدار" کە لەگەڵ عەقڵدا ناگونجی فەرامانڕەوایەک ناوێکی وای هەبێ. و وشتریش قەت پرشنگدار نەبووە و نییە.

[37] Fəraša: Shining, Jonathan Slocum and Scott L. Harvey, http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html 2012-12-02

دوو شێوەزاری زمانی مادی:

ئەگەر بمانەوێت ڕەخنەیەک ئاراستەی دیاکۆنۆڤ بکەین، ڕەنگە سەرەکیترین ڕەخنە ئەوە بێت کە نە تەنیا نەیتوانی پەیوەندی گەلی کورد بە مێژووی مادەوە نیشان بدات، بەڵکوو لە بارەی پەیوەندیی زمانی کوردی بە مادیشەوە هەر بێدەنگە، ئەمە لە کاتێکدا کە بۆ خۆیشی باش دەزانێ کە تەنیا زمانێکی ئێرانی کە لە ناوچەکانی ماددا هەر لە نزیکی هەمەدانەوە هەتا ئامەد و عەفرین ماوەتەوە و خەڵک قسەی پێ دەکەن هەر کوردییە. بەراوردکردنی چەند وشەیەکی زمانی کوردی لەگەڵ زمانی مادیدا کارێکی ئەستەم نەبوو، بەڵام لەوانەیە گۆشارێکی سیاسی لەسەر بووبێ کە نەک هەر ئەم کارەی نەکردووە بەڵکوو هەر ناوی کوردیشی نەهێناوە.

دیاکۆنۆڤ هەرچەند پسپۆڕی زمانە کۆنەکانە و زانیارییەکی باشیشی لەسەر ئایینی ئەوێستایی هەیە بەڵام لەسەر زمانی ئەوێستایی شارەزا نییە، و بۆ خۆیشی قەت وای نەوتووە. ئەم ناشارەزاییە لە زمانی ئەوێستایی و هەروەها لە زمانی کوردیشدا وای لێ کردووە کە تووشی هەڵەی گەورە بێت و ئەنجامی نادروستی لێ کەوتووەتەوە، بە تایبەت کاتێ کە بەو ئەنجامە دەگات کە زمانی ئەوێستایی و زمانی مادی دوو زمانی جیاوازن. هەروەها ناڕۆشنی و تێکەڵاوی لە وتارەکەیدا دەگاتە ئەو پەڕی خۆی کاتێ کە ناتوانێ شوێنی ئەو هۆزانە دەستنیشان بکا کە بە شێوازی ئەوێستایی قسەیان کردووە و ناچار دەبێ بڵێ کە لەوانەیە زەردەشت بۆ خۆی خەڵکی ئەو مەڵبەندە نەبووبێ و گاساکانی بە زمانێکی تر جیاواز لە زمانی مادی هۆنیوەتەوە و دواجار هاتووەتە ناوچەکە، [ئەمە لە کاتێکدا کە لە خۆدی ئەوێستادا هاتووە و دیاکۆنۆڤیش بۆ خۆی لە کتێبەکەیدا باسی دەکا کە دایکی زەردەشت خەڵکی ڕاغە (ماد- ڕاغە) بووە]. لێرەدا بۆ ڕوون بوونەوە زیاترهێندێک لە بۆچوونەکانی دیاکۆنۆڤ دەخرێتە پێش چاو:

"بەشێکی زۆر لە لێکۆڵەرانی ڕووسی و ڕۆژئاوایی سەرچاوەی زمانی ئەوێستا دەبەنەوە بۆ لای ناوەندی ئاسیا، بەڵام ژمارەیەکیشیان لایەنگری مادی بوونی ئەوێستان وەک ماکوولسکی و هێرتسفێلد". (مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ.٩٢)

"نزیکایەتی زمانی مادی و زمانی ئەوێستایی لە زۆر ڕووەوە دیار و ڕۆشنە، وەلێ لەو ئاستەدا نییە کە هەر دووکیان بە یەک زمان بزانین. زمانی ئەوێستایی وا دیارە مادی نەبووە بەڵکوو بۆ خۆی زمانێکی جیاوازە". (مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ.٩١)

زمانی ئەوێســـتایی زمانی مادی نییە، یان زمانی هۆزی مۆگان (مۆغان) لەگەڵ زمانی هۆزەکانی تری ئێرانی جیاوازە و یان زمانی ئەوێســـتا زمانی هۆزی ماگ نییە. ئەوەی کە دیارە زمانی گاسـاکان زمانی خۆدی زەڕدەشت بوو، لەوانەیە زەڕدەشـــت بۆ خۆی خەڵکی ئەوی نەبووبێت. (مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ.٤٦٧).

لێرەدا دیاکۆنۆڤ بە ڕاسـتی تووشـی هەڵەیەکی سـەیر بووە، نووسـینەکەی خۆی لە چەند لاپەڕەی پێشـتردا فەرامۆش کردوە کە نووسـیویەتی: **" لە ئەوێســـتادا هاتووە کە زەڕدەشت بۆ خۆی سەرۆکی ناوچەی "ڕاغە"بووە، کە وابوو لەوێدا کاهنی گەورە هەم دەستەڵاتێکی مەناوی**[38] **(معنوی) بووە واتا سـەرۆکی"مۆغانی-کاهن" بووە و هەم دەسـتەڵاتێکی نائایینی لەم جێهانەدا (جێهانی مادی) وەک سەرۆک و فەرمانرەوای هۆزی مۆغان. کە ماس- ی مۆغان (-Mas i môYân)یان پێ گۆتووە"** (مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ.٤٦٣).

دیاکۆنۆڤ بۆ خۆیشـی باش دەزانێ کە سـەرۆکی هۆز هەمیشـە هەر لە نێو خۆدی هۆزەکەدا هەڵدەبژێردرێت، قەت وا نەبووە کە کەسـێک لە هۆزێکی ترەوە بێت و ببێ بە سـەرۆک هۆز. پەیوەندی خوێنی و خوێشـی لە مەرجە سەرەکیەکانە بۆ بوون بە سەرۆک هۆز، ئۆتۆریتەی سەرۆک هۆز لە بنەماڵە و هۆزەوە سەرچاوە دەگرێ. کە وابوو زەڕاتۆشترا بۆی نەبوو کە لە شوێنێکی دوورەوە بێت و ببێ بە سـەرۆکی هۆزی مۆگان. شـێوەزارەکەشـی هەمان شێوەزاری هۆزی "ماگ"ە کە زۆریش لە شێوەزاری گشتیی مادییەوە نزیکە.

لەسەر وشەی "ماس- ی مۆغان"ش دەبێ ئەوە ڕوون بکرێتەوە کە هەڵەیەکی بچووکی تێدایە، پیتی"ن/ N" لە پاش "ماس" کەوتووە، لە ڕاسـتیدا ئەمە وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە لە شـێوازی کرمانجیدا، ڕاستی وشـەکە ئاوایە "

---

[38] مەن، وشەیەکی کوردییە واتای ئەندیشە و بیر دەدات (بڕوانە فەرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان هەولێر ساڵی ٢٠٠٥ ل.پ ٦٤٢) لە ئەویستاشدا هەر بە هەمان واتا هاتووە لە فارسیدا وەک مینەوی بە کاری دێنن، هەر ئەم وشەیە دواجار چووتە نێو زمانی عەرەبییەوە و بووە بە (معنوی).

ماســـن- ی مۆغان / Masn-i môŸân " کە واتای مەزنی مۆغان یان گەورەی مۆغان دەدا.

هەروەها دیاکۆنۆڤ لە ل.پ.٤٦٩دا دەڵێ، لە ســـەرەتاکانی دەســـپێکی بەردەداریدا(کۆیلەداری) شـــێوەزاری تایبەت بۆ شـــێوازگەلی جۆراوجۆری وێژەیی (ادبی) بە کار دەهات، بۆ نموونە لە یونانی کۆندا ئەو هۆنراوانەی کە شێوەی غەزەلیان هەبوو زیاتر بە شێوەزاری "ئەئولی" و ئەوانەی کە شێوەی داستانی (حماسی) بوون بە شێوەزاری "یونی" تێکەڵاو بە وشەی "ئەئولی" دەهۆنرانەوە.

هەروەها لە ل.پ. ٧٥٣دا دەڵێ "ئیمە پێمان وایە کە لە زمانی ئەکەدیدا دوو شـــێوەزار هەیە، یەکەم ئەو شـــێوەزاراوەیە کەســـروده ئایینییەکانی پێ نووســـراوەتەوە، و دووەم ئەو شـــێوەزارەی کە چیرۆک و داســـتانە گەلەرییەکانی وەک گێلگامێشـــی پێ تۆمارکراوە، جیاوازییەکی ئیجگار زۆر هەیە لە نێوان ئەم دو شێوەزارەدا".

لێرەدا پرســـیار ئەمەیە، ئەی چۆنە کە دیاکۆنۆڤ ناتوانێ ئەمە ببینێ کە زمانی مادیش لەم ڕێسایە بەدەر نەبووە و دوو شێوەزاری هەبووە یەکێکی شێوەزاری ئایینی مادی (زوانی هۆزی مۆگ/ مۆغ) کە بۆ کاروباری دینی و ســـرودە ئایینییەکان بە کار هاتووە و ئێســـتا بە ناوی زمانی ئەوێســـتایی ناوبانگی دەرکردووە، و ئەوی تریش شـــێوەزاری گشـــتیی مادی کە بۆ پەیوەندی لەگەڵ هۆزەکانی تر و کاروباری کارگێڕی و سەربازی و بازرگانی بە کار هاتووە. و بەپێچەوانەی دوو شـێوەزارەکەی ئەکەدی کە زۆر لەیەک جیاواز بوون، شێوەزارەکانی ئایینی (ئەوێستایی) و گشتیی مادی زۆریش لەیەک نزیکبوون. خۆدی دیـاکۆنۆڤ لە" ل.پ.٨٨ "دا دەڵێ کە" زوانی ئەوێستاییان لە شـەش ڕووەوە (مورد) لەگەڵ زمانە کۆنەکانی تری ئێرانیدا بەراورد کردوە کە لەگەڵ زمانی مـادیدا تەنیا لە یەک ڕووەوە جیاوازییان هەبووە بەڵام بۆ نموونە لەگەڵ زمانی پارسیی کۆندا لە هەر شەش ڕووەوە

جیاوازییان هەبووە"[39]. مەگەر دیاکۆنۆڤ ئەمە نازانی کە هۆزی مۆگان یەکێ لە پێکهاتە سەرەکیەکانی مادەکان بوون، کە گشت ئەرکە ئایینییەکان و بەشێکی زۆر لە سەرکردایەتی سەربازی لە دەستیاندا بوو. ئایا بۆ نموونە تەنیا یەک ئاماژەش لە نووسراوە دێرینەکاندا هەیە کە بڵێ مۆگەکان مادی نەبوون یان بڵێ زمانی مۆگەکان زمانی مادی نەبووە، یان بڵێ مادەکان لە زمانی مۆگەکان تێ نەدەگەیشتن!

لە بەشەکانی داهاتوودا بە بەڵگەی باوەڕپێکراو ئەوە دەسەلمێندرێت کە چۆن شێوەزاری ئایینی مادی (زمانی ئەوێستایی) هەمان شێوەزاری هەورامیی زمانی کوردییە و هەروەها ئەوەش ڕوون دەکرێتەوە کە چۆن هەورامییەکان هەمان پاشماوەی هۆزی مۆگانی مادن.

خەت و نووسین لە سەردەمی مادەکاندا

لە هێندێک لە پەرتووکەکان و هەروەها سایتەکانی ئینتەرنێت کە نووسراوەیان لەسەر مێژوو و زمانی مادی بڵاو کردوەتەوە، یان بە ئەنقەست و یان لە ڕووی نەزانییەوە نکوولی لە هەبوونی خەت و نووسینی مادەکان دەکەن و یان دەیخەنە ژێر پرسیارەوە کە گۆیا ئەم بابەتە هێشتا ڕوون نەبووەتەوە. ئەمە ڕاست نییە، چۆن دەگونجا کاروباری پادشایەتییەکی گەورەی وەکوو ماد کە هەر لە ڕووباری هالیسەوە (لە نزیکی "ئانکارا"ی ئەمڕۆ) هەتا کەنداوی فارسی بە دەستەوە بوو، بە بێ خەت و نامەنێگاری بەڕێوە بچێت؟ ئەمە چۆنە کە هەموو فەرمانڕەواییەکانی گەورە و بچووکی ئەو سەردەمە وەک ئاشوور، بابل، ئورارتوو، مێسر، یونان و ئیلام هەر هەموویان نووسینیان هەبووە بەڵام ئیمپراتووری گەورەی ماد نووسینی نەبووە؟ ئەگەریش بۆ خۆیان خەت و نووسینیان نەبوو، خۆ دەیانتوانی لە خەت و نووسەری ئەوانی دیکە بۆ تۆمارکردنی سەرکەوتنەکانیان کەڵک وەرگرن.

مادەکان خەت و نووسینیان هەبووە بەڵام لەبەر چەند هۆکارێک هێشتا نەدۆزراوەتەوە. یەکەم: لەبەر ئەوەی کە پایتەختی مادەکان و کۆشک و سەراکانیان کە لە هەمەداندا بوو لە پاش خۆیان زیاتر لە هەزار ساڵ هەر وەک پایتەخت مایەوە، لەوانە وەک پایتەختی هاوینی زنجیرە پادشاکانی هەخامەنشی، ئەسکەندەر و جێگرەکانی، پادشایانی ئەشکانی و ساسانی. ئەمانە هەر هەموویان لەوێ نیشتەجێ بووون و فەرمانڕەواییان تێدا کردووە، جا ئەگەر

[39] زمانی مادی لە شەش ڕووەوە لەگەڵ زمانەکانی تردا بەراورد کراوە، لە یەک ڕووەوە لەگەڵ ئەوێستا، لە دوو ڕووەوە لەگەڵ زمانی پارتی و ئەسکیتی دا، لە سێ ڕووەوە لەگەڵ سۆغدی و خوارەزمیدا، بەڵام لەگەڵ پارسی باستاندا (کۆندا) لە هەر شەش ڕووەوە جیاوازییان هەبووە . (مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ.٨٨- ٨٩).

نووسراوەیەکی مادەکانیش مابێتەوە هەر ئەوانە لەناویان بردووە. دووەم هێشتا هەرلێکۆڵین و گەڕانێکی بەرنامەدارێژراو بۆ دۆزینەوەی ئاســـەواری مادەکان نەکراوە، بە تایبەت لە یەکێ لە شارە گرینگەکانی مادەکان واتا "ماد- ڕاغە (مەراغە)" هەر پشت گوێ خراوە و کەس ئاگای لێ نییە کە ئەمە یەکی لە کۆنترین شـــارەکانی گیتی و ناوەندی ســـەرەکی زەردەشت بووە. لێرەدا چەند ئاماژەیەکی ڕوون کە نیشاندەری هەبوونی خەت و نووسین لە ناو مادەکاندایە دەخرێتە پێش چاو:

- **لە سەرەتای دەسپێکی شۆڕشی مادەکاندا لە ساڵی ٧٠٦ پ.ز.دا، دوو کەس لە دەســـت وپەیوەنـدەکـانی ســـارگونی دووەم نـامەیەکی بۆ دەنووسن و هەواڵی ناوچەکانی مادی بۆ باس دەکەن ئەم نامەیە ئێستا هەر ماوەتەوە، بەشێک لەم نامەیە ئاوایە: سەبارەت بە سەرۆکەکان و گەورەکـانیـان من لەو چەپەرە (پەیـک، نـامەبەر)ە مـادییە کە <u>نامەکەیانی</u> پێ بوو لێکۆڵینەوەم کرد، لێم پرســی کە ســەرۆکەکانی ســەرهەڵدان لە کوێن، ئەویش وتی ڕۆژی ســێیەمی مانگی تشــریت <u>نامەیەکیان</u> بۆ کوێستان نووسی و بۆ ئەوێ ڕۆیشتن. (مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشـــاوەرز، تـاران ١٣٤٥، ل.پ. ٦٦٨- ٦٦٩ لە پەراوێزەکان لە بەندی ٣١٣). [ڕوونکردنەوەیەک: ئەم نامەبەرە مادییە لە لایەن کاربەدەســتانی ئاشــوورەوە دەســتگیر کراوە و نامەکەیان لێ ستاندوە].**
- **هرودت لەسـەر دیاکۆ ئاوای نووسیووە: دیاکۆ دژێکی قایمی بۆ خۆی چێ کرد، چەندین شـوورەی بە دەوراندەوری دژەکەیدا دروسـت کرد. فەرمانی دا کە خەڵکی ئاسـایی لە ئەودیوی دژەکەوە بۆ خۆیان خانوو چێ بکەن و تێدا بژین. پاشـان وای ڕێک خسـت کە کەس بۆی نەبوو بـچـێـتە لای و بـیـبـیـنـێ هەمـوو کـاروبـارەکـان بە پەیـکەکـانـی (چەپەر،پەیامبەر) جێبەجێ دەکرد. ئەو کەســانەی کە گرفتێک یان گازندەیەکیان هەبوو دەیانتوانی ســکالاکەی خۆیان بە <u>نووســـراوە</u> پێشـــکەش بکەن. (مێژووی مـاد دیـاکۆنۆڤ، وەرگێڕانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ، ل.پ.٦٩٩ لە ژێر بەندی ١٩٤).**
- **هەروەها بەپێی نووســـراوەکانی هرودت بەر لە جەنگی کورەش لە دژی ئاستیاگ، هەرپاک (هارپاک) سەرکردەی سپای مادەکان زۆر لە ئاسـتیاگ ڕەنجاو و زوێر بوو هەر بۆیە <u>نامەیەکی</u> هنارد بۆ کورەش لە پارس و داوای لێ کرد کە ئەگەر لە دژی ئاسـتیاگ ڕاپەڕێت ، ئەو و سەرانی تری مادەکان پشتیوانی لێ دەکەن. (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٥١٥).**

ئەمانە بەڵگەی بەهێزن کە ئەو بۆچوونە کە دەڵێ مادەکان خوێندن و نووســـینیان نەزانیوە پوچەڵ دکاتەوە.

دیاکۆنۆڤ لە ل.پ ٤٥١دا لەسـەر خەت و نووسین لە سـەردەمی مادەکاندا دەنووسـێ "کە بە دڵنیاییەوە مادەکان خەت و نووســـینیان هەبووە کە لە خەتی مانناییەکان نزیک بووە، مانناییەکانیش شێوەیەک لە خەتی بزماریان هەبووە کە سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بو خەتی بزمـاری ئورارتووییەکـان. لە هەمـان دەمدا جۆرێـک لە خەتی هیروگلێفی لە نـاوچەکـانی دەوروبەری گۆلی ورمێیــدا برەوی هەبووە کە نزیکـایەتی و لەیەکچوونی هەیە لەگەڵ هیروگلیفەکـانی ئورارتوویی. بۆ نموونە لەســـەر ئەو" قاوە ســـینییەی کە لە گەنجیینەی زێویەدا"[40] دوزراوەتەوە.

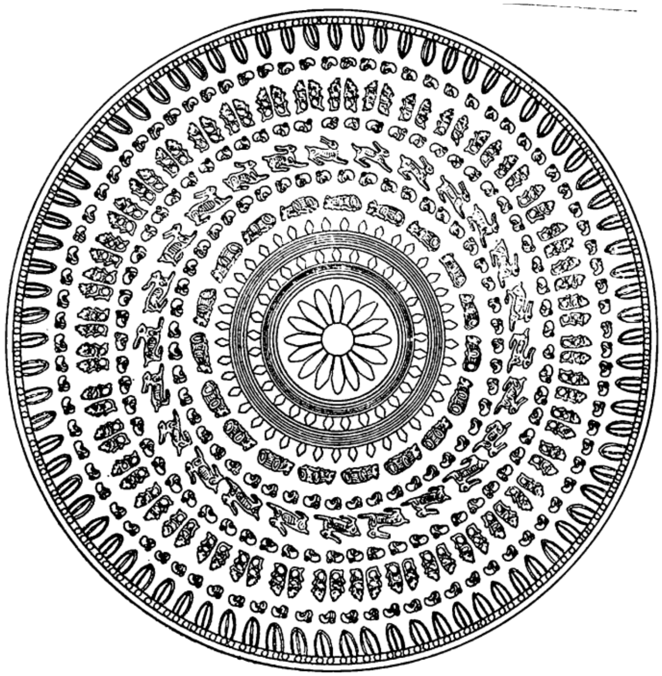

سینییەکی زێوین لە ئاسەوارەی ماننایی لە گەنجینەی زیویە

[40] http://www.iranatlas.info/regional%20prehistoric/hasanlu/mannai.htm

دیاکۆنۆڤ دەڵێ: "خەت و نووسینی مادەکان هەمان خەت و نووسینە کە لە سەردەمی هەخامەنشییەکاندا باو بووە، ئەو خەتە کە ئەمڕۆ بە ناوی خەتی پارسیی باستان ناوی دەرکردوە سەرچاوەکەی مادییە. هۆکارەکانی ئەمانەن، یەکەم ئەم خەتە لە سەردەمی کورەشی دووەمدا و لە نێوەڕاستی سەدەی شەشەمی پ.ز دا برەوی هەبووە، ئەمە لەگەڵ هیچ بیرۆکەیکدا ناگونجی کە دەستەڵاتێکی بچووکی پارسی خەت و نووسینی هەبووبێ بەڵام ئیمپراتورییەکی گەورە و بەربڵاوی وەک ماد بێ خەت و نووسین بێت. بێجگە لەمە ئەم خەتە بزمارییەی "پارسیی باستان" لەگەڵ خەتی بزماری ئیلامی و بابلی جیاوازییەکی زۆری هەیە هەر چەند لەگەڵ خەتە پێشوەکانی ئاسیایی یەک سەرچاوەیان هەیە بەڵام ڕاستەوخۆ لەوێیەوە وەرنەگیراون بەڵکوو چەند بازنەیەکی تێ پەڕاندووە تا گەیشتووەتە ئەو ئاستە. ئەم بۆشاییە تا ئێستا ڕوون نەبووەتەوە، بەڵام گومان بۆ ئەوە دەچێ کە خەتی سەردەمی ماننایییەکان و مادەکان ئەو بازنانە بن کە ئەم بۆشاییە پڕدەکەنەوە"[41].

[41] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ. ٤٥٢

ژمارەیەک لە وشەکان و دەستەواژەکانی مادی

لێرەدا کۆمەڵێک وشە و دەستەواژەی مادی دەخرێتە پێش چاو، زۆربەی ئەمانە لە کتێبی مێژووی مادی دیاکۆنۆف لە وەرگێرانی کەریم کەشاوەرز، تاران ساڵی ١٣٤٥، دەرهێنراون. هێندێک لە وشەکان هەر وەکوو خۆی نووسراوەتەوە بە بێ ئەوەی ڕوونکردنەوەیەکی لەسەر درابێ، تەنیا بەو هیوایە کە کەسانی تر لە ئایندەدا بتوانن واتاکانی ڕۆشن بکەنەوە.

ئەرتا: (دیاکۆنۆف ل.پ.٤٨٤) کە واتای پاک، ڕاست و دادپەرور دەدا. لە کوردیدا لە شێوەی ناوی ئەردەوان واتا پارێزەری ڕاستی و ئەردەشێر کە پێشتر"ئەرتاخشترا / ئەرتخشترا" بووە بە واتای شای ڕاست/ شای دادپەروەر، هەر ماوەتەوە. ئەبایف دەڵێ وشەی وەکوو "ئەرتا" کە ئێستا بووە بە (ئەرد) و" خشاترا " لە زمانی مادییەوە کەوتووەتە سەر زاری سکیت (سکیث)ە کان.

سوریکاش(Surikaš): (دیاکۆنۆف ل.پ. ٢٢٢) دیاکۆنۆف دەڵێ ناوی شوێنێکە لە ناوچەی سەقزی ئێستادا(؟)

ئەم ناوچەیە هەر وەکوو لە بەرگی یەکەم ل.پ.١١٣دا ڕوونکراوەتەوە هەمان شوێنە کە لە ساڵی ٧١٦ پ.ز کاتێ کە سارگون پادشای ئاشوور لە مەڵبەندی کیرورتیەوە (لە نێوان سلێمانی و ڕانیە) کە بەشێک بوو لە ناوچەی زاموا دەچێ بۆ وڵاتیماننا (ناوچەی سەقز و بانە)، ئۆلۆسونۆ پادشای ماننا لە سنووری ولاتی ماننادا، (واتا لە بانەی ئێستا) لە ناوچەی سوریکاش دەچێتە پێشوازییەوە، ناوی شوێنەکە لە نووسراوەکانی ئاشووریدا وەک **"سوریکاش"** تۆمارکراوە. "سور" واتای هەمان ڕەنگی سوور دەدا، "کاش"یش وشەیەکی مادییە (شێوەزاری گشتیی مادی) کە لە کرمانجیدا هەر ماوەتەوە و واتای کێو دەدا (بڕوانە هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ساڵی ١٣٦٩ تاران، ل.پ. ٦٠١. بۆ نموونە کاشی مشتەنوور لە کۆبانی بەناوبانگە). کاش لە شێوەزاری ئەوێستاییدا وهەروەها لە هەورامیدا وەک "کەش" گۆ دەکرێ و هەر واتای کێو دەدا وەک دەڵێن کەش و کێو(بڕوانە فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردی ناوەڕاست، بێدار، هولێر ٢٠١٠، ل.پ.٧٧٦، هەروەها هەنبانە بۆرینە، هەژار ل. پ. ٦٥٨). ئەم کوێستانە ئێستا **"سوورکێو"ی** پێ دەڵێن، گۆڕانی وشەی مادی "سوریکاش" بۆ "سوورکێو" لەژێر کاریگەریی شێوەزاری هۆزەکانی ئەشکانیدا بووە. واتا کاش وشەیەکی مادی و کێو وشەیەکی ئەشکانییە، (بڕوانە بەرگی سێیەم، زمانی کوردی لە سەردەمی ئەشکانییەکاندا، لە ژێر سەردێری هۆزی سورێن و کاریگەرییان لە کوردستاندا ل.پ. ٢٢-٢٣).

مێیسـێ: (دیاکۆنۆف ل. پ.٢٢٢) بە شــێ ســەرەوەی جغەتو ناوچەی نێوان بیجار و زەنجان و کێوی ئەڵوەند.

داینا ــ داتا: (دیاکۆنۆف ل.پ ٧٤٢ پەراوێزەکان بەندی ١٩)، دیاکۆنۆف دەبێژێ "داینا- داتا "وشەیەکی فارسیی باستانە بە واتای "مقنن ". بەڵام ئەمە ڕاست نییە، ئەم وشەیە مادییە کە پەڕیوەتەوە نێو زمانی پارســییەوە، بەڵگەش ئەوەیە کە ئەم دەســتەواژەیە ئێســتاش لە کوردیدا هەر ئەو واتایە دەگەینێ. ئەم دەســتەواژەیە لە دوو وشــە پێک هاتووە، وشــەی یەکەمی "داینا" هەمان وشەی دانانی کوردییە لە دۆخی سێیەم کەسی تاکدا وەک:

١- دامنا، (من دامنا) ٢- داتنا، (تۆ داتنا) **٣- داینا، (ئەو داینا)**

وشــەی دووەمیش " داتا" هەمان وشــەی دات یان دادی کوردییە بە شـێوازی ئێستا دەبێتە "داینا- داد" یان "دادی دانا". ئەمە نیشـان دەدا کە چەندە زمانی مادی (کوردی) کاریگەری لەسەر پارسیی کۆن هەبووە.

ئەو مانایەش کە دیاکۆنۆف بۆ وشـــەکە وەک (مقنن) داناوە، ورد و تەواو نییە، وا دیارە هەر بە مەزەندە مانای کردوەتەوە. "مقنن" بە شێوەی مادی دەبێتە "دانەر- داتا" بە کوردیی ئەمڕۆ دەبێتە "دانەری-داد/ داد-دانەر" (فارسـی: قانون گذار) کە ناوی بکەرە (اسم فاعل). بەڵام ئەم دەستەواژەیە هەر وەک باسی کرا لە دوو وشە پێک هاتووە، وشەی یەکەم "داینا" کارە، سێیەم کەسـی تاکە لە دۆخی ڕابوردوودا، و وشـەی دووەمیش "داتا" ناوە کە پێکەوە واتای "داینا داد/ دادی دانا" دەگەینێ، (فارسی: قانون گذاشت/ داد گذاشت).

لێرەشـــدا دەبێ ئەوە بڵێن کە دیـاکۆنۆف ل.پ ٧٤٣ پەراوێزەکـان بەنـدی ٢٢، تووشــی هەڵەیەکی تریش بووە کاتێ کە وشــەی" داینا" بە داد وەرگێراندوتەوە و وشــەی داتی بە "داینا" مانا کردوەتەوە، کە بەتەوای پێچەوانەیە.

ئویش دیش/ هۆیش دێش: (دیـاکۆنۆف ل. پ.٢٢٢)، نـاوچەی ڕۆژهەڵاتی گۆلی ورمێی (ارومیە) ناوەندی ئەم ناوچەیە شـــاری ماد- ڕاغە (مەراغە ئەمڕۆ) بووە، واتای "دێ خۆش یان وڵاتی خۆش دەدا"[42]، بەرانبەرەکەی لە شـێوەزاری هەورامیدا دەبێتە وەش دێ.

ڕاغە: ناوی یەکێ لە شـارەکانی ماد و ناوەندی مەڵبەندی هۆیش دێش بووە، بۆ ئەوەی ئەم ڕاغیە لەگەڵ ڕاغەی لای تـاران جیـا بکرێتەوە بەم ڕاغەیـان وتووە "مـاد- ڕاغە" واتـا ڕاغەی مادی. کە ئێستا شاری "مەراغە"یە لە ئازربایجاندا.

---

[42] تاریخ ماقبل ماد، امیر حسین خنجی ل،پ ١٢٢

ئوکســـاتار: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٣)، بەپێی بۆچوونی دیاکۆنۆڤ ئەمە شــێوەی ئەکەدی وشەی هۆخشاترا (هۆخشاثرا)یە، بە واتای "هو- شا" (پادشای باش) هاتووە.

پتی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٤٣) واتای خاوەن و هەر وها خۆداوەند دەدا.

کار/ کارا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٥٣٠، ٤٠٩)، لە چەندین شـــوێندا ئەم وشـــەیە هاتووە، لە نووسراوەکانی داریوش لە بێستونیشدا هاتووە. کە واتای خەڵکی جەنگاوەر کە سەرباز نین ئەدا (هێزی بەرگری، هێزی عەشـــایەری). کار لە کوردیدا بێجگە لە واتای کارکردن چەندین واتای تر دەگەینێ :

١- کار بە واتای جەنگ دێت بۆ نموونە لە وشـــەی "کارزار"دا کە واتای مەیدانی جەنگ دەدات. کار واتای جەنگ ئەدا و "زار"یش واتای زەوین و جێگا ئەدا [وەک زەوی و زار، گوڵ- زار، چەمەن- زار، لالە- زار، مە- زار(مەردە- زار)، کشت- زار].

٢- لە کوردیی کرمانجیدا کار واتای خۆ ئامادەکردن (تدارک) ئەدات. وەک دەڵێن هەرە کارێ خۆ بکا (بڕو خۆ ئامادە بکە).

ســاتراپ: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٩٠)، وشــەیەکی مادییە کە واتای ســەرۆک یان فەرمانداری ناوچەیەک دەدا. هەروەها دیاکۆنۆڤ لە ل.پ ٤٤٤دا دەڵێ کە گشـــت زمانە کەونارەکانی ئەو ســـەردەمە واتای ســـاتراپیان لە مادییەوە وەرگرتووە وەک ســـاتراپس لە یونانیدا، ئاهاشدارپانا لە زمانی ئارامیدا و ئیکسادراپا لە زوانی لیکییدا.

چیتران تەخما: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٥٣٨)، لە نووسـراوەبەردینەکانی بێسـتونیشـدا ناوی سەرۆکی هۆزی ئەساگارتیای مادی "چیتران تەخما" نووسراوە، لە شێوازی ئەکەدییەکەی هەمان نووسـراوەدا لە دێرەکانی ٦١، ٦٢دا بە شـێوەی " شـیتیراتتاخما " بەرچاو دەکەوێ. دیاکۆنۆڤ ئەم وشـەیە وەک شـی تیرە تخمە لێکداوەتەوە بە واتای شـکۆێ تیرە یان شـکۆێ باپیران. بەڵام ئەمە ڕاســت نییە. " تەخما" وشـــەیەکی کۆنی مادییە (شـێوەزاری گشــتیی مادی) کە واتای پاڵەوان دەدات، لە شێوەزاری ئەوێستاییدا پیتی "خ"ێ دەگۆردرێت بۆ " ە" بۆیە وشەکە وەک "تەهما" گۆ دەکرێ. بە ڕۆستەم پاڵەوانی ئەفسانەییان ئەوت " تەهمتەن/ تەخەمتەن" کە واتای تەن پاڵەوان دەدات. وشەی "چیترا"ش لە لایەن ئەوێستاناسانەوە چەند مانایەکی بۆ دەستنیشـان کراوە، لەوانە "ڕۆشـنایی, چێهرە (دەمووچاو)، رەگەز و تیرە"[43]. چیترا بە واتای (دەمووچاو) ئێسـتاش لە کوردیی شـێوەزاری باشـووریدا هەر ماوەتەوە و

---

[43] http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/vedol-BF-X.html

وەک "چێتر (Çiter) گۆ دەکرێ"[44]. کە وابوو چیترا تەخما واتای "پالەوان چێهرە" (فارسی: پهلوان چهره) یان بە واتایەکی تر مانای "شێوەی پالەوان" دەدا.

خۆدی ناوی ڕۆستەم پالەوانی ئەفسانەیش لە ڕاستیدا **" ڕۆس- تەهم / ڕۆس- تەخم"**ە، ئێستاش لە هێندێ لە ناوچەکانی باکووری کوردستاندا هەر دەڵێن ڕۆستەهم، بە واتای ڕۆسی پالەوان. ناوی "تهمورس"یش (فارسی: تهمورث) کە ناوێکی باوی کوردییە لە ڕاستیدا ماناکەی **"تەهم- ڕۆس"**ە واتا پالەوان ڕۆس.

بەڵام لێرەدا دیاکۆنوڤ وشەی "تەخما"ی لەگەڵ وشەیەکی تری کوردی "تۆخم" تێکەڵ کردووە، کە هەم لە کوردی و هەم لە فارسیشدا بە واتای توخم و نەژاد دێت بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن " ئەمانە تۆخمی باوکی خۆیانن" یان ئەوانە لە تۆخمی باش نەکەوتوونەتەوە. کە دیارە ئەم "تۆخم"ە لە گەڵ تەخما جیاوازی هەیە.

خۆرداد: خورداد لە وشەی ئاریایی "سورداتە"وە هاتووە، دواجار وەک هورداد و خوردادی لێ هاتووە کە هەم وشەی خۆر(شێوەزاری گشتی مادی) وهەم وشەی هۆر(شێوەزاری ئەوێستایی) لە کوردیدا ماوەتەوە.

بەگ/ بەگا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٤٥٨)، واتای مەزن وهەروەها خۆدا دەدا، ئەمە هەمان وشەی "بەگ"ی کوردییە. ئەم وشەیە بە شێوازی" بەغ و بەغا"ش هاتووە کە لەوانەی دواجار لە ژێر، کاریگەریی پارسیی باستاندا وای لێ هاتبێ چونکە گۆڕانی پیتی "گ"ێ مادی (کوردی) بۆ "غ "ێ لە پارسیدا نموونەی زۆرە لەوانە، مێرگەزار دەبێتە مرغزار، مۆگ دەبێتە مۆغ، دروگ دبێتە دروغ.

ئیزت / یزتا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٤٥٨)، واتای ئیزەد و یەزدان دەدا.

تەخم ئەسپاد (تەهماسب):

ناوی فەرماندەیەکی مادی داریوش بوو کە چووبوو بۆ شەڕی چیتران تەخما. داریوش لە نووسراوەکانی خۆی لە بێستوندا باسی کردووە. تەخم (لە شێوەزاری گشتی مادی) یان تەهم (لە شێوەزاری ئەوێستایی) واتای پالەوان و ئەسپاد واتای" سپا" دەدات، پێکەوە واتای "پالەوانی سپا" دەگەینێ. دەکرێ وەک ئەسپی بەهێزیش بخوێندرێتەوە.

فەڕنە: فەڕ، شکۆ، وشەی فەڕنە هەر وەکوو"براندشتاین"[45] دەڵێ وشەیەکی مادییە کە لە فارسی نوێدا بووتە "فەڕ" و لە ئوسیتینیدا بووتە "فەرن" و لە سوگدیدا بووتە "پەرن" لە

[44] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ساڵی ٢٠٠٥ زایینی، ل.پ. ٢١١

[45] Brandenstein 1964, 118

کوردیدا لە شێوەی وشەکانی بێ فەڕ، بەد فەڕ و خاوەند فەڕ ماوەتەوە. بۆ نموونە لە یەکێ لە سرودە ئایینیەکانی یارسان کە هی سەی براکەی لە نێوان ساڵانی ١١٣٠- ١٢١٠کوچیدا.

قەڵەم زەڕم دی قەڵەم زەڕم دی

شەو نە خەودا قەڵەم زەڕم دی

دانای پڕ کەماڵ دەشت و بەڕم دی

دەفتەردارەکەی **خاوەند فەڕم** دی

زوڵاڵ بیگەرد پڕ جەوهەرم دی

ئۆسای ڕاستی و **شکۆ و فەڕم** دی

دیاکۆنۆڤ دەڵێت کە ئەم وشەی مادییە و چووەتە نێو زمانەکانی تری ئێرانییەوە (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٤٥٩-٤٦٠). ئاشوورییەکان (کە جیناری مادەکان بوون) لە سەدەی هەشتەمی پێش زایینیدا ئەو وشەیان بە شێوەی "پەرنو/ پەڕنە" وەرگرتووە. ئەم ڕووداوە لای سکیتەکانی کەناری دەریای ڕەشــدا بە شــێوەی " فەڕنە" باو بووە، (بڕوانە دیاکۆنۆڤ هەمان سەرچاوەی پێشوو).

فەڕوەرتیش: ناوی لە نووسراوەکانی بێستوندا هاتووە کە لە دژی داریوش شەڕی کرد و دواجار لە ڕاغا (مەراغە) کوژرا. ناوێکی مادییە لە شێوازی مۆگی یان ئەوێستایی، لە دوو بڕگە پێک هاتووە بڕگەی یەکەمی "فەڕ" کە واتای شــکۆ دەدا بڕگەی دووەمی وەرتێش بە واتای بردوویەتی (فەڕی بردووە) پێکەوە واتای خاوەن فەڕ یان خاوەن شکۆ دەدا.

فەڕائۆرت: ناوی یەکێ لە پادشــایانی ماد و هەروەها ناوی باوکی دیاکۆ لە شــێوەی فەڕائۆرتی لە لایەن دیاکۆنۆڤ لە ل.پ ٤٨٤دا، هاتووە. ئەم ناوە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەمی هەمان وشــەی "فەڕ"ە کە واتای شــکۆ دەدا و بڕگەی دووەمی "ئۆرت" واتای ڕۆح و ڕەوان دەدا لە ئەوێستادا. پێکەوە واتای "ڕەوانی بەفەڕ" یان "ڕۆحی شکۆدار" دەدا. ئورت لە کوردیی شێوەزاری هەورامیدا بە شێوەی "یورت" ماوەتەوە هەر واتای ڕۆح و ڕەوان دەدا، بۆ نموونە: لە یەکێک لە ســرودەکانی بابا خوشــێن (لە نێوان ساڵانی ١٠١٥- ١٠٧٤ زایینی)[46]:

---

[46] مێژووی ئەدەبی کوردی بەشی سێیەم د.م. خزنەدار ل.پ ٢٣٩

مامام جەلالێ کاکام ڕەنگینە[47]

دوون وە دوون ئامام چینە وە چینە

ها ئیسا یۆرت و نامم خۆشینە

هەر کەس بشناسوم پاکش مەو کینە

واتا دایکم ناوی (جەلالە) وکاکەم ناوی "ڕەنگین"ە لە گیانێکەوە بۆ گیانێکی دی دێم و دەچم، ئێستا بە ناوی خوشێن دەرکەوتووم (ڕەوان و تەنم وەک خوشێن دەرکەوتووە) ، هەر کەس بمناسی کینە لە دڵی پاک دەبێتەوە.

ئەمەش هەڵبەستێکی شا ئیبراهیم ئەیووت لە نێوان ساڵانی ١٣٢٤- ١٤٠٧ زایینی[48].

یۆرتی من عەنقا، یۆرتی من عەنقا

نە قالبی چین، نوور ئەز موحەییا

جەدد و عالەمی، ئەز نان بیا

جامەی ئەز بیا، مەشیانە و مەشیا

واتاکەی:

ڕەوانی من وەکوو سیمرغە

نوور و ڕۆشنایی منی تا چین بردووە

من باپیری خەڵکی هەموو گێتیم

ئادەم و حەوا پەیکەری من بوون

ئەمەش هەڵبەستێکی عالی قلەندەر لە پیرانی یارسانی(ساڵی ٨٣٨ کوچی لە ناوچەی دالاهۆی کرماشان لە دایک بووە).[49]

مەست و دێوانە مەست و دێوانە

عالینان عالی مەست و دێوانە

---

[47] مێژووی ئەدەبی کوردی بەشی سێیەم د.م. خزنەدارر ل.پ ٢٤٢

[48] مێژووی ئەدەبی کوردی بەشی سێیەم د.م. خزنەدارر ل.پ ٢٧٣

[49] یارسان لە نووسینی ئەیوب ڕۆستەم ساڵی ٢٠٠٦ زایینی ل.پ ١١٢

یۆرت وه یۆەرت یاوان یانه وەیانه

خوشحال ئەو گەله عالی چۆپانه

واتا من که ناوم عالییه مەســـت و دێوانەم (خوشـــحالْم)، ڕەوانی من به چەندین تەن و قالب دا گەڕاوه تا گەیشتووەته من، خوشحاڵ ئەو گەلەی که من ئاگام لێیانه.

ئەمەش هەڵبەستێکی باوا قەیسەری هەورامییه[50]:

گونای بێ شمار گونای بێشمار

قەیسەرنانێ گونای بێشمار

گەورەم سەرهەنگا **یۆرتشەن** هەزار

چەنی هەزاره بیام و شابار

واتاکەی: ناوم قەیســەر و گوناهی زۆرم هەن له ژماردن نایەن، باوه ســەرهەنگ گەورەمه و ڕەوانی منیش لەگەڵ ئەودا دەچێته دونیای نەمریەوه.

هەرپاک (هارپاک): (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٥١٣)، وەزیر و گەوره ســـەرکردەی ســـپای ئاستیاگ بوو، که دواجار پشتی له ئاستیاگ کرد وچووه پاڵ کورەشی هەخامەنشییەوه. ئەم ناوه هارپاک نییه بەڵکوو"هەرپاک"ه هەرپاک وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییه، که "هەر" نیشانەی جەخت کردنەوەیه (تاکید) که لێره واتای هەمیشه دەدا و"پاك" واتای خاوێن و پاک دەدا. هەرپاک بەرانبەره لەگەڵ وشەی " تاهێر" له عەرەبیدا.

خەشتریتا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٤١)، له کتێبه مێژوویيەکاندا ئەم وشەیه وەک ناوی پادشا و ڕابەری شۆڕشـی مادەکان هاتووه. بەڵام گومانی زیاتر بۆ ئەوه دەچێ که نازناوه بێت، ئەم نازناوه له نووسراوەکانی داریوش له بێستونیشدا هاتووه، واتای درەوشاوه، تیشکی خۆر، ڕخشان، و ڕخشنده دەدا.

ئاستیاگ: دوایین پادشای ماد

ماندانا: کچی ئاستیاگ

ئـامیی تیـدا (Amiitida): (دیـاکۆنۆڤ ل.پ ٧٦٨)، نـاوی کچی کەیخەســـرەو (کیاکســـار) که مارەیان بڕی بۆ "نابوخودونوســـور (Nabuxodonosor)" کوڕی

---

[50] یارسان له نووسینی ئەیوب ڕۆستەم ساڵی ٢٠٠٦ زایینی ل.پ ٨٢

نابوپالانســار پادشــای بابل (دیاکۆنۆڤ ل.پ٣٧٠). هەروەها ناوی کچی ئاســتیاگ دوایین پادشــای مادیش بوو کە کورەش مێردەکەی کوشــت و ئامیی تیدای لە خۆی مارەکرد. بەپێی وتەی دیاکۆنۆڤ ئەم ناوە کە مادی بوو دواجار لە نێو بنەماڵەی هەخامەنشیشدا بوو بە باو.

سپیتاک: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٥٢٠)، نەوەی ئاستیاک، کوڕی ئامیی تیدا.

مهابرن: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٥٢٠)، نەوەی ئاستیاک، کوڕی ئامیی تیدا.

پارمیس/ پارمی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٥٢٠)، ناوی زەڕکوڕی ئاســتیاگە، برای ئامیی تیدا بوو.

سپیت ئاما: زاوای ئاستیاگ و مێردی ئامیی تیدا بوو کە کورەشی هەخامەنشی کوشتی. هێندێک لە مێژوونووســـان پێیان وایە لە بنەماڵەی زەڕدەشـــت بووە. "ئاما"[51] واتای هێز ئەدات، ئاماوەنت یان هەماوەند واتای بەهێز و زۆرمەند دەدا. ســـپیت ئاما بە واتای هێزی سپییەتی و هێزی پاکییە.

ویشــتاســپ / هیشــتاســپ: ئەم وشــەیە لە بنەڕەتدا "وە- ئیشــتا- ئەســپا"یە، " وە " لە شـێوەزاری هەورامی و ئەوێسـتاییدا واتای باش دەدا، وەک دەڵێن وە لەو ئەسـپە، یان دەڵێن وە وە لەم دارە، وە وە لەم کوڕە، لە سـۆرانیدا دەبێژن "با" وشــەی "ئیشــتا" واتای "ترین" دەدا لە ئەوێستادا، لە هێندێک لە زمانە ئوروپییەکاندا وەک سویدی لە شێوەی" ئەستا" هەر ماوەتەوە بۆ نموونە:

Kort (کورت) = کورت، کوڵ

Kortast / kortasta (کورتاستا / کورتاست) = کورتترین

"وە- ئیشتا- ئەسپا" یان ویشتاسپا / ویشتاسپ، مانای باشترین ئەسپ دەدا.

دیاکۆنۆڤ لە ل.پ. ٤٦دا باســی ئەفســانەیەکی مادی لە بارەی ویشــتاســپ (هیشــتاســپ) و براکەی بە ناوی زریادەر(زریوەری) دەکا کە ئەتنە لە زمانی هارس میتیلنی گێراوێتەوە.

زریادەر/ زرێوەری: برای ویشـتاسـپ بووە (لەوانەیە ئەم ویشـتاسـپە پادشـایەکی کۆنی ماد بووبێ بەر لە دروستبوونی ئیمپراتوری مادەکان، ویشتاسپ یارمەتی زەڕدەشتی داوە،

[51] ama [-] = strength; Strength (t110); courage; Courage (k), Power of Attack (Kr), http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm#dcta

و زەردەشـــت لە ئەوێســـتادا زۆر بە مەمنونیەوە ناوی لێ دەبا). ناوی زرێوەری لە ناوی دەریاچەی زرێوار لە نزیک شاری مەریوان هەر ماوەتەوە.

ئوریمزان/ وارا مەزنـا: نـاوی نـاوچەیەکە. ئەم نـاوە لە کتێبەکەی دیـاکۆنۆڤـدا لە لاپەڕەی٢٥٦دا بە شـــێوەی ئوریمزان نووســـراوە، بەڵام لە لاپەڕەی ٦٥٥دا لە بەشـــی پەراوێزەکاندا لە بەندی ٢٣٦دا ناوەکەی بە شێوەی **"وارا مەزنا "**[52] هاتووە، کە ئەمە زۆر ڕاستترە، وشەیەکی کوردییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، یەکەم "وار/ وارا" کە لە کرمانجیدا واتای جێگا و شوێن دەدا، بڕگەی دووەم مەزنا واتای گەورەکان ئەدا، **پێکەوە واتای جێگا و شوێنی گەورەکان ئەدا،** وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزاری کرمانجیدا کە ئێستاش هەروا گۆ دەکرێت. لە شـــێوەزارەکانی تری کوردیدا "وار" گۆڕدراوە و بووتە "هەوار". وشـەی" ئاوارە"ش لە "وار" دروسـت بووە بەم شـێوە "ئا + وار" نێشـانەی "ئا" لە زمانی ئەوێســـتاییدا بۆ نەرێنی کردنی یان دژبەرکردنی وشـــە بەکار هێنراوە وەک مرتە (مردو) ئامرتە (نمر،نەمردو). وارا / وار (جێگا، شوێن)، ئاوارا/ ئاورە (بێ جێگا، بێ شوێن).

وارزان Varezuna: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٣٤)، کە بە زوانی پارسـیی باسـتان وەک "واردان" گۆ کراوە، واتای گوند یان شـوێنی نیشـتەجێبوون دەدا، لە کوردیدا ئەم وشـەیە لە شێوەی ناوی ناوچەی "بارزان"دا ماوەتەوە.

کۆمـا / کۆمە (Koma): (دیـاکۆنۆڤ ل.پ. ٢٢٤)، دیـاکۆنۆڤ واتـای گونـدی "سـەربەخۆ"ی بۆ ئەمە وشـەیە داناوە ، بەڵام ئەمە ڕاسـت نییە، "کۆم / کۆمە" لە کوردیی کرمانجیدا واتای کۆمەڵ دەدا، (کە بە عەرەبی" تجمع یان اجتماع"ی پێ دەڵێن). وشـــەی کۆمەڵە کە بۆ ڕێکخراو بە کار دێت لە ڕاستیدا لە وشەی "کۆمە" لەگەڵ پاشگری "لە" کە نیشانەی بچووککردنەوەی لە کوردیدا پێک هاتووە کە واتای کۆمێکی بچووک دەدات.

ئاریامەن (Aryaman): (دیاکۆنۆڤ ل. پ. ٢٣٤)، واتای کۆمەڵێک خەڵک یان کۆمەڵێک خەڵکی دیندار دەدا، ئەم وشەیە لە کوردیدا هەبووە بەڵام ئێستا بە کار ناهێنرێت، ئەودەسـتەواژەگەلە کە باری ئایینی زەردەشـتیان پێوە دیارە، لەبەر ئەوەی دینی زەردەشـتی باوێکی وای نەماوە، دەستەواژەکانیشی بەرەو کاڵبوونەوە و نەمان چووون. بەڵام لە چاندی یارســانیدا کە پاشـماوە و لقێکە لە ئایینی زەردەشـــتی هێندێک لەم دەســتەواژەگەلە بە دی دەکرێت. بۆ نموونە وشــەی ئاریامان لە هەڵبەســتێکی بابا ســەرهەنگی دەودانی (لە نێوان ساڵانی ٩٣٥- ١٠٠٧ زایینی)[53].

[52] Varemazana (vare – mazana)

[53] مێژووی ئەدەبی کوردی بەشی سێهەم د.م. خزنەدارر ل.پ ٢٣٥

سەر هەنگ دەودان سەر هەنگ دەودان

ئەز کە نامەن سەر هەنگ دەودان

چەنی **ئێرمانان** مەگێلم نە هەردان

مکۆشم پەرێ ئایین کوردان

واتاکەی:

سەر هەنگ دەودان سەر هەنگ دەودان

من کە ناومە سەر هەنگ دەودان

وەکوو کۆمەڵی دینداران دەگەڕم لە شاخ و هەردان

تێ دەکۆشم بۆ ئایینی کوردان

سپاک (Spaka): (دیاکۆنۆڤ ل .پ. ٨٥)، سپاک بە واتای سەگ هاتووە.

تیگریس (Tigris): (دیاکۆنۆڤ ل .پ ٨٥)، تیگریس/ تیگریش، بە واتای تیژی "نووکی تیر" و تیر دێت.

ئەسا دارو (Asa- daru): (دیاکۆنۆڤ ل. پ٨٧)، وشەیەکی مادییە کە واتای کەرەستەی کشتوکاڵی ئەدا.(دیاکۆنۆڤ هیچ واتایەکی بۆئەم وشەیە دانناوە، بەڵام لەوانەیە مەبەست لە ئاسنی درەوکردن، واتا داس بێ).

وەزرکا (Vazarka): (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٨٧)، بە واتای گەورە یان مەزن هاتووە، لە فارسیدا بووە بە بوزرگ.

زۆرا (Zvera): (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٨٧)، زۆرا، بە واتای زۆر وستەم هاتووە. هەمان وشەی زۆری کوردییە، کە واتای هێز، زۆر و ستەم و هەروەها فراوان دەدات.

زان (Zan): (دیاکۆنۆڤ ل. پ.٨٧)، ئەم وشەیە ڕەگی وشەی زانینە بە واتای هەمان وشەی زان و زانینی کوردی هاتووە.

زێڕێنیا (Zaranya): (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٨٧)، بە واتای زێڕ وزێڕین هاتووە.

ئەسپا (Aspa): (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٨٧)، واتای ئەسپ دەدا.

میترا (Mithra): (دیاکۆنۆف ل.پ.٨٧)، وشـەیەکی کۆنی ئێرانییە، لە ئایینی میتراییدا خۆدای خۆر بوو دوای سەرهەڵدانی ئایینی زەردەشتی وەک خۆدا نەما و بوو بە فریشتەی پاکی و بێگەردی، پەرستشـگای ئاناهیتا لە کەنگاوەر لای کرماشـان شـوێنی تایبەتی میترا بوو. وشەی میترا دواجار هێندێ گۆڕانی بە سەردا هات و ئێستا وەک "مێهر" گۆ دەکرێ. وشەی مێهرەبان لە کوردیدا لە ڕاستیدا وشەیەکی ئایینییە و لە "میتراوان" وەرگیراوە.

خشاسریتا (Xshathrita): (دیاکۆنۆف ل.پ. ٨٧)، بە واتای بەهێز و پادشا.

بەریزمەن (Braizman): (دیاکۆنۆف ل.پ. ٩٠)، بە واتای پیرۆز هاتووە.

کەســـکا/ کەســـک (kasaka): (دیاکۆنۆف ل.پ.٩٠)، بە مانای بەردی لاجورد هاتووە کە بەردێکی شـــینە، لە کرمانجیدا ئەم وشـــەیە ماوەتەوە بە ڕەنگی ســـەوز دەڵێن کەسک.

دەنگهۆ(Denghu): (دیاکۆنۆف ل. پ. ٢٣٨)، بە واتـای گونـد، یـان دێ هـاتووە، ئەم وشەیە ئێستا لە شێوەزاری هەورامیدا وەک "دەگا" گۆ دەکرێ.

بەرزمەنیە (Brazmaniya): (دیاکۆنۆف ل.پ. ٤٩٠)، ئەم وشـــەیە نازناوێکە بۆ ئاهورامەزدا. وشـەکە لە دوو بڕگە پێک هاتووە "بەرز- مەنیە"، بڕگەی یەکەم " بەرز" کە وشەیەکی ئاسایی کوردییە کە بە هەمان واتای بەرز و بڵیند هاتووە، بڕگەی دووەم "مەنیە" کە لە وشـــەی "مەن"وە دێت. "مەن "لە کوردیدا واتای ئەندیشـــە و عەقڵ ئەدات. (بڕوانە فەرهەنگی باشـوور، عەباسـی جەلیلیان، هەولێر سـاڵی ٢٠٠٥ زایینی، ل.پ. ٦٤٢). کە وابوو ئەم وشەیە "بەرزمەنە" واتای بەرز ئەندیشە (تفکر عالی) ئەدات.

ئەسـپچن (Aspčana): (دیاکۆنۆف ل.پ.٤٧٢)، لە کەسـانی نزیک لە داریوشـی یەکەم بوو. دیاکۆنۆف دەڵێ کە واتای کەسـێک دەدا کە حەزی لە ئەسـپە. بەڵام ئەم واتایە ڕاسـت نییە، ئەسـپچن لە دو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم هەمان "ئەسـپ"ە و بڕگەی دووەم "چن" لە چاوگی "چنین"، و لە هەمان کاتدا پاشـگرێکە کە دەکەوێتە پاش ناوەکان و واتای ناوی بکەری پێ دەبەخشـێ وەک گولچن، مازیچن، لێرەدا بە واتا ئەو کەسـە دێ کە ئەسپ کۆ دەکاتەوە، ئەسپ ئەگرێتەوە، ئەسپ ئەچنێتەوە. وشەیەکی پەتی کوردییە.

دیـاکۆنۆف نـاوی ئەم هۆزانەی خوارەوەی وەک هۆزەکـانی پێکهـاتەی یەکیەتیی ماد لە کتێبەکەی خۆیدا هێناوە:

ماســـپیان، بۆســـیان، پارتاکنیان، ئەســـتروخاتیان، ئاری زنتیان، بۆدیان، مۆگان یان مۆغان (دیاکۆنۆف ل.پ ١٨٧).

ئەستروخاتیان: بە بڕوای دیاکۆنۆڤ ئەم ناوە پەیوەندی بە وشەی"سترا- ئوختا"یە، کە واتای پشت ئەستوربوون بە قسەی خۆ دەگەینێ. (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٦٢١)، ئوختا لە ئەوێستادا بەرانبەرە بە وشەی" ئاخاوتن" (قسەکردن) لە کوردیی کرمانجیدا[54] و "سترا" واتای ئەستوربوون و قایم بوون دەدا.

ئەساگارتیا: ناوی یەکێ لە هۆزەکانی مادە کە لە نووسراوەکانی بێستوندا ناوی هاتووە، هەروەها هرودتیش ناویانی هێناوە، لێکۆڵەرانی ڕۆژئاوایی وەک بەردتاش (فارسی: سنگتراش) وەریانگێراوەتەوە، (دەێبەنەوە بۆ سەر وشەیەکی یونانی کە لە ئەساگارتیا نزیکە و واتای بەردتاش ئەدا)، بەڵام ئەم بۆچوونە لە ڕاست ناچێ. چونکە ئەسا لە کوردی و لە ئەوێستاییشدا واتای بەرد ئەدات، وشەی "تاش / تاشان" هەم لە ئەوێستا و هەم لە کوردیدا وەک یەکن، کە وابوو "گارتیا" ناتوانی واتای "تاش/ تاشین" بدات. وشەی ئاس یان ئاسا لە کوردیدا واتای بەرد ئەگەینێ وەک ئاسیاو(ئاش) کە لە هەورامیدا "ئاساو"[55]ی پێ دەڵێن، کە واتای بەردی ئاوی دەدا، یان ئەو بەردەی کە چەقۆ و داسی پێ تیژ ئەکەن و بە "ئەسان" یان هەسان ناو دەبرێت. بڕگەی دووەمی وشەکە "گارتیا" لەوانەیە هەمان وشەی "گرتە" یان "گردە" بێ لە سۆرانی و" گر" لە کرمانجی کە واتای تەپە یان کێوێ نزم دەدا، پێکەوە دەتوانێ واتای تەپە بەردی (فارسی: تپە سنگی) بدا. دەگونجی هۆزی **"گەردی"** لای هەولێر پاشماوەی ئەم هۆزە بن.

ئارسیانشی: (دیاکۆنوڤ ل.پ.٢٢٢).

ڕادیای شادی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٧٠١ پەراوێزەکان بەندی ٢٠٣)، بەرپرس و سەرۆکی دژی مانناییی "ئەرشتد" بوو کە بە دەستی ئاشوورییەکان کوژرا. وشەیەکی پەتی کوردییە، وەک ناو ئێستاش لە کوردیدا هەر ماوەتەوە. وشەی یەکەم ڕادیا لە وشەی "ڕاد"وە دێت کە ڕاد یان ڕات هەم لە کوردیدا هەم لە ئەوێستایی و هەمیش لە سانسکریتیدا واتای ڕاستکار، دروستکار، و جوانمێر دەدا (بڕوانە هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی هەژار، تاران ١٣٦٩. ل.پ.٣٣٩). پیتی "ی" نیشانەی پەیوەستە (نسبت)، وشەی دووەمیش هەمان وشەی شادی کوردییە. پێکەوە دەبێتە "ڕادیا- ی شادی" واتا "رادیا" کوڕی "شادی".

ئارتمبار: (ل. پ. ٧٢٦ پەراویزەکان بەندی ٢٧)، ناوی یەکێ لە گەورەکانی ماد بووە.

پارادایزا: (ل. پ. ٧٢٦ پەراویزەکان بەندی ٢٨)، واتای بەهشت دەدا. بەپێی بۆچوونی دیاکۆنۆڤ ئەم وشەیە لە پارسیی باستاندا وەک پارادایدا گۆ کراوە. ئەم وشەیە دواجار وەک

---

[54] uxdhâ [uxdha]: 10 (I, plNA) n. word, spoken

[55] بڕوانە فەرهەنگی وشەنامە، بێدار هەولێر ٢٠١٠، ل.پ.٣٢

" پەردیز" یان "پەردیس"ی لێ هاتووە، ئێستا لە ژێر کاریگەریی عەرەبیدا بووە بە فێردەوس.

ئەرشتە یانا: (دیاکۆنۆف ل.پ ٢٢٢)، وشەیەکی ئەوێستاییە (هەورامییە)، لە دوو بڕگە پێک هاتووە بڕگەی یەکەم ئەرشتە لەگەڵ وشەکانی ئارەش، ئەرشە، ئارتە، ئەرتە، هەموویان یەک واتایان هەیە ئەویش ڕاست، پاک و دادپەروەرە. ئێستا لە شێوەی ناوگەلێکی وەک ئارەش (عادل، پاک)، ئەردەوان واتا پارێزوانی ڕاستی، ئەردەشێر کە لە ڕاستیدا ئەرتخشێر بووە بە واتای شای ڕاستان هەر ماوەتەوە. لە شێوەزاری زازاکیدا لە شێوەی وشەی "ڕاشت" کە مانای ڕاست دەدات بە دی دەکرێ. بڕگەی دووەم "یانا" وشەیەکی پەتی هەورامییە واتای خانو یان ماڵ دەدا. **ئەرشتە یانا واتای ماڵی ڕاستان، ماڵی پاکان** دەدا.

کێشە سۆ: (دیاکۆنۆف ل.پ ٣٣٢)، ئەم ناوە "کەش سۆ"یە، " کەش" کە هەمان کێوە لە کوردیدا و سۆ واتای ڕۆشنایی و ڕووناکی دەدا لە کوردیدا، پێکەوە واتای کێوی سۆمایی یان کێوی ڕووناکی دەدا، (فارسی: کوە نور). ناوچەیەکی ناوندیی دیاکۆ بووە پێش ئەوەی پایتەختەکەی بگوێزێتەوە بۆ هەمەدان. لە سرودەکانی یارسانیدا ناوی ئەم شوێنە وەک **"تەپە سۆ"** هاتووە، وا دیارە کە شوێنێکی مێژوویی بووە، چونکە لە سەردەمی "سان سەهاکی بەرزنجی"دا دەروێشەکانی چوون بۆ ئەوێ و گەنجینەیان تێدا دەرهێناوە، لە چەند سرودێکی یارسانیدا ناوی تەپە سۆ هاتووە، بۆ نموونە کاتێ یەکێک لە کوڕەکانی سان سەهاک لە فەرمانی باوکی یاخیبووە و چووە بۆ " تەپە سۆ" سان سەهاکیش بە داود ناوێک دەڵێ کە بچێت بەدوایدا و بیهێنێتەوە:[56]

داود **تەپەسۆ** داود **تەپەسۆ**

داودی ڕەهبەر پەرێ **تەپەسۆ**

پیر ڕۆستەمی بار بەیۆوو ڕەجۆ

بزانم ساوام چە شەرعێ ماچۆ

ئارمانگۆ: ناوی ناوچەیەک بووە لە نزیکی شاری زەنجانی ئێستا.

تیلا شوڕی: ناوی ناوچەیەکە (دیاکۆنۆف ل.پ.٣٣١)، تیلا لە کوردیدا واتای داری ئەستوری براوە دەدا، هەروەها بە داری دەست کە وەک گورز بەکار دەبرێت دەگۆترێت. شوڕیش واتای درێژ دەدا.

[56] یارسان لە نووسینی ئەیوب ڕۆستەم ساڵی ٢٠٠٦ زایینی ل.پ ١٥٩

کارکاشی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٣١)، منزلگاه کاشیان یا بابلیان؟

دیاکۆنۆڤ ئەم وشەیە بە منزڵگای کاشیان یا بابلیان دەزانیت، بەڵام ئەمە ڕاست نییە. ئەمە ناوی ئەو شوێنەیە کە خشتەریتە لێ دامەزرا بوو و بێ گومان وەک بارەگایەکی جەنگی بووە لە دژی داگیرکەرانی ئاشووری، ناوی ئەم شوێنە دەکرێ وەک کێوی جەنگی یان بارەگای جەنگی مانا بکرێتەوە. کار لە کوردیدا بێجگە لە خۆدی وشەی کار و کارکردن چەند واتای دیکەشی هەیە لەوانە کار بە واتای خۆ ئامادە کردن (تدارک) لە شێوەزاری کرمانجیدا. کار بە واتای جەنگ (بۆ نموونە کارزار واتای مەیدانی جەنگ دەدات). کار یان کارا لە نووسراوەبەردینەکانی بێستوندا بە واتای "خەڵکی چەکدار یان هێزی عەشایەری کە پیشەیان سەربازی نەبووە هاتووە، (بڕوانە دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٤٢). بڕگەی دوهەمی ئەم وشەیە کاشی لە دوو بڕگە پێک هاتووە، "کاش- ی"، بڕگەی یەکەم کاش هەر وەک پێشتر ئاماژەی پێ کرا وشەیەکی مادییە کە ئێستاش لە کرمانجیدا بە کار دێت و واتای "کەش / کێو" دەدا (بڕوانە بۆ وشەی سوریکاش). بڕگەی دووەم "ی" نیشانەی پەیوەستە لە کوردیدا.

نیشا / نیشایا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٥٥ بەندی ٢٣٦)، ناوی شار یان ناوچەیەک بووە. لەوانەیە شاری "ماد- نیشان"ی ئێستا بێت، کە لە فارسیدا ماهنشانی پێ دەڵێن لە نێوان تیکانتەپە و زەنجان دایە. شوێنی سەرەکی هۆزەکانی ماد بووە.

ئاراشتوا: ناوی ناوچەیەک بووە لە نزیک روباری دیالە (خانەقین ؟)ئەم ناوە ئەوێستاییە پەیوەندی هەیە لەگەڵ وشەیە "ئاراش" بە واتای ڕاستی و دادپەروەری. هەروەها وشەی "ئاراشتات" لە ئایینی زەردەشتیدا ئیزەدی (فریشتەی) دادپەروەریە[57]. لە بەڵگەنامەکانی هەورامانیشدا ئەم ناوە وەک **ئەرشتەت هاتووە**، ناوێکی ئایینیی مادییە لە شێوەزاری ئەوێستایی (هەورامی). ناوی حەڤدەیەمین ڕۆژە لە مانگی زەردەشتیدا.

بارناکا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٣١)، ناوی ناوچەیەکە لای کارکاشی.

کەی میرا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٦)، ناوی دژێک (قەڵایەک) بووە لە ناوچەی هامبان (ناوچەکانی کرند، سەر پێڵ، ئیلام و خانەقین)، ئەم ناوە وشەیەکی کوردییە،"کەی" واتای گەورە ئەدا وەک کەیبانو، کەیخۆدا، کەیخەسرەو، کەیکاووس. بڕگەی دووەم "میرا" واتای میرەکان دەدا لە کرمانجیدا، پێکەوە بە واتای گەورەی میران یان میری میران دێت.

---

[57] arshtât [-] = justice; Ashtad Yazad, Yazad preping over justice (HZI) . Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

ئەرزنیاش: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٢٤٨)، ناوی ناوچەیەک بووە لای کێشە سۆ.

ئارازیاش: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٢٤٨)، ناوی ناوچەیەک بووە لە نزیکی هەمەدان.

ئاپسا خۆتی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٧٥)، ئەم دەستەواژەیە لە دوو وشە پێک هاتووە، یەکەم ئاپسا کە لە دوو بڕگە پێک دێت (ئاپ- سا). "ئاپ[58] و ئاویٚ[59]" لە ئەوێستادا واتای ئاو ئەدەن، "سا"ش واتای بەرد ئەدات، کە وابوو ئاپسا واتای بەردی ئاوی، ئاسیاو (ئاش) دەدات. وشەی دووەم خۆتێ وشەیەکی پەتی مادییە کە ئەمڕۆ لە کرمانجیدا وەک "خۆدێ" گۆ دەکرێ کە واتای خاوەند/ خاوەن ئەدات. ئەم وشەیە لە یەکێ لە قەباڵە کۆنەکانی هەورامانیشدا لە سەدەی یەکەمی پ.ز لە شێوەی "بۆمخۆتێ" هاتووە (بڕوانە بەرگی سێیەم بەشی هەفتەم). وشەی بۆم لە کوردیدا واتای زەوین دەدا بۆ نموونە بۆمەلەرزە کە واتای زەمین لەرزە ئەدا، یان دەستەواژەکانی بەروبۆم یان مەرزوبۆم (مەرز و سەرزەمین). بوم- خۆتێ واتای خاوەند زەوین ئەدا. ئاپسا- خۆتی واتای "خاوەند- ئاپسا" (خاوەند ئاسیاو) دەدا.

پاڕنواتی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٧٥)، ئەمە وشەیەکی مادییە، لە دوو بڕگە پێک هاتووە "پاڕنو- اتی" پاڕنا یا پاڕنە هەمان وشەی فاڕنا یا فەڕنەی کە ئەمڕۆ لە کوردیدا بووە بە فەڕ. بڕگەی دووەم / پاشگری " اتی"یە. ئەم پاشگرە لە زمانەکانی سانسکریتی و ئەوێستاییدا هەبووە. لە کوردیشدا هەرماوەتەو لە شێوەی "یەتی" و"ایەتی" و"ە تی" کە بۆ دروستکردنی ناوی چاوەگ بە کار دێ وەک کورد (کوردایەتی)، برسی (برسییەتی)، ئازا (ئازایەتی)، ئاشتی (ئاشتیەتی)، سپی (سپییەتی)، ڕەش (ڕەشایەتی)، پیاو (پیاوەتی) و... کە وابوو پاڕنواتی بەرانبەرە لەگەڵ وشەی کوردی فەڕ- یەتی (فەڕیەتی) واتا شکۆداریەتی.

دیریستانو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٧٥)، ئەم وشەیە یان نووسەرە ئاشوورییەکەی خراپی نووسیووە و یان خراپ خوێندراوەتەوە. ئەمە هەمان وشەی"دارێستانۆ"یە. کە واتای دارستان دەدا لەگەڵ پاشگری " ۆ" کە نیشانەیە بۆ بچووککردنەوە، پێکەوە واتای دارستانی بچووک دەدا. [دەبێ ئەوش لە بیر نەکەین کە لە کوردیدا هێندێ جاران دەنگی (ا) دەگۆردرێت بۆ(ێ) بۆ نموونە، پا (پێ)، شام (شێو)، ناو (نێو)، لە هێندێ شێوەزاری کرمانجیدا، نان (نێن)، زمان (زمێن). بۆیە دەکرێ ئەم وشەیە کە "دارستان- ۆ" بووە، وەک "دێرێستانۆ"ش گۆ کرابووبێت].

---

[58] ap [-]= water, K.E. Kanga http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm#dcta

[59] aiwyô [ap] = 27 (plD) water, Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

له ساڵی ٧١٩ پ. ز شۆڕشێکی مەزن و رێکخراو له دژی داگیرکەری ئاشوورییەکان له ناوچەی خارخار دەســـتی پێ کرد. ســـارگۆنی دووەم ناوی ئەو ناوچەگەله که له دژی ئاشـوور ڕاپەڕی بوون تۆمارکردوه، لەوانه ناوچەکانی ئوریاگا، پاریا، سـیگریس و ســـپاردا. ئەم ناوچەگەله کەوتووبوونه نێوان شـــارەکانی میانه، میاندوئاو، تیکانتەپه، بیجار و زەنجان.

ئۆریاگی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٦)، ناوچه یان گوندێک بووه له خارخار که شـــۆڕشـــی مادەکان له دژی ئاشوورییەکان لێروه دەستی پێ کرد. که ئێستا ناوچەی تەختی سلێمانی پێ دەڵێن له نزیک شـاری تیکانتەپه (فارسـی: تکاب). ئۆریاگی وشـەیەکی پەتی ئەوێسـتاییه، "ئور/ هور/ وەر" له ئەوێستاییدا و له هەورامیدا واتای خۆر ئەدا که له سانسکریتیدا دەبێته ســـور. ئاهورا له ئەوێســـتاییدا و ئاســـورا له ســـانســـکریتیدا به واتای خۆدا یان خۆدای خۆر هاتووه. یاگا هەم له هەورامیدا و هەم له ئەوێســـتاییدا واتای جێگا (جاگا) ئەدا. له ئەوێســتاییدا هێندێ جاران دەنگی پیتی "ج" دەگۆردرێت بۆ "ی" وەک جەمه (جمشـید) که دەبێته "یەمه"، جوان که دەبێته یوان یان جۆ که دەبێته "یۆ/ یەوه" له هەورامیشدا هەر وایه. "ئور- یاگا " بەرانبەره لەگەڵ وشەی "هۆر- یاگا/ وەر- یاگا" له هەورامیدا که واتای شوێن و جێگـای ئـاهورا دەگەیینێ (به واتـای ئەمڕۆکه مـاڵی خۆدا)، ئەم نـاوچەیه نزیکی هۆرمزگای (ئاتشگا)ی ئازەرگۆشسپه.

پیتانو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٣١)، ناوی شـــارێکه ئەمه وشـــەیەکی کوردییه، چاوگەکەی وشـەی "پیت و پیتاندن"ه له کوردیدا، که واتای پیت و بەرکەت دەدا. پیت له ئەوێستایشـدا هەر واتای بەرکەت دەدا (بڕوانه ئەوێســتا دیکشــنەری کانگا، وشـــەی "فره- پیتو" واتای بەرکەتی زۆر ئەدات)[60].

زاموا: به ناوچه شـاخاویەکانی کوردسـتان وتراوه به تایبەتی لای سـلێمانی وبەشـێک له هەورامان هەتا نزیک مەریوان، له وشـــەی "زۆم" و "زما"وه گێراوه که وشـــەیەکی پەتی کوردییه واتای شوێنی سارد، چیا، زۆزان و هەوارگه ئەدات. وشەی زاموا شێوەی ئەکەدی وشەی"زۆم" و"زما "یه. وشەی "زۆم" له کوردیدا واتای کۆمەڵێک ڕەشماڵ یان کۆمەڵێک چادر له کوێســـتاندا ئەدا (بڕوانه هەنبانه بۆرینه فەرهەنگی کوردی- فارســـی، هەژار ل.پ.٣٨٥)، "زما"یش وشـەیکی کوردییه واتای سـاردی و سـەرما ئەدات (بڕوانه هەنبانه بۆرینه فەرهەنگی کوردی- فارسـی، هەژار ل.پ.٣٨٠). "زما" هاوڕیشـەی لەگەڵ زۆم و

[60] frapithwô [frapitu] = 8 (L) m. in abundance (k344), Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

زاموا و هەروەها وشــەکانی زمێســتان و زۆزان (کە بە کرمانجی واتای شــوێنی ســارد و کوێســــتانی ئەدا) هەر لەم وشـــەوە هاتوون. (بڕوانە بۆ بەرگی یەکەم بەشـــی هەڵەکانی دیاکۆنۆڤ).

پارسوا: ئەم ناوە شێوەی ئەکەدی وشەی "پەراسو"ە، کە هەر ئێستاش لە کۆردیدا بە کار دێت، واتای تەنیشـــت، نزیک و پاڵ ئەدا. بە ناوچەکانی ســـنە، هەورامان، کامێران و مەریوان هەتا نزیک کرماشان گوتراوە.

پارت: ئەمە وشە لە ڕاستیدا وشەی "پەرت"ە کە هەم لە ئەوێستاییدا هەم لە کوردی و هەم لە فارسیشدا واتای دوور و پەراوێز دەدا.

هێندێک ناو کە دیاکۆنۆڤ لە کتێبەکەی خۆیدا هێناویەتی:

ئاهورا: خۆدا، ئەم وشەیە بەرانبەرە لەگەڵ وشەی ئاسورا لە سانسکریتیدا. سور یان هور هەمان وشەی "خۆر"ە لە شێوەزاری سۆرانیدا یان "وەر/هۆر" لە شێوازی هەورامیدا. "ئا" لە پێش هورا نیشـانەی جەختکردنەوەیە (تاکید)، وەک لە کوردیدا دەڵێین ئا- وەرە، ئا- بڕۆ، ئا- ئەو کوڕە، ئا- ئەو ماڵە، ئا ئەو خۆدایە. سور یان هور(خۆر) پێش ئایینی زەڕدەشتی لە لایەن هۆزە ئارییەکانەوە پەرستش کراوە.

مەزدا: لە ئەوێستادا چەندین جار ئەم وشـەیە هاتووە، لەوانە وەک خرەدمەند (ژیرمەند)، هەروەها بە واتای مەزن و پیرۆز هاتووە.

ئەسپابارا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٢٧٩)، ناوی سـەرۆکی ناوچە ئەلیپی (ناوچەی کرماشـان) بوو لە ســەردەمی ئاشــوورییەکاندا. ئەســپابارا وشــەیەکی مادییە، واتای ســوارە دەدا. بەم شێوەیە گۆڕان بە سەریدا هاتووە، ئەسپابارا- ئەسپەبارە- ئەسپەوارە- ئەسوارە- سوارە.

مامی تیارشـــۆ/ مامی- تی- ئارشـــۆ: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٣٣١)، ڕابەرێکی گەورەی مادەکان بوو کە لەگەڵ خەشـتریتە لە دژی ئاشــوور ڕاپەڕی. ئەم ناوە لە ســێ بڕگە پێک هـاتووە، بڕگەی یەکەمی هەمـان "مـام"ی کوردییە کە واتـای برای بـاوک دەدا، بڕگەی دووەمی "تی" نـاوێکی بـاو بووە لە ســـەردەمی مـادەکانـدا، بەفراوانی دەبینـدرێت. نـاوی ســاتراپی کاریا لە ســەردەمی هەخامەنشـیدا " تی- ســافران" بوو (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٧٣٢، بەندی ٦١)، بڕگەی سێیەمی ئەم ناوەش" ئارش- ۆ"، ئارش/ ئارەش ناوێکی پەتی کوردییە کە هەر وەک باس کرا واتای ڕاست و پاک دەدا. پاشـگری "ۆ" کە لە پاش ئەم ناو هاتووە نیشـانەی خۆشــەویســتییە، پیتی" ۆ" لە پاش ناوەکان لە کوردیدا و بە تایبەت لە کرمانجیدا ئێســـتاش هەر مـاوەتەوە و زۆر بـاوە وەک مـام (مامۆ)، خـاڵ (خـاڵۆ)، جوان (جوانۆ)، شـــەمســـەدین (شـــەمۆ)، موحەمەد (مەمۆ)، مەحمود (مەحۆ)، ئەرشـــەد(ئەشـۆ). جهانگیر

(جانۆ)، فەرزەندە (فەرزۆ)، ڕەشید (ڕەشۆ)، شاکر (شاکرۆ)، سەلیم (سەلۆ/ سەلیمۆ)، ئەبوبەکەر (بەکۆ). ئەم ناوە ئەگەر بمانەوێ بە شێوەی ئێستای کوردی بخوێندرێتەوە ئاوای لێ دێ " مامە تی ئارەش- ۆ" کە مام/ مامە (برای باوەک) نازناوە بۆ خۆوشەویستی وگەورەیی، "تی" ناوی کەسییە، کە ناوێکی ئاسایی بووە لە سەردەمی مادەکاندا، و ئارش/ ئارەش ناوێکی کۆنی کوردییە، کە لەوانەیە ناوی باوکی بێ، و پیتی"ۆ" پاشگەرێکی باوە لە کوردیدا کە لە پاش ناوەکان دێت بۆ نیشاندانی خۆشەویستی.

ماتا- تی/ مەتا- تی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦١)، سەرۆکی هۆزی ئەساگەرتی/ زیگرتو بوو. ناوەکەی لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم "مەتا" یان "ماتا" کە ناوێکی مادییە لە نووسراوەبەردینەکانی بیستوونیشدا ناوی ماتا هاتووە، لە شێوەی ناوی "گئو- ماتا". بڕگەی دووەم " تی" هەر وەک پێشتریش باسی کرا ناوێکی مادییە، لەوانەیە ماتا ناوی خۆی بێت و" تی" ناوی باوکی بێت.

تی تی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٥٤١)، کوڕی "داتیس"ی مادییە، یەکێ لە سەرکردەکانی سوارەی خشایارشا.

گرما میترا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٥٤١)، کوڕی "داتیس"ی مادی و برای "تی تی"یە ئەویش یەکێکی تر لە سەرکردەکانی سوارەی خشایارشا بوو.

"کیرتی- ئارا"[61]: ناوێکی کەسییە، لەدوو بڕگە پێک هاتووە. بڕگەی یەکەمی کێرتی وشەیەکی کوردییە لە شێوەزاری کرمانجیدا لە "کێرهاتن"وە دێت بە واتای سودمەندبوون کە لێرە واتای سودمەند (مفید) دەدا، بڕگەی دووەم "ئارا" پاشگرێکی باو بووە لە پاش ناوەکانی کۆنی ئێرانیدا، زۆر واتا دەگەینێ لەوانە واتاکانی "پەیوست، وێنە، وەک" بو نموونە دڵ ئارا، گۆڵ ئارا، جێهان ئارا، رزم ئارا، بەزم ئارا.

دۆسانی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٣٣١)، ڕابەری ناوچەی ساپاردا (گەڕوس/ بیجار) و یەکێ لە سەرکردەکانی شۆڕشی مادەکان. ئەم ناوە وشەیەکی پەتی کوردییە، لە شێوەزارەکانی باشووری و لەکی و هەورامیدا، دۆس، دۆسی، دۆسانی واتای دۆست و دۆستایەتی ئەدا[62].

پیرشاتی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢١١)، سەرۆکی هۆزی گیزلبوندا ئەم ناوە لە ڕاستیدا "پیرشادی"یە. کە وشەی"پیر" کورتکراوەی وشەی پیرۆزە بە واتای (مقدس) بە ڕابەرانی ئایینی گۆتراوە لە ئایینەکانی کۆنی ئێرانیدا، ئێستاش لە کوردستاندا لە ئایینی ئێزدیدا (کە لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ سەر ئایینی میترایی) و لە ئایینی یارساندا (کە بە ڕەچەڵەک سەر

---

[61] لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەر بارەی مێژووی کۆنی وەڵاتی کوردەواری ، د.ج. ڕەشید ١٩٨٨ ل. پ ٣٠٩

[62] بروانە فەرهەنگی وشەنامە، بێدار هەولێر ٢٠١٠، ل.پ.٤٦٣

به ئایینی زەردەشـــتییە) ڕابەرانی دینییان بە پیر بەناوبانگن. وشـــەی "شـــاتی"ش هەمان وشـــەی"شـــادی"یە لە کوردیدا. گومان لەوەدا نییە کە وەزیری فەرەیدون نێوی (پیرشـــاد) بووە، ئەم جۆرە نێوانە لە زمانە ئێرانییەکاندا باو بووە وەک ئەرتا شـــاتی، شـــاتەبەرزانە.[63] شادی لە نێو کوردەکانی شکاکدا ناوە بۆ پیاو بەڵام لە ناوچەکانی باشووردا نێوە بۆ کچان.

ئوراش (Uraš): ناوی قەڵایەک بوو لە گیزلبوندا (قافلانکێو).

ئائوکانە: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٧٠)، ناوی ناوچەیەک بوو لە گێزلبوندا (نزیکی تیکانتەپە).

ئوئاشدیریکا/ ئوئائوش: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٧٠)، گومانی بۆ دەچێ کە کێوی سەهەند (سهند) بێ لە نزیکی میانە.

ئەنگور (Engur): (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢١١)، ناوی یەکێک لە ســەرۆکەکانی ناوچەی گیزلبوندا (قافلانکێو) بوو، ئەو مەڵبەندە کە ئەنگور ســـــەرۆکی بوو ئێســـــتاش هەر بە ئەنگوران دەناســرێت، ناوچەیەکی شــاخاویە کە کەوتووەتە نێوان شــارۆچکەی ماهنشــان (ماد - نیشان) و تیکانتەپە (تکاب).

سیبار(Sibar/ sibaru): (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢١١)، ناوی قەڵایەک بوو لە گیزلبوندا کە ئێستا ئەنگورانی پێ دەڵێن. سیبار ئەو قەڵاییە کە ئەنگور(یەکێ لە سەرۆک هۆزەکانی ماد) لەوێ پێشوازی لە پادشای ئاشووری کرد.

دیاکۆنۆڤ لە ل.پ.٢١١ دەنووسێ کە لە ساڵی ٨٢٠ پ.زدا شەمشی ئادادی پێنجەم هێرشی کردە سەر هۆزەکانی ئازەربایجان، پیرشاتی سەرۆکی هۆزی گیزلبوندا لە قەڵای ئۆراش بەرئەنگاری بووەوە لە ئەنجامی شەڕەکەدا ٦٠٠٠ کەسیان لێ کوژرا و ١٢٠٠ کەسیشیان لە لایەن ئاشـــوورییەکانەوە بە دیل گیرا، لەوانە خۆدی پیرشـــاتیش. بەڵام یەکێکی تر لە سەرۆکەکانی ئەو هۆزە بە ناوی ئەنگور لە قەڵای سیبار خۆی دا بەدەستەوە.

هاناســـێرۆکا (Hanasiruka): (دیاکۆنۆڤ ل.پ٢١١)، ســـەرۆکی یەکیەتیی هۆزەکانی ماد بوو لە کاتی هێرشـــی شـــەمشـــی ئادادی پێنجەم ســـاڵی ٨٢٠ پ.ز. ئەمە وشـــەیەکی پەتی کوردییە. ئەم وشـــەیە ناو نییە، بەڵکوو نازناوە، لە دوو بڕگە پێک هاتووە "هانا- ســـەرۆکا"، کە هانا[64] لە کوردیدا واتای پەنا دان، فریا کەوتن دەدا و "ســـەرۆکا" وشـــەیەکی ئاســـایی کوردیی کرمانجییە کە واتای ســـەرۆکەکان دەدا، پێکەوە مانای پەنای

---

[63] لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەر بارەی مێژووی کۆنی وەڵاتی کوردەواری ، د.ج. ڕەشید ١٩٨٨ ل. پ ٣١٥-٣١٦

[64] هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، ساڵی ١٣٦٩ ە.ش . ل.پ.٩٤٢

سەرۆکەکان یان ئەو کەسەی کە بەتەنگی سەرۆکەکانەوە دەچێ، ئەو کەسەی کە بە هانای سەرۆکانەوە دەچێ دەدات.

مۆن ســـۆ ئارتـا(Monsuarta): (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢١٢)، ناوی فەرمانڕەوای ئارازیاش بوو. کە لە نزیکی هەمەداندا بەرئەنگاری ئاشـووریيەکان بووەوە ئەم وشــەیە لە ســێ بڕگە پێک هاتووە، مۆن هەمان وشـــەی "مانگی" کوردییە، لە شـــێوەزاری لەکیدا "مۆنگ / مۆن" واتای مانگ دەدا، لە ئەوێستاش هەم "مانگە" و هەم "ماە"یشی پێ دەڵێن[65]. لە زۆربەی زمانە ئوروپییەکانیشدا مۆنی پێ دەڵێن. سۆ لە کوردیدا واتای ڕۆشنایی دەدا ، "ئارتا"ش بە واتای پاک و دادپەروەرە. مۆن سۆ واتای ڕۆشنایی مانگ یان تریفەی مانگ دەدا، لەوانەیە مۆن سۆ ناوی خۆی و ئارتا ناوی باوکی بێت، مۆن سۆ کوڕی ئارتا.

کاکی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٢٤٦)، " ئەم ناوە چەندین جار لە نووسراوەکانی ئاشووریدا ناوی لێ براوە، لە ساڵی ٨٥٩ پ.ز بە شێوەی "کاکیا" و لە ساڵی ٨٥٦ پ.ز بە شێوەی "کاکی"، لە ســـاڵی ٥٢٠ پ.ز بە شـــێوەی کاکیا کە نێوی پیاوێکی مادییە هاتووە. لە شـــاهنامەی فێردەوسیشدا نێوی کاکۆیی نێوی نەوەی ئازیدهاکە"[66].

هەروەها لە ســـاڵی ٧٤٤ پ.ز ئاشـــووریيەکان دوو کەس لە میرانی ناوچەکانی" زاتی" و "سانگی"یان دەستگیر کرد کە نێوی یەکێک لەوانە کاکی بووە. ناوێکی ئاسایی کوردییە.

میتاکی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٤٦)، کاکی و میتاکی ناوی دوو کەس لە ســـەرۆک هۆزەکان بوون کە لە لایەن ئاشـــووریيەکانەوە بە دیل گیران. "ئەم جورە نێوە لە ناو ســـەکس و سەرماتەکاندا باو بووە و یونانییەکان بە شێوەی (میتاکوس) تۆماریان کردوە"[67]

دهیوکۆ: لە سەردەمی مادەکان و هەخامەنشییەکاندا وشەی "دهیو" بە واتای وڵات هاتووە لە بنەڕەتدا "دەیوکا، دهیوکا، دەیوک،دەهیوک"ە، واتای **سەرۆک وڵات دەدا**، پاشگری " ۆ" لە پاش ناوەکان پاشگرێکی باوی کوردییە کە لە شێوازی کرمانجیدا ئێستاش هەر باوە. ئەم وشــەیە نازناوە، فەرمانڕەوای ناوچەی میســی لە کۆتایی ســەدەی هەشـتی پێش زاییندا بە دهیوکۆ دەناسرا[68].

شـــــاکنو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٦٥٦)، دیاکۆنۆڤ دەڵێ واتای فەرماندار یان جێگرەوە دەدا. ئەمە هەمان وشـەی "شـای" کوردییە لەگەڵ پاشـگری کنو کە نیشـانەیە بۆ بچووک کردنەوە

---

[65] mâh [-]: moon, month (k403 gives base form as [mångh] , http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

[66] لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەر بارەی مێژووی کۆنی وەڵاتی کوردەواری ، د.ج. ڕەشید ١٩٨٨ ل. پ٣١١

[67] لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەر بارەی مێژووی کۆنی وەڵاتی کوردەواری ، د.ج. ڕەشید ١٩٨٨ ل.پ ٣١٩

[68] لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەر بارەی مێژووی کۆنی وەڵاتی کوردەواری ، د.ج. ڕەشید ١٩٨٨ ل.پ ٣٢٤

(علامت تصـغير). واتای شـای بچووک دەدا. لە کرمانجیدا ئەم شـێوەیە ئێسـتاش هەرباوە وەک، سەرۆک، سەرۆکنو. حەسن، حەسکۆ، ڵەزگین (ناوی پیاوە) لەزگینۆکی یان لەزگۆ.

ئارتا سـارو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٢٠٨)، ئارتا سـارو پادشـای شـوردیرە، ئەم ناوە بە شێوەی جۆربەجۆر چەندین جار هاتووە، بەڵام ڕاستییەکەی "ئارتا- سەرو"یە کە پادشای شـوریدەرە یان شـوڕدەرە بوو. بڕگەی یەکەم ئارتا واتای پاک و دادپەروەر دەدا و بڕگەی دووەم "سار/ سەر" واتای سەرۆک و مەزن دەدا و "و" پاشگرێکی باوی کوردییە. پێکەوە واتای سەرۆکی پاک، سەرۆکی دادپەروەر دەدا.

شوردیره: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٢٠٨)، شوردیرە، ناوی ناوچەیەکە، بەرانبەری لە کوردیی ئەمڕۆدا وشەی "شوریدەرە"یە.

لە کاتی هێرشی ئاشوورییەکان بۆ سەر ڕۆژهەڵاتی ماد سێ کەس لە سەرۆک هوزەکان پەنایان بۆ بردن و داوای یارمەتیدانیان لێ کردن (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٢٥) کە بریتی بوون لە:

ئەوپیس: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٢٥)، فەرمانڕەوای پارتاکی.

زاناسـان: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٢٥)، فەرمانڕەوای پارتاکی بوو. ئەمە ناوێکی کوردییە لە شـێوازی هەورامی، کە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەمی هەمان وشـەی زانای کوردییە کە لە چاوگی "زان و زانین"ە. ئێسـتاش " زانـا" هەر وەک نـاو لە کوردیدا ماوەتەوە، بڕگەی دووەمیش "سـان"ە کە لە هەورامیدا واتای میر و فەرمانڕەوا ئەدات. لە هەوراماندا هەر لە کۆنەوە دەسـتەڵاتداران و میرانی ناوچەکەیان وەک "سـان" ناویان لێ دەبرد و دەیان "سـان"ی هەورامی وەکوو میر و سـاتراپ لە هەوراماندا فەرمانڕەواییان کردووە، وەک" **موحەمەد سان کوڕی عباسقولی سان، بارام سان، قاسم سان، موحەمەد تایرسان، فەتاح علی سان، یوسف سان، منوچهرسان، قادرسان، حەیدەرسان، فەتاح سان، جەمشید سان مەردان سان، ڕەزاسان"**[69].

ڕاماتی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٢٥)، فەرمانڕەوای کازابارنا، ئەمە وشەیەکی پەتی کوردییە کە پەڕیوەتەوە نێو زمانی عەربیشـەوە و بووە بە ڕەحمەت کە واتای شـادبوون، ڕازی بوون، لێخۆشبوون (ڕەحمەتی) دەدا. ئەم وشـەیە لە سـانسـکریتیشـدا هەر"ڕاماتی"یە[70]. لە

---

[69] مێژووی هەوڕامان د. م. ئەمین هەورامی

[70] Ramate: delights, Online Sanskrit Dictionary, February 12, 2003, p 156, http://sanskritdocuments.org/dict/dictallcheck.pdf

نێو کوردەکانی ئەرمەنستان، ماکۆ، سەڵماس، وهەروەها ناوچەی سەرحەد (ناوچەکانی ئاگری- وان) هەر بە ڕاماتی گۆ دەکرێ.

ئوپۆ: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٠٨- ٢٠٩)، فەرمانڕەوای گیڵزان لە نێوان دەریاچەی ورمێی و گۆلی وان (ناوچەی شکاکان). ئەم وشەیە ئوپۆ نییە بەڵکوو"ئاپۆ"یە، ئاپ لە شێوەزاری کرمانجیدا واتای مام دەدا، وپاشگری " ۆ" نیشانەی خۆشەویستییە، بۆیە لە کۆردیدا بە مام دەڵێن مامۆ بە خاڵ دەڵێن خاڵۆ بە ئاپ دەڵێن ئاپۆ.

ئاسائۆ/ سۆئا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٣١، بەندی ٧٥)، فەرمانڕەوای ناوچەی گیلزان بوو پێش لە ئوپۆ (ئاپۆ). ناوچەی گیلزان هەمان ناوچەی سۆمایە لە ڕۆژئاوای ورمێی کە مەڵبەندی هۆزەکانی شکاکە.

زیبیە: (دیاکۆنۆڤ ل،پ ٦٥٧ پەراوێزەکان بەندی ٢٥٠)، کەلێکی (دژێکی) کۆنە بە نێوی زیویە لە نزیک گوندی زیویە لە ٢٤ کیلومەتری باشووری سەقز،[71] کە گەنجینەی زیویە هی سەردەمی مانناییەکانی تێدا دوزراوەتەوە. یەکێ لە ناوەندە بە نێوبانگەکانی مانناییەکان بوو. وشەی سیم، زیم و زێو هەمووی هەر واتای "زێو" دەدن. ئەم وشەیە پەیوەندی ڕاستەوخۆی ئەم ناوچەیە لەگەڵ زمانی کوردیدا نیشان دەدا.

ئارمائیت: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٦٥٧ پەراوێزەکان بەندی ٢٥٠)، دژێک (کەلێک) بووە لە نزیکی زیویە لە باشووری سەقز، گومانی بۆ دەچێ کەوتبێتە ئەو شوێنەی کە ئێستا گوندی ساحێبی لێیە[72].

کەلا مەباتی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٢٦٢)، ناوێکی کوردییە لە شێوازی کرمانجی، ئەم وشەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، کەلا واتای دژ و قەڵا ئەدا و "مەباتی"ش ناوە، واتای قەڵای مەباتی ئەدا. لێرەدا باشە ئەم بابەتە ڕوون بکەێنەوە کە وشەی قلع و قلعات لە عەرەبیدا، لە وشەی "کەل و کلات"ی کوردییەوە وەرگیراوە. کەل لە کوردیدا زۆر واتای هەیە یەکێ لەوانە واتای پەرتگا، شوێنی عاسێ، شوێنی بەرزو ئاستەم دەدا. بۆیە دژەکانیان (قەڵا) لەسەر کەلەکان دروست دەکرد، دواجار خۆدی ناوی کەل و کەلات لە جیاتی دژ بە کار هێنراوە. وەک گوندی کەڵاتی لە ناوچەی ژاوەروو، کەلی دمدم لە لای ورمێی، کەلا ڕەش لە ناوچەی سەڵماس، کەلی خان لە بانە، کەلی گاڕان لە نێوان سنە و مەریوان، کەلا سوور، کەلا وان، باش کەلا، کەلا ئامەدی.

---

[71] ا. م. دیاکونوف ترجمە کریم کشاورز، تهران ١٣٤٥، ل،پ ٦٥٧ پەراوێزەکان بەندی ٢٥٠

[72] مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگیرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ. ٦٥٧ پەراوێزەکان بەندی ٢٥٠

خارخار: ناوچەیەک بوو لە نێوان زەنجان و میاندوئاو و تیکان تەپە (فارسی: تکاب). ئاشووریيەکان دژێکیان تێدا دروستکردبوو و لەوێیەوە دەستەڵاتی خۆیان بەسەر ناوچەی ماددا دەسەپاند، شۆڕشی خەڵکی ماد لە دژی داگیرکەری ئاشوور لە خارخاروە دەستی پێ کرد. ئێستاش خارخار کە گوندێکە لە ناوچەی "تەختی سلێمان"ی شاری تیکان تەپە هەر بەو ناوەوە ماوەتەوە. لەوە دەچێ "خار خار" وشەیەکی مادی نەبێ.

پایوکۆ: (دیاکۆنۆف ل.پ.٦٦٢)، ناوی شوێنێک بوو لە کەلا مەباتی. وشەیەکی ئەوێستایی و لە هەمان کاتدا وشەیەکی هەورامییە بە واتای پای کێو دێت.

پاردو: ناوی دژێک (قەڵایەک) بوو کە شوێنی "مەتاتی (مەتا- تی)" سەرۆکی هۆزی ساگرتی بوو لەو ناوچەیە کە ئێستا کەوتووەتە نێوان شاری میانە و شاری زەنجان.

ئواکیرتو: (دیاکۆنۆف ل.پ.٦٦٣)، ئەم وشەیە بە دوو جۆر هاتووە "ئواکیرتو" و هەروەها "ماکیرتو" بەڵام بە بڕوای دیاکۆنۆف ئاواکیرتو/ واکیرتو ڕاستترە چۆنکە لە ئەکەدیدا پیتی "و" نییە و لە جیاتی "م"یان نووسیوە. ناوی ناوچەیەک بووە لە نێوان هەمدان و قەزوێندا. ئواکیرتو وشەیەکی مادییە بە واتای " ئاواکردە/ ئاواکردو" دێت.

مەشداکۆ/ ماشداکۆ: (دیاکۆنۆف ل.پ.٦٦٢)، دیاکۆنۆف زۆر بە دروستی دەڵێ کە ئەم ناوە مازداکۆ بووە و لە نووسینی ئاشووریدا بەم شێوە نووسراوە چونکە لە ئاشووریدا "س" بە "ش" نووسراوە. بەڵام لە ڕاستیدا ئەم ناوە "ماسداک/ مازداک" یان بە شێوازی ئەمرۆکە "مەزدەك " بووە، ئەمە ڕوونە کە هەتا پێش هاتنی ئیسلام بۆ کوردستان مەزدەک ناوێکی ئاسایی ئێرانی بوو. ئەم ناوە هەر وەک چۆن ئێستاش لە کوردیی شێوەزاری کرمانجیدا باوە، "ۆ" لە پاش ناوەکە هاتووە، بووە بە مازداکۆ یان "مەزدەکۆ".

زاردوکۆ: (دیاکۆنۆف ل.پ.٦٦٢)، ئەم وشە لە ڕاستیدا "زەڕدەک- ۆ" زەڕدەک ناوێکی کەسییە ، پاشگری "ۆ" کە لە کوردیدا باوە کەوتووەتە پاشی. ئەم ناوە لە وشەی زەڕ دارێژراوە، لە کوردیدا بە تایبەت لە ناوچەکانی نێوان سنە و هەمەدان وەک قروە، دیواندەرە و بیجاردا هەتا ئەم دواییانەش پێشگری "زەڕ" لە پێش هێندێک لە ناوەکان بە کار دەهات، وەک زەڕەلی (زەڕ- علی)، زەڕمحەمەۆ (زەڕ- مۆحەمەد)، یان زەڕینتاج (ناوی ژنە)، زەڕگۆش (ناوی هۆزێکی کۆنی کوردییە لە ناوچەی جەلەولا).

پارئوئا: (دیاکۆنۆف ل.پ.٦٦٦)، سەرۆکی ناوچەی سیگریس.

سنی تیرنا: (دیاکۆنۆف ل.پ.٦٦٦)، سەرۆکی ناوچەی سانا. (سنە؟).

کەی بابی/ کەی بابە: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٨)، واتای بابی گەورە دەدات. پیاوێکی مادی بوو کە لە لایەن ئاشـووریيەکانەوە وەک سـەرۆکی خارخار دانرابوو، بەڵام خەڵکی ئەوی دەریان کرد. ناوەکە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، "کەی" واتای گەورە دەدا و بابی/ بابە هەمان بابای کوردییە.

داسوکو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٨)، ناوی یەکێ لەو کەسانەیە کە خوازیاری سەرۆکایەتی ناوچەی ئەلیپی (کرماشـان) بوو لە پاش تالّتا. شـێوەی دارشـتنی ئەم ناوە مادییە (کوردییە). لە شـێوەزاری کرمانجیدا پاشـگری "ۆ" لە پاش ناوەکان زۆرئاسـاییە وەک سمکۆ، لەزگۆ، شێرکۆ، ڕەشۆ، حەمکۆ، ئەشۆ، ... ئەم ناوەش بە شێوەی "داسوک- ۆ"یە

چیترافارنا/ شی تیر پرنا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٢٥)، دیاکۆنۆڤ واتای شانازی و فەڕی تیرەی بۆ ئەم وشەیە داناوە، بەڵام "چیترا"[73] لە ئەوێستاییدا واتای چێهرە/ دەموچاو ئەدات، چیترا بە واتای چهرە (دەمووچاو) ئێستاش لە کوردیی شێوازی باشووریدا هەر ماوەتەوە و وەک "چێتر (Çiter) گۆ دەکرێ (بڕوانە فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ساڵی ٢٠٠٥ زایینی، ل.پ. ٢١١) چیترافارنا واتای چێهرەێ بەفەڕ یان چێهرەێ شکۆمەند دەدا.

ساخۆ: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٣٥٠)، ناوی ناوچەیەکی مادییە کە لە پاش ڕاپەڕینی مادەکان لە دژی ئاشـــوور خەڵکی ئەو ناوچەیەش لە دژی ئاشـــوور ڕاپەڕین. ئاشـــوور بنیپاڵ سـەرۆکەکانیانی دەسـتبەسـەر کرد و بردیانی بۆ نەینەوا. بە ئەگەرێکی زۆر هەمان شـاری **"زاخۆ"**یە لە نزیکی دهۆک. دیاکۆنۆڤ دەڵێ شـوێنی ئەم ناوچەیە دیار نییە، بەڵام کەمێک پاشتر لە ل.پ.٣٧٦دا کاتێ باسـی شـەڕی بابڵ لەگەڵ ئاشـوور دەکا دەڵێ سـاراک پادشـای ئاشـوور ئارامیەکانی ناوچەی **"سـۆخۆ"**ی لە دژی بابلییەکان هەڵخڕاند. و ئەمە ڕوونە کە لە کاتی ئەو شـــەڕەدا ئاشـــوورییەکان بێجگە لە نەینەوا و کالخۆ و هێندێ ناوچەی تر هەتا نزیکی حەڕان شوێنێکی تریان نە لە ڕۆژهەڵات و نەش لە باشووردا بە دەستەوە نەما بوو بۆیە دەگونجی ئەم "سـۆخۆ"یە هەمان سـاخۆ/ زاخۆ بێت کە ئێسـتا یەکێ لە شـارەکانی کوردستانە لە نزیکی نەینەوادا.

---

[73] cithra [-] = 7 (mn.plN) 1: (as adj.) visible form (manifestus) (t94), evident, open; publish; 2: (as substantive) appearance (t94), evident; publicity; clearness; face; 3: n. origin, species, race, progeny, clan, family (t94), seed, source; brood; breed; 4: menses (k182)

Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

ماس-ی مۆغان: (دیاکۆنۆف ل.پ.٤٦٣)، دیاکۆنۆف لەسەر ئەم وشەیە ئاوای نووسیووە "لە ئەوێستادا هاتووە کە زەردەشت بۆ خۆی سەرۆکی ناوچەی "ڕاغە"بووە، کە وابوو لەوێدا کاهنی گەورە هەم دەستەڵاتێکی ئایینی هەبوو واتا سەرۆکی "مۆغانی- کاهن" (پیاوە ئاینیەکان) بووە و هەم دەستەڵاتێکی نائاینی لەم جێهانەدا وەک سەرۆک و فەرمانڕەوای هۆزی مۆغان. هەر بۆیە بە ماس-ی مۆغان (Mas-i môYân) ناوی لێ براوە". ئەم وشەیە بێ هیچ گومانێک کوردییە کە هەڵەیەکی بچووکی تێدایە، پیتی"ن/ N" لە پاش "ماس" کەوتووە، لە ڕاستیدا ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوازی کرمانجیدا، ڕاستی وشەکە ئاوایە " ماسن-ی مۆغان / Masn-i môYân " کە واتای مەزنی مۆغان یان گەورەی مۆغان دەدا.

مازارمادی: (دیاکۆنۆف ل.پ.٥٢٠)، ناوی حاکمی لیدییە لە کاتی فەرمانڕەوایی کورەشدا، کە لە لایەن کورەشەوە لەوێ دانرابوو. ئەم ناوە لە لایەن"کتسیاس"وە تۆمارکراوە، ناوەکە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، "مازار- مادی" کە ڕاستییەکەی "مازیار- مادی"یە. وشەی "ماز" کورتکراوەی "مازدا/ مەزدا"یە، بە واتای "خۆدا"، مازیار واتای"خۆدایار" ئەدا. [هەروەها مازیار ناوی یەکێ لە فەرمانڕەوایانی تەبەرستان بوو کە لە ساڵی ٨٣٨ زاینیدا لە دژی دەستەڵاتداری عباسیان ڕاپەڕی].

بەرزییا / بەرزی: (دیاکۆنۆف ل.پ. ٥٨١)، ناوێکی مادییە، لە نووسراوەکانی بێستوندا ئەم ناوە هاتووە وەک بەردیا. **دیاکۆنۆف دەڵێ نووسینەبەردینەکانی بێستون بە سێ زمانی، پارسیی کۆن، بابلی و ئیلامی نووسراوە، لە نووسراوە بابلییەکاندا ناوەکان بە شێوازی مادی نووسراونەتەوە، لەوانە ناوی"بەردیا / بەردی" وەک "بەرزییا / بەرزی" نووسراوە. (ناوی بەرزۆ کە لە ناوچەکانی باشووری کوردستاندا ئێستاش هەر باوە هەر ئەم ناوەیە لەگەڵ پاشگری "ۆ").**

ئارتامارزی/ ئارتاوەرزی: (دیاکۆنۆف ل.پ. ٥٨١)، ناوێکی مادییە، ئەم وشەیە لە نووسراوەکانی بێستوندا لە ڕیزی پارسیەکەیدا وەک ئارتاواردییا نووسراوە بەڵام لە نووسینە بابلیەکەیدا وەک ئارتامارزی (ئارتا- مەرزی) هاتووە. هۆکارکەیشی ئەوەیە کە چون لە بابلیدا پیتی "و" نەبووە لە جیاتی پیتی "م"یان نووسیووە، کە وابوو شێوەی ڕاستی ئەم وشەیە **" ئارتا- وەرزی"یە**. ئەم ناوە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم وشەی "ئارتا"یە کە واتای پاک و ڕاست دەدا، و بڕگەی دووەم "وەرزی"یە وشەیەکی پەتی کوردییە کە چەندین واتای هەیە لەوانە بە واتای کار دێت (وەرزێر واتای کریکار دەدا)." ئارتاوەرزی بە واتای کاری دادپەروەرانە / دادپەروەری وەرزی/ دادوەرزی (فارسی: عدالت ورزی) دەدات.

ساتارپانۆ: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٦)، سەرۆکی ناوچەی ئۆپوریا، وا دیارە ئەم وشەیە ناو نییە بەڵکوو نازناوە، هەمان وشـــەی "ســـاتراپ"ە لەگەڵ پاشـــگری "نۆ" هەر وەک چۆن ئێســـتاش لە کوردیی شـــێوەزاری کرمانجیدا باوە. ئەم پاشـــگرە دوو واتا دەگەیەنێ یان بۆ بچووک نیشـــاندانی کەســـەکەیە و یان بە واتای " ئەی" دێت، بۆ نموونە هەواڵ (هەواڵنۆ/ ئەی هەواڵان)، برا (برانۆ/ ئەی برایان).

ئوپاما: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٦)، سـەرۆکی یەکێ لە ناوچەکانی ماد. (لەوە دەچێ ئەمەش نازناو بێت وەک " ئاپا- ما / ئاپا- مە" کە لە کرمانجیدا واتای "مامان/ مامەمان" دەدات).

پارتوکۆ: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٦)، ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە،" پەرتو- کۆ" بڕگەی یەکەمی پارتو یان پەرتو واتای تیشـــک و ڕووناکی دەدا هەم لە کوردی و هەم لە فارسـیشـدا، پەرتو لە ڕاسـتیدا "پەڕ- تاو" بووە هەر وەک وشـەی " خۆرە- تاو". بڕگەی دووەم "کۆ" پاشـــگرێکی باوە لە کوردیدا وەک کاراکۆ، ماکۆ، ڕەشـــکۆ، شـــێرکۆ، "کۆ" پاشگرێکی ئێرانییە لە زمانی مادی و هەروەها پارسیی کۆنیشدا هەبووە (بڕوانە دیاکۆنۆڤ ل.پ.٧٣٤ پەراوێزەکان بەندی ٧٧).

مارتاکانو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٧)، ناوی ناوچەیەک بووە لە رۆژهەڵاتی ماد، ئەم ناوە لە سێ بڕگە پێکهاووە " مارتا- کان- ۆ" یان بە شێوەی کوردیی ئەمڕۆ "مەردەکان- ۆ".

کاراکۆ: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٦٨٦)، ناوی ســـەرۆک هۆزی ئوریاکۆ/ ئوریاکا (ئوریاگا) بووە لە یەکی لە ناوچەکانی ماد. ئەم ناوە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، "کارا- کۆ". بڕگەی یەکەم کارا لە وشـــەی کار هاتووە کە واتای جەنگ ئەدا بۆ نموونە کارزار واتای مەیدانی جەنگ ئەدات. کارا واتای جەنگاوەر ئەدات، بڕگەی دووەم "کۆ" پاشـــگرێکی ئاســـایی کرمانجییە کە پێشتر باسی کرا، وەک سمکۆ، حەسکۆ، جەنگۆ، شێرکۆ، لەزگۆ، بەکۆ.

ئاراکوتتو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٢٥٦)، ناوی ناوچەیەکە.

ئاریا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٦)، سەرۆکی هۆزی بوشتو. وشەیەکی کوردییە واتای نەژادی "ئاریا" دەدات، وەک ئاریا- زنتی کە واتای هۆزی ئاریا ئەدات.

ئورننا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٥٦)، ناوی ناوچەیەکە. ئەم وشـەیەی خراپیان وەرگێڕاوەتەوە سەر فارسی، چونکە شێوەی لاتینی ئەم وشەیە وەکوو **"وارەنا Varena "**[74] نووسراوە، کە هەمان وشەی "واری" کوردیی کرمانجییە، کە واتای شوێن و جێگا ئەدا، بەرانبەرەکەی لە سـۆرانیدا وشـەی هەوار و هەوارگەیە، هەروەها چەندین گوندی کوردی هەن کە ناوی

[74] Varena مێژووی ماد دیاکۆنۆڤ، وەرگێرانی کەریمی کەشاوەرز، تاران ١٣٤٥، ل.پ. ٦٥٥

"وار" و "وارگە "یان هەیە لەوانە دوو گوندی "وارگە" لە کرماشـــان ناوچەی" چلە"ی گێلانی ڕۆژئاوا (گیلانغرب) هەروەها گوندی "وارگە" لە ناوچەی "گۆئاور" لە هەمان شوێن، گوندی "وارگە" لە ناوچەی شیروان و چرداول لە ئیلام.

ئاری- بی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٧٦)، بەپێی بۆچوونی دیاکۆنۆڤ ئەم وشـــەی "ئاری- پە" بووە کە ئاری واتای" ئاریا" ئەدات و پە نیشانەی کۆیە لە زمانی ئیلامیدا. کە وابوو پێکەوە واتای ئاریاکان یان ئارییاییەکان دەگەیینی.

پاریا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٦)، ناوی ناوچەیەک بووە لە خارخار (ناوچەی تیکانتەپەی ئێستا).

ســـیگریس: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٦)، ناوی ناوچەیەک بووە لە نێوان خارخار (ناوچەی تیکانتەپەی ئێستا) و ماد- نیشان (ماهنشانی ئێستا).

ساپاردا / (ئەسپارتا): (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٢٦٦)، ناوچەیەکی نزیکی کار کاشییە، ناوچەی "بیجار"ی ئێستایە. بەرانبەر ئەم وشەیە لە کوردیدا وشەی" سپاردە / ئەسپاردە"یە. کە دوو مانای هەیە لە کوردیدا یەکەم واتای ئەمانەت دەدات و دووەم واتای ناشتنی مردو، (چونکە مردویش بە ئەمانەت بەخاک دەسپێردرێت).

ئانزاری: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٦)، ناوی کەلێک (قەڵا) بووە لە ناوچەی خارخار، لە نێوان تیکانتەپە و زەنجان.

کیشــــشـــلو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٦)، ناوی کەلێک بووە لە ناوچەی خارخار. ئەم ناوە لەوانەیە کەش- شلو بێت واتا کێوی شلو.

کیندائو: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٦)، ناوی کەلێک بووە لە ناوچەی خارخار.

بیت باگا (ماڵی بەگا): (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٦)، وشـەی (بیت)، وشـەیەکی سـۆمەری/ ئەکەدییە کە واتای ماڵ و هەروەها ناوچە دەدا. ناوی کەلێک بووە لە ناوچەی خارخار. بە هۆی ئەم ناوەوە کە واتای ماڵی خۆدا یان ماڵی گەورەکان ئەدا، لەوانەیە ئەم دژە (قەڵایە) کەوتووبێتە نزیکی تەختی سلێمانەوە لە دەوروبەری هۆرمزگەی ئازەرگۆشسپ.

زیزی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٩)، ناوی کەلێک بووە لە ناوچەی تیکانتەپە.

ئاپیتار: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٩)، ناوی ناوچەیەک یان گوندێک بووە لە خارخار، لە دوو بڕگە پێک دێت "ئاپی- تار"، ئاپ کە واتای ئاو دەدا و تار کە هەمان وشەی "دار"ە پێکەوە واتای ئاودار دەگەیینێ.

زاڵا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٩) ناوی کەلێک بووە لەسەر مەرزیماننا و ئاشوور لەوانەیە هەمان گوندی زڵە بێت لە ناوچەی سەردەشت. "زاڵا/ زاڵ"[75] ناوێکی باو بووە لە کوردیی کۆندا کە واتای (غالب) دەدات، پیتی (ا) لە پاش زاڵ لە سەردەمی ئەشکانییەکاندا لێ کەوتەوە و ئێستا بووە بە زاڵ. وشەی زاڵ و زاڵبوون دوو واتای هەیە یەکەم بە واتای سەرکەوتن و دووەم بە شوێنێکی بەرز کە دەڕوانێ (زاڵە) بەسەر شوێنەکانێ تردا. ناوێ باوکی ڕۆستەم "زاڵ" بووە.

کیت پات: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٦٩)، ناوی ناوچە و قەڵایەک بووە لە نێوان میانە و ماهنشان (ماد- نیشان). "کیت" ناوە و "پات"یش پاشگرە کە واتای پاراستن دەدا، "پات" و "وان" هەر دووکیان هەر یەک واتایان هەیە بۆ وێنە ئاترەوان یان ئاتروپات کە هەر دووکیان یەک واتایان هەیە.

کوندور: شێوەی کۆنی نێوی "قوتور"ە لە ناوچەی ماکۆ لە باکووری ڕۆژئاوای گۆلی ورمێی (ارومیە). ئەم نێوە تۆپۆنۆمی لە نێوی خۆداوەندێک (کوندە) دارێژراوە. ئەم شارە وەکوو شارێکی مادی (کوندورو) لە نووسراوەکانی بێستوندا تۆمار کراوە[76].

ئاریارما / (ئاریاروا): (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٢٥٦)، ناوی ناوچەیەکە. ئەم وشەیە لە ڕاستیدا دەبێت" ئاریاروا" بوو بێت، چونکە لە بنەڕەتدا بە ئەکەدی نووسراوە و لە زمانی ئەکەدیدا پیتی "و" نەبووە و لە جیاتی پیتی "م" بە کار هێنراوە.

باگپارنا: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٦٢)، ئەم ناوە لە دووبڕگە پێک هاتووە باگا- پارنا، یان باگا- فارنا، کە باگا واتای خۆدا و مەزن دەدا، لە کوردیدا لە وشەی "بەگ"دا بە واتای خان و گەورە هەتا ئەمڕۆژیش هەر ماوەتەوە، "پاڕنا / فارنا"ش هەمان وشەی فەڕی کوردییە، پێکەوە واتای فەڕی خۆدایی، یان شکۆی خۆدایی دەگەیێنێ.

ئاندراپاتیانو/ ئاندراپاتی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٦٦٢)، ناوی دژێک (قەڵایەک) بوو لە ئاتروپاتان (ئازەربایجان). ئەم ناوە لە ڕاستیدا "ئیندیرا- پاتی"ە واتا پارێزوانی ئیندیرا، هەر وەک ڕوونە ئیندیرا یەکێ لە خۆدایانی کۆنی هیندو ئێرانی بوو.

ئاتراوان: (دیاکۆنۆڤ ل.پ. ٤٦٢)، وشەیەکی مادییە، کە واتای ئاگرەوان دەدات. "ئاتر" وشەیەکی ئاسایی بووە لە هەورامیی کۆندا. لە هەڵبەستی "هورمزگاندا" ئەم وشەیە هاتووە. لە سەرەتای ئەم بەشەدا ڕۆشنایی زیاتر خرایە سەر ئەم وشەیە. دیاکۆنۆڤ لە ل.پ. ٧٤٨

---

[75] هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ساڵی ١٣٦٩ ه.ش . ل.پ.٣٧٣ هەروەها فەرهەنگی وشەنامە، بێدار هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ٥٤٧.

[76] لێکۆلینەوەیەکی زمانەوانی دەربارەی مێژووی وڵاتی کوردەواری، د.جەمال ڕەشید١٩٨٨ بغداد. ل.پ. ٣٢٥.

له بەندی ٤٩دا دەنووســـێت کە هێندێک لە لێکۆڵەران پێیان وایە کە ئەم وشـــەیە واتای ئاگرەوان دەدا، و ئەمە یەکدەگرێتەوە لەگەڵ وشـــە بەرانبەرەکەی لە یونانیدا. (لە ڕاســـتیدا ئەگەر دیاکۆنۆڤ زانیاریی لەســـەر زمانی کوردی هەبوایە بە دڵنیاییەوە ئەیوت کە ئەمە هەمان وشەی ئاورەوان/ ئاگرەوانە لە زمانی کوردیدا).

[لێرەدا پێویســـتە ئاماژەیەکیش بە وشـــەی "ئۆجاخ و ئۆجاخ کوێر/ وجاخ و وجاخ کوێر"[77] بکرێت. ١- وجاخ (ئوجاخ) بە کەســـێک یان ماڵێک دەڵێن کە میواندارە و میوانی زۆر ڕووی تێدەکا ٢- وجاخ کویر بە ماڵێک یان کەســـانێک دەڵێن کە منداڵیان نییە، بە تایبەت منداڵی کوڕ. ئەم وشـەگەلە ڕیشـەی لە وشـەی" ئۆجاخ" بە واتای ئاگردان و سێکوچکەیە، لەســـەردەمای کۆندا ئەو ماڵانە کە ئاگردانیان لە ماڵدا هەبوو و ماڵەکەیان دووکەڵی دەکرد، میوانەکـان و بەتـایبەت ڕێبواران ڕوویـان تێ دەکرت، واتـا ئەو مـاڵە خـاوەن ئوجـاخ/ ئۆجاخدار بوون کە ئێستاش لە شێوەزاری کرمانجیدا وەک نازناوێک بۆ ئەو بنەماڵانە کە دەســـتودڵکراوەن و میوان ڕوویان تێ دەکا بە کار دێت. هەروەها ئەوماڵانە کە منداڵیان هەبوو کە دەیـانتوانی پـارێزوانی لە ئـاگرەکەیـان بکەن بە "وجـاخ ڕوون" دەنـاســـران، بەپێچەوانەشـــەوە ئەو ماڵانەی کە منداڵیان نەبوو کە ئاگاداری لە ئاگرەکە بکا و زۆربەی کاتەکان وجاخەکەیان کوێر دەبووەوە بە "وجاخ کوێر" دەناسران، کە ئێستاش وجاخ کوێر بە کەسێ دەڵێن کە منداڵی نییە].

ئاتروپاتان/ ئاتروپات/ ئاتروپاتەکان: (دیاکۆنۆڤ ل.پ ٧٧٩ لە ژێر بەندی ٩٧دا)، بە وتەی دیاکۆنۆڤ ئاتروپاتان ناوێکی "ماد"ی و هەروەها ئەوێســـتاییە. ناوی یەکێ لە نزیکەکانی ویشتاسپ بوو کە لایەنگر و پشتیوانی زەردەشت بوو، ناوی لە ئەوێستادا لە یشـــتی ١٣دا هاتووە. ئاتروپاتان وشـــەیەکی لێکدراوە لە "ئاتر + پاراســـتن / پاتن" پێک هـاتووە، ئـاتروپـات و ئـاترەوان یەک واتـایـان هەیە ئەویش پـارێزوانی ئـاگرە، کە کـار و ئەرکێکی ئایینی بووە پێش لە ســـەرهەڵدانی ئایینی زەردەشـــتی و هەروەها لە ســـەردەمی برەوی دینی زەردەشتیشدا.

[وشـــەی ئاتروپاتەکان شـێوازی کۆی وشـــەی "ئاتروپاتان"ە، چونکە بەپێی ڕێزمانی کوردی"ەک" نیشانەی ناسینە بۆ ناوی کۆ (علامت جمع معرفه)یە کە دەکەوێت پێش"ان" بۆ نموونە کوڕان (کوڕەکان)، منداڵان (منداڵەکان)، ژنان (ژنەکان)، ئەسپان (ئەسپەکان)، شاگردان (شاگردەکان)، ئاتروپاتان (ئاتروپاتەکان)].

---

[77] هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، ساڵی ١٣٦٩ ه.ش . ل.پ.٩٠٧

ئاتروپات ناوی ئەو فەرماندە مادییەش بووکە لە سەردەمی داریۆشی سێیەمدا سەرکردایەتی سـپای ئێرانی کرد لە شـەڕی هەولێر(ئەربیلا) لە بەرانبەر سـپای ئەسـکەندەردا. لە دوای تێکشکانی سپای ئێران و سەرکەوتنی ئەسکەندەر، ئاتروپات گۆشەگیری کرد و لە شوێنی خۆی لە دەوروبەری گۆلی ورمێی مـایەوە، لە دوای ئەوەی کە ســـەرکردە یونـانییەکـان سـەرکەوتوو نەبوون لە بەڕێوبردنی ناوچەکە بۆیە لە لایەن ئەسکەندەرەوە بە هۆی ئەوەی کە ئاتروپات پیاوێکی ژیر و لێهاتوو بوو کرا بە ســـاتراپی ناوچەی گۆلی ورمێی، هەر ئەمەش بوو بە هۆی ئەوەی کە لە دوای مردنی ئەســـکەندەر ناوچەی ژێر دەســـتەڵاتی ئـاتروپـات یەکەمین نـاوچەی ئێرانی بوو کە توانی خۆی لە ژێر دەســـتەڵاتی رومییەکـان دەربێنێ و سەربە خۆیی خۆی بپارێزێ. ئەم ناوە هەر بە شێوەی ئێستاکەی زمانی کوردی کرا بە ئاتروپاتەکان، کە دواجار لە پارســـیی کۆندا کرا بە (ئاثروپادگان)، و لە دوای زاڵبوونی عەربەکان لە ئێراندا لە ژێر کاریگەریی عەربیدا بوو بە ئازەربایجان.

جێگای ســـەرنجە کە ئێســـتاهەر لەم وشـــە کوردییەوە واتا ئاترپادکان لە فارسـیدا وشـــەی "پادگان"یان لێ داتاشیوە بۆ "سەربازگە".

خشاسرا(خشاثرا): وشەی پارسا شاتەر و ساوششاتەر کە بە شاتر و ششاتەر کوتایی هاتووە لە زمانی میتانییەوە هاتووەتە نێو زمانی مادییەوە و لە مادی (شێوەزاری گشتی)دا بووە بە خشاترا / خەشترا، و لە مادی شێوەزاری ئەوێستایی (مۆگی)دا بووە بە ئوشترا کە بە واتای فەرمانڕەوا و "پادشا" هاتووە، لە پاشان چووەتە نێو زمانی هەخامەنشییەوە.

ئۆ ئـارزان: (دیاکۆنۆف ل.پ.٦٦٦)، ســـەرۆکی ناوچەی ئۆکوتی. ئەم ناوە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، ئۆ یان هۆ کە واتای باش ئەدات و ئارزان کە بێ گومان ناوێکی کوردییە.

شویسر (شویثر): (دیاکۆنۆف ل.پ ٢٣٤)، دیاکۆنۆف دەڵێ ئەم وشەیە لە ئەوێستادا بە واتای یەکەی کشـتوکاڵی (پارچە زەوینێکی کشـتوکاڵی) هاتووە. ئەمە ڕاسـتە ئەم وشـەیە لە کوردیدا ماوەتەوە (بە تایبەت لە ناوچەکانی باشـــووری و رۆژهەڵاتی کوردســـتان وەک شـارەزۆر و سنە و سـەقز) وەک "شـێو/ شـێڤ" گۆ دەکرێ و هەمان واتای زەمینی کشـتو کاڵی دەدا (بڕوانە هەنبانە بۆرینە هەژار ل.پ ٥٠٢).

ئەنجامەکانی ئەم بەشە:

وردبوونەوە لەم کۆمەڵە وشـــەگەلەی زمانیی مادییە، یەک ئەنجامەمان بۆ دەردەخات، ئەویش ئەوەیە کە ئەم وشەگەلە بە دوو شێوەزارن کە زۆریش لە یەک نزیکن.

- یەکەم، بەشـــێکی زۆر لە وشـــەکان بە شـــێوەزارێکن کە نزیکایەتییەکی زۆری هەیە لەگەڵ شێوەزاری کوردیی کرمانجی. کە لێرە وەک "شێوەزاری گشتیی مادی" ناوی لێ دەبرێت

- دووەم، ژمارەیەکی تر لە وشـــەکان بە شـــێوەزارێکن کە نزیکایەتییەکی زۆری هەیە لەگەڵ " شێوەزاری ئایینی مادی/ مۆگی، کە ئێستا بە ئەوێستایی" دەناسرێت. ئەم وشانە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیان هەیە لەگەڵ شێوەزارەکانی کوردیی هەورامی و زازاکی و لەکی.

لەسەر خاڵی دووەم واتا پەیوەندیی شێوەزاری هەورامی لەگەڵ ئەوێستاییدا، کێشەیەکی وا نییە، چونکە بە بەراوردکردنی وشـــەکانی کتێبی ئەوێســـتا لەگەڵ شـــێوەزاری هەوراميدا دەکرێت ئەم ڕاستییە بسەلمێندرێت. بەڵام لەســەر خاڵی یەکەم گرفتەکان زۆرترن، بێجگە لەو وشـــەگەلە کە لێرە باســـی لێ کرا، ئێستا نووسـراوەیەکی تر لە بەر دەستدا نییە. تەنیا دەکرێ ئاماژە بە دوو بەڵگەی مێژوویی بکرێت:

١- لە هەوراماندا ســـێ قەباڵەی کۆن دوزراونەتەوە کە هیّ ســـەدەی یەکەمی پێش زاینن، یەکێ لەو قەباڵانە بێ هیچ گومانێک بە زمانی مادی نووسراوەتەوە کە کاریگەرێکی کەمی زمانی ئەشـکانی پێوە دیارە. ئەگەر ئێستاش پاش ٩٠٠ ساڵ چاو لە شاهنامەی فێردوسی بکرێت، دەبینرێت کە خوێندنەوەی ئەســـتەم نییە و زمانەکەی جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ زمانی ئێستای فارسیدا نییە، هەروەها ئەگەر ئێستاش چاو لە سـرودەکانی یارسـانی کە تەمەنی هێندێک لەوانە لە هەزار ساڵ زیاترە بکەین دەبینین کە خوێندنەوەی ئەم سروودانە بۆ ئەوانەی کە بە شێوەزاری هەورامی قسە دەکەن زۆر ئاساییە. بۆیە زمانی ئەم قەباڵەیە کە تەنیا ٥٠٠ ساڵ پاش دەستەڵاتداری مادەکان نووسراوەتەوە ناتوانێ جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ زمانی مادیدا هەبێ. (بڕوانە بۆ بەرگی ســـێیەم ل.پ. ٢٨-٣٩ کورتەیەک لەســـەر بەڵگەنامەکانی هەورامان).

٢- لە یەکێ لە دەستنووسـەکانی ئەرمەنیدا کە دەگەڕێتەوە بۆ سـەدەی پانزدەهەمی زایینی نیایشێکی (دوعایەکی) مەسیحییە. ئەم دەستنووسە بۆ خۆیشی لە ڕووی دەستنووسێکی کۆنترەوە نووسراوەتەوە کە گومانی بۆ دەچێ هی سەدەی دووەمی زایینی بووبێ، ئەم نیایشە بە حەوت زمان نووســـراوەتەوە کە یەکێ لەم زمانانە وەک **"زمانی مادی"** ناوی لێ براوە.

ئەم نووسـراوەیە لە لایەن چەندین نووسـەری ناسـراوەوە بڵاوکراوەتەوە لەوانە:مەک کنزی (D.N Mac Kaenzie)[78] و یوهن لیمبرت (John Limbert)[79] و گ. ئاسـاتریان (G. Asatrian)[80]. ئەمەش دەقی نووسراوەکەیە:

"Pakiž xude, pakiž zahm, pakiž ve marg, koy hati xače iž kir ma, řahmate ma"

" پاکێژ خۆدی، پاکێژ زەخم، پاکێژ وە مەرگ، کو هاتیە خاچێ ژی کێرما، ڕاماتە ما"

وەرگێڕانی ئینگلیسیەکەی وەها هاتووە:

"Holy God, Holy Strong, Holy Immortal, who was crucified for us,show mercy to us.

واتاکەی بە شێوازی سۆرانی وەها دەبێ:

پاکە خۆدا، پاک و بەهێزە، پاکە لە مەرگ (نەمرە)، کە تو کرای بە خاچیشـــدا بۆ ئیمە، ڕەحمەتی بۆ ئێمە.

(وشـــەی ڕامەت (řahmate)، کە واتای ڕەحمەت دەدا وشـــەیەکی کۆنی کوردییە، لە سانسکریتیشدا هەر وەک "ڕامەتا" هاتووە.)[81]

ئەم دێڕە نووســـراوەیە بێ هیچ گومانێک شـــێوەکەی کرمانجییە. و ئەمە دیســـانەوە ئەوە دەسەلمێنێ کە شێوەزاری گشتیی زمانی مادی هەمان شێوەزاری کرمانجییە.

---

[78] The Language of the Medians. D.N MacKenzie,Source: BSOAS (22), 1959, pp. 354-355. Source : BSOAS (22), 1959,

[79] John Limbert, ursprung och utseende kurderna i Pre-islamiska Iran, Iranska studier, Vol. 1, No. 2, Spring 1968. 1, nr 2, våren 1968

[80] Asatrian/ Iran and Caucasus 13 (2009), http://www.scribd.com/doc/37604520/Asatrian-kurds p 16 (2012-02-11)

[81] Ramate: delights, Online Sanskrit Dictionary, February 12, 2003, p 156, http://sanskritdocuments.org/dict/dictallcheck.pdf

بەشی پێنجەم

شێوەزاری ئایینیی زمانی مادی(زوانی ئەوێستایی/ مۆگی/ هەورامی)

ئەوەی کە ئەمڕۆ بە ناوی زوانی ئەوێستایی ناسراوە، لە ڕاستیدا هەمان شێوەزاری ئایینی زمانی مادییە، کە شێوەزاری هۆزی مۆگ بوو، بۆیە دەکرێ وەک شێوەزاری "مۆگی"ش ناوی لێ بنرێت. ئەوێستا بەم شێوەزارە نووسراوەتەوە بۆیە ئێستا بە ئەوێستایی ناوی دەرکردوە. زانایانی بواری زمانناسی ماوەی زیاتر لە دوو سەدەیە کە خەرێکی لێکۆڵینەوەن بۆ ناسینەوە و وەرگێرانی ئەم زمانە، لەوانە زانایانی ئەمریکی، ئۆروپی، هیندی و فارسەکان لەم بوارەدا کاری زۆریان کردووە. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە لە باشترین دۆخی خۆیدا توانیویانە لە سەدا پێنجای (٥٠٪) ئەم زمانەی بە دروستی ساغ بکەنەوە.

زوانی ئەوێستایی کە هەر وەک لەم لێکۆڵینەوەدا ڕوون دەکرێتەوە و دەسەلمێندرێت شێوەی کۆنی زمانی کوردیی شێوەزاری هەورامییە، یان باشترە بوترێت کە شێوزارەکانی "هەورامی، زازاکی، لەکی و شەبەک" ڕاستەوخۆ دەچنەوە سەر زمانی ئەوێستایی. لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئەمەش ڕوون دەکرێتەوە کە هەورامییەکان هەمان هۆزی مۆگان/ مۆغانی مادن.

بۆ ڕۆشنکردنەوە و سەلماندنی ئەم بابەتە وشەکانی زمانی ئەوێستایی لە سێ فەرهەنگی ئەوێستایی کە لە سێ شوێنی جیاوازدا نووسراون لێکۆڵینەوەی لێ دەکرێت و لەگەڵ وشەکانی هاوتایان لە کوردییدا بەراورد دەکرێت. ئەم سێ فەرهەنگانەش ئەمانن :

١- فەرهەنگی ئەوێستایی- فارسی بە ناوی "یادداشت های گات ها" لە نووسینی ئیبراهیمی پورداود.

٢- فەرهەنگی وشە ئاساییەکانی ئەوێستا لە نووسینی ئەوێستا زانی گەورەی هیندی کانگا.

Dictionary of most common AVESTA words

Kanga Bombay, mars 1891 Kavasji Edaljee

٣- فەرهەنگی وشەکانی بنچینەیی ئەوێستا، لە بڵاوکراوەکانی زانکۆی تکزاس لە ئەمریکا

Old Iranian Online

Avestan: Base Form Dictionary, Jonathan Slocum and Scott L. Harvey

ئەم سێ فەرهەنگە لە فەرهەنگە ناسراوەکانی جێهانین. فەرهەنگی ئەوێستای پورداود لە نێو ئێرانییەکاندا ڕێزێکی تایبەتی هەیە چونکە یەکەمین وەرگێرانی "ئەوێستایی-فارسی"یە، و ئێرانییەکان (کوردەکان، فارسەکان، لوڕەکان،بەلوچەکان، گیلەکەکان ، ئەفغانەکان و تاجیکەکان) لە ڕێگای وەرگێڕانەکانی پورداودوە لەگەڵ ئەوێستا ئاشنایەتیان پەیدا کردووە. فەرهەنگی ئەوێستای کانگا یەکێ لە باشترین فەرهەنگەکانە کە وەک سەرچاوەیەکی گرینگی زانیاریی ئەوێستا لە لایەن زۆربەی ئەوێستاناسان و زەڕدەشتیانی جێهانەوە کەڵکی لێ وەردەگیردرێت. و هەروەها "بەیس فورم دیکشنەری"ش، یەکێ لەو فەرهەنگانەیە کە لە زانکۆکانی ئەمریکادا وەک سەرچاوەیەکی زانستی بۆ فیربوونی زمانی ئەوێستایی بە کار دێت. ئەم فەرهەنگانە لە بەردەستدایە و لەسەر ئینتەرنتە و هەموو کەسێک بۆی هەیە چاوی لێ بکات.

کورتەیەک لەسەر ئەوێستا

"بەپێی گێڕانەوەکانی زەڕدەشتی ئەوێستا لە سەرەتادا لە ۲۱ "نەسەك" واتا دەفتەر، پێک هاتبوو. لە کتێبی دینکرددا هاتووە کە لە سەردەمی داریوشی سێیەم پادشای هەخامەنشیدا دوو ڕوونووس (کۆپی) لە ئەوێستا هەبووە، یەکێ لەم ڕوونووسانە لەسەر ۱۲۰۰۰ چەرمی گا نووسرابوو و لەشوێنێک و یان قەڵایەک بە ناوی دژنبشت لە ئەستخر پایتەختی هەخامەنشییەکان ڕاگیردرا بوو. بەشێک و یان گشت ئەوێستا لە دوای داگیرکردنی ئێران لە لایەن ئەسکندەرەوە سوتێندران و لەناوچوون. بەڵام جارێکی دی لە سەردەمی "وەڵەخش"ی یەکەم پادشای ئەشکانی (۵۱- ۸۰ زایینی) دەستیاندایە گردکردنەوەی ئەو بەشانەی ئەوێستا کە هێشتا هەر لە بەردستدا بوون و هەروەها نووسینەوەی ئەو بەشانەش کە هێشتا بە شێوەی دەم بەدەم لە نێو خەڵکدا مابوونەوە. لەم بارەیەوە دیاکۆنۆڤ دەڵێ:

"ئەمە خۆی نیشان دەدا کە بەشی سەرەکی ئەوێستا پێش لە هاتنی ئەسکەندەر بۆ ئێران نووسراوە. چونکە گومانی بۆ ناچێ پاش چەرخی چوارەمی پ.ز نووسەران و زانایانی وا هەبووبێ کە توانیبێتیان جارێکی تر ئەو شێوە دێرینەی زمانی ئەوێستایی بە هەمان شێوەی کۆنی خۆی ساغ بکەنەوە و بینووسنەوە، بۆیە بە ئەگەرێکی زۆر زوانێکی جێکەوتووی وێژەیی پێشتر هەبووە کە توانراوە ئەوێستای پێ بنووسن. دێرینەبوونی لە ڕادە بەدەری وتارە وێژەییەکانی ئەوێستا ئەوەمان پێ دەڵێ کە ماوەیەکی درێژی پێویست بووە هەتا زوانی ئەوێستایی وەک زمانێکی وێژەیی گەشە

بکا وپێ بگا. بە لەبەر چاوگرتنی هەموو ئەمانە نووسراوە سەرەتایەکانی ئەوێستا کۆنترە لە چەرخی شەشمی پ.ز." (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٦٧).

دیسانەوە جارێکی تر لە سەردەمی شاپووری دووەم کوڕی هۆرمز پادشای ساسانی (٣٠٩- ٣٧٩ زایینی) دەستدرایەوە بە خڕکردنەوە و نووسینەوەی ئەوێستا بۆ ئەوەی کە جارێکی تر هەموو ئەو ٢١ نەسکەکەی (نسخە) ئەوێستا ساغبکرێنەوە. بەلام لەبەر هۆکاری سیاسی کە دەیانویست ئەوێستا گونجاو بێت لەگەڵ بەرژەوەندییەکان و مرامەکانی دەستگای فەرمانڕەوایی ساسانیدا و هەروەها لەبەر ئەوەی ئەو کاتە بەشێک لە مامۆستایانی ئایینی [فارسیی زمان] لە زمانی ئەوێستایی تێ نەدەگەیشتن بۆیە ئەوێستایان وەرگێڕانەوە سەر زوانی پارسیی میانە لەگەڵ کەڵک وەرگرتن و تێکهەڵکیشانێکی زۆری وشە و دەستەواژەی ئەوێستایی (کوردی). بەم جۆرە زمانێک هاتە ئاراوە کە لە ڕاستیدا زمانی ئاخاوتنی هیچکام لە هۆزەکانی ئێرانی نەبوو، بەڵام لە زمانی فارسی نزیکتر بوو، ناوی ئەم زمانە دواجار بوو بە "پەهلەوی- پارسیک" یان پەهلەوی- ساسانی.(بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە بەرگی سێیەم بەشی نۆیەم).

شارەزایانی بواری ئەوێستا، دەڵێن ئەوێستا لە سەردەمی ساسانییەکاندا لە سێ بەش پێک هاتبوو. یەکەم، "گاسا"کان دووەم "هات"ە کان و سوم "دات"ە کان کە هەر کامیان لە چەند دەفتەرێک پێک هاتبوون کە بە تێکڕایی ٢١ دەفتەر بوون.

- بەشی یەکەم گاساکان باسی خۆداناسی، نیایش و ستایشی ئاهورامەزدا بوون، ئەم بەشە لە کۆنترین بەشەکانی ئەوێستایە، زۆربەی ئەوێستاناسان لەو باوەڕەدان کە سرودەکانی گاساکان لە وتەکانی خۆدی زەڕدەشتن.

- بەشی دووەم هاتەکان بوون کە کۆمەڵێک سرودن لەسەر ئیزەدەکان وهەروەها ئامۆژگاریەکانی ڕەوشپاکی و ئایینی.

- بەشی سێیەم "دات"ە کان، کە بریتی بوون لە فەرمانەکانی ئایینی و دادوەری .

بەڵام ئەمڕۆ بەداخەوە لەم ٢١ دەفتەرە تەنیا پێنج دەفتەری بەجێماوەتەوە کە ئەمانن، یەسنا، ویسپەرد، یشتەکان، وردە ئەوێستا و وەندیداد.

١- یەسنا: کە بە واتای نیایش (دوعا) دێ، بریتییە لە ٧٢ "هات"، گاساکان کە دەڵێن سرودەکان و نیایشەکانی خۆدی زەڕدەشتن کە هەم لە باری ئایینیەوە و هەم لە باری زمانییەوە خاوەن نرخێکی تایبەتن و لە هەموو بەشەکانی تری ئەوێستا کۆنترن لەم بەشەدا جێیان گرتووە.

٢- ویسپەرد: باسی ئەرکەکانی ئایینی و هەروەها ڕەوشپاکی پێشەواکانی دینی دەکا لە ٢٣ بەشدایە.

٣- " یەشت"ە کان: بەواتای نیایش دێ و ٢٢ یەشتە.

٤- ورده ئەوێستا: کە باسی ئەرکەکانی ڕۆژانە و نوێژخوێندن و پاڕانەوە دەکا، هەروەها ئەو سرودە تایبەتیانن کە لە بۆنەکاندا دەخوێندرێتەوە.

٥- وەندیداد: کە لە ڕاستیدا کتێبی "داد"ە و باسی بابەتەکانی دادوەری، فەرمانەکانی ئایینی و داب و نەریتەکانی کۆمەڵایەتی و بازرگانی و کشتوکاڵی و ئەسپەردەکردنی مردو و هەروەها باسی ئافرینشی مروڤی تێدایە. ناوی کۆنی ئەم بەشە **"وەی دێو دات"** بووە بەڵام لە کاتی نووسینەوەی لە سەردەمی ساسانییەکاندا ناوەکەی گۆڕدراوە بۆ **"وەندیداد"**.

بەراوردکاری و لێکۆڵینەوە لە وشەکانی ئەوێستایی لەگەڵ وشەکانی کوردیدا

یادداشتەکانی گاسەکان (فارسی: یادداشتهای گاتها):

ئەمە ناوی فەرهەنگی ئەوێستایی- فارسی" ئیبراهیمی پورداود"ە، چاپی یەکەم لە ساڵی ١٣٨١ لە تاران چاپ کراوە. پورداود زانایەکی گەورە و زمانناسێکی بەناوبانگی فارسە و یەکەمین کەس بووە کە ئەوێستای "وەرگێڕاندوەتەوە" سەر زمانی فارسی و لە ئێراندا وەک مامۆستای گەورەی زمانی ئەوێستایی دەناسرێت! زۆربەی ئەو کەسانەی کە لە دوای ئەو لێکۆڵینەوەیان لەسەر ئەوێستا کردوە سەرچاوەی زانیارییەکانیان ئەم فەرهەنگەی پورداودە.
<u>لە ڕاستیدا لەوانەیە پورداود مامۆستای زمانی فارسی بێت بەڵام نە تەنیا مامۆستای زمانی ئەوێستایی نییە تەنانەت شاگردێکی باشیش نییە.</u>
وەرگێڕانەکانی لە ئەوێستا نازانستیانە، بەکەیفی خۆی و زۆرجاران بێ بنەمایە. لە باشترین دۆخی خۆیدا دەتوانێ لە سەدا بیستی (٢٠٪) وەرگێڕانەکانی ڕاست بن ئەویش ئەوانەیە کە لە لێکۆڵەران و زمانەوانانی بیانی وەریگرتووە. ئەم ڕاستییەش ژمارەیەک لە زمانناسانی ئێرانی پەییان پێ بردووە بەڵام لەبەر هەر هۆکارێک بێت بێدەنگی لێ دەکەن. بۆ نموونە ڕەزا مورادی غەیاس ئابادی (رضا مرادی غیاث آبادی) لە سەرەتای کتێبەکەی خۆیدا لەسەر گاتاکانی زەڕدەشت (گاتهای زرتشت- پیشگفتار) دەنووسێ **"وەرگێڕانی پورداود لە**

گاتاکان، وەرگێڕانێک نییە کە یەکبگرێتەوە لەگەڵ نووســــراوەکانی ئەوێســــتادا بەڵام دەستپێشخەرییەکەی پورداود لە وەرگێڕانی ئەوێستادا جێگای ڕێز و ستایشە"[82].

پورداود قەت لە زمانی ئەوێســتایی تێنەگەیشــتووە وەرگێڕانەکانی هەمووی بە مەزەندەیە، هێندێ جار هەڵەی وای کردووە کە خوێندەوارێکی ئاســــایی خوێندنگەش هەڵەی وا ناکا. **مامۆستابوونی پورداود لە ئەوێستادا ئەو مەتەڵەمان و بیر دینێتەوە کە دەڵێن" لە شاری کۆێراندا، کۆێرێک خۆی کردبوو بە چاوســـاغ".** لێرەدا هەڵســــەنگاندن و بەراوردکاری هێندێک لە وشــــەکانی فەرهەنگەکەی پورداود دەخرێتە بەرچاو. ناونیشــــانی فەرهەنگەکە ئەمەیە: **"یادداشتهای گات ها، نگارش ابراهیم پورداود- تهران ، اساطیر ۱۳۸۱".**

خشنو (Xshnu): (پورداود، ل.پ.٤ هاتی ۲۸ بەندی ۱ یادداشتی ۱۰)

ئەم وشەیە هەمان واتای خوشنۆ ئەدا لە کوردیدا، لە فارسیدا "خۆشنود"ی پێ دەڵێن.

سوچ (Such): (پورداود، ل.پ.٦٦هاتی ۳۰ بەندی ۲ یادداشتی ۵)

پورداود دوو واتای بۆ ئەم وشەیە داناوە، بە واتای ڕۆشنایی و هەر وەها سوتان (فارسی: روشــنائی و ســوختن). ئەمە وشــەیەکی ئاســایی کوردیی هەورامییە لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی هەژاردا لە ل.پ. ٤۲۳دا ئاوا هاتووە:

سوچ : بنەمای وشەی سوچان بە واتای ئاگر تێ بەر بوون(فارسی: ریشە کلمە سوچان بە معنی سوختن)

سوچا: سووتا (فارسی: سوخت)

سوچان: سوتان (فارسی: سوختن)

هەروەها لە فەرهەنگی باشووری "عەباسی جەلیلیان"دا لە ل.پ.٤٠٤دا ئاوا هاتووە:

سوچانن (súçanin): سووتانن (فارسی: سوزاندن)

سوچیان (súçayan): سووتیان (فارسی: سوختن)

سوچیا (súçya): سووتیا (فارسی: سوختە)

کە وابوو ئەم وشە دەقاودەق هەمان وشەیە کە لە ئەوێستادا هاتووە.

[82] http://ghiasabadi.com/zoroaster_gatha_01.html

هەزئوش (Hazaosha): (پورداود، ل.پ. ١٩هاتی ٢٨بەندی ٨ یادداشتی٢)

لێرەدا پورداود واتای ئەم وشـــەیە بە مەزندە دیاری کردووە، ڕوونیش نییە ئایا بۆ خۆی واتاکەی پەیدا کردووە یان لە کەســـێکی دیکەی وەرگرتووە، هەر چەند واتاکەی نزیکە لە ڕاستی وەلێ لە خۆدی وشـەکە تێ نەگەیشتووە. پورداود دەڵێ وشـەکە دوو بڕگەیە، یەکەم "هە" کە هەمان وشـــەی "هەم"ە، (فارســـی: "هم"). و بڕگەی دووەم "زئوش"ە کە واتای کام، مەیل و خواست ئەدا!؟ وپێکەوە واتای هەمکام دەدا. ئەم بۆچوونە ڕاست نییە، چونکە "هەم" هەموو کاتێ لە ئەوێســـتادا هەر وەک "هەم"[83] هاتووە نەک هە. "زئوش" لە هیچ زمـانێکـدا واتـای کـام نـادات، وشـــەیەکی وا هەرهەبوونی نییە. هەزئوش (حەزوش) وشەیەکی پەتی کوردییە لە شێوەزاری هەورامیدا لە دوو بڕگە پێک هاتووە، (حەز + ش) بڕگەی یەکەم "حەز" کە لە هەموو شـێوەزارەکانی کوردیدا هەیە، واتای (مەیل، کام، حەز و ئارەزوو) ئەدات. بڕگەی دووەمیش " ش" جێناوی لکاوی بەرکارە بۆ سێیەم کەسی تاک لە هەورامیدا. پێکەوە دەبێتە "حەزش".

هەورامی			سۆرانی		
حەزم	حەزت	**حەزش**	حەزم	حەزت	حەزی

کە وابوو ئەم وشـــەیە "حەزش"ە کە واتای مەیلی، حەزی ، ئارەزووی ئەدات لە دۆخی سێیەم کەسی تاکدا.

وائونوش (Vaunuš): (پورداود، ل.پ.١٩هاتی ٢٨ بەندی ٨ یادداشتی ٣)

بە قســـەی پورداود ئەم وشـــەیە واتای خواهان (بە کوردی خوازیار) ئەدات. و دەڵێ لە چاوگی "وەن" هاتووە کە واتای خواســـتن و تکا کردن (فارســـی: خواهش داشـــتن) و

[83] Ham = 'together' -- [some] --6.13
Jonathan Slocum and Scott L. Harvey,
http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html 2012-12-02

ڕێزگرتن (فارســـی: حرمت داشـــتن)، هەروەها چەندین واتای تری هێناوەتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەمانە هیچیان پەیوەندیان بەم وشەوە نییە. لە ئەوێستادا وشەی بەرانبەر بە خواستن "واس/ واز، و ویســـتا"یە، بڕوانە (پووورداود ل.پ. ٣٠٠ بەندی ١٩ یادداشـــتی ١٠ و هەروەها پووورداود ل.پ. ٢٩٩ بەندی ١٩ یادداشـــتی ٤). لە کوردیدا هەر بە شـــێوەی ئەوێستایی ماوەتەوە وەک "واس/ واز، ویست" لە شێوەزارەکانی هەورامی و زازاکیدا، و "خواز و ویست" لە شێوەزارکانی تری کوردیدا.

بەڵام ئەم وشـەیە واس/ واز نییە "وانوش"ە وشـەیەکی ئاسـایی هەورامییە لە چاوگی "وان" کە کارەکەی (فعل) دەبێتە "وانای"[84]، کە هەم لە ئەوێســـتاییدا و هەم لە هەورامیدا واتای خوێندن دەدا. وانوش واتای بیخوێنەوە دەدا.(فارسی: خوانش/ بخوانش).

زو (Zu): (پوورداود، ل.پ.١٩هاتی ٢٨ بەندی ٩ یادداشتی ٨)

بە واتای زو یان خێرا هاتووە، لە کوردیشدا هەمان واتای هەیە. (فارسی: زود).

بوو (Bu): (پوورداود، ل.پ.٢٦هاتی ٢٨ بەندی ١١یادداشتی ١١)

هەر بە واتای بوو و بوون هاتووە، وشەیەکی ئاسایی کوردییە. (فارسی: بودن).

داوئی (Davoi): (پووورداود ل.پ.٥ هاتی ٢٨ بەندی ٢ یادداشتی٢)

پوورداود ئەم وشـــەیە وەک داوئی نووســـیوەتی و دەڵێ لە چاوگی "دادن"ە واتا "دان". و دواجار چەندین واتای تری بۆ نووســـیوە وەک چێکردن (فارســـی: ســـاختن)، بەخشـــین (فارسـی: بخشیدن)، پێ دان (فارسـی: ارزانی داشتن)، ئافراندن (فارسی: آفریدن)، دانان (فارسی: نهادن)، دامەزراندن (فارسی: گماشتن)، **چاودێری و پەرستاری** کردن. پوورداود زۆر واتای بۆ ئەم وشـەیە داناوە کە تەنیا یەکێکی لە ڕاسـتییەوە نزیکە بەڵام واتای وشـەکە بە تەواوی ناگەینی.ئەمە ڕوونە کە وشـــەی دان یا داتن لە ئەوێســـتادا چاوگە هەر وەک کوردی، ڕەگی ئەم وشەیە هەر وەک کوردی **"دا"**یە، کە وەک کار (فعل) دەبێتە "دات یان داتا" ئەم وشـەیە داوئی نییە بەڵکوو "داوی"یە لە چاوگی **دان** کە لێرەدا سێیەم کەسـی تاکە لە دۆخی ڕابوردوودا، کە بە شـــێوازی ئەمڕۆکەی ســـۆرانی دەبێتە داویە / داویەتی، و فارسـی: دەبێتە "داده/ داده است". بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن خۆدا داویە. هەر ئێستاکەش ئەم وشەیە بەم شێوازە و بەم واتایە لە ناوچەکانی جۆربەجۆری کوردستاندا گۆ دەکرێ.

---

84 بڕوانە فەرهەنگی وشەنامە، بێدار هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ٩٧٩
هەروەها فەرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان ل.پ.٧١٦

بەڵام لێرەشــدا پورداود وشــەی "دا / داتن"ی لەگەڵ وشــەیەکی تری کوردی/ ئەوێســتایی تێکەڵ کردوە. ئەویش وشــەی **"دا"**یە. ئەم وشــەیە هەم لە کوردیدا و هەم لە ئەوێســتاییدا یەک واتایان هەیە ئەویش، پەرستاری کردن، ئاگالێبوون، و دڵسۆزیکردنە. وشەی دایك، دایە، دادالێ (دایک لە شــێوەی هەورامیدا)، دادە (خوشــکە گەورە کە ئاگای لە منداڵە بچووکەکانە)، دایان (کەســێ کە ئاگای لە منداڵی بچووکە)، داینگە (شــوێنی بەخێوکردن) هەر هەمووی لە ڕیشەی"دا" بە واتای پەرستاریکردن دارێژراون.

تو (Tu): (پورداود، ل.پ. ١١هاتی ٢٨ بەندی ٤ یادداشتی١٠)

بە واتای توش و توان هاتووە. بەرانبەر بەم وشــەیە لە کوردیدا هەمان وشــەی "تاو"ی کوردییە کە واتـای تـاقەت و توان دەدا بۆ نموونە دەڵێن **تـاوەم** لێبڕاوە واتـا هێز و تـاقەتم نەماوە

وخشور (Vaxšvar): (پورداود، ل.پ. ١٤هاتی ٢٨ بەندی ٥ یادداشتی ٦)

بە واتای پێغەمبەر هاتووە.

دواشنگە (Dvaešňh): (پورداود، ل.پ. ١٦هاتی ٢٨ بەندی ٦ یادداشتی ٦)

بەپێی بۆچوونی پورداود واتای شەڕ و دوژمنی ئەدات. بەڵام ئەمە هەمان وشەیە "دوژێن"ە لە کوردیدا.

ڕەنجانیەتی (Rencaniti): (پورداود، ل.پ٩٣هاتی ٣٠ بەندی ١١ یادداشتی ٤)

پورداود لە واتای ئەم وشەیە کە وشەیەکی ئاسایی کوردییە تێ نەگەیشتووە. ڕەنجانیەتی لە دوو بڕگە پێک هاتووە "ڕەنجان- یەتی" (Rencan-iti)، ڕەگی ئەم وشــەیە "ڕەنج"ە کە واتای ئازار و دەرد دەدا، و "یەتی" نیشــانەی ناوی چاوگە هەم لە کوردی و هەمیش لە ئەوێســتاییدا. ڕەنجـانیەتی واتـای دەڵئێشــان، بێزارکردن، دڵگرانکردن و کەس لە خۆ ڕەنجاندن ئەدات (فارسی: از خود رنجاندن). بەڵام لەبەر ئەوەی پورداود پاشگری "یەتی" ناناسێ بۆیە وشـەکە دەکاتە دووبەشـەوە بەم شـێوەیە "ڕەنج- انیەتی" و دەڵێ واتای ئێش و دەرد دەدا، ڕاســتە "ڕەنج" بە مـانـای ئێش و دەردە، ئەی" انیەتی" واتـای چی دەدا؟ هیچ ڕوونکردنەوەیەکی بۆ نییە. بەڵام ڕۆشنە کە دابەشکردنی وشەکە بەم شێوەیە بە تەواوەتی هەڵەیە.

هویەتی/ خۆیەتی ($X^{v}iti$): (پورداود، ل.پ٩٣هاتی ٣٠ بەندی ١١ یادداشتی ٤)

پورداود لە بەرانبەر ئەم وشەیەدا نووسیویەتی کە واتای ئاسایش دەدا، بەڵام بۆچی و لەبەر چی، ڕوون نییە! دەقی نووسراوەکەی ئاوایە:

[مرکب است از هو و ایتی، iti از مصدر ئی (i) شدن، رفتن، آمدن. بنابراین خویتی یعنی خوش روش].

وەرگێرانەکەی: [هویەتی پێک هاتووە لە "هو (hu) و ایتی (iti) لە ڕیشەی "ئی (i)" بە واتای چوون، هاتن، کە وابوو خۆیەتی واتای خوش ڕەوشت دەدا].

ئەم ڕوونکردنەوەی پورداود بەڕاستی جێگای سەرسوڕمانە، لە پێشدا دەڵێ واتای ئاسایش دەدا بەڵام لە دواییدا دەڵێ واتای خوش ڕوشت دەدا. لێرەدا بە ڕوونکردنەوەی ئەم وشەیە، جارێکی تر دەردەکەوێ کە مامۆستا چەندە لە زمانی ئەوێستایی پەرتە، و وەرگێرانەکەی بنەمایەکی زانستیانەیان نییە و بەکیفی خۆیەتی.

١- ئەمە ڕوونە کە لە زمانی ئەوێستاییدا ئەگەر پاش پیتی "خ"ێ پیتی " ۆ" بێت، دەنگی پیتی "خ"ێ دەگۆردرێت بۆ دەنگێکی تایبەت لە نێوان " ە " و"و"، بۆ نموونە خۆ دەبێتە "هو" یان خۆش دەبێتە " وەش / هۆش" لە زمانی کوردیی شێوەزاری ئەوێستاییدا (هەورامی، زازاکی، لەکی)یش هەر وایە. بەڵام پورداود لێرەدا ئەم وشەیە جارێک وەک "هۆیتی" هێناویەتی و جارێکی تر وەک " خۆیتی" بێ هیچ ڕوونکردنەویەک.

٢- پاشگری "یەتی (iti)" کە پاشگرێکی ئەوێستایی و هەروەها کوردیشە، پورداود وەک چاوگی " ئی" ناوی لێ دەبا و دەڵێ بە واتای چوون و هاتنە (فارسی: شدن، رفتن ، آمدن). هەر وەک وترا ئەمە چاوگ نییە و پاشگرە. وشەی **"ئی"** واتای هاتن دەدا نە ڕۆیشتن. "ئی" وشەیەکی پەتی کوردی و هەروەها ئەوێستاییە وەك لە کوردیدا دەڵێن **"ئی"** یان **"نای"** بە مانای دێت یان نایێت.

٣- پەیوەندی " i " لەگەڵ "iti"دا چییە؟ باشە ئەگەر بە قسەی پورداوود بێ وشەی "هو" لەگەڵ " ئی" پێکەوە واتای باش هاتن یان باش ڕۆیشتن دەدا، باش هاتن لەگەڵ ئاسایش یان خۆش ڕەوشت خۆ هیچ پەیوەندییەکی نییە.

بەڵام بۆ ڕوونکردنەوە واتای ڕاستی ئەم وشەیە ئاوایە: "هۆیەتی " لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەمی هۆ واتای "باش" دەدا لە کوردیدا (بڕوانە ل.پ. ٧٣١ فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥) و بڕگەی دووەمی " یەتی" نێشانەی ناوی چاوگە لە کوردی و لە ئەوێستاییدا. پێکەوە واتای "باشیەتی" دەدا. باشیەتی لە کوردیدا دەتوانێ زۆر واتا بگەینێ بۆ نموونە دەڵێن "هەموو شتێک بە باشیەتی گۆزەرا (فارسی: همه چیر به **خوبی** گذشت) دیارە لێرە باشیەتی دەتوانێ واتای خۆشی، ڕزگاری، ئاسایش، ئارامی، ڕێکوپێکی و زۆر واتای تر بدات. بۆیە دیارە پورداود بە مەزندە واتای ئەم وشەیە دیاری کردوە.

ماتهران (Mathran): (پورداود، ل.پ.١٨هاتی ٢٨ بەندی ٧ یادداشتی ٥)

بە واتای پێغەمبەری و ڕابەری دینی هاتووە. ئەمە هەمان وشـــەی **"مەتران"**ی کوردییە لە شـێوەزاری کرمانجیدا کە ئێسـتا بە ڕابەرانی ئایینی مەسـیحی و بە تایبەت ئوسـقۆفانی مەسیحی دەگۆترێت.(بڕوانە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی هەژار ل.پ.٨٢٢).

ویسپا- تەوروەری(Vispa taurvairi): (پورداود، ل.پ.١٧هاتی ٢٨ بەندی ٦ یادداشتی ٧)

لە زۆربەی فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا بە واتای گشت تێکشکێنەران/ هەموو ڕووخێنەران مانایان کردوەتەوە. پورداود دەڵێ واتای سەرکەوتن لە ڕێ جەنگەوە دەدا (فارسی: بستیزە چیرە شـــوندە، شـــکســـت دهندە دشـــمنی)، دوســـتخواە لە ل.پ.١٠٧٨دا وەک **"ویســـپا تەوروێری"** نووســـیویەتی و دەڵێ واتای هەمووان تێکدەشـــکینێ/ بە ســـەر هەمووان ســـەردەکەوێ دەدا (همە را شـکسـت دهندە یا بر همگان پیروز). ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم ویســـپە/ ویســـپا (Vispa)[85] لە ئەوێســـتاییدا واتای گشـــت و هەموو دەدا، ئەم وشەیە لە کوردیدا لە شێوەزاری زازکیدا ماوەتەوە و وەک"ویسە (Vise)" گۆ دەکرێ. وشـــەی دووەم **"تەوروەری یـان تەوروێری"** کە واتـای روخێنەری یـان تێکشـــکێنەری دەدا، ئەم وشـــەیە لە شـێوەی ناوی گوندی **" تەوریوەر"** لە ٢٠ کیلومەتری شاری سنەدا بە دی دەکرێ. لە ڕاستیدا ئەم وشەیە، وشەیەکی سەربازییە لە دوو بڕگە پێک هـاتووە تەور- وەری". بڕگەی یەکەم تەوەرهەمـان" تەوەر" و" تەوەرزینی" کوردییە و بڕگەی دوهەم "وەری" کە شـێوەیەکی ترە لە وشـــەی کوردی "بەری" لە چاوگی وشـــەی "بردن" بۆ نموونە لە کوردیدا وشەکانی ڕەنجبەر و ڕەنجوەر یان خەبەربەرە و خەوەروەرە یان دادبەر و دادوەر هەر یەک وشـــەن و یەک واتایان هەیە. تەوری- وەری" بەواتای ئەو کەسانەیە کە تەوەر بەرن، ئەو کەسانەی کە هەڵگری تەوەرن. "ویسپا- تەوروەری" واتای **"گشـت تەوەربەران"** دەدا، یان بە زمانێکی ســادەتر بە واتای **"دەســتەی تەوربەران"**ە، چونکە تەوەر لەو سەردەمەدا چەکی سەربازی بوو.

[85] vîspa [-] = 39 (n.plNA) all (pl); everything (sg); whole, entire, Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

تەویش (Tevish): (پورداود، ل.پ.هاتی ۲۹ بەندی ۱ یادداشتی ۹)

بە واتای زۆر و کۆشش هاتووە. لە پەهلەویدا بە شێوەی **توخشیشن (Tuxshishn)**[86] وەرگێراوەتەوە. کە بەرانبەرەکەی لە کوردیدا وشەی **" تێکۆشین"**ە.

گئو- داینگە (Gao- dayaňh): (پورداود، ل.پ.۳۳هاتی ۲۹ بەندی ۲ یادداشتی ۸)

پورداود دەڵێ ئەم وشــەیە لە چاوگی " دا" بە واتای پەرســتاری هاتووە، و واتای "چوارپا- پرور" دەدا. وشــەی **" دا"** هەم لە کوردیدا و هەم لە ئەوێستادا یەک واتایان هەیە ئەویش، پەرســتاری کردن، ئاگالێبوون، و دڵســۆزیکردنە. وشــەی دایك، دایە، دادالێ (دایک لە شــێوەزاری هەورامیدا)، دادە (خوشــکە گەورە کە ئاگای لە منداڵە بچووکەکانە)، دایان (کەســێ کە ئاگای لە منداڵی بچووکە)، داینگە کە جێگای بەخێوکردنی منداڵی ســاوایە، هەمووی هەر لە ڕیشەی "دا" بە واتای پەرستاریکردن دارژاون. داینگە لە کوردیدا واتای شوێنی ڕاگرتن و پرستاریکردن دەدات. گئو- داینگە واتای" شوێنی ڕاگرتن و بەخێوکردنی گا" دەدات.

سەرجین (Sarejan): (پورداود، ل.پ.۳۵هات ۲۹ بەندی ۳ یادداشتی ۲)

پورداود ئەم وشــەیە بە "ســەرداری" مانا کردوەتەوە، کە ڕاســت نییە. ئەمە وشــەیەکی کوردییە، چاوگی ئەم وشـــەیە "جن" یان "جنین"ە[87] بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن جن جن کردن یان ئەنجن ئەنجن کردن واتا پارچە پارچە کردن، بڕین، "ســـەرجین ئەمڕۆکە لە شــێوازی کرمانجیدا بووە بە "ســەرژەن "، (فارســی: ســرزن) کەواتای ســەربڕان و سەرپەڕاندان دەدا. ئەمە وشەیەکی ئاساییە لە کرمانجیدا لە شێوەی **"سەرژێ کرن"** کە بە واتای سەربڕینی ئاژەڵانە.

مەشیە (Mashya): (پورداود، ل.پ.۳۸هاتی ۲۹ بەندی ٤ یادداشتی ٦)

پورداود دەڵێ لە پارسـیی هەخامەنشـیدا وەکوو مەرتیە (Martiya) و لە پەهلەویدا وەکوو مەرتوم و لە فارسیدا وەک مەردوم (فارسی: مردم) بە دی دەکرێ.

بەڵام لە کوردیدا بە تایبەت لە شـێوازی ئەوێسـتاییی کوردیدا واتا لە هەورامیدا "مەشــی " واتای یەکەمین مروڤێ پیاو(ئادم)ە، کە ئەهورا مەزدا لە دەنکی ڕیواس ئافراندویانیەتی. وهەروەها "مەشیانا"ش یەکەمین مروڤی ژنە. بۆ نموونە لە یەکێ لە سرودەکانی یارسانیدا

---

[86] Pahlavi Dictionary, D.N. MacKenzie p 84

[87] هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ل.پ. ۱۸٤، هەروەها. بڕوانە فرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان ل.پ. ۳٤

پیرشـــاریار(شـــاڵیار) کە یەکێ لە ڕابەرانی ئایینی یارســـانییە لە نێوان ســـاڵەکانی ١٠٠٦-١٠٩٨ زاینیدا ئاوا دەڵێ:

یاران جە ڕێواس یاران جە ڕێواس[88]

پادشام پەیدا بی جە دانەی ڕێواس

مەشیە و **مەشیانە** بەر ئامان جە واس

پەری ئازمایی مێردان ڕەواس

واتاکەی:

یاران لە ریواس، یاران لە ریواس

پادشام پەیدا بووە لە دانەی ریواس

ئادەم و حەوا هەڵهاتوون (پەیدا بوون) لە دەنکی ریواس

بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی لە ڕووەک پەیدا بوون تاقی بکرێنەوە

ئەمە دەقاودەق فەلســـەفەی پەیدا بوونی مروڤە لە ئاییینی زەڕدەشـــتیدا کە لەم هەڵبەســـتەدا تئوریزە کراوە. (ئەم پارچە هەڵبەســـتە کە نزیک بە ٩٥٠ســـاڵ لەمەوبەر نووســـراوە بەڵگەیەکی بەهێزە کە نیشـــان دەدا زمانی هەورامی هەمان زمانی ئەوێســـتاییە. چونکە بە قسەی خودی پورداود لە سەردەمی هەخامەنشییەکاندا بە مەشیەیان وتووە "مەرتیە"، ئەمە لە کاتێکدا کە ١٥٠٠ساڵ پاش هەخامەنشـیەکان لە نێو کوردەکاندا هەر وەک ئەوێستا بە **"مەشـی"** گۆ کراوە و نووسـراوەتەوە و هەتا ئێستاش لە نێو پێڕەوانی ئاییینی یارسـانیدا ، دەستەواژەی مەشی و مەشیانە هەر بە کار دێت).

لە یەکی لە هەڵبەستەکانی عابدینی جاف ئەم ناوانە وەک مەشیە و ماشێۆ هاتووە:[89]

ئەوسا **مەشیەی** لە خاک خۆلقان

دار و بەریشی بۆ لەقان

ماشێوی داهێنا لە دەنی

مەشیە لە خۆشیا پێکەنی

---

[88] مێژووی ئەدەبی کوردی، ل.پ. ٢٣٨ د.مارف خزنەدار ساڵی ٢٠٠١هەولێر

[89] یارسان لە نووسینی ئەیوب ڕۆستەم ساڵی ٢٠٠٦ زایینی ل.پ ١٤٨

دورائۆشە (Duraosha): (پورداود ل.پ.١٦٦یەسنا، هاتی ٣٢ بەندی ١٤یادداشتی ١٠)

پورداود دەڵێ ئەم وشەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، یەکەم دورا کە هەمان وشەی "دوور"ە و دووەم "ئوشــە" کە بە واتای مەرگ و تیاچوونە، کە پێکەوە واتای "سـڕینەوە لە مەرگ" یان مەرگ سڕێنەر دەدات، (فارسی: مرگ زدای).

بەڵام ئەم لێکدانەوەیە ڕاســـت نییە، نە لە کوردی نە لە فارســـی و نە لە هیچکام لە زمانە ئێرانییەکاندا "ئوشــە" واتای مەرگ و تیاچوون ناگەیێنێ. ئەمە وشـــەیەکی کوردییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، یەکەم "دورا" کە لە کوردی و فارسیشدا هەر "دوور"ە، دووەم "ئۆشە" کە لە وشـــەی "ئێش"[90] هـاتووە کە لە کوردیدا واتـای دەرد و ئێش ئەدا. پێکەوە واتـای **"دوورە- ئێشــە "** دەدات کە ئەم دەســتەواژە ئێســتاش لە کوردیدا بە کار دێت وەک دەڵێن دوور لە ئێش بێ، دوور لە بەڵا بێ. پاشان پورداود ڕوونکردنەوەیەکی باش ئەدا بەدەستەوە بۆ تێگەیشتن لە واتای ڕاستەقینەی ئەم دەستەواژەیە، لە هەمان کاتدا دەردەکەوێ کە بۆخۆی چەندە لە تێگەیشتنی ئەوێستا دوورە. دەقی نووسراوەکەی ئاوایە:

[صـفت **دورئوش** در جاهای دیگر اوسـتا چندین بار از برای **هوم** آورده شـده چنانکه در پاره ٢ از یسنا ٩ در گزارش پهلوی همان پاره این صفت چنین تعریف شده **" کو اوش از روان مردمان دور دارد"** این تعریف درســت اســت در فارســی نیز میتوان آن را به دور دارنده هوش گردانید. هوش با واو مجهول بمعنی مرگ و نیستی است].

لە دوای ئەم ڕوونکردنەوەش هێندێک قســـەی پڕوپووچ دەکا کە شـــایانی هێنانەوە نییە، وەرگێڕانی دەقی ڕوونکردنەوەکەی بەم شێوەیە:

[ئاوەڵناوی دوورئوش (ئوشەی کردوە بە ئوش= نووسەر) لە چەندین بەشی تری ئەوێستادا بۆ **"هۆم"** هێنراوە لەوانە لە بەشـی ٢ لە یەسـنا ٩ لە گۆزارشـی پەهلەویدا ئابەم شـێوەیە لە سەری باس کراوە **" کە ئوش لە ڕەوانی مەردم دوور ئەخاتەوە"** ئەم پێناسەیە ڕاستە، لە فارســـیشـــدا دەتوانین بیهێنینەوە بۆ دوور ڕاگرتنی هۆش، چونکە هۆش بە "و" نادیار (مە بەستی "هش"ە= نووسەر) واتای مەرگ و تیاچوون دەدا].

ئەم ڕوونکردنەوەی پورداود هەر بۆ خۆی باشـە، بەڵام لێرەدا بە دروسـتی ڕوون دەبێتەوە کە دەستەواژە " دورا- ئوشە" یان بە زمانی ئەمڕۆکە " دوورە- ئێشە" لە پەیوەندی لەگەڵ خواردنەوەی **"هۆم"**دا بە کار هێنراوە، و ئەمە ڕوونە کە هۆم خوشـــاوێکی تـایبەت بە

---

[90] هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٣٢
هەروەها فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥ ل.پ. ٣٩

پێڕەوانی زەڕدەشتی بووە کە بڕوایان وا بوو هەر کەسێ بیخواتەوە **بە دوور دەبێ لە دەرد و ئێش.** (نەک بە دوور دەبێ لە مەرگ بە قسەی پورداود).

پیرشــاریار(شــاڵیار) کە یەکێ لە ڕابەرانی ئایینی یارســانییە لە نێوان ســاڵەکانی ١٠٠٦-١٠٩٨ زاییینیدا لەسەر نۆشکردنی هۆم دەڵێ:[91]

هۆمم دەرمانن، هۆمم دەرمانن	**هۆم پەی گردێ دەردو دەرمانن**
هۆم مایەی جوانیی بەر ئەورامانن	هۆم مایەی وەشیی دەڕوون زامانن

لێرەدا پیرشـــــاریـار زۆر بەڕوونی دەڵێ هۆم دەرمـانە بۆ گشــــت دەردێـک، کە وابوو دەردەکەوێ کە هۆم وەک دەرمـانێـک بە کـار هـاتووە بۆ دوورخســـتنەوەی ئێش ودەرد (فارسی: درد زدائی) نەک بۆ دوورخستنەوەی مەرگ (فارسی: مرگ زدایی) کە دەرمانی وا هەتا ئێستا هەبوونی نییە.

وەرز (Varez): (پورداود، ل.پ.٣٨هاتی ٢٩ بەندی ٤ یادداشتی ٤)

بە واتای کردن و ئەنجامدان هاتووە (فارسی: کردن، ساختن، انجام دادن، گزاردن). ئەمە وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە، لە کوردیدا لە شـــێوەی وشـــەی "وەرزێر" لە ناوچەکانی باشووری کوردستاندا بە کار دێت، لە ڕەگی چاوگی وەرز و لە دۆخی ناوی بکەر دایە کە واتای کرێکاری کشـتوکاڵی دەدا. وشـەکانی وەرزش، وەرزکار، و وەڕزگاری(بە واتای کاری کشتوکاڵی) لە کرمانجیدا هەر لەم وشەوە هاتوون. وەرزکار بە واتای جوتیار جاران لە هەموو شـــێوەزارەکانی کوردیدا بە کارهاتووە بۆ نموونە عابدینی جاف لە گەورەکانی یارسانی لە هەڵبەستێکی خۆیدا ئاوا دەڵێ:

وەرزکار دەبێ تۆم بکێڵێ	لە زەوی بدا چەند هێڵێ
گەنم یا جۆ بێنێتە بەر	سودی ببێ لەناو ڕۆزیار

فشوێنت (Fshuyant): (پورداود، ل.پ.٤٢هاتی ٢٩ بەندی ٥ یادداشتی ٩)

پورداود ئەم وشـەیە باش لێکداوەتەوە ودەڵێ: بە واتای شـوان دێت (فارســی: شــبان). لە وشـەی فشو(Fshu) کە بەرانبەرە لەگەڵ وشـەی پەسو(Pasu) کە هەر دووک وشـەکە واتای ئاژەڵی ماڵی دەدەن. هەروەها دەنووسێ لە پەهلەویدا وەک شوپان هاتووە. و ڕوونی دەکاتەوە کە کەوتنی دەنگی پیتی (ف) لەســەر وشــەکانی ئەوێســتایی زۆر باوە، بۆ نموونە "فشەرم (Fsharema)" کە دەنگی "ف" کەوتووە و بووە بە شەرم .

---

[91] فەلسەفە و ڕامانی یارسانی لە فەرهەنگ و کۆمەڵگای کوردەواریدا، د. جەماڵ نەبەز، یوتوبوری ٢٠٠٩

بۆ ڕوونکردنەوە زیاتر دەبێ بێژین کە ئەم وشەیە لە کوردیدا لە شێوەی وشەی "شوان" ماوەتەوە، وشەی "پەسو"یش هەمان وشەی "پەز"ی کوردییە. وشەی فشو هەر وەک پورداود دەڵێ دەنگی "ف"ێ لێ کەوتووە، ئێستا بووە بە "شە" کە هەمان واتای پەز ئەدا. بۆ نموونە دەڵێن "شــە"گەل واتە پەزەکان. یان "شـــەك"[92] کە واتای پەزی بچووک دەدا (بەرخی دووساڵان)، وشەی "شوان"یش هەر لە "شە" لەگەڵ پاشگری "وان" کە واتای پاسەوان ئەدا پێک هاتووە.هەروەها وشەی "چێودار" کە لە کوردیدا بە کەسێ دەڵێن کە ئاژەڵ بەخێو دەکا لە بنەڕەتدا وشەی " شەدار" بووە کە گۆڕان بە سەریدا هاتووە و دەنگی ش گۆڕاوە بۆ چ. وشەی شوان لە ڕێگای زمانی پەهلەوییەوە چووەتە نێو زمانی فارسییەوە و بووە بە "شبان" چونکە لە فارسیدا نە شەک هەیە و نە شەگەل. هەر ئەم وشەیە دواجار گۆڕان بە سەریدا هاتووە و دەنگی "ش" گۆڕاوە بۆ "چ" و وشەکە بووە بە چوپان.

فراجیایتی/ فرا- جیایەتی (Fra- jyaiti): (پورداود، ل.پ.٤٣هاتی ٢٩ بەندی ٥ یادداشتی ١١)

بە وتەی پورداود ئەم وشەیە واتای زیان، تێکشکان، ئاسیب (فارسی: آسیب، گزند، زیان، شـــکستگی) دەدا، و دەڵێ لە چاوگی "جیا" بە واتای پیربوون، بێهێزبوون و تیاچوونە (فارسی: پیرشدن، کاهیدن، ناتوان گردیدن). هەروەها دەنووسێ کە لە ئەوێستادا ئەم وشەیە بە واتای " ژێ" (ژێ کەوان)یش هاتووە، (فارسی: زه).

پێش هەموو شتێک دەبێ بڵێین کە وشەی "جیا، یان جێ" هەمان وشەی " ژێ"یە لە کوردیدا کە واتای ژێ کەوان دەدا[93]. بەڵام لەسەر فراجیایەتی بۆچوونی جوراوجور هەیە هێشتا واتاکەی بە ڕوونی دیاری نەکراوەە. بۆ نموونە لە فەرهەنگی ئەوێستای

Jonathan Slocum and Scott L. Harvey[94]

ئەم وشەیە وەک دەرفەتەکانی ژیان یان دەرتانەکانی ژیان وەرگێردراوەتەوە.

frajyāiṯi = 'life's possibility'

بەڵام لە ڕاستیدا ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە سێ برگە پێک هاتووە بەمجۆرە " فرا- ژی- ایەتی".

---

[92] هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ل.پ.٤٨٧

[93] هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ل.پ.٤٠٢

[94] Jonathan Slocum and Scott L. Harvey, http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html (2012-12-02)

- "فرا" کە هەر وەک باس کرا وشـــەیەکی پەتی کوردییە، ئاوەڵکرداری پێوانەییە واتای زۆر، گەلێک ئەدا.
- "جی" یان" ژی" وشــەیەکی ئاســایی کوردییە، رەگی چاوگە بۆ وشــەی ژین و ژیان.
- "ایەتی" پاشــگرێکی باوی کوردییە کە دەکەوێتە پاش رەگی چاوگەوە و وشــەکە دەباتە دۆخی ناوی چاوگ (اســـم مصــــدر)، وەک ترس (ترســـــایەتی)، مێرد (مێردایەتی).

ئەم دەســـتەواژەیە" فرە ژیایەتی"یە واتای ژیانی هەمە رەنگ / ژیانی هەموو بوونەوەران (تنوع حیات) دەدات. مامۆســـتا پورداودیش بێ ئەوەی کە واتایەک بۆ "فرا" دابنێ، و بێ ئەوەی زانیارییەکی لەسەر پاشگری ایەتی (iti) هەبێت، چەندین واتای بۆ ئەم وشەیە رێز کردووە و رووونیشــی نەکردوەتەوە کە ئاخۆ پەیوەندی ئەم وشــەیە لەگەڵ ئەو واتانە کە ئەو بۆی داناوە لە کوێیەوە هاتوون.

تێبینییەک لەســـەر وشـــەی فرا: بەداخەوە زۆربەی ئەو کەســانەی کە ئەوێســـتایان وەرگێڕاواتەوە بە باشــی لە واتای وشــەی " فرا / فرە" تێنەگەیشـتوون. وشــەی"فرا / فرە" هەم لە کوردی و هەم لە ئەوێستادا واتای "زۆر، گەلێک **(much)**" دەدا. لە ئەوێستادا بە دەیان و بگرە بە ســـەدان جار وشـــەی "فرا" هەر بە هەمان واتای "فرا/ فرە"ی کوردی هاتووە. ئەم نموونانەی خوارەوە لە فەرهەنگی کانگا هاتووە، ئەم فەرهەنگە لەبەر دەستدایە و لەسەر ئینتەرنتە و هەموو کەس دەتوانێ سەیری بکات:[95]

فرا- ستو Fra-stu [e] = to praise, to glorify (k538)

ئەم وشـــەیە لە دوو برگە پێـک هـاتووە، برگەی یەکەم "فرا" کە ئـاوەڵکردارە، و برگەی دووەم "سـتو" کە وشـەیەکی کوردییە، رەگی چاوگە بۆ "سـتوتن". ئێسـتا لە کوردیدا زیاتر دەقی "سـتایشـتکردن" بە کار دێت، ئەم دەسـتەواژەیە واتای فرا سـتایشـتکردن، فرا سـتوتن ئەدات.

Frabaraiti [fra-bar] = to carry, to bring, to use; to make use of (k367) **فرا – بارایەتی / فرە بار**

ئەمە وشەیەکی کوردییە لە شێوەزارەکانی هەورامی و باشووریدا بە واتای فرە هێنان/ فرە هاوردن. ئەم دەستەواژەیە لە سێ برگە پێک هاتووە، "فرا" کە هەر وەک پێشتر باسی لێ کرا ئاوەڵکردارە واتای زۆر یان گەلێک دەدا، برگەی دووەم "بار/ بارا" وشەیەکی کوردییە

[95] Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

که له شێوەزارەکانی هەورامی و باشووریدا مانای "بێنە" دەدات. برگەی سێیەم پاشگری "ایەتی" کە تایبەتە بە زمانی کوردی و هەروەها زمانەکانی ئەوێستایی و سانسکریتی. لێرەدا مامۆستا "کانگا"ش تووشی هەڵە بووە و [فرا- بار] وەک چاوگ نیشان دەدات کە ئەمە ڕاست نییە.

Fradathaiti [fra-dâ]= to give; to propagate (k255) (فرا-دا) فراداتایەتی،

ئەم وشەیش لە سێ برگە پێک هاتووە، ١- "فرا" کە هەر وەک باسی لێ کرا وشەیەکی پەتی کوردییە، ئاوەڵکرداری پێوانەییە واتای زۆر، گەلێک و فرا ئەدا. ٢- وشەی " داتا" کە هەمان وشەی دان، داتن و"دا"ی کوردییە ٣- "ایەتی" کە پاشگرێکی تایبەت بە زوانی کوردییە. وشەی "فرە- دا" هەمان وشەی کوردی (فرا- دا) بە واتای زۆری- دا، وشەی"فراداتایەتی" واتای فرا- دان یان (زۆر- دان) دەدا.

Frateresaiti [fra-tares] = to tremble (k221) فرا- ترسایەتی

ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە کە ئێستاش خەڵک ڕۆژانە لە وتووێژی خۆیاندا بە کاری دێنن. لە سێ برگە پێک هاتووە، یەکەم " فرا" کە ئاوەڵکردارە، برگەی دووەمیش "ترس" کە هەمان وشەی ترسی کوردییە و برگەی سێیەمێش پاشگری " ایەتی"یە. پێکەوە واتای فرە ترسایەتی دەدا. لە فەرهەنگی کانگا دا وەک لەرزین، چۆکشکان یان تۆقان مانا کراوەتەوە.

Frêna [-] = abundance, a large quantity (k356); because of; "full of" فرەنا

ئەمە وشەیەکی ئاسایی هەورامییە، فرەنا واتای "زۆرن یان گەلێکن" دەدا، (فارسی: بسیار است). ڕیشەی ئەم وشەیە هەمان وشەی "فرا / فرە"یە، بەڵام کانگا چاوگی بۆ ئەم وشەیە دەستنیشان نەکردووە. هەروەها لە بەرانبەر ئەم وشەیە واتای " Full of" (پڕیەتی) شی نووسیوە، کە ئەمەش هەڵەیە، چونکە "پڕیەتی" هەم لە هەورامیدا و هەم لە ئەوێستایشدا دەبێتە **"پڕەنا"**، وادیارە وشەی "فرەنا"ی لەگەڵ "پڕەنا" تێکەڵ کردووە.

واچ (Vac): (پورداود، ل.پ.٤٤ هاتی ٢٩ بەندی ٦ یادداشتی ٢)

واچ وشەیەکی پەتی و ئاسایی هەورامییە کە خەڵک لە وتوویژەکانی ڕۆژانەی خۆیاندا بە کاری دێنن، بە واتای بێژە، (فارسی: بگو). لە شێوازی باشووری (کەلهوڕی)دا (ناوچەکانی کرماشان و ئیلام) ئەم وشەیە وەک "وش" گۆ دەکرێ، وەک" ئەۆشم" واتا ئەڵێم، یان "بوشە". لە کرمانجیدا ئەم وشەیە لە شێوەی "بێژە" گۆ دەکرێت.

چرکرتـهر/ چارەکرترا (Carekerethra): (پورداود، ل.پ.٤٩ هاتی ٢٩ بەندی ٨ یادداشتی ٥)

پورداود ئەم وشەیە بە "ئەندیشە" وەرگێراوەتەوە، (فارسی: بمعنی اندیشە و پندار است). و دەڵێ لە چاوگی "کار" هاتووە کە واتای ئەندیشــەکردن و یادکردنە. لە ڕاســتیدا ئەم وشــەیە لەوانەیە کە واتای ئەندیشــە کردن بدات بەڵام ئەندیشــە هیچ پەیوەندییەکی بە کارەوە نییە. ئەمە وشــەیەکی کوردییە کە لە دوو بڕگە پێک هاتووە"چارە- کرترا" بڕگەی یەکەم "چارە (Care) کە هەمان چارەی کوردییە، و بڕگەی دووەمیش " کردرا"یە کە ناوی بەرکارە لە چـاوگی "کرتن/ کردن" بە واتـای ئەنجـامـدرا. بەراوردی بکەن لەگەڵ ئەم وشــــەگەلەی خوارەوە بۆ نموونە:

خواردن= خواردرا / خواریا (فارسی: خوردە شد).

بردن = بردرا / بریا (فارسی: بردە شد)

کردن = کردرا / کریا (فارسی: کردە شد)

کە وا بو ئەمە هەمان وەشــــەیە **"چارەکرترا"** کوردییە، تەنیا دەنگی پیتی "ت" ئەمڕۆ گۆڕاوە بۆ "د" و بووەتە **"چارە کردرا"**، (فارسی: چارە کردە شد، چارە شد).

هودم/ هودەم (Hudema): (پورداود، ل.پ.٤٩ هاتی ٢٩ بەندی ٨ یادداشتی ٨)

بە واتای شیرین و دڵچسپ هاتووە،(فارسـی: دلپذیر،شیرین، نغز)، بەڵام ئەم مانایە تەواو نییە. ئەم وشــــەیە لە دوو بڕگە پێـک هـاتووە، یەکەم "هو"[96] کە واتـای بـاش دەدات و لە کوردیدا هەر ماوەتەوە، و بڕگەی دووەم وشەی "دەم" کە لە کوردیدا و لە ئەوێستاییدا واتای "کات / گا" دەدا. کە وابوو ئەم وشــەیە واتای "دەم باش" دەدا. (فارســی: وقت بخیر، وقت خوش).

رود (Rud): (پورداود، ل.پ.٤٩ هاتی ٢٩ بەندی ٩ یادداشتی ١)

پورداود نووســـیویەتی کە ئەم وشــــەیە واتای ناڵین و گرین ئەدات، (فارســـی: نالیدن و گریسـتن). ئەم وشـەیە ئێسـتا لە کوردیدا وەک **"ڕۆ"** گۆ دەکرێ بە واتای شـێوەن و زاری کردن دێت[97]. بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن "هەی ڕۆ" یان "هاوار و ڕۆ" کردن یان "ڕۆ ڕۆ" کردن.

---

[96] بڕوانە ل.پ.٧٣١ فەرهەنگی باشوور ، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥

[97] بڕوانە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی هەژار ل.پ.٣٤٩

ئاسور (A- sura): (پورداود، ل.پ٥١هاتی ٢٩ بەندی ٩ یادداشتی ١)

ئەم وشـــەیە بە واتای بێ زۆر و بیهێز هاتووە. لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم "ئا" کە نیشـــانەی " نەرێنی" کردن بووە لە کوردیی کۆندا. بۆ نموونە "وار" لە کوردیدا واتای جێگا دەدا، کە بە زیادکردنی "ئا" لەسەر وشەکە دەبێتە ئاوارە کە واتای بێجێگە دەدا. "نەوا" (دەرفەتی دارایی، دەرفەتی ژیـان)، ئـانەوا (وشـــەیەکی زازاکییە واتـای بێنەوا، نەبوونی دەرفەتی ژیان دەدا). بڕگەی دووەم "ســۆر"ە، ئەمە ڕوونە کە لە کوردیدا و لە ئەوێستایشدا هێندێ جاران دەنگی "س" و دەنگێ " ز" لەگەڵ یەکتردا جێگۆرکی دەکەن بۆ نموونەو وشەی " سک و زک، سوڕنا و زوڕنا، سیم و زیۆ" و هەروەها سۆر و زۆر".کە وابوو وشەئ ئاسۆر هەمان "ئا زۆر"ە کە واتای "بێ زۆر"دەدا.

شین/ شەینا (Shayana): (پورداود، ل.پ.٥٣هاتی ٢٩ بەندی ١٠ یادداشتی ٦)

لەسەر ئەم وشەیە پورداود ئاوای نووسیوە، شیەین لە چاوگی شی (shi) کە واتای جێگا، سەرا، خانو دەدا. ئەمە زۆر ڕاستە، ئەم وشەیە ئێستا لە کوردیدا لە شێوەزاری کرمانجیدا هەر ماوەتەوە و واتای "دانیشتوو یان دانیشتووان (فارسی: ساکنین) دەدا. بۆ نموونە دەڵێن **شێنیا گوندا**، یان **شێنیا باژێر** کە واتای دانیشتووانی گوندەکان یان دانیشتووانی شار دەدا.

مان (Man): (پورداود، ل.پ.٥٤ هاتی ٢٩ بەندی ١٠ یادداشتی ٨)

ئەم وشەیە بە واتای "مان" (فارسی: ماندن) هاتووە. وشەیەکی ئاسایی کوردییە.

کودا (Kuda): (پورداود، ل.پ.٥٥ هاتی ٢٩ بەندی ١١ یادداشتی ١)

کودا وشــەیەکی پەتی کوردییە بە واتای کوێ (فارســی: کجا). لە کوردیدا بە چەندین شـێوە گۆ دەکرێ وەک کودا / کیدەرە (کرمانجی)، کوێدا (سۆرانی)، کورە (کەلهوڕی).

مەز، مەزنــگە، مەزن (Maz, Mazaňh, Mazan): (پـورداود، ل.پ. ٥٦هاتی ٢٩ بەندی ١١ یادداشتی ٦)

پورداود واتای (فارسی: بزرگی و بزرگواری) بۆ هەر سێ وشـەکە داناوە، ئەمانە وشـەی ئـاســـایی کوردین، مەزن لە کوردیـدا واتـای گەورە ئەدات، بەڵام مەزنگە ئەمڕۆ وەک "مەزنە" گۆ دەکرێ، (فارسی: بزرگ است). لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرێنەی هەژار ل.پ. ٨٢٨دا، ئەم وشـانە لە پەیوەندی لەگەڵ مەزندا هاتووە: مەزناهی (گەورەیی، سـەرۆکی)، مەزنایەتی (گەورەیی)، مەزند (گەورە)، مەزنان مەزنتر (گەورەی گەورەکان، خۆدا).

نو (Nu): (پورداود، ل.پ.٦١هاتی ٢٩ بەندی ١١ یادداشتی ٨)

لە ئەوێستادا بە واتای ئێستا هاتووە (فارسی: اکنون). ئەم وشەیە لە شێوەزاری کرمانجیدا هەر ماوەتەوە کە وەک "نو، نوهە، نهو، نوکە"[98] گۆ دەکرێ.

راتی (Rati): (پورداود، ل.پ.٦١هاتی ٢٩ بەندی ١١ یادداشتی ١٠)

بە واتای بەخشش و دستکراوەیی هاتووە، ئەم وشەیە لە کوردیدا وەک " ڕاد، ڕادی و ڕەدا"[99] ماوەتەوە، ڕاد و ڕادی وەک ناوی پیاوان و هەروەها پاشناو لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە کار دێت کە واتای پیاوی ڕەشی (بەخشندە) دەستپاک و جوانمێر دەدات، بڕوانە ئەم هەڵبەستەی خوارەوە لە پیر نازداری شیرازی کە یەکێ لە پیرانی یارسانییە[100].

یاران یاوەران رای هەق راسیەن

پاکی و دورستی و **ڕەدا** و خاسیەن

ئوروازا / ئوروازەمان (Urvazeman): (پورداود، ل.پ.٦٣هاتی ٣٠ بەندی ١ یادداشتی ٧)

ئەم وشەیە بە واتای "شادمانی و هەڵپەرکی" هاتووە، (فارسی: شادمانی و رامش). بەرانبەر ئەم وشەیە لە کوردیدا وشەی **"هەڵبەزە"**یە. لە ڕێگای ئەم وشەیەوە دەکرێ تا ئەندازەیەک چۆنیەتی گۆڕانی وشەکانی زمانی کوردی نێشانبدرێت. ١- لە زمانی کوردیدا زۆر جاران گۆڕان لە نێوان پیتی "ئە" و پیتی "هە" دەکرێ. لە فەرهەنگی باشووری، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥، ل.پ.٧٤٢دا کۆمەڵێک وشە هاتووە کە هەم بە "ئە" و هەم بە "هە" گۆ دەکرێن، بۆ نموونە ئەم وشانە هاتووە. هەڵشێوانن (ئەڵشێوانن)، هەڵقاچین (ئەڵقاجین)، هەڵقرچیان (ئەڵقرچیان)،هەڵکردن (ئەڵکردن)، هەڵکیشان (ئەڵکیشان)، هەڵگرتن (ئەڵگرتن)... ٢- پیتی "ر" لە کوردیی کۆندا، گۆڕان بە سەریدا هاتووە و ئێستا بووە بە " ڵ ". بەڵام لە هێندێ ناوچەی کوردستاندا ئێستاش هێشتا هەر شێوازە کۆنەکەی ماوەتەوە، بۆ نموونە لە ناوچەی هەولێر ئێستاش پیتی "ڵ" وەک "ر" گۆ دەکرێ. وەک خاڵ دەبێتە (خار)، ماڵ (مار)، شاڵ (شار)، ساڵ (سار)، **بۆیە وشەی" ئوروازا" بە لە بەرچاوگرتنی ئەم گۆڕانکاریانە ئەمڕۆ بووە بە ئوڵ- وازا / هەڵ- وازا / هەڵ- بەزا کە ڕیشەیە بۆ وشەی"هەلوەزین/ هەلبەزین" کە مانای**

---

[98] فەرهەنگا کانی ، جگەرسۆز، ساڵی ٢٠٠٩ هەولێر، ل.پ ٥١١

[99] فەرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان، هەولێر٢٠٠٥، ل.پ.٣٤٦

[100] ل.پ.١٣٧ یارسان، نوسینی ئەیوب رۆستەم ٢٠٠٦ زایینی

هەڵپەرکی و خۆشـــیکردن (شـــادمانی) دەدات. هەروەها هەر بەپێی ئەم ڕێسایە وشـەی"هورزای/ هورسـای" کوردیی- هەورامی لە سۆرانیدا بووە بە "هەڵ- سا".

ڕۆچنگە، (Raočaňe): (پورداود، ل.پ.٦٤هاتی ٣٠ بەندی ١ یادداشتی ٩)

ئەم وشەی لە چاوگی "ڕۆچ (Ruč)"ە کە لە بەندی ٥ هات هاتی ٤٤ و لە بەندی ١٠ هاتی ٥٠ دیسانەوە هاتووە. پورداود واتای ئەم وشـەیە بە وردی دیاری ناکا تەنیا ئەوندە دەڵێ کە وشەکانی فارسی" روز و روزنە" پەیوەندیان لەگەڵ ئەم وشەیەدا هەیە.

لێرەدا پێویســـتە خاڵێکی گرینگ ڕۆشـــن بکرێتەوە، ئەویش دەنگی پیتی" (Ň)یە لەم وشـەیەدا، کە پیتێکی تایبەت بە شـێوەزاری هەورامی و هەروها ئەوێسـتاییە. ئەم پیتە دەنگێکە لە نێوان "ن" و "گ"، نە "ن "ە و نە "گ"ە، پیتێکە کە لە نێو لوتـدا گۆ دەکرێت. بۆ نموونە وەک مانگ، شەنگ، هەنگ، تەنگ، ڕەنگ، هەنگاو، مانگا.

ڕۆچنگە (ڕۆچنە) وشـــەیەکی ئاســـایی هەورامییە و واتای کونی ماڵ بۆ ڕۆشـــنایی دەدا (بڕوانە ل.پ.٣٥٠ هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی- فارسـی، هەژار ١٩٨٩). وشـەی "ڕۆچ"یش لە هەورامیدا واتای ڕۆژ دەدا، هەروەها وشـەی "ڕۆچیار"یش لە هەورامیدا کە واتای خۆر و ڕۆژگار دەدا هاوڕیشەی لەگەڵ وشەی "ڕۆچ".

وین (Vin): (پورداود، ل.پ.٦٤هاتی ٣٠ بەندی ٢ یادداشتی ٣)

وین بە واتای دیتن / بینن هاتووە (فارسـی: دیدن). ئەم وشـەیە لە شێوەزارەکانی باشووری و ئەوێســـتایی کوردیدا هەر وەک "وێن"[101] گۆ دەکرێ بۆ نموونە دەبێژن "ئەیوینم (واتا دەیبینم) یان چاوم ناوینت، یان چاوم وێنا ناکا. لە شـێوەزارەکانی سـۆرانی و کرمانجیدا لە ژێر کاریگەریی زمانی ئەشـــکانییەکاندا پیتی "و" گۆڕاوە بۆ "ب"، لە جیاتی وین دەڵێن بین.

وێر (Vira): (پورداود ل.پ.١٢٥هاتی ٣١ بەندی ١٥ یادداشتی ١١)

پورداود لە ســـەر ئەم وشـــەیە ئاوا دەڵێ: ویر بە واتای مەرد و پاڵەوان چەندین جار لە ئەوێســـتادا هاتووە، هەروەها بە واتای هۆش و بیریش دێت بەڵام وەک وشـــەی لەیەکدراو (مرکب).

---

[101] هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ل.پ.٩٣٣ و هەروەها فەرهەنگی وشەنامە هۆرامی- کوردیی، بێدار، هەولێر ٢٠١٠ زایینی، ل.پ.١٠٤٣.

لێرەدا پورداود دوو وشەی ئەوێستایی کە وشەی پەتی و ئاسایی کوردین لەگەڵ یەک تێکەڵ کردوە. دیارە بۆ کەسێ کە کورد نەبێ و کوردی نەزانێ تێکەڵکردنی ئەم دوو وشەیە سەیر نییە. یەکەم وشـــەی "وێر"[102] کە ڕەگی چاوگی وشـــەی "وێران"ە کە هەم لە کوردیدا و هەم لە ئەوێستایشدا واتای نەترسی و ئازایەتی (جسارت و شجاعت) ئەدا. بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن : نـاوێرم (واتا جورئت نـاکەم) یـان دەڵێن پیـاوێکی بوێرە (واتـا پیـاوێکی نەترس و بێباکە). بەڵام پورداود واتای مەرد و پاڵەوانی بۆ ئەم وشەیە داناوە.

هەروەها وشەیەکی تری کوردی و ئەوێستایی هەیە کە لەم وشەیە نزیکە ، ئەویش وشەی "ویر"[103] یان "بیر"ە، کە واتای هۆش دەدا. ئەم وشـەیە لە شـێوەزارەکانی گشـتیی کوردیدا وەک بیر گۆ دەکرێ بەڵام لە شـــێوەزارەکانی ئەوێســـتاییی کوردیدا (هەورامی، زازاکی، لەکی، شـــەبک) وەک ویر گۆ دەکرێ. ئەم دو وشـــە هیچ پەیوەندییەکیان پێکەوە نییە، یەکەمیان وشـــەی "وێر"ە و ئەوی تریشـیان " بیر یان ویر"ە. بەڵام پورداود هەر دووکیان دەباتەوە سەر یەک چاوگ.

تیا (Taya): (پورداود ل.پ.١٢٠هاتی ٣١ بەندی ١٣یادداشتی ٢)

پورداود دەڵێ ئەم وشەیە بە واتای "دزی"یە، (فارسی: این واژه اصلا بمعنای دزدی است، درگزارش پهلوی به "نهـانـک = نهانی" آمده اســـت)، ئەم وەرگێڕانە هەڵەیە. هەڵەکەی پورداوە لەوەدایە کە لە مانای "نهانک" لە گۆزارەشـــی ئەوێســـتادا خراپ تێ گەیشـــتووە. وشـــەی "نهانی / نهانک" لە فارســیدا دوو مانای هەیە، یەکەم بە واتای درون و ناوەوە، و دووەم بە واتـای نهێنی. پورداود واتـای دووەمەکەی هەڵبژاردووە کە هیچ پەیوەنـدییەکی لەگەڵ "تێیا" نییە. وشـەی "تێیا"[104] وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە کە واتای "درون، ناوەوە" دەدا، و ئێسـتاش هەر بە شـێوەی " تێیا / تێدا" بە کار دێت. بۆ نموونە دەڵێن " هیچی تێیا نەماوە/ هیچی تێدا نەماوە، یان هەرچی تێیا بوو بردیان یان دەڵێن ئاوی تێیا نەماوە، بڕوانە بۆ فەرهەنگی باشوور ل.پ.١٨٣.

یاونگە (yâṅh): (پورداود، ل.پ ٦٨ هات ٣٠ بەندی ٢ یادداشتی ١٠)

پورداود دەڵێ ئەم وشـەیە لە چاوگی "یاە (yâh)"، هاتووە و واتای ئەنجام، یان سـەر ئەنجام و ڕۆژی رستاخێز (پەسلان، ڕۆژی هەڵسانەوەی دوای مەرگ) دەدا. هەروەها دەنووسێ

---

[102] هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ١٩٨٩ ل.پ. ٩٣٠

[103] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان هەولێر ٢٠٠٥ ل.پ ٧١٩ هەروەها هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ١٩٨٩ ل.پ. ٩٣٠.

[104] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان هەولێر ٢٠٠٥ ل.پ. ١٨٣

که یاونگە لە ئەوێستادا وشەی چاوگە بە واتای " کەمەر بەستن" هاتووە، دەقی فارسییەکەی ئاوایە:

[یآونگه "yâṅh" (= یاه yâh) نیز در اوستا مصدر است بمعنی کمربستن. بجلد خرده اوستا، گزارش نگارنده، ص٦٣ نگاه کنید].

پورداود ڕوون ناکاتەوە چۆن و لە کوێ ئەم واتایە بۆ وشەکە دۆزیوەتەوە!

ئەمە وشەیەکی هەورامییە لە ڕیشەی" یاوا" بە واتای گەیشتن کە دەتوانێ مانای ئەنجامیش بدات. لە فەرهەنگی وشەنامە هۆرامی- کوردیی، بێدار، هەولێر ۲۰۱۰ زایینی، ل.پ.۱۱۲٤، لەسەر مانای ئەم وشەیە ئاوا هاتووە:

یاوای ونە: پێگەیشتن، گەیشتنە لا (فارسی رسیدن، رسیدن بە، " انجام، سرانجام).

یاوایەنە: تێگەیشتن. لێ تێ گەیشتن.

یاوا/ یاوێ: گەییو، پێگەیشتوو (فارسی: رسیده)

یاوائ: گەیین، پێگەیشتن (فارسی: رسیدن)

مز (Maz): (پورداود، ل.پ ٦٨ هاتی ۳۰ بەندی ۲ یادداشتی ۱۱)

واتای گەورە دەدات، لە کوردیدا لە شێوازی کرمانجی و زازاکییدا وەک "مەزن" ئێستاش بە کار دێت، جاران لە هەمووشێوەزارەکانی تری کوردیدا کاری پێ کراوە بۆ نموونە لە دەستەواژەی "مناڵ و مەزن" بە دی دەکرێ، وەک دەڵێن " لەوێ زەماوەندە پڕیەتی لە منال و مەزن".

پئوئورویە (Paouruye): (پورداود، ل.پ٦٩هاتی ۳۰ بەندی ۳ یادداشتی ۱)

پورداود لەسەر ئەم وشەیە نووسیویەتی کە "ئاوەڵکرداری کاتی/ دەمی"یە (فارسی: از ظروف زمان است). ئەم وشەیە بێ گومان پەیوەندی هەیە لەگەڵ وشەی کوردی " پێر" بۆ نموونە پێر یان" **پێرەرۆ**" (فارسی: پريروز)، پێرار، یان**" پێرارۆ"** کە لە هەورامیدا واتای "لە پێرارەوە" دەدات (فارسی: از پارسال).

فرا- واچ (Fra- vač): (پورداود ل.پ۲۰۲-۲۰۳ یەسنا، هاتی ۳٤ بەندی ۱۳ یادداشتی ۲)

ئەمە وشـــەیەکی پەتی هەورامییە، "فرا/ فرە" لە کوردیدا واتـای زۆر، گەلێـک، ئەدات. و"واچ"[105] واتـای "وتن/ وێژ/ بێژ " ئەدات لە هەورامیدا. فرا- واچ واتـای زۆری وت، فرەی وت دەدا. پورداود دەڵێ کە واچ بە واتـای وتن دێت (فـارســـی: گفتن) بەڵام لەبەر ئەوەی واتای "فرا" نازانێ دەڵێ واتای "فرا گفتن" دەدا. فرا گفتن لە فارســـیدا واتای لە هەورازوە وتن/ لە ســـەرەوە وتن، لە پێشـــدا وتن دەدات. کە ئەمە هیچ پەیوەندییەکی بەم وشـــەیەوە نییە. ئەوەی کە پورداود وەک (جزء فرا) ناوی لێ دەبا کورتکراوەی وشـــەی "افراز"ە کە واتـــای بەرزی دەدا. کە لە کوردیـدا بە شـــێوەی ئەوراز (کرمـانجی) و هەوراز(سـۆرانی) گۆ دەکرێ. و ئەم وشـەیە (افرا) هیچ پەیوەندی بە وشـەی "فرا/ فرە"ی کوردی و ئەوێستاییەوە نییە.

ئەرژجی (Erežeǰi): (پورداود، ل.پ.٧٣هاتی ٣٠ بەندی ٣یادداشتی ٨)

پورداود ئەم وشـــەیە وەک "ئەرژجی" هێناوە هەر چەند گومانی زۆر بۆ ئەوە دەچێ کە "ئەرژ- ژی" بێت .پورداود ئەرژ(Ereže) هەر بە ئارش و ئارشیە کە واتای پاک، ڕاست و دادپەرور دەدا دەزانێ، بۆیە ئەم وشەیە وەک " پاک- ژی" مانا کردوەتەوە. بەڵام وشەی ئارەش و ئەرژ دوو وشـــەی جیاوازن و نابێ تێکەڵ بکرێن. ئەرژ- جی لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەمی ئەرژ یان ئەرج واتای نرخ و ئەرزش دەدا، ئەم وشەیە لە کوردیدا بەتایبەت لە ناوچەکانی شـارەزۆر و هەورامان و سـنە و کرماشـاندا ماوەتەوە بەڵام چونکە ئەرژ دەنگێکی گرانە و گۆکردنی ســـەخڵەتە، بۆیە پیتی "ر"ێ لێ کەوتووە و ئێســـتا وەک "ئەژ" گۆ دەکرێ بۆ نموونە دەڵێن ئەو ئەســـپە چەندێک ئەژێ (واتا نرخی ئەو ئەســـپە چەندە)، یان دەڵێن ئەو کچە چوار کوڕ ئەژێ (واتا ئەو کچە چوار کوڕ دینێ). ئەژ هەمان وشـــەی "ئەرج و ئەرژ"ی ئەوێســـتاییە. بڕگەی دووەمی وشـــەکەش "جی / ژی"ش هەمان ژی کوردییە کە ڕیشەی وشەی ژین و ژیانە. کە وابوو "ئەرژجی" هەمان وشەی (ئەرژ- ژی/ ئەژ- ژی)یە کە واتای ئەرزشمەند بژی، ئەرجمەند بژی، بەئەرژ بژی دەدات.

هۆ- دا (Hu-da)، دوژ- دا (Duš-da): (پورداود، ل.پ٧٤هـاتی ٣٠ بەنـدی ٣یادداشتی ٩)

ئەم دوو وشـــەیە واتای "باشـــی دا و خراپی دا" ئەدەن. پورداود واتای نیک ئەندیش و بەد ئەندیش یان نیکخواز و بەدخوازی بۆ ئەم دوو وشەیە داناوە. "هو- دا " وشەیەکی کوردییە، چونکە "هو" لە کوردیدا واتای باش دەدا (بڕوانە فەرهەنگی باشـوور عەباسـی جەلیلیان، هەولێر٢٠٠٥، ل.پ. ٧٣١) و "دا"ش وشەیەکی ئاسایی کوردییە.

---

[105] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥، ل.پ ٦٩٣

لێره باسی ڕاستی و ناڕاستی واتای ئەم وشەیە ناکەین، بەڵام مامۆستا پورداود بۆ ڕوونکردنەوەی وشەی "دا" ئاماژەیەکی بچووکی بە زمانی کوردی کردوە کە هەڵوێستی بەرانبەر بە زمانی کوردی و هەر وها ناشارەزابوونی لە زمانە ئێرانییەکان دەردەخات. دەقی نووسراوەکەی ئاوایە:

[لەسەر وشەی "دا" بۆچوونی جیاواز هەیە، هێندێ کەس پێیان وایە لە چاوگی "دا" بە واتای زانینە (فارسی دانستن). بەڵام لە هاتی ٢٩ بەندی ١١ یادداشتی ٤ دەردەکەوێ کە لە ئەوێستادا "زان"(zan) بە واتای (دانستن)ە، لە فارسیی هەخامەنشیشدا "دان" (Dan) یان ادانا (Adana)"یە هەر وەک ئەوەی کە لە نووسراوە بەردینەکانی داریوش لە بێستوندا هاتووە. لە کوردیدا کە یەکێ لە لەهجەکانی ئێرانییە "زانم" لە باتی "دانم"ی فارسییە. لە وشەکانی **فرزان و فرزانه** کە وتمان بە واتای "دانش و دانا"یە هەر لەم چاوگەوە هاتوون لەگەڵ پاژی فرا (فارسی: با جزء فرا)].

ئەم چەند دێره قسەی زۆر هەڵدەگرێ بەڵام لێرەدا بە کورتی هەڵەکانی دەخەینە بەر چاو.

یەکەم: کوردیی وەک یەکێ لە لەهجەکانی زمانی ئێرانی دادەنێ، پرسیار ئەمەیە زمانی ئێرانی کامەیە کە کوردی لەهجەیەتی؟ زمانەکانی ئێرانی هەیە کە کوردیش و فارسیش سەر بەو زمانانن، بەڵام زمانێک بە ناوی ئێرانی هەبوونی نییە. پورداود زۆر زیرەکانە ئەم دەستەواژەیە بۆ زمانی کوردی هەڵبژاردووە، چونکە ئەو وەک زمانەوانانی دیکەی فارس ئەونده ناشارەزا نییە، دەزانێ ئەگەر بێتو بێژێ زمانی کوردی لەهجەیەکی زمانی فارسییە، ئەوجا دەبێ هەر هیچ نەبێ لە سەدا هەفتای زمانی کوردی تێ بگا بۆیە هەڵەی وا ناکا، دەستەواژەکە دەگۆڕی دەیکا بە ئێرانی تەنیا بۆ ئەوەی بە کوردی نەڵێ زمان.

دووەم: زانایانی بواری زمانەوانی بۆ جیا کردنەوەی زوانە ئێرانییەکانی بەشی ڕۆژئاوا، پێوەرێکی سەرەکیان داناوە ئەویش گۆڕانی پیتی "ز" و پیتی "د"یە. واتا ئەو شێوەزارانەی کە لە وشەکانیاندا پیتی "د" گۆ دەکەن دەکەونە بەشی باشووری ڕۆژئاوا و سەر بە زمانی فارسین، و ئەوانەش کە پیتی "ز"ێ لە هەمان وشەگەلەدا لە جیاتی "د"ێ بە کار دینن دەکەونە بەشی باکووری ڕۆژئاوا و سەر بە زمانی کوردین. بۆ نموونە:

فارسی: ١- دان/ دانا ٢- دەریا ٣- داماد ٤- دل ٥- بلند ٦- گونبد/ گومبد

کوردی: ١- زان/ زانا ٢- زەریا[106] ٣- زاما / زاوا ٤- زەریٚ[107] (زازاکی)، زیڵ[108] (هەورامی) ٥- بەرز ٦- گۆمەز

ئەوێستایی: ١- زان / زانا ٢- زەریٚ/ زەریا ٣- زاماد ٤- زەری/زەردی ٥- بەرزا/ بەرز ٦- ...؟

خۆ ئەگەر بێتو ئەم پێوەرەش لەبەر چاو بگیردرێت ئەوا زمانی ئەوێستایی سەر بە زمانی کوردییە نەک فارسی.

سێیەم: لەسەر وشەکانی "فرزان و فرزانە"ش دیارە ناشارەزا بوونی خۆی هەم لە زوانی ئەوێستایی و هەم بە قسەی خۆی لەهجەی ئێرانی (زوانی کوردی) دەردەخات. پورداود لە واتای وشەی "فرا" کە ئاوڵکرداری پێوانەییە (قید مقدار) تێ ناگا و هەر جارەو واتایەکی سەیری بۆ دەدۆزێتەوە کە لێرەدا دەڵێ پاژە (جزء)، باشە ئەم پاژە بۆچییە، چی دەگەیەنێ؟ "فرا" وشەیەکی ئاسایی کوردییە کە واتای زۆر، گەلێک دەدا. وشەی "فرزان" کە لە فارسیدا واتای (خیلی- دانا) ئەدات، لە کوردیدا وەک "فرە- زان" گۆ دەکریٚ کە باری نەرێنی هەیە بە واتای کەسێک دێت کە زانیاریی و زیرەکی خۆی بە شێوەی خراپ بە کار دێنی. بەڵام وشەی "فرا- زانا" کە چووەتە نێو زمانی فارسییەوە و وەک "فرزانە" بە کار دێت واتای کەسێک دەدا کە زۆر زانایە، زۆر هۆشمەندە، ئەم وشەیە باری ئەرێنی هەیە.

چوارەم: بە قسەی خۆدی پورداود لە نووسراوەبەردینەکانی داریوشدا و لە سەردەمی هەخامەنشیشدا لە باتی زان ئەم وشەیە وەک "دان" یان "ادانا" گۆ کراوە کە چی لە زمانی کوردیدا لەپاش ٢٥٠٠ ساڵ زان هەر وەک ئەوێستا زان گۆ دەکریٚ.

هونەر(Hunara): (پورداود، ل.پ٧٦هاتی ٣٠ بەندی ٣یادداشتی ٩)

هەمان وشەی هونەری کوردییە، لە فارسیشدا هەر هونەرە. ئەم وشە جارێکی تر لە ل.پ.٢١٤ یەسنا، هاتی ٤٣ بەندی ٥ یادداشتی ٦ هاتووە.

دوشیتی/ دوشیەتی (Dushiti): (پورداود، ل.پ٧٧هاتی ٣٠ بەندی ٣یادداشتی ٩)

دوژیەتی، بەواتای بەدی و دژایەتی هاتووە، (خراپیەتی، بەدایەتی)، وشەی دوژین (جوین، خوەسن)ش هەر لەم وشەیەوە هاتووە.

---

[106] هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ل.پ.٣٧٨

[107] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag l.p 530

[108] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥ ل.پ. ٣٨٢، هەروەها فەرهەنگی وشەنامە هۆرامی- کوردیی، بێدار، هەولێر ٢٠١٠ زایینی، ل.پ. ٥٦٧.

دوژ- واچنگە (Dužvačaňh): (پورداود، ل.پ.٧٧هاتی٣٠ بەندی ٣ یادداشتی٩)

بە واتای بەد وتار (فارسی: بد گفتار) هاتووە، ئەم واتایە هەر چەند نزیکە لە ماناکەی بەڵام ورد و تەواو نییە."بەد گوفتار" لە ئەوێستاییدا دەبێتە "دوژ- واچ". ئەمە وشەیەکی هەورامییە، دوژ و دوش بێجگە لە واتای "دژ" (ضد، مخالف) بە واتای بەدی و خراپیش دێت، وەک وشەی دوژین کە واتای قسەی خراپ و دوژمنانە ئەدات. دوژ واچنگە وشەیەکی هەوامییە کە ئەمڕۆکەی وەک "دژ واچەنێ" گۆ دەکری کە واتاکەی دەبێتە "خراپ دەڵێن/ دوژمنانە دەڵێن". (فارسی: بد میگویند/ خلاف میگویند).

دوژ- جیاتی (Duž- jyaiti): (پورداود، ل.پ.٧٧هاتی ٣٠ بەندی ٣یادداشتی ٩)

واتای "دوژ- ژیایەتی (دژ- ژیایەتی)" ئەدا لە کوردیدا یان بە جورێکی تر واتای ژیانی خراپ دەدا.

دوشیەتی (Dushiti): (پورداود، ل.پ.٧٧هاتی ٣٠ بەندی ٣یادداشتی ٩)

پورداود وەک ماڵباتی بەد، خانەدانی بەد وەرێگێڕاوەتەوە (فارسی: خان ومان بد). بەڵام لە ڕاستیدا ئەم وشەیە قەت باسی خانەدان و خانومان ناکا، ئەمە هەمان وشەی کوردی "دژیەتی"یە، (فارسی: ضدیت/ مخالفت).

دوژ- دیئنا(Duždaênâ):(پورداود، ل.پ.٧٧هاتی ٣٠ بەندی ٣یادداشتی ٩)

ئەم وشەیە وەک بەد دین مانا کراووەتەوە، (فارسی: بد دین). بەڵام گومانی زیاتر بۆ ئەوە دەچێ کە هەمان واتای "دژ دین"ی کوردی ڕاستتر بێت.

فەڕائۆرت (Faraoret): (پورداود، ل.پ٨٣ هاتی ٣٠ بەندی ٥ یادداشتی ٣)

پورداود دوو واتای بەو ئەم وشەیە داناوە کە هیچیان ڕاست نین، هیچ پەیوەندییەکیان لەگەڵ ئەم وشەیەدا نییە. یەکەم دەڵێ بە واتای " لە ڕووی بیرو باوەڕەوە" و دووەم دەڵێ بە واتای " بە خۆشی و بە کام و ئارەزووی دڵ". بەڵام ئەمانە ڕاست نین و هیچ بەڵگەێکیشیان لە پشت نییە، فەرائۆرت "ناو/ نازناو"ە ناوی یەکێ لە پادشایانی ماد و هەروەها ناوی باوکی دیاکۆ بووە (بڕوانە دیاکۆنۆڤ ل.پ ٤٨٤). هەر وەک پێشتر ڕوون کرایەوە ئەم وشەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، فەڕا کە هەمان وشەی فەڕی کوردییە، پیتی " ا" لە پاش وشەکانی مادی لە دوای سەردەمی هەخامەنشییەکان ئێتر لە پاش وشەکان کەوت، بۆیە فەڕا بوو بە فەڕ. وشەی "ئۆرت"یش کە هەمان "یورت"ی هەورامییە کە واتای ڕەوان دەدا، لە بەشەکانی پێشودا بە وردی باسێ لێ کرا، فەڕائۆرت واتای ڕۆحی شکۆدار یان ڕەوانی بەفەڕ دەدا.

پرس (Pares): (پورداود، ل.پ.٨٤هاتی ٣٠ بەندی ٦یادداشتی ٣)

بە واتای پرس و ڕاوێژ کردن هاتووە، وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە، هەمان وشـەی "پرس" و پرسکردنە لە کوردیدا.

کر (kr): (پورداود، ل.پ.٨٨ هاتی ٣٠ بەندی ٩یادداشتی ٤)

بە واتای کردن هاتووە، (فارســی: کردن). ئەمە وشــەیەکی ئاســایی کوردییە لە شـێوازی کرمانجیدا کە هەر بەم شـــێوەیە گۆ دەکرێ، (کر) ڕەگی چاوگە و لە دۆخی چاوگدا دەبێتە "کرن".

سو (Su): (پورداود، ل.پ.٩٤هاتی ٣٠ بەندی ١١ یادداشتی ٨)

بە واتای سـوو، قازانج (فارسـی: سـود) هاتووە. وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە، هەمان واتای هەیە لە کوردیشدا.[109]

ئەیش (Aiŝ): (پورداود، ل.پ.٩٨هاتی ٣١ بەندی ٢ یادداشتی ٦)

پورداود دەڵێ ئەم وشـەیە واتای "لەم ڕووەوە"، " لەبەر ئەمە" و "چون" دەدا (فارسـی: از اینرو، باین خاطر، چون). بەڵام لە ڕاســتیدا ئەمە وشــــەیەکی کوردییە کە لە شـــێوازی کوردیی باشووریدا ئێستاش هەر ماوەتەوە وەک "ئەیەش"[110] گۆ دەکرێ. کە مانای ئەمەش (سۆرانی) و ئەوەژی (کرمانجێ) دەدا، (فارسـی: اینهم).

ئاتهر، ئاتر (Atar, Athr): (پورداود، ل.پ.٩٨هاتی ٣١ بەندی ٣ یادداشتی ٣)

ئەم وشــــەی بە واتای ئاگر یان ئاوەرە. بەڵام لە کوردیی کۆندا "ئاتر"یشـــی پێ وتراوە بۆ نموونە لەو هۆنراوە کۆنەی هەورامییەدا کە بە هورمزگان ناسراوە:

هورمزگان رمان، **ئاتران** کوژان وێشان شاردەوە گەورەی گەورەکان

واتا هورمزگەکان رمان، ئاگرەکان کوژانەوە...

ئە- ڕەشی (Ereshi): (پورداود ل.پ.١٠٦هاتی ٣١ بەندی ٥ یادداشتی ٦)

---

[109] هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩ ل.پ.٤٢١.

[110] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥ ل.پ. ٣٨

به قسەی پورداود لە واتای ئەم وشەیە جیاوازیی بۆچوون هەیە، لەوانە بارتولۆمە[111] پێ وایە کە واتای ڕەشک (حەسودی، بەخیلی)، دەدا، پورداودیش هەر ئەم واتایە لا پەسەندە. بەڵام ئەم واتایە ڕاست نییە بەڵکوو بە مەزەندە بۆی دۆزراوەتەوە. لە ڕاستیدا شێوەیەکی تری ئەم وشەیە لە کوردیدا هەر ماوەتەوە و ئێستاش لە ناوچەکانی باشووری کوردستاندا وەک شارەزوور و هەورامان و کامێران و گوندەکانی دەوروبەری سنە و لەیلاخ و کرماشان بە کار دێت. ئەویش وشەی **"ڕەشی"**یە کە واتای بەخشندە و دەستبڵاو و سەخاوتمەند دەدا. "ئا" نیشانەیەکە بۆ نەرێنیکردن لە زمانی کوردیی کۆندا، کە وابوو ئا-ڕەشی (ئەڕەشی) واتای **"نابەخشندە / ڕژد"** دەدا، کەسێ کە بەخشندە نییە، کەسێ کە دەست قوچاوە (فارسی: خسیس). **ڕژد و ڕەشی** دوو دەستەواژەی دژبەرن لە کوردیدا.

خواتهر: (پورداود ل.پ.٧هاتی ٢٨ بەندی٣ یادداشتی ٩ و هەروەها ل.پ.١٠٨هاتی ٣١ بەندی ٧ یادداشتی ٢).

پورداود لە ڕوونکردنەوەی ئەم وشەدا تووشی هەڵەیەکی سەرسوڕهێنەربووە. هەڵەیەک کە بۆ کەسێکی وەکوو ئەو جێگای داخە، لە پێشدا دەقی فارسییەکی دەخرێتە پێش چاو، دوایش وەرگێڕانە کوردییەکەی دێت. دەقی فارسییەکەی **[بجای فردوس خواتهر آمده، در فارسی خوار گوییم بمعنی آسانی و گشایش و فراخی و ئاسایش و رامش و خوشی است. خواتهر (Xᵛathra) از واژه هو و آتهر(دم، نفس) آمیزش یافته. دوژ آتهر یعنی دشخوار یا بسختی دمزدن و یا برنج بودن. خواتهر بمعنی فردوس بدین اعتبار است که در آنجا دم خوش توان برآوردن و در گشایش و فراخی زیستن].**

کورتەی وەرگێڕانەکەی ئاوایە:لە جیاتی بەهەشت خواتهر هاتووە، لە فارسیدا دەڵێن خوار بە واتای ئاسانی و گۆشایش و فەراخی و خۆشی و خۆش ڕابواردن. پاشان ئاماژە بە کتێبی (مجمل التواریخ) دەکا ل.پ.٥١ و دەڵێ لەوێدا بە واتای ئاسانی، گۆشایش، خۆشی، دڵ فەراخی و خۆش ڕابواردن هێنراوە. دوای لە ل.پ ١٠٨دا دەنووسێ کە لە چەند دەقیکی ئەوێستادا لە جیاتی فێردەوس (بەهەشت) هاتووە، ولە دوایدا چەندین واتای تری بۆ داتاشیوە و دەڵێ ئەم وشەی لە چاوگی هۆ (فارسی: خوب) لە گەڵ وشەی ئاتهر پێک هاتووە. دیسانەوە ئەم وشە دەباتەوە سەر چاوگی خوان بە واتای دروشانەوە و هەروەها چەندین چاوگی تریش هەڵدەدا، بە کورتی قسەی بێ سەروبەر دەکا. بەڵام ئەو ڕوونکردنەوەیە کە لە کتێبی (مجمل التواریخ)دا هاتووە واتای ڕاست و دروستی وشەکە دەگەینێ.

لە پێشدا باشتر وایە ئەوە ڕۆشنبکرێتەوە کە ئەم وشەیە خواتهر نییە، و ناشتوانی ببێ. چونکە لە ئەوێستاییدا پیتی"خ" ئەگەر بکەوێتە پێش "و" گۆ ناکری و دەگۆردرێت بۆ پیتێک کە لە نێوان "ە" و "و"دایە کە لە زۆربەی فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا وەک

---

[111] Bartholomae

"Hu/Xv" نیشـــــان دەدرێ بۆ نموونە: خۆ(هۆ)، خۆەر(هۆەر)، خۆش (هۆش)... لە هەورامیشدا هەر وایە. کە وابوو ئەم وشە دەبێ "خاتهر" بێ.

خاتهر(خاتر) وشەیەکی رەسەن و ئاسایی کوردییە، کە زۆر بە جوانی لە شوێنی خۆیدا بە کار دێت. ئەم وشەیە ئەمڕۆ لە هەموو شێوەزارەکانی کوردیدا و تەنانەت لە فارسیشدا هەر ماوەتەوە و چەندین مانای جۆراوجۆر دەگەیێنێ، لەوانە :

- بە واتای **ڕازی و ڕەزایەت**، وەک دەڵێن " لەبەر خاتری [رضایت] خۆدا یارمەتی بکە / لەبەر خاتری من وازی لێ بێنە.
- بە واتای **ڕێزگرتن و ڕێزلێنان**، "هاتن بۆ لام زۆر خاتریانم گرت/ خاتری گرتین بە هەرزان پێ فرۆشتین".
- بە واتای خۆشـــەویســـتی، " **زۆر خاتری ئەو کچەم دەوی/ خاترخوایم** (خۆشـــیم دەوی)/ **خاتر خوامە** (خوشمی دەوی)/ **خاترخواکەی** (خۆشەویستەکەی).
- بە واتای ئاســودە و دڵنیابوون، بڕۆ **خاتر جەم بە** (ئاســودە بە)/ **خاترجەم نیم لێ** (دڵنیا نیم) / **خاتر جەمی کردین** (دڵنیای کردین).
- خاتر لە شـێوەزارەکانی کرمانجی و زازاکیدا دەسـتەواژەیەکە لە جیاتی وشـەی (bye) ئینگلیسی/ (خدا حافظ)ی فارسی بە کار دێت. واتا مروڤ کاتێ شوێنێک بەجێ دەهێڵێ دەڵێ **"خاترێ تە/ خاترێ وە"** واتا ئەوە من ڕۆیشتم، خۆشی، خۆش ڕابواردن، ئـاســـودەیی بۆ تۆ یـان بۆ ئێوە بێ، یـان دەڵێن **" بچوو خـاترێ خۆ بخۆازە"** واتا بچوو ئارەزووی خۆشـی وئاسـودەیی و ئارامشـیان بۆ بخۆازە. ئەم وشـەیە لە فارسـیشـدا هەیە، جاران بە زۆری لە فارسـیشـدا بە کار دهێنرا، بەڵام ئێسـتا لە هێندێ ناوچە و لە گوندەکان دا گۆ دەکرێ، بۆ نموونە دەڵێن (خاطر خواتم) یان (خاطر شما را خیلی میخوام) واتا من تۆم خۆش دەوێ، من ئاسودەیی و خۆشـی تۆم دەوێ. لە لایەکی تریشـەوە خۆدی پورداود دەڵێ لە ئەوێسـتادا لە جیاتی بەهەشـتیش بە کار هێنراوە، ئەمەش ڕوونە کە وشـەی بەهەشـت یان وەهەشت واتای باشترین ئەدات، کە وابوو کاتێ کە دەبێژن خاترێ تە یان خاترێ وە، واتای ئەوە دەگەیێنێ کە باشترینت یان خۆشترینت بۆ ئارەزوو دەکەم.

کە وابوو لێرە ڕوون دەبێتەوە کە مامۆستا پورداود لە واتای وشەکە تێ نەگەیشتووە، وشەی "هو و ئاتهر" لە کوێ و خاتر لە کوێ!

تاش، تاشان (Tashan,Tash): (پورداود ل.پ.١١٢هاتی ٣١ بەندی ٩ یادداشتی ٢)

(فارسی: یعنی سازندە، آفرینندە از مصدر"تاش"، تراشیدن و بریدن و ساختن و آفریدن). وشـەیەکی ڕەسـەن و ئاسـایی کوردییە لە ریشـەی تاش، لە دۆخی چاوگە وەک تاشـین و

تاشـــان[112] بە کار دەبرێ. لە کوردیشـــدا هەر وەک ئەوێســـتا چەندین واتا دەگەینێ لەوانە ئافراندن و دروستکردن وەک پەیکەر تاشین، وشە تاشین، درۆتاشین. وشەی تاشەر کە ناوی بکەرە لە کوردیدا، لە ئەوێستاشـدا هەر وەک تاشـەر[113] هاتووە. هەروەها وشـەی داتاشۆ کە بە هەورامی واتای دەیتاشێ/ دایدەتاشێ دەدا هەر بە هەمان واتای کوردییەکەی لە ئەوێستایشدا هاتووە. (بڕوانە کانگا دیکشنەری)[114]

دوشیەتی (Dushiti): (پورداود ل.پ.١٣٢هاتی ٣١ بەندی ١٨یادداشتی ٥)

پورداود چونکە پاشگری "یەتی" نەناسی وشەکە ئەکا بە دوو بەشەوە "دوش- شیتی" ودەڵێ واتای وێرانی دەدا، کە ئەمە زۆر سـەیرە! چون ئەگەر وەها بێ کە پورداود دەڵێ خۆ دەبێ وشەکە بە شێوەی "دوشدشیەتی Dushshiti" نووسرا بای. ئەم وشەیە لەدوو بڕگە پێک هاتووە. یەکەم وشەی دوش یان دژ کە و واتای (ضد و مخالف) دەدا، بۆ نموونە لە کوردیدا لە وشـەگەلێ وەک دوشمن / دوژمن، دژبەر. دووەم پاشگری یەتی کە نیشـانەی بۆ ناوی چاوگ لە کوردی وهەروەها لە ئەوێسـتاییدا کە نموونەی بەهەزارانە. ئەم وشـەیە ئێسـتا لە کوردیدا بە شـــێوەی "دژیەتی "یان "دژایەتی" بە کار دێت کە واتای (مخالفت) یان دوژمنایەتی دەدا.

زەرد (Zered): (پورداود ل.پ.١١٩هاتی ٣١ بەندی ١٢یادداشتی ٦)

بەواتای دڵ هاتووە، (فارســی: دل)، ئەم وشــەیە لە شـێوەزاری زازاکیدا "زەری"[115] پێ دەڵێن و لە هەورامیدا وەک "زیڵ"[116] گۆ دەکرێ. لە هێندێ لە فەرهەنگەکانی ئەوێســتاییدا هەر وەک "زەرەی"ش هاتووە.

دا (Da): (پورداود ل.پ.١١٨هاتی ٣١ بەندی ١١یادداشتی ١٠)

واتای دا، و دان دەدا (فارســـی: دادن)، پورداود چەندین واتای تری بۆ دۆزیوەتەوە بە بێ هیچ ڕوونکردنەوەیەک، ئاوای نووســـیوە (فارســـی: بجای پذیرد، دادن، آزاد و بە کام و

---

[112] هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ١٤١هەروەها فەرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان ، هەولێر ٢٠٠٥ ل.پ. ١٥٣.

[113] <tašar-> = 'carver, fashioner, shaper, creator' <u>1.55</u>
Avestan: Base Form Dictionary, Jonathan Slocum and Scott L. Harvey

[114] dathushô [dadhvañh] = Creator, maker.

[115] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag l.p 530

[116] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥ ل.پ. ٣٨٢، هەروەها فەرهەنگی وشەنامە هۆرامی- کوردیی، بێدار، هەولێر ٢٠١٠ زایینی، ل.پ. ٥٦٧

خواست خویش، کیش و آئین بخود ارزانی دارد)، ئەم واتانە هەمووی هەر بە مەزندە بۆی دانراوە و هیچ بنەمایەکی ڕاستی لە پشت نییە.

"دا" لە کوردیدا بێجگە لە واتای "دا / دان" چەندین واتای تری هەیە لەوانە. ١- "دا" وەک "پێشگەر" نیشانەی بەرەوخوار بوونە، هاوڕیشەیە لەگەڵ وشەی "Down " ئینگلیزی وەک دانیشتن، دابەزین، داخستن، داکەوتن، دانان، داگرتن. ٢- "دا" نیشانەی جەختکردنەوەیە (تاکید)، وەک دا چاوەکەم، دا ماڵەکەم، دا بخوە، دا خوشکم، دا براکەم. دا بڕۆ، دا هەستە، لەهەنبانە بۆرینەی هەژاردا زیاتر لە پانزدە واتا بۆ "دا" دانراوە.

داتهر/ داتەر (Dathr): (پورداود ل.پ.١٢٣هاتی ٣١ بەندی ١٤یادداشتی ٣)

پورداود نووسیویەتی کە ئەم وشەیە واتای "مێزد"، (فارسی: مزد) دەدا ودەڵێ لە چاوگی "دا (Da) بە واتای دان و بەخشیین و پاداشت، (فارسی: دادن، بخشودن، ارزانی داشتن)، و هەروەها چەند واتای تری بۆ دۆزیوەتەوە.

ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە، لە فەرهەنگەکانی تری ئەوێستادا بە شێوەی "داتەر"(Datar)[117] هاتووە، بە واتای کەسێ کە دەدا (بەخشێنەر). چاوگی ئەم وشەیە هەمان "دا" یان "دان"ە کە لێرە بەپێی ڕێزمانی ئەوێستایی (لە کوردیشدا هەر وایە) چووەتە دۆخی ناوی بکەرەوە (اسم فاعل)، یەکێ لە نیشانەکانی ناوی بکەر لە ئەوێستایی و هەروەها لە کوردیشدا " ەر"یە، کە دەکەوێتە پاش ڕەگی چاوگی وشەکەوە بۆ نموونە:

بیستن = بیسەر

نووسین = نووسەر

بینین = بینەر

خوێندن= خوێنەر

هێنان = هێنەر

تاشان = تاشەر

دان، داتن = داتەر

---

[117] dâta [dâtar] = giver, creator, creator (k259); maker (t102), Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

که وابوو داتهر(دات- هر) ناوی بکەری "داتن"ە کە واتای بەخشینەر و بدەر ئەدات. لێرەدا دیار دەکەوێ کە پورداود واتای ئەم وشەیەشی هەر بە مەزندە دیاری کردوە.

فرا- داتاهی (Fra-datahai): (پورداود ل.پ.١٢٦ هاتی٣١ بەندی١٣یادداشتی ٢)

پورداود لە ڕوونکردنەوەکەی خۆیدا دەڵێ کە واتای فره بوون (فارسی: افزایش) دەدا.

و دەڵێ ئەمە هەمان وشـــەی "فردتهه (Fra- datha)"یە کە لە ئەوێســـتادا زۆر جاران هاتووە و واتای فراوانی، فره بوون، گۆشایشت، فراخی و دان و بەخشین دەدا.

پورداود دەزانێ کە داتاهی لە دا و داتن هاتووە، بەلام لە "فرا" تێ ناگا، بۆیە وشەکە لێک ناداتەوە بەڵکوو بە مەزندە چەندین واتای بۆ ریز دەکا. وشـــەی فرا- داتها" هەمان "فرا- دات یان فرا- دا"ی کوردییە کە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، "فرا" کە واتای گەلێک و زۆر دەدا، و داتا کە هەمان "دا / دان"ی کوردییە. واتای فره- دان یان گەلێک- دان دەدا، بەڵام وشەی فرا- داتاهی واتای فرای داوە، زۆری داوە دەگەینێ.

پەسو (Pasu): (پورداود ل.پ.١٢٠هاتی ٣١ بەندی ١٥یادداشتی ١٠)

بە واتای پەز هاتووە (فارسی: گوسفند)، هەمان وشەی پەزە لە کوردیدا، مەڕ، مێ، شەک و (شە) شی پێ دەڵێن.

ئا- دروجێنت(A- drujyant): (پورداود ل.پ.١٢٦هاتی٣١ بەندی١٣یادداشتی ٢)

بە واتای ڕاستبێژ یان ڕاستگۆ هاتووە. ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک دێت، ئا- دروجێنت. بڕگەی یەکەم "ئا" نێشـــانەی نەرێینییە بە واتای "نا"یە لە کوردیی کۆندا. **بڕگەی دووەم دروجێنت وشـەیەکی پەتی هەورامییە، لە بنەڕەتدا لە "درۆ- واچەنت" هاتووە کە واتای "درۆ- ئێژن" دەدا. ئا درۆجێنت واتای "نا درۆ- واچەنت/ درۆ ناواچەنت/ درۆ نەواچەن" دەدات، (درۆ نابێژن).**

مزینگە (Mazyaňh): (پورداود ل.پ.١٣١هاتی ٣١ بەندی ١٧یادداشتی ١)

پورداود واتای گەورەتری (فارســی: بزرگتر)ی بۆ داناوە. بەڵام ئەمە ڕاســت نییە چونکە نیشانەی "تر" لە ئەوێستادا (est / ist) و نیشانەی"ترین" لە ئەوێستادا (esta / ista)یە.

ئەمە وشــەیەکی پەتی کوردییە کە ئێسـتاش لە کرمانجیدا بە کار دێت، مەزینگە لە ڕاسـتیدا هەر وشەی "مەزنە"یە (فارسی: بزرگ است)، چونکە لە شێوازی ئەوێستاییدا، گۆکردنی پێتی " **ň "(نگ) لە جیاتی"n** " زۆر جاران هاتووە، ئەم شـێوە گۆکردنە ئێســتاش لە شێوەزاری هەورامیدا هەر ماوەتەوە.

سا / پەییەتی سا (Sa / Paiti sa): (پورداود ل.پ.١٣٣-١٣٤ هاتی ٣١ بەندی ١٨ یادداشتی ٨)

پورداود چەندین واتای جۆراوجۆری بۆ ئەم دەســـتەواژەیە هێناوەتەوە، کە تەنیا یەکێکیان لێیەوە نزیکە، واتـاکـان ئەمـانن: ڕاونـان، لە خۆ دوورخســـتنەوە، وەرگرتن، پژرانـدن، بەشـەڕهاتن، لەگەڵ هاوزۆردا ڕووبەڕوو بوونەوە و لە **دژ کەسـێک ڕۆیشـتن**. لە نێو ئەم هەموو واتانەدا تەنیا ئەوەی دواییان لە ڕاستییەوە نزیکە. بڕگەی "سـا" لە کوردیدا چەندین واتا دەگەیێ لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی هەژاردا[118] هەفت واتـای بۆ ئەم وشـــەیە هێناوەتەوە. هەروەها لە فەرهەنگی باشووریشدا هەشت واتای بۆ دانراوە. ئەم وشەیە سێ واتای گرینگی هەیە ١- بە واتای کات و سـات دێت وەک ئەیسـا، ئەوسـا ٢- بە واتای ئیتر وەک سا بەسـیەتی، سا بچوو، سا واز بێنە ٣- نیشـانەی جەختکردنەوەیە (تاکید) وەک سا دانیشـە، سا قسـە مەکە، سا هەڵسـە، سا بخۆە سا بڕۆ. وشـەی" پەییەتی" وشـەیەکی پەتی کوردییە و واتای شـوێنکەوتن، بە دوای کەسـێک کەوتن یان ڕۆیشتن ئەدات. لە دوو بڕگە پێک هاتووە "پەی"، و پاشـــگری" یەتی" کە هەر وەک ڕوونە نیشـــانەی ناوی چاوگە لە کوردیدا. ئەم وشـەیە بە کورتی واتای **شـوێن کەسـێ کەوتن، بە دوایدا ڕۆیشـتن (تعقیب کردن) ئەدات**، وەک دەڵێن "وازی لێ ناهێنێ هەر لە پەییەتی" وشـــەی پەیگیری واتا بە دواداچوون یان لە پەی مەچوو، هەر هەمووی لە یەک چاوگەن. لە فارسیشدا هەیە و هەر ئەو واتایە دەگەینێ وەک (فارسی: پیگیری و از پی رفتن).

وێ- داتی (Vidati): (پورداود ل.پ.١٣٥ هاتی ٣١ بەندی ١٩ یادداشتی ٨)

پورداود زۆر بەدروستی ئەم وشەیە لێکداوەتەوە بە واتای دابەشکردن، بەخشین و دان. لە ڕیشەی "دا" لەگەڵ پێشگری "وێ" واتا وێ- دا (Vi- da). ئەم وشەیە ئێستاش لە کوردیدا هەر بەم شـێوەیە بە کاردێت، وێدان لە شـێوەزارەکانی سـۆرانی و کرمانجیدا هەر هەمان واتای پێ دان و دابەشکردن دەدا.

واسۆ (Vaso): (پورداود ل.پ.١٣٥هاتی ٣١ بەندی ١٩ یادداشتی ٤)

پورداود ئەم وشـەیە وەک ئارەزوو، دڵخواز و ئازاد مانا کردووەتەوە، بەڵام ئەم واتایە ورد و تەواو نییە. ئەمە وشـەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزارەکانی ئەوێستاییی کوردیدا، ئەم وشەیە کارە لە چاوگی "واستن / وازتن"[119] کەواتای خواست یان خواز ئەدات . "واسۆ / وازۆ" کارە لە دۆخی سێیەم کەسێ تاک لە کاتی ئایندەدا بەم شێوەیەی خوارەوە:

---

[118] هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار سالّی ١٩٨٩، ل.پ. ٤٠٥،
هەروەها فەرهەنگی ،عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥ ل. پ.٣٩٠
[119] بڕوانە فەرهەنگی وشەنامە، لە نووسینی بێدار، هەولێر ٢٠١٠زاینی، ل.پ. ٩٧٧

فارسی	هەورامی
میخواهم	واسوو / وازوو
میخواهی	واسی / وازی
میخواهد	واسۆ / وازۆ
میخواهیم	واسمێ / وازمێ
میخواهید	واسدێ / وازدێ
میخواهند	واسا / وازا

کە وابوو واتای ئەم وشەیە دەبێتە دەخوازێ یان دیەوێت (فارسی: میخواهد).

واس (Vas)، واسنا (Vasna): (پورداود ل.پ.۲۹۹بەندی ۱۹، خاڵی ٤)

پورداود لە جیاوازیی واتای نێوان وشەکانی "واس و واسنا" تێ ناگات و هەردووکیان وەک کام و ئارەزوو مانا کردووەتەوە. بەڵام هەر چەند ئەمە ڕاستە کە ئەم دوو وشەیە لە یەک چاوگن وەلێ لە دوو دۆخی جیاوازدان.

۱- واس (Vas) یان واز(Vaz) وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزاری ئەوێستایی کوردیدا (هەورامی، زازاکی) کە بە شێوەی Was یان Waz دەنووسرێت[120] کە ڕەگی چاوگە. بەرانبەر ئەم وشەیە لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا وشەی "خواز" یان "خواست"ە لە فارسیشدا هەر "خواست"ە.

۲- واسنا (Vasna) "کار"ە، یەکەم کەسی تاکە لە دۆخی ڕابوردوودا لە شێوازی هەورامی و زازاکیدا وەک "وازێنا / واسێنا" گۆ دەکری کە بە واتای "دەمویست/ دەمخۆاست / گەرەکەم بوو" دێت، (فارسی: میخواستم).

۳- وشەی واز/ واس (Waz) بێجگە لەوەی کە وشەیەکی ئاسایی هەورامی وزازاکییە لە شێوەزارەکانی تری کوردیشدا بە کار دێت و چەندین واتا دەگەیێنێ لەوانە لە فەرهەنگی زازاکی- کرمانجیدا واتاکانی خواست، ئارەزوو، کام، و داخوازی بۆ نووسیوە، لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەشدا ١٦ واتای جۆربەجۆری بۆ دانراوە.[121]

---

120 واس ، واز (Was, waz) فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ۲۰۰۵ ل. پ. ٦۹٤

121 هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ساڵی ۱۹۸۹، ل.پ.۹۰۳

Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag, l.p.488

ڕان (Rana): (پورداود ل.پ.١٣٥ هاتی ٣١ بەندی ١٩ یادداشتی ١٠)

پورداود دەڵێ "واتای کۆمەڵ، گرۆ (گروه) دەدا، لەوانە گرۆ و دەستەی دینی وەک مەزد یەسنا و دێو یەسنا". بەلام لە ل.پ.٢٢٠ هاتی ٤٣ بەندی ١٢ یادداشتی ٨ واتای" هەماورد" (فارسی: هماورد) بە واتای "رەقیب"ی بۆ داناوە و دەڵێ مەبەست لەم وشەیە دوو گرۆی دینی، مەزدا یەسنا و دێو یەسنایە. ئەمە ڕاست نییە، ئەمە پەیداکردنی واتای وشەکەیە بە مەزندە. ئەوەی کە ڕوونە "ڕان"[122] وشەیەکی ئاسایی کوردییە واتای گەلە یان مێگەل دەدا وەک گاڕان (گاگەل یان گەلەگا)، ڕانە پەز، ڕانە مەر، ڕانە بەرخ (بەرخەل/ بەرخەیل). و لە ئەوێستاشدا هەر ئەم مانای مەبەستە، بەڵام بۆچی پورداود وای تێ دەگا، ڕوونکردنەوەکەی دیاکۆنۆڤ لەسەر زمانی ئەوێستایی دەتوانێ یارمەتیدەر بێ بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم پرسە.

دیاکۆنۆڤ لە ل.پ.٤٧٧ مێژووی ماددا، لەسەر شێوازی زوانی ئەوێستا دەڵێ: "ئەوێستا زمانێکی تیژی هەیە بەرانبەر بە بیانیەکان و ئەوانەی کە ئاریایی نین. لە چاوی ئەم ڕێبازەوە نائارییەکان وەکوو جڕوجانەوەر ودەعبان، وەک مروڤی ئاسایی باسیان لێوە ناکا بۆ نموونە ئەوانە لە دایک نابن، بەڵکوو بەردەبنەوە، نامرن ئەتەقن/ ئەتۆپن، بە ڕێگادا ناچن ئەخزن یان تەپەتەپیان دێ، ئەهورامەزدا بە تیاچوونیان خۆشنووە".

بۆیە لێرەشدا بە تەوسەوە باسی دێوەکان کراوە و دەستەواژەی "ڕانە دێو"ی بۆ چوواندنی دێوەکان بە ئاژەڵ و دەعبا هێناوەتەوە، دەنا خۆدی وشەی ڕان بە واتای هەمان "ڕان/ گەلە"ی کوردییە.

ئەی (i): (پورداود ل.پ.١٣٦ هاتی ٣١ بەندی ٢٠ یادداشتی ٢ و هەروەها ل.پ.٩٩ هاتی ٣١ بند ٣یادداشتی ٧ وهەروەها ل.پ.٢٨٢ بند ٦ یادداشتی ٢).

پورداود ئەم وشەیە بە واتای "هاتن" (فارسی: آمدن) مانا کردووەتەوە. **"ئەی"** وشەیەکی پەتی کوردییە کە واتای هاتن دەدا لە دۆخی ڕانەبوردوودا، وەك لە کوردیدا دەڵێن **"ئەی"** یان **"نای"** واتا دێت یان نایێت. ئەمە ڕوونە کە ژمارەیەک لە "کار"ەکان هەم لە کوردی و هەم لە فارسیشدا دوو بنەین واتا دوو ڕەگیان هەیە، لە دۆخی ڕابوردوودا بنەیەک (ڕەگێک) و لە دۆخی ڕانەبوردووشدا (مضارع) ڕەگێکی تر وەک : کردم (دەکەم)، بردم (دەبەم)، خواردم (دەخۆم)، هاتم (ئەێم/ دێم). "ئەی" وشەیەکی ئاسایی کوردییە کە ئێستاش لە

---

[122] ل.پ.٣٤٢ هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩، هەروەها ل.پ.٣٤٨ فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥.

باشووری کوردستاندا (ناوچەکانی کەرکووک و گەرمیان و سنە و کرماشان و ئێلام) هەر بەم شێوەیە بە کار دێت وەک دەڵێن:

١- ئەیم (دێم) ٢- ئەیت (دیت) ٣- ئەیْ/ ئەێت (دێ/ دێت)

ئەیت (Ite): (پورداود ل.پ٢٢١ یەسنا، هاتی ٤٣ بەندی ١٤ یادداشتی ٦)

پورداود ئەم وشەیە وەک (فارسی: ایت) نووسیوە و دەڵێ ئەم وشەیە لە چاوگی "ئەی"یە و واتای هاتن و چوون دەدا. لێرەش دیسان واتای وشەکە بە مەزندە دیاری کراوە، یەک وشە ناتوانێ هەم واتای هاتن بدات و هەم واتای چوون، چونکە ئەم دوو وشـــەیە دژبەرن. ئەم وشـــەیە هەر وەک لە نووســـینی لاتینیەکەی دیارە "ئەیتێ"یە کە ئەمڕۆ لە کوردیدا وەک "ئەتێ" گۆ دەکرێ لە ناوچەکانی باشـــووری کوردســـتاندا بە واتای دێت (ئەو دێت)، بۆ نموونە: ئەتێم (من دێم)، ئەتی (دیت/ تۆ دیت)، ئەتێ (دێت/ ئەو دێت).

دیوامەنا (Divamna): (پورداود ل.پ.١٣٦ هاتی ٣١ بەندی ٢٠ یادداشتی٣)

پورداود واتای "دورمانده"ی بۆ ئەم وشـــەیە داناوە، بە واتای دوور کەوتوو یان دوور ماوەتەوە. بەڵام ئەمە ڕاســـت نییە، ئەمە وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، (دوا- مەنا / Diva -mna) بڕگەی یەکەم "دیوا" کەهەمان وشەی دوای کوردییە واتای پاش ئەدا، وبڕگەی دووەم وشـەی "مەنا"یە کە واتای مان و مانەوە دەدا. ئەم وشـەیە هەر ئێستاش لە بەشێکی زۆر لە کوردستاندا هەر بەم شێوەیە گۆ دەکرێ. **"دوا- مەنا"** واتای دواکەوتوو و دوا ماوەتەوە ئەدا (فارسی: عقب مانده/ جا مانده)، نەک دوورکەوتوو.

دەرەگە (Darega): (پورداود ل.پ.١٣٧ هاتی ٣١ بەندی ٢٠ یادداشتی٧)

بە واتای درێژ هاتووە. ئەمە وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە لە شـێوەزاری زازاکی کە وەک "دەرگ، دەرەگە (Derg, Derege, Deregiye)[123] گۆ دەکرێ بە واتای درێژ.

واز(Vaz / Waz): (پورداود ل.پ.١٤١ هاتی ٣١ بەندی٢٢ یادداشتی٧)

واز لە کوردیدا چەندین واتای جۆراوجۆر دەگەینێ لە وانە ١- دەســـت بردار بوون (واز بێنە)٢- ئارەزوو و تامەزرۆ، کام[124] ٣- بە واتای فڕین بۆ نموونە (پەڕەوازە، باڵەوازە) ٤- وازدان / بازدان ٥- کردنەوە (وازکردن) ٦- کایە، گەمە (وازی) ٧ – باز، دیســان، دوبارە ٨- خواز، خواست ٩- ئاوارە بوون (پەڕتەوازە، لانەواز).

---

[123] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag, l.p. 600

[124] هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ساڵی ١٩٨٩، ل.پ.٩٠٣

لە ئەوێستادا زۆربەی ئەم وشانە بە هەمان واتا بە کار هاتوون.

ئەستی (Asti): (پورداود ل.پ.١٤٢ هاتی ٣١ بەندی٢٢ یادداشتی٩)

ئەمە وشەیەکی پەتی کوردییە لە شێوەزاری زازاکیدا، کە وەک ئەستە و ئەستێک (Aste, Astik)[125]گۆ دەکرێ. لە شێوەی کرمانجیدا وەک هەستی، هەستێک (Hesti, Hestik)

و لە سۆرانیدا وەک ئێسک گۆ دەکرێ، (فارسی: هسته).

ئەستی (Asti): (پورداود ل.پ. ٢٩٣ یەسنا، هاتی ٤٦ بەندی ١١یادداشتی ١٣)

ئەم وشـە لێرەدا بە واتای "یار" هاتووە. ئەسـتی لە کوردیدا لە شـێوە ناوی کچان ماوەتەوە. (ناوی ئەستی لە ناوچەی موکریان باوە)[126].

فرا- مـانـا / فرا- مەن (Fra- mana): (پورداود ل.پ.١٤٣هـاتی ٣٢ بەنـدی١ یادداشتی٣)

پورداود لە ڕوونکردنەوەکەی خۆیدا لەسەر ئەم وشەیە بەڕاستی قسەی بێ سەروبن دەکا، تەنانەت بۆ وەرگێڕانێش نابێ بۆیە دەقی فارسییەکەی وەکوو خۆی دەنووسرێتەوە:

[آموزش = من mana پیمایش و اندازه و با جزء فر fra-mana در فارســی فرمان گوییم و درفرس هەخامەنشــی فرمان fra-mana از مصــدر "ما" ma فرمان دادن، دستور دادن، چنانکه در بند ٤ از همین هات آمده، مصدر"ما" در تصریف فعلهای فارسی چون فرماید، پیماید، آزماید، نماید بخوبی پیداست]. ئەمە دەقی ڕوونکردنەوەکەی بوو.

پێویستە بوترێت کە وشەی "فرا" کە پورداود وەک "جزء" باسی لێ دەکا هیچ پەیوەندییەکی بە "فر" و "فەرمان"وە نییە. چاوگی "ما"ش کە ئاماژەی پێ دەکا هیچ پەیوەندییەکی بەم وشــەوە نییە. ئەم قســە بێبنەمانە تەنیا بۆ ئەوەیە کە بڵێ ئەم وشــەیە پەیوەندی بە زمانی فارســییەوە هەیە. ئەم وشــەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، یەکەم "فرا" کە هەمان "فرا / فرە"ی کوردییە بە واتای زۆر و فراوان دێت کە پێشتر باسی لێ کرا. بڕگەی دووەم "مەن / مەنا"یە کە چەندین واتای هەیە هەم لە کوردیدا و هەم لە ئەوێستادا:

یەکەم: لە فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا سێ واتا بۆ ئەم وشەیە دانراوە:[127]

---

[125] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag, l.p. 14

[126] هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ.٢٣

[127] Avesta Dictionary by K.E. Kanga.
Base Form Dictionary, Jonathan Slocum and Scott L. Har

1- to think (بیرکردنەوە، ئەندیشە کردن)

2- to resemble (فارسی: شباهت) لەیەکچوون، وەک هەڤ بوون

3- me (م / من)

دووەم: لە فەرهەنگەکانی کوردیدا لە بارەی "مەن / مەنا" ئاوا هاتووە[128]:

١- ئەندیشە، بیر کردنەوە

٢- مان و مانەوە (فارسی: ماندن)

٣- لەیەکچوون، بۆ نموونە لە کوردیی باشــووووریدا دەڵێن " ئەو مناڵە و کێ مەنێ" واتا لە کێ دەچێ، (فارسـی: بە کی شـباهت دارد)، و "باوکی مەنێ" واتا لەباوکی دەچێ (فارسـی: بە پدرش شباهت دارد).

٤- بە واتای ژیر و لەسەرخۆ بوون

٥- بە واتای ئاوی راوستاو (فارسی: آب راکد).

بە وردبوونەوە لەم وشــەگەلە دیار دەکەوێ کە دو وشــەی ئەندیشــە و لەیەکچوون هەم لە کوردی و هەم لە ئەوێستاییشدا وەک یەکەن کە وابوو"فرا- مانا" یان واتای ئەندیشەی زۆر دەدا و یان واتای فرا لەیەکچوون دەدا، دەســتەواژەی "فرا مەنێ" لە کوردیی باشـــووریدا ئێســـتاش هەر بە کار دێت بۆ نموونە دەڵێن "ئەو کوڕە فرە مەنێ باوکی" واتا ئەو کوڕە زۆر لە باوکی دەچێ. بێجگە لەم دوو واتایە دەتوانێ چەند مانای تریشی هەبێ لە وانە زۆر ژیربوون / زۆر لەسەر خۆ بوون و یان زۆر مانەوە.

ئارمایەتی (Armaiti): (پورداود ل.پ.١٤٤ هاتی ٣٢ بەندی٢ یادداشتی٥)

ئەم دەستەواژەیە یەکێ لە دروشمە سەرەکییەکانی ئایینی زەردەشتییە. ئەمە وشەیەکی پەتی کوردییە کە ئەمڕۆکەش لە زمانی ڕۆژانەدا بە کار دێت. بەڵام بەداخەوە زۆربەی ئەوانەی کە ئەوێستایان وەرگێڕاوەتەوە لە گەوهەری واتاکەی تێ نەگەیشتوون هەر چەند هێندێکیان زۆر لێ نزیک بوونەتەوە.

ئەم وشـــەیە لە ڕاســـتیدا "ئارمایەتی" نییە، بەڵکوو"ئارامایەتی"یە، هەر بە هەمان واتای کوردییەکەی وەک: ئاراماییەتی، ئارامش، ســـەبر و خۆڕاگری. بۆ نموونە لە کاتی شـــیندا ئەگەر کەســـێک دەگریی و بێقەراری دەکا پێ دەڵێن ئارام بە، یان ئەگەر کەســـێک توورە

[128] هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ.٨٣٥. هەروەها فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥، ل.پ.٦٤٢.

دەبێ پێ دەڵێن ئارام بە، کە وابوو واتای ســەبووری و تەحەموڵ دەدات. ســاڵێح دیلان لە هەڵبەستێکی خۆیدا ئاوا دەڵێ:

گڕەی پەژارەی دووری دیدارت قرچی هەڵێنا پێستی ئارامم

واتا لەبەر دووری دیداری تۆ، پێستی سەبووری من سوتا (سەبرم نەما).

ئارامایەتی لە دوو بڕگە پێک هاتووە، **"ئارام"** کە وشــەیەکی ئاســایی کوردییە لەگەڵ پاشگری ناوی چاوگی **" ایەتی"**، ئارامایەتی واتای ئارام بوون و سەبووری دەدا.

پورداود زۆری لەســەر ئەم وشــەیە نووســیوە و بە شێوەی خۆی واتای بۆ داتاشیوە کە لە ڕاستی بەدوورن، لەوانە وشەکە دابەش دەکاتە سەر دوو بڕگە، " آرم (arem) " و " ماتی (mati) و دەڵێ (آرم) ئاوەڵکردارە و واتای "دروســـت" یان " ئاوا (فارســـی: آنچنان)" دەدات و ماتی لە چاوگی "مەن" بە واتای ئەندێشەکردنە.

جارێک ئەم دابەشکردنە هەڵەیە، چونکە " m "کەی دووجاران دابەش دەکات بە سەر هەر دوو بڕگەکەدا، ئەگەر وا بێ دەبێ وشـــەکە بە شـێوەی "aremmati" بێ. بێجگە لەمەش وشەی "ماتی (mati) لەگەڵ "مەن/ مەنا" بە واتای ئەندیشە هیچ پەیوەندییەکی نییە.

بەڵام لە درێژەی نووسینەکەی خۆیدا، شتێک دەنووسێ کە بۆچوونی ئەم نووسراوەی ئێرە و کوردی بوونی وشــەکە پشـتڕاسـت دەکاتەوە، دەنووسـێ" کەســانی تر ئارامایەتیان وەک خۆڕاگری، سازگاری و خۆبە زل نەزانین مانا کردوەتەوە".

دەبێ ئەوش بزانرێت کە دەستەواژەی ئارامایەتی (Tolerance) وەک دان بەخۆدا گرتن، ســەبووری، ژیانێکی ئارام و هارمونیک لەگەڵ ســروشــت و لەگەڵ دەورووبەردا یەکێ لە تایبەتمەندییەکانی ئایینی زەردەشتییە.

دەب (Dab): (پورداود ل.پ.١٤٩یەسنا، هاتی ٣٢ بەندی ٥ یادداشتی ١)

بەواتای فریودان و هەڵخەڵەتان هاتووە، ئەمە وشــەیەکی ئاسـایی کوردییە بە هەمان مانای "دەبە و دەبەکردنە"[129] کە ئێستاش لە کوردیدا هەر بە کاردێت.

پئورو (Paouru): (پورداود ل.پ.١٥٠یەسنا، هاتی ٣٢ بەندی ٦ یادداشتی ١)

بە واتای زۆر و گەلێک دێت، (فارســی: بســیار و خیلی)، ئەم وشــەیە کەمێک گۆڕانی بە ســەردا هاتووە و ئێســتا لە کرمانجیدا بە شـێوەی " پڕ" گۆ دەکرێ. وشــەکانی فرا / فرە، زۆر و پڕ کە هەموویان یەک واتایان هەیە لە ئەوێستاشدا بە هەمان واتا هاتوون.

---

[129] هەنبانە بۆرینە، فرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ساڵی ١٩٨٩، ل.پ.٣٠٨

دەرەگۆ- جیاتی (Darego- ǰyati): (پورداود ل.پ.١٧٥یەسنا، هاتی ٣٣ بەندی ٥ یادداشتی ٥)

پورداود واتای ژیانی "جاودانی" (هەمیشەیی)، ژیانی درێژی بۆ داناوە. ئەم وشەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگە یەکم دەرەگۆ، وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزاری زازاکیدا کە بە واتای درێژ دێت.[130] بڕگەی دووەم هەمان وشەی "ژیایەتی/ ژییەتی"یە لە ریشەی "ژی" بە واتای ژین یان ژیان. کە بە وەرگرتنی پاشگری یەتی چووەتە دۆخی ناوی چاوگەوە. کە پێکەوە واتای ژیانی درێژ ئەدات.

هۆر (Hvar): (پورداود ل.پ.١٥٩یەسنا، هاتی ٣٢ بەندی ١٠ یادداشتی ٣)

ئەم وشەیە هەمان وشەی" خۆر"ە لە کوردیدا کە لە شێوەزارەکانی هەورامی زازاکی و لەکیدا وەک "وەر/ هۆر" [131]گۆ دەکرێ. (فارسی: خورشید).

شی (Shi): (پورداود ل.پ.١٧٥یەسنا، هاتی ٣٣ بەندی ٥ یادداشتی ١٠)

بە واتای نیشتنگا هاتووە. ئەم وشەیە لە کوردیدا ماوەتەوە بە تایبەت لە کرمانجیدا لە قاڵبی وشەی "شێنێ" کە واتای دانیشتوو دەدا.

وەرزیدیایی (Varezyeidyai): (پورداود ل.پ.١٧٧یەسنا، هاتی ٣٣ بەندی ٦ یادداشتی ٧)

بە واتای کارکردن، بە کارخستن و وەرزین دەدات. وشەکانی وەرزێر لە کوردیدا کە واتای کرێکار و وەرزکار لە کرمانجیدا کە واتای جوتیار دەدا وهەروەها وەرزش هەمووی هەر هاوڕیشەن لەگەڵ ئەم وەشەیەدا.

پارێ/ پارە (Pare): (پورداود ل.پ.١٧٨یەسنا، هاتی ٣٣ بەندی ٧ یادداشتی ٤)

بە واتای ڕابوردوو هاتووە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەمە هەر هەمان وشەی "پار"ە لە کوردیدا وەک پارەکە، پارساڵ، پارێ لەگەڵ وشەکانی پێرێ، پێرارێ، پێرەکە ... هەمووی هەر لە یەک ڕیشەن.

هو- جیتی/ هوجیەتی (Hu- jiti): (پورداود ل.پ.١٨٢یەسنا، هاتی ٣٣ بەندی ١٠ یادداشتی ٢)

---

[130] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag, l.p.100.

[131] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١٠٠٩

به ماناى "باش ژییەتى / بە باشـــى ژیان كردن" (فارســـى: زندگى خوش) هاتووە. لە دوو بڕگە پێک دێت، بڕگە یەکەم "هۆ" کە لە کوردیدا هەر ماوەتەوە بە تایبەتی لە شـــێوەزارى باشووریدا کە واتاى باش دەدا (بڕوانە ل.پ.٧٣١ فەرهەنگى باشوور، عەباسى جەلیلیان ٢٠٠٥). بڕگە دووەم "جیەتى" ئەمڕۆ لە شێوەی ژییەتى یان ژیایەتى بە دی دەکرێ.

بار(Bar): (پورداود ل.پ.١٨٢يەسنا، هاتى ٣٣ بەندى ٩ يادداشتى ٦)

پورداود واتاى بردن و پێ دانى بۆ ئەم وشـەیە داناوە (فارسى: بردن و ارزانى داشتن). لە فەرهەنگى كانگادا بە شـێوەى "بار و بارايەتى (Bar, Baraiti)"[132] هاتووە، ئەم وشـەیە لە کوردیدا بە هەمان شـــێوەى بار و بارايەتى گۆ دەکرێ کە دوو واتاى هەیە" بار و بار کردن"، و هەروەهـا ڕەگى چـاوگە بۆ وشـــەى"هێنـان" لە دۆخى ڕانەبوردوودا لە شێوەزارەکانى هەورامى و باشووریدا،[133] وەک: بيهێنه (سۆرانى) / "بار"ه (هەورامى).

فرادات گیتها (Fradat-gaetha): (پورداود ل.پ.١٨٣يەسـنا، هاتى ٣٣ بەندى ١١ يادداشتى ٢)

پورداود واتاى "جهان افزا"ى بۆ ئەم وشـــە داناوە، (بە کوردى: لە جێهان زيادکردن، يان زياد کردن لە جێهان). بەڵام وا دیارە کە ئەم واتايە لە کەسێکى دیکەى وەرگرتووە چونکە کاتێک خۆى ڕوونکردنەوە لەسەر وشـەکە ئەدات، دیار دەکەوێ کە قەت لە واتاى وشـەکە تێ نەگەیشتووە، قسەى بێبنەما دەکا بە فارسى ئاواى نووسیوە:

[فرادات گیتها صـــفت اســـت از "فراد" كه بمعنى پيش بردن و به پايه چيزى افزودن و بزرگ كردن اســـت... صـــفت فرادت گیتها در گزارش پهلوى به فراچ داتار گهان (فراز دهنده جهان) گردانيده شده].

وەرگێڕانەکەى ئاوایە:

[فرادات گیتها ئاوەڵناوە لە "فراد" کە بە واتاى بەرەو پێش بردن و لە شـتێک زياد کردن و گەورە کردنە... ئاوەڵناوى فرادت گیتها لە گوزارشـــى پەهلەویدا وەکوو فراچ داتار گهان (هەوراز بەرى/ دەرى جێهان) هاتووە].

دابەشـکردنى وشـەکە بەم شێوەیە بە تەواوى هەڵەیە، هیچ مانایەکى تریش بۆ بڕگەکانى تر ديارى ناکا. ئەم وشـــەیە کوردییە لە ســێ بڕگە پێک هاتووە " فرا- دات- گیتها " بڕگەى یەکەم کە هەمان "فرا"ى کوردییە بە واتاى زۆر و فراوان، بڕگەى دووەم "دات" لە چاوگى

---

[132] bar [-], baraiti = to carry, to bear (k365), Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

[133] فەرهەنگى باشوور، عەباسى جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥ ل.پ.٤٢

"دان/ داتن" به واتای دای/ داویەتی، و بڕگەی سـێیەم وشـەی "گیتی"یە کە واتای گیتی و جێهان دەدا. پێکەوە واتای **"فرەی داوەتە گیتی"** دەگەینێ. مەبەست ئەوەیە کە ئاهورامەزدا فرە شتی داوەتە گیتی. وا دیارە پورداود لە گوزارشـی پەهلەویەکەش تێ نەگەیشـتووە، بە ئەگەرێکی زۆر لە گۆزارشی پەهلەویەکەیدا مەبەست ئەوەیە کە " فرا چت داتە گهان" واتا زۆر شتی داوەتە جێهان.

نەمەنگە (Nemaňh): (پورداود ل.پ.١٩١یەسنا، هاتی ٣٤ بەندی ٣ یادداشتی ١)

پورداود واتای نوێژی بۆ ئەم وشـــە داناوە. کە لە کرمانجیدا وەک نمێژ گۆ دەکری، لە شێوەزاری هەورامی و زازاکی و هەروەها لە ناوچەکانی باکووری کوردستان وەک ڕەێها (ئورفا)، مەرعش و کۆبانێ، ئەم وشـــەیە وەک نەمە/ نەمێ گۆ دەکرێ، بەڵام وشـــەی "نەمەنگە" لەوە دەچێ مەبەسـت لە "نەمەگە" بێ واتا جێگای نوێژ کردن. وشـەی نەمە بە واتای نوێژ لە ڕیشـەی "نەم / نەمێی/ نەمیا"یە[134] کە لە هەورامیدا واتەی چەمانەوە و خۆ نەویکردن دەدا (سوجدە کردن).

مێژد (Miždd): (پورداود ل.پ ٢٠٤ یەسنا، هاتی ٣٤ بەندی ١٣ یادداشتی ٧)

پورداود دەڵێ بە واتای مێزد هاتووە. لە ڕاسـتیدا وشـەی مێژد، موژدە، مێزد و مێزگێنی هەموویان هەر کوردین و یەک واتایان هەیە، ئەویش پێدانی پاداشـتێک لە بەرامبەر خزمەتێکدایە.

ئوشتە واسەمێ / ئوشتە وازەمێ (Ušta vasemi): (پورداود ل.پ.٢٠٧ یەسنا، هاتی ٤٣ بەندی ١ یادداشتی ١)

پورداود لە واتای ئەم دەسـتەواژەیە تێ نەگەیشـتووە بۆیە تەنیا یەک شـتی نووسـیوە، دەڵێ " لە چاوگی "واس" هاتووە بە واتای خواسـتن، و" ئوشـتە " واتای بەکامی دڵ دەدا". چۆن و بۆچی ئوشـتە واتای بەکامی دڵ ئەدا دیار نییە. دوایش دەڵێ واتای "کام فرما" دەدات کە مەبەست لە ئاهورامەزدایە. پورداود باسی وشەی "واسەمێ/ وازەمێ" هەر ناکات نازانێ کە ئەو "مێ"[135] پاش "واز" هاتووە جێناوی لکاوە. بەڵام لێرەش واتای ئاهورامەزدای بە مەزندە پەیدا کردوە. چونکە وا دیارە لێرەدا زەردەشـت لەگەڵ خۆدای خۆی قسـە دەکا و پێ دەڵێ "لە تو دەخوازین" بۆیە پورداود بە مەزندە تێ گەیشتووە و دەڵێ مەبەست ئاهورامەزدایە.

---

134 فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٩٦٣

135 بڕوانە دستورزبان کردی (هەورامی)، فاتح رحیمی، چاپی دوم ١٣٨٩، ل.پ.٨٣- ٨٤

ئەم دەســـتەواژەیە نیشـــان دەدا کە چەندە شـــێوازی ئەوێســـتایی مادی (هەورامی) لەگەڵ شێوازی گشتیی مادی (کرمانجی) لەیەک نزیک بووون.

ئەم دەستەواژەیە لە ڕاستیدا بەم شێوەی خوارەوەیە (ئەژ- تە – واسە - مێ). "ئەژ تە واسەمێ / ئەژ تە وازەمێ" ئەژ تە واتای "جە تە (هەورامی)" یان "ژە تە (کرمانجی)" دەدات، "وازەمێ" وشـــەیەکی پەتی هەورامییە، لە وشـــەی "واز / واس" لەگەڵ جێناوی"مێ" پێک هاتووە، کارە لە دۆخی یەکەم کەســـی کۆدا، واتای دەخوازین دەدات. ئەم دەســـتەواژەیە زۆر نزیکە لە شـــێوەزارەکانی زازاکی و هەورامی، بەرانبەرەکەی بە هەورامی دەبێتە "جە تە وازمێ"، لە کرمـــانجیـــدا دەبێتە "ژێ تە دەخوازین" و لە سۆرانیدا دەبێتە " لە تۆ دەخوازین" (فارسی: از تو میخواهیم).

چیش (Çish): (پورداود ل.پ.٢٥٤ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ١٦یادداشتی ٦)

ئەم وشەیە بەڵگەیەکی بەهێزە بۆ نیشاندانی ئەم ڕاستییە کە زمانی هەورامی هەمان زمانی ئەوێستاییە. پورداود نووسیویەتی کە ئەم وشەیە واتای ئاگایی/ ئاگاداری (فارسی: آگهی) دەدات، چۆن و بۆچی و لە کوێرا ئەم مانایە دۆزیوەتەوە دیار نییە! **بەڵام ئەمە ڕاست نییە، لە فەرهەنگەکانی دیکەی ئەوێســـتاییدا ئەم وشـــەیە بە واتای "چی" مانا کراوەتەوە، (بڕوانە کانگا دیکشـنەری)[136]. ئەم وشـــەیە هەورامییە و واتای " چی" ئەدات (بڕوانە فەرهەنگی وشـــەنامە هۆرامی- کوردیی ناوەڕاســـت)[137]. ئەمە تەنیا لە شـــێوەزاری هەورامی و ئەوێستاییدایە کە وشەی "چی" وەک "چێش" گۆ دەکرێ.**

گەرما (Garema): (پورداود ل.پ.٢١٣ یەسنا، هاتی ٤٣ بەندی ٥ یادداشتی ٦)

هەر بە واتای گەرما هاتووە.

هێزنگە (Hazaňh): (پورداود ل.پ.٢١٣ یەسنا، هاتی ٤٣ بەندی ٤ یادداشتی ٨)

بە واتای هێز هاتووە، (فارسی: نیرو). ئەم وشەیە خراپ خوێندراوەتەوە، لە ڕاستیدا دەبێ ئەوا بخوێندرێتەوە " **Haz-aňh** "(**هێز ئەنە**)، کە وشەیەکەی ئاسایی هەوراامییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم هێز کە هەمان وشـــەی "هێز"ی کوردییە بە واتای زۆر، و بڕگەی دووەم وشەیەکی پەتی هەورامییە کە واتای " تێ / تیا " دەدات بۆ نموونە:

---

[136] Cish [ci] = 12 (N) (interr. pron.) - who? what? which? (indef. pron.) anyone, someone, whoever, whatever (k180), Avesta Dictionary by K.E. Kanga

[137] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ٣٨٣

"هێز ئەنە کوتەی: واتای "هێز تێ کەوتن"[138]دەدات.

"هێز ئەنە وزتەی: واتای "هێز تێ خستن"[139]دەدات.

دامی (Dami): (پورداود ل.پ.٢١٤ یەسنا، هاتی ٤٣ بەندی ٥ یادداشتی ٩)

پورداود دەڵێ ئەمە بە واتای "ئافراندن یان ئافرینش"ە، بەڵام ئەمە ڕاست نییە. ئەمە وشەیەکی کوردیی هەورامییە، لە دوو بڕگە پێک هاتووە. یەکەم "دا" لە چاوگی "دان و داتن"ە و دووەم جێناوێ "مێ"[140] کە جێناوێکی لکاوە بۆ "یەکەم کەسی کۆ" لە شێوەزاری هەورامیدا، کە پێکەوە دەبێتە (دا- مێ) واتا ئیمەی داوە (فارسی: کە ما را دادە). کە وا دیارە لێرەش مەبەست لە ئاهورامەزدایە.

ئوزارئیدیایی (Uzeredyai): (پورداود ل.پ٢٢٠ یەسنا، هاتی ٤٣ بەندی ١٢ یادداشتی ٤)

پورداود لەسەر ئەم وشەیە ئاوای نووسیوە: (فارسی: بە معنای برخاستن، بلندشدن، از مصدر ار کە در یادداشت شمارە ٦ از بند ١٠ همین هات گذشت، در اینجا با جزء اوز آوردە شدە). (قسەی پەرت و بێ واتا = نووسەر) قەت باسی ئەوەش ناکا کە چۆن و لە کوێ ئەم واتایە بۆ وشەکە دۆزیوەتەوە.

بە گومانێکی زۆر ئەم وشەیە یان خراپ نووسراوە یان خراپ وەرگێڕدراوەتەوە. ئەم وشەیە بە واتای هەڵسان/ هەستان هاتووە، (فارسی: برخاستن، بلند شدن) لە فەرهەنگی وشەنامەی هەورامی- کوردیی ناوەڕاست ئاوا هاتووە:

هورزایی = هەڵسان[141]

هۆرئیزتەی = هەڵسان[142]

هورئیزتەیۆ = هەڵسانەوە[143]

---

[138] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ١١١٢

[139] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ١١١٢

[140] بڕوانە دستورزبان کردی (هەورامی)، فاتح رحیمی، چاپی دوم ١٣٨٩، ل.پ.٨٣- ٨٤

[141] بڕوانە بۆ هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ. ٩٥٥. هەروەها فەرهەنگی باخەڵی گەشاوەز، هەورامی- فارسی، کوورش ئەمینی .

[142] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ١٠٦٨

[143] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ١٠٦٨

هورئێستەی = هەڵسان[144]

هورئێزنای = هەڵساندن[145]

لە شێوەزاری زازکیدا وەک وەرزایەنە "Warzayene"[146] **گۆ دەکرێ.**

ئەمە نیشـــان دەدات کە وشـــەکانی هەورامی و زازاکی زۆر لەم وشـــەوە نزیکترن هەتا وشـــەکانی (برخاســتن، بلندشــدن) لە فارســیدا. بۆیە بە ئەگەری زۆر ئەم وشــەیە خراپ نووسراوەتەوە. ئەم وشەیە لەگەڵ شێوزارەکانی گشتیی کوردی پەیوەندی هەیە بەم شێوەیە کە پێشـــگری هور لەم شـــێوەزارەدا وەک هەڵ گۆ دەکرێ، بۆیە هورئێســـتەی وەک هەڵئێیستە(هەڵسە/ هەستە) گۆ دەکرێ.

کام (Kama): (پورداود ل.پ۲۲۱ یەسنا، هاتی ٤۳ بەندی ۱٤ یادداشتی ۳)

هەمان وشەی "کام"ە لە کوردیدا، بە واتای ئارەزوو، مرام.

ئوشیایی (Ušyai): (پورداود ل.پ۲۲۳ یەسنا، هاتی ٤۳ بەندی ۱۲ یادداشتی ۱)

پورداود دەڵێ لە چاوگی "واچ"ە و واتـای "ئـاگا کردنەوە" و هەر وهـا "وتن" دەدا. ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە کە لە شێوەزاری باشووری (کەلهوڕی) لە ناوچەکانی کرماشان و ئێلام بە کار دێت کە واتای **"وتراوە"** دەدات. هەر وەک دەڵێن:

ئۆشم (دەبێژەم)، ئۆشێ (دەبێژی)، ئۆشێ/ ئۆشێد (دەبێژێ).

"ئۆشـــیا" واتای "پێ دەبێژێ" دەدا (بڕوانە ل.پ.۲۳ فەرهەنگی باشـــوور، عەباســـی جەلیلیان)، (فارسی: بە او میگوید)." ئۆشیایی" واتای وتراوە دەدا، (فارسی: گفتەشد).

ستێر (Star): (پورداود ل.پ۲۳۰ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ۳ یادداشتی ۷)

بە واتای ئەســتێرە هاتووە، وشــەیەکی ڕەســەنی کوردییە لە کرمانجیدا هەر وەک "ســتێر/ ستێرک" گۆ دەکرێ.

مانگە (Maňh): (پورداود ل.پ۲۳۰ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ۳ یادداشتی ۱۰)

وشەیەکی کوردییە بە واتای مانگ هاتووە.

---

[144] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ۲۰۱۰، ل.پ. ۱۰٦۸

[145] فەرهەنگی وشەنامە هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ۲۰۱۰، ل.پ. ۱۰٦۸

[146] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag, l.p.488

دار (Dar): (پورداود ل.پ.٢٣١ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ٤ یادداشتی ١)

پورداود بێ ئەوەی کە هیچ ڕوونکردنەویەک بدات دەڵێ ئەم وشەیە واتای راگرتن، هەبوون و دڕاندن دەدات. ئەم وشە لە کوردیدا بە شێوەی "دارە (Dare)"[147] بە واتای ڕاگرتن/ خۆڕاگرتن بە کار دێت. بۆ نموونە منداڵ کاتێ تازە خەریکە بە سەر پێ خۆیەوە ڕاوەستێ دەڵێن دارە دارە دەکا، واتا خۆی ڕادەگرێ. یان لە کاتی ماڵکردنەوەدا ئەگەر دیواری ماڵەکە بگاتە ئەو ئاستە کە بتوانێ دارەکانی سەر ماڵەکە ڕابگرێ دەڵێن دارەڕا بووە. یان دەڵێن فلانی لە ڕۆیشتندا دارەی دێ، واتا بە زەحمەت خۆێ ڕادەگرێ.

وات (Vat): (پورداود ل.پ٢٣٣ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ٤ یادداشتی ٨)

ئەم وشەیە بە واتای "با" هاتووە، (فارسی: باد)، لە کوردیدا لە شێوەزارەکانی هەورامی، زازاکی، کەلهوڕی و لەکیدا وەک "وا" گۆ دەکرێ. لە کوردیی ئەمڕۆدا دەنگی پیتی "ت/ د" ئەگەر لە پاش پیتی " ا " بێت ئەوە پیتی " ت/ د" دەکەوێ وەک پاد (پا)، شاد (شا)، واد (وا)، ماد (ما).

دونمان (Dunman): (پورداود ل.پ٢٣٤ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ٤ یادداشتی ٩)

بە قسەی پورداود واتای مژ و هەور دەدا. ئەم وشە لە کوردیدا بە تایبەت لە کرمانجیدا بە کار دێت، پیتی "ن"ێ لێ کەوتووە و وەک "دومان" گۆ دەکرێ و هەر واتای مژ دەدا. (بڕوانە بۆ هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ل.پ. ٣٠٦).

پرەن/ پرەنا (Perena): (پورداود ل.پ٢٥٠ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ١٣ یادداشتی ٣)

پورداود سێ واتای بە مەزندە بۆ ئەم وشەیە دیاری کردوە کە هەر سێکیان لە ڕاستییەوە زۆر نزیکە:

- یەکەم دەڵێ لە چاوگی پڕ بە واتای پڕکردنە. پڕەنا وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەی هەورامیدا کە واتای پڕیەتی دەگەینێ (فارسی: پراست).

- دووەم پەڕ، بە واتای پەڕی پەلەوەر، ئەمەش ڕاستە لە کوردێشدا هەر وایە.

- سێیەم پەڕ بە واتای پەڕینەوە، تێپەڕین کە وشەیەکی ئاسایی کوردییە (فارسی: گذشتن و گذرکردن).

---

[147] هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ.٢٩٨

بەڵام هەر وەک لە نووســـینی کوردییەکەیدا دەردەکەوێ وشـــەی پڕەن و پڕەنا، لەگەڵ "پەڕی" پەلەوەر و" پەڕی" پەڕینەوە هەم لە نووسین و هەم لە گۆکردنیاندا جیاوازییان هەیە.

دوافشـــە، دوافشـــنگە (Dvafshaňh, Dvafsha): (پورداود ل.پ.٢٥٢ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ١٤یادداشتی ٨)

پورداود دەڵێ ئەم وشـــەیە واتای فریودان و فیڵەباز دەدا (فارســـی: فریفتن و فریفتار). و وشـەکە دەباتەوە سـەر وشـەی دافشـنیا و دەڵێ کە لە چاوگی "دەب" واتا دەبەکردن هاتووە. بەڵام ئەم بۆچوونە هەڵەیە. لەبەر ئەوەی کە دافشنیا هیچ پەیوەندییەکی بە "دەب"وە نییە.

دوافشـــە دەســـتەواژەیەکی پەتی کوردییە، لە دوو بڕگە پێک هاتووە "دوا- فشـــە"، بڕگەی یەکەمی "دوا" وشـەیەکی سـانسـکریتی، ئەوێسـتایی و کوردییە و واتای قسـە و قسـەکردن ئەدا[148]، بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن مەدوە واتا قسـە مەکە، یان دەڵێن زۆر دوان واتا زۆر قسەیان کرد. هەروەها ناوی کۆنی زمانی سانسکریتی "دوا- بەگا"یە، واتا زمانی بەگەکان/ زمانی گەورەکان . بڕگەی دووەمی وشـەکەش " فشـە "یە کە هەمان وشـەی "فشـە"[149]ی کوردییە کە واتای خۆ هەڵکێشان دەدا، "دوا- فشە" واتای قسەی فشە، قسەی بێ ناوەڕۆک، قسە بە مەبەستی خۆ ستایشکردن و خۆ هەڵکێشان (فارسی: خودستایی) دەدا. لە کوردیدا ئێستا لە باتی دوافشە دەستەواژەی "فشەکردن / قسەی فشە" بە کار دەبرێت.

دەرز/ دەرزا (Darez/ Dareza): (پورداود ل.پ.٢٥٤-٢٥٣ یەسـنا، هاتی ٤٤ بەندی ١٥یادداشتی ٨)

بە واتای دەرزی هاتووە، پورداود دەڵێ واتای دەرزی و جلدوور (فارســـی: ســـوزن و خیاط) دەدا. ئەمە وشـەیەکی ئاسایی کوردییە لە کوردیشدا هەر هەمان واتای هەیە (بڕوانە هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار ١٩٨٩ ل.پ.٣١١) لە شێوەزارەکانی کرمانجی و زازاکیدا دەرزی بێجگە لە واتای دەرزی درومان، واتای جلدووریش دەدات.

ئەوا (Ava): (پورداود ل.پ.٢٥٥ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ١٧یادداشتی ٦)

ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە کە هەر واتای "ئەو" و "ئەوە" ئەدات. (فارسی: او، آن).

دواشـــنگە (Dvaeshanh): (پورداود ل.پ٢٨٨ یەســـنا، هاتی ٤٦ بەندی ٨ یادداشتی ٨)

---

148 هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ.٢٩٨

149 هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ.٥٢١

ئەم وشـەیە وەک ئازار، دوژمنی، بەدخوازی و کین مانا کراوەتەوە. ئەم وشـەیە بەرانبەرە لەگەڵ وشەی "دوژن یان دوژێن"ی کوردی.

ئەسپا (aspa): (پورداود ل.پ.٢٥٦ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ١٨ یادداشتی ٣)

هەمان وشەی "ئەسپ"ە لە کوردیدا (فارسی: اسب).

میز (Miz): (پورداود ل.پ.٢٥٩ یەسنا، هاتی ٤٤ بەندی ٢٠ یادداشتی ٩)

پورداود چەندین واتای بە مەزندە بۆ دوزیوەتەوە وەک پەروەردە کردن، پەرسـتاری کردن و ڕاگرتن. بەڵام تەنیا یەک واتای بە بەڵگە بۆ هێناوەتەوە کە ئەویش هەمان وشەی کوردی میز و میزکردنە کە لە پەهلەویشدا هەر وایە. (فارسی: شاش و شاشیدن).

فرادایینەی (Fradainhe): (پورداود ل.پ.٢٥٩ یەسـنا، هـاتی ٤٤ بەنـدی ٢٠ یادداشتی ١٠)

پورداود قەت لە واتای ئەم وشـەیە تێنەگەیشـتووە، دەڵێ لە چاوگی "فراد"ە، بە واتای گۆشـایش بەخشـین (فارسـی: گۆشـایش بخشـیدن)، پێویسـتە بڵێن کە وشـەی" فراد" هەر هەبوونی نییە.

ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هـاتووە (فرا- داینەی) کە هەمـان وشـەی کوردییە لە شێوەزارەکانی هەورامی و باشووریدا، بڕگەی یەکەمی "فرا" کە واتای فرە و زۆر ئەدات و بڕگەی دووەم " داینەی" لە چاوگی "دان/ داتن "[150]، پێکەوە واتای "فرەی داوینی/ فرەی پێ داوین/ زۆری داوینێ" یان بە واتایەکی تر زۆری پێ بەخشیوین دەدات.

هو- زەنتو(Hu-zentu): (پورداود ل.پ.٢٧٩ یەسـنا، هاتی ٤ بەندی ٥ یادداشـتی ١)

پورداود واتای "زانای باش/ باش ناسـین"ی بۆ ئەم وشـەیە داناوە، بەڵام ئەمە ڕاسـت نییە. وشـەی زنتو هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ "زان و زانا"دا نییە. زەنتو لە ئەوێسـتاییدا هەروەها لە شێوەزاری گشتیی مادیشدا واتای هۆز و خێڵ ئەدات. یەکێ لە هۆزەکانی پێکهاتەی ماد ئاری زەنتی/ ئاری زەنتو بوو کە بە بڕوای دیاکۆنۆڤ واتای **هۆزی ئاری** دەدات. هەروەها لە کانگا دیکشـنەریش هەر بە واتای هۆز هاتووە."هۆ- زەنتو" واتای هۆزی باش، خێڵی باش ئەدات.

---

150 دان بە واتای داین، بخشین، هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ. ٥٢١

تنو(Tanu): پورداود ل.پ. ٢٨٨ یەسنا، هاتی ٤٦ بەندی ٨ یادداشتی ٩)

پورداود واتای "خۆ"ی بۆ داناوە (فارسی: خود). بەڵام ئەمە هەمان وشەی "تەن"ە لە کوردیدا بە واتای لەش. هەروەها بە واتای نەفەریش (Person) دێت وەک دەڵێن چوار تەن، یان چڵتەن. لە فەرهەنگی ئەوێستایی کانگاشدا[151] هەر بە واتای تەن هاتووە.

گنا(Gena): پورداود ل.پ. ٢٨٩ یەسنا، هاتی ٤٦ بەندی ١٠یادداشتی ١)

پورداود ئەم وشەیە وەک "گنا" نووسیوە و دەڵێ واتای ژن دەدا (فارسی: زن). بەڵام ئەمە هێندێک هەڵەی تێدایە. لە فەرهەنگەکانی تری ئەوێستاییدا، ئەم وشەیە وەک "کەنیا (kanyâ)"[152]و بە واتای کچ هاتووە. لە کوردیشدا هەر واتای کچ دەدات[153]. لە شێوەزاری هەورامیدا وەک " کنا، کناچە و کناچێ" گۆ دەکرێ. کە هەمان واتای کچ دەدات نەک ژن. کناچە / کناچێ بە واتای "کنا"ی بچووک دێت واتا (کیژۆڵە). هەروەها خۆدی وشەی "کچ"یش لە شێوەزارەکانی دیکەی کوردیدا کورتکراوەی وشەی "کناچێ"یە.

جنی/ جانی (Jeni /Jani): (پورداود ل.پ. ٢٨٩ یەسنا، هاتی ٤٦ بەندی ١٠یادداشتی ١)

ئەم وشەیە بە واتای ژن هاتووە، (فارسی: زن). لە فەرهەنگەکانی تری ئەوێستاییدا وەک "جێنایا (Jenaya)"[154] نووسراوە هەر بە واتای ژن. ئەمە نیشان دەدا کە هێشتا خویندنەوەیەکی ڕاست بۆ ئەم وشەیە نەکراوە. ئەم وشەیە ئێستا لە زۆربەی شێوەزارەکانی کوردیدا وەک ژن گۆ دەکرێ، بەڵام لە شێوەزاری زازاکیدا بە شێوەی "جینی (Jeniye)[155] ماوەتەوە و لە زمانی ڕۆژانەی خەڵکدا بە کار دێت.

فراسرویدیای (Fra- sruidyai): (پورداود ل.پ. ٢٩٤ یەسنا، هاتی ٤٦ بەندی ١٣ یادداشتی ٣)

پورداود بە بێ هیچ بەڵگەیەکی باوەڕپێکراو دەڵێ ئەم وشەیە واتای ببیسترێت (بێتە بیستن)، بناسرێت (بێتە ناساندن) و ناودەرکردن دەدا، (فارسی: شنوده شدن، شناخته شدن، نامبردار گردیدن). ئەم واتانە هەڵەن. ئەمە وشەیەکی پەتی کوردییە لە شێوەزارەکانی هەورامی و باشووریدا، واتاکەشی ڕوون و ئاشکرایە، لە دوو بڕگە پێک هاتووە (فرا- سروێدیای)

[151] tanu = f. body, person (k219), Avesta Dictionary by K.E. Kanga

[152] Avesta Dictionary by K.E. Kanga و هەروەها Jonathan Slocum and Scott L. Harvey

[153] ل.پ.٦٢٢ هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩

[154] Jonathan Slocum and Scott L. Harvey, http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html 2012-12-02

[155] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocada, l.p 762

بڕگه یەکەم "فرا" ئاوەڵکرداری پێوانەیی واتای زۆر دەدا و بڕگەی دووەم کارە لە چاوگی " سروتن/ سرودن"، پێکەوە واتای "فره سرودراوه" یان "زۆرسرودراوه" دەدا، (فارسی: خیلی سروده شده).

من ویست (Mane- vista): (پووورداود ل.پ. ٣٠٠ بەندی ١٩ یادداشتی ١٠)

بە واتای ئارەزوومەند و دڵخواز هاتووە. ئەمە وشـــەیەکی کوردییە، بڕگەی یەکەم "من" جێناوە هەمان وشـەی "من"ە لە کوردی و لە فارسـی و هەروەها لە ئەوێستـاشـدا (بڕوانە کانگا دیکشنەری)[156]. بڕگەی دووەم "ویست"یش هەمان وشەی ویستی کوردییە کە واتای خواسـت دەدا هەم لە کوردیدا و هەمیش لە ئەوێسـتاییدا. پێکەوە دەبێتە بە ویسـتی من، بە خواسـتی من، بە دڵی من، بە ئارەزووی من.[من ویسـت هاوتەرازە لەگەڵ وشـەی خۆشـەویسـت]. بەڵام پورداود بە هەڵە بۆی چووە و دەڵێ " مەنە لە وشـەی "مننگە"وە هاتووە کە واتای "مەنش (بیر، ئەندێشـە)" دەدا و بڕگەی دووەمی وشـەکەش "ویسـت" پەیوەندی بە "وید (vid)"وە هەیە کە واتای "دۆزینەوە" و پەیدا کردن ئەدا، کە ئەمە هەڵەیە. بەڵام سـەیریش لەوەدایە کە لە دواییدا هەر واتای ئارەزوومەند و دڵخوازی بۆ وشـەکەی داناوە، ڕوونیش نییە ئارەزوومەند و دڵخواز چە پەیوەندییەکی لەگەڵ "مەنش" هەیە.

تا (Ta): (پورداود ل.پ. ٣٠٣ یەسنا، هاتی ٤٧ بەندی ٣ یادداشتی ١)

پورداود نووسـیویەتی کە ئەم وشـەیە واتای باوک دەدا (فارسـی: پدر). و دەڵێ لە "Ptar"وە هاتووە. بەڵام وا دیارە کە واتای ئەم وشەیەشی یان بە مەزندە دیاری کردووە و یان لە سـەرچاوەیەکی ترەوە وەریگرتووە و تێ کۆشـاوە کە ڕیشـەی بۆ بدۆزێتەوە. چونکە ئەم وشـە "Ta" نییە بەڵکوو "تـاتا (Tata)"یە. وشـەی" تـاتا "وشـەیەکی کوردیی هەورامییە ، لە هەورامیدا بە باوک دەڵێن تـاتە[157]، و لە "لەکی"دا بە مام دەڵێن تـاتە. لە سـانسـکریتیشـدا " تاتا" واتای باوک ئەدا، (بڕوانە ئۆنلایەن سـانسـکریت دیکشنەری، ل.پ ٧٦).[158]

ئەن ئێشە (An-aesha): (پورداود ل.پ.٢٧٣ یەسنا، هاتی ٤ بەندی٢ یاداشتی ١)

---

[156] mana [azem] = me, Avesta Dictionary by K.E. Kanga

[157] فەرهەنگی وشەنامە هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ٢٦٨

[158] Online Sanskrit Dictionary, February 12, 2003, http://sanskritdocuments.org/dict/dictallcheck.pdf

پورداود ئەم وشەیە وەک بێهێز(فارسی: ناتوان) مانا کردووەتەوە هیچ ڕوونکردنەوەیەکیشی بۆ ئەم واتایە نییە. بەڵام ئەم مانایە جێگای گومانە. ئەن (an) لە ئەوێستاییدا دوو واتای هەیە یەکەم بە واتای ئەمە (هەورامی: ئانا) و دووەم نیشانەیە بۆ نەرێنیکردنی هێندێک لە وشەکان بۆ نموونە ئەن- ئێرانی کە واتای نائێرانی دەدات. "ئێشە" هەمان واتای ئێشی کوردی دەدا بە واتای دەرد و ئێش. کە وابوو ئەم وشەیە یان واتای " بێ ئێش/ بێ دەرد" (فارسی: بی درد) دەدا، و یان واتای ئەمە ئێشە (فارسی: این درد است) دەدات.

کەمەنا- فشو(Kamna-fshva): (پورداود ل.پ.٢٧٣ یەسنا، هاتی ٤ بەندی٢ یاداشتی ٢)

پورداود ئەم وشەیە وەک کەسێ کە مێگەلی کەمی هەیە، (فارسی: یعنی کسی کە اندک گلە و رمە دارد) مانا کردووەتەوە. ئەمە وشەیەکی پەتی کوردیی هەورامییە. فشو ئێستا وەک "شە" گۆ دەکرێ کە واتای پەز ئەدات. بۆ نموونە لە کوردیدا "شەگەل" واتای پەزەکان ددەدا، شەک واتای پەزی بچووک (بەرخی دووساڵان) دەدا، شوان (شەوان) واتای ئەو کەسەیە کە پارێزوانی لە "شە"گەل دەکا، "شەدار" مانای پەزدار" دەدا کە ئێستا گۆڕان بە سەریدا هاتووە و بووە بە چێودار. وشەی کەمەنا واتای "کەمن" ئەدات (فارسی: کم اند). پێکەوە واتای پەز کەمن/ پەزەکان کەمن ئەدات، (فارسی: گوسفندان کم اند).

هەم- تاش (Hem- tash): (پورداود ل.پ.٣٠٣ یەسنا، هاتی ٤٧ بەندی ٣ یاداشتی ٣)

پورداود مانای (آفریدن) واتا "ئافراندن"ی بۆی داناوە، وشەی تاش لە چاوگی "تاشان و تاشین"ە کە لە کوردیدا بێجگە لە تاشین واتای دروستکردن، ئافراندن و فورم پێدان دەدا. وەک پەیکەرتاشین، وشەتاشین، درۆتاشین. وشەی "داتاشین"یش هەر لەم وشەیەوە گیراوە کە بە واتای داهێنان و دروستکردن دێت. لە کوردیدا دەستەواژەیەکی وا هەیە کە ئەگەر کەسێ جوان بێ دەڵێن خۆدا تاشیویە واتا خۆدا ئافراندویەتی، "هەم تاش" مانای دوبارە تاشین ئەدات، بە کوردیی ئەمڕۆ دەبێتە تاشینەوە یان دووبارە ئافراندن /" ئافراندنەوە".

ڕەنگە (Raňh): (پورداود ل.پ.٣٠٣ یەسنا، هاتی ٤٧ بەندی ٤ یاداشتی ١)

پورداود واتای سەرپێچیکردن و نافەرمانیکردنی بۆ داناوە، و دەڵێ لە وشەی ڕێش هاتووە بە واتای بریندار کردن و زیان پێگەیاندن. دەقی فارسییەکەی ئاوایە: (بە معنی روگردان ساختن یا سرپیچیدن و نافرمانی کردن از مصدر ریش کە در فارسی ریش کردن و زخم زدن و آسیب رسانیدن است). ئەم بۆچوونە ڕاست نییە.

یەکەم: ڕێش لە کوردی و لە فارسـی و لە ئەوێسـتایشـدا هەیە و واتای ئێش و برین دەدا، وشەی ڕێش پەیوەندی لەگەڵ وشەی "ڕەنگە "نییە. ڕێش لە کوێ و ڕەنگە لە کوێ، بۆچی ئەم وشەیە دەچێتەوە سەر ڕێش، پورداود بێدەنگە و هیچ ڕوونکردنەوەیەکی نییە.

دووەم: ڕێش واتـای سـەرپێچیکردن و نـافەرمـانی نـادات، بۆچی لە کـام فەرهەنگدا وا نووسراوە.

سێیەم: ڕەنگە لە کوردیدا چەند واتای دەگەینێ وەک " لەوانەیە، دەگونجی"[159]. (فارسـی: شـاید، احتمالا، ممکن). هەروەها لە کرمانجیدا و لە شـێوەزاری باشـووریدا ڕەنگە واتای، جۆر، شێوە، پیلان و "فریو"یش دەدا[160]

کاسە/ کاثە (Kathe): (پورداود ل.پ.٣٠٤ یەسنا، هاتی ٤٧ بەندی ٤ یاداشتی ٤)

بە واتای مێهرەبان هاتووە (فارسـی: کاث = مهربان). پورداود دەڵێ کە "ئەم وشـەیە لە چاوگی کەن kan هاتووە کە بە واتای ئارەزوو کردن و خوشـەویسـتی دێت، بەڵام بە لە بەرچاو گرتنی ئەوەی کە لە پاش ئەم وشـەیە aka (بە واتـای بدخواە) هاتووە دەبێ وشـەی" کاثە" ناو بێت". بۆچی kathe لە kan وە هاتووە هیچ ڕوونکردنەوەیەک نییە. ئەم دوو وشـەیە (کاثە و ئاکە) ئێسـتاش لە کوردیدا هەر ماونەتەوە. وشـەی "کاثە" واتای مێهرەبان نادات بەڵام بۆ نیشـاندانی خۆشـەویستی و مێهرەبانی بە کاردێت، ئەمڕۆکە وەک "قەزا / قەسـا" گۆ دەکرێ. واتا ئەگەر کەسـێک بیەوێت خۆشـەویسـتی و مێهرەبانی خۆی بەرانبەر بە کەسێک یان کەسانی تر دەرببڕێت دەڵێت قەزات لە من یان قەزاتان لە من یان بە وتەی خەڵکی ناوچەکانی سنە و کرماشان کە دەڵێن "قەزاکەت " یان " قەزای گشتتان " مەبەسـت ئەوەیە کە هەموو دەرد و بەڵا و ناخۆشـیەکانی ئێوە بۆ من بێ. (ئەم وشـەیە لەوانەیە لە کوردییەوە چوبێتە نێو عەرەبی وەک وشـەی "قضـا" کە واتای لێقەومان، قەدەر و ڕووداو دەدا). ڕەنگە ئەم وەشـەیە واتای دەرد و ئێش، نەخۆشـی ویان ڕووداوی خراپ بدات. بەڵام وشەی aka ، ئێستا لە کوردیدا تەنیا لە شێوەی وشەی "ئەخ/ ئەخە" ماوەتەوە کە واتای بەد و خراپ دەدا، بە تایبەت بۆ قسـە کردن لەگەڵ منداڵانی بچووکدا بە کاردێت بۆ نموونە دەڵێن ئەوە "ئەخە" مەیخۆە، یان ئەو "ئەخە" فڕەیدە.

کە وابوو ئەم دوو وشەیە **kathe, aka** کە بە دوای یەکدا هاتوون دەبێ هەر یەک واتایان هەبێت، نموونەی ئەم جۆرە لە کوردیدا گەلێکن وەک: خۆشی و شادی، گرین و زاری، ئاە و ناڵە، ڕاسـتی و دروسـتی، دەرد و بەڵا. کە وابوو وشـەکانی کاثە و ئەکا (ئەخە) کە بە

---

[159] هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار، تاران ١٩٨٩ ل.پ. ٣٦٢

[160] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥ ل.پ.٣٦١

شـــوێن یەکدا هاتوون دەتوانی واتای دەرد و بەڵا، بەدی وخراپی و یان ڕووداوی بەد و خراپ بدات. بەڵام کە وترا قەزات لە من ئەوە واتای مێهرەبانی و خۆشەویستی دەگەینێ.

وریس (Wris): (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٧٢)

دوســـتخواە دەڵێ ئەم وشـــەیە لە ئەوێســـتادا بە واتای موی مروڤ و جانەوەران هاتووە . دوایش دەڵێ لە کوردیدا بە ڕێسـمان و دەزوو دەڵێن گۆریس. "وریس" وشـەیەکی ڕەسـەنی کوردییە لە هەموو شـــێوەزارەکـانی کوردیـدا وەک کرمـانجی، هەورامی و لەکی هەر **"وریس"**ی[161] پێ دەوترێت. تەنیا لە شێوازی سۆرانی ئەویش لە ژێر کاریگەریی زمانی ئەشـکانیدا پیتی "و" گۆڕاوە بۆ "گ" و ئێسـتا وەک گوریس گۆ دەکرێ. وریس ئێسـتاش لە گوندەکانی کوردستان و بە تایبەت لە هەوراماندا لە تووکی بزن دروست دەکرێ.

---

[161] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag, l.p.1035.

ڕوونکردنەوە لەسەر ژمارەیەک لە دەستەواژە ئاییینییەکانی ئەوێستا

هەر چەند شـــێوەزارکـانی ئەوێســـتـاییی کوردی و بە تـایبەت هەورامی پەیوەنـدێکی ڕاســتەوخۆیان هەیە لەگەڵ زمانی ئەوێســتاییدا، و زۆر لە وشــەکانی ئاســایی و بە تایبەت چاوگی وشــەکان هەر وەکوو خۆی ماوەتەوە، بەڵام ئەو دەستەواژە ئایینیانە کە پەیوەندییان لەگەڵ دینی زەردەشتیدا هەیە لە پاش زاڵبوونی ئایینی ئیسلام یان سڕاونەتەوە و یان لە بیر چوونەتەوە. بەڵام بە کەمێک وردبوونەوە دەکرێ واتاکانی ئەم دەســـتەواژانە و هەروەها پەیوەندییان لەگەڵ زوانی کوردیدا بە جوانی بخرێتە بەرچاو.

وەندیداد (وەی دیو دات):

جەلیلی دوستخواە لە ل.پ ١٠٧٧ کتێبی ئەوێستادا لەسەر ئەم دەستەواژەیە ئاوای نووسیوە: [بە معنی "داد دیو ستیز" یا "داد دیو گریز" یا "قانون ضـد دیو" نام بخشـی از اوسـتای نو است کە در فارسی بە تحریف وندیداد خواندە شدە است].

ئەم دەســتەواژەیە لە فەرهەنگەکانی ئەوێســتاییدا وەک "داد لە دژی دێو" یان "دادی دژ بە دێوان" وەرگێڕاوەتەوە. هەم ئەم ناوەی کە ئێســتا لە ســەری دانراوە واتا "وەندیداد" و هەم ناوە کۆنەکەشـــی "وەی دێو دات" کوردین. **"وەی دێو دات"** بە هێندێک گۆڕانەوە ئێستاش لە کوردیدا بە کار دێت. ئەگەر وەربگێڕدرێتەوە سەر کوردی ئەمڕۆ، ئاوای لێ دێ **"وەی داد لە دێو"**. ئەم شێوە لە دەربڕینی گازندە و سکاڵا لە کوردیدا هەر ماوەتەوە وەک دەڵێن، وەی داد لەو زاڵمە، وەی داد لە دەست تو، وەی داد و بێداد.

لەسەر ناوی "وەندیداد"یش، جەلیلی دوستخواە دەڵێ لە فارسیدا بە هەڵە وایان خوێندوەتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا وا نییە، ئەم ناوە بە ئەنقەست لە سەری دانراوە. لەسەردەمی زەردەشتدا کـاتێ کە **"وەی دێو دات"** هاتووەتە بەرهەم، هەلومەرجێکی تر لە ئـارادا بوو، پێواژۆی شـۆڕشـێکی گەورە وبەربڵاوی کۆمەڵایەتی و ئاییینی ســەرانســەری کۆمەڵگای ئەو کاتەی کوردەواری داگرتبوو. ناو و ناوەڕۆکی کتێبی ئەوێستا لەو سەردەمەدا شۆڕشگێڕانە بوو و ئارمانجێکی تایبەتی لە پشت بوو. ئەم بابەتانە لە دژی دێوان واتا زۆرداران و ستەمگەرانی ئەو سەردەمە بوو. زەردەشت ویستوویەتی بەم سرودانە و بە شێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا خەڵک تێ بگەیێ و لە دژی دێوان هانیان بدا. بەڵام لە کاتی نووســـینەوەی ئەوێســـتا لە سەردەمی ساسانییەکاندا زیاتر لە هەزار ساڵ لە تەمەنی ئەوێستا تێ پەڕیبوو، هەلومەرجی مێژوویی و کۆمەڵایەتی بە تەواوی گۆڕابوو، ئاییینی زەردەشتی لەسەردەمی ساسانییەکاندا ئامرازێک بوو بۆ بەرژەوەندییەکانی پادشـــا و کەســـانی نزیکی و هەروەها توێژێک لە مۆغانی زەردەشـــتی کە نیشـــتەجێ بارگای پادشـــایی بوون. دین ئامرازێک بوو بۆ

ستایشکردنی پادشا و ئاواتخواستن بۆ بەردوامی پادشایەتیەکەی، هەر بۆیەش پێویستی بە پێداچوونەوە و گۆڕانی دەکرد و ئەم کارەشیان کرد، هەم لە ناوەڕۆکی ئایینی زەردەشتیدا و هەم لە زمانی ئەوێستاشدا وایان رێکخست کە دینی زەردەشتی و کتێبی ئەوێستا لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی پادشا و دەربار‌دا بگونجێت و یەکبگرێتەوە. بۆیە "وەی- دێو- دات" (وەی داد لە دێو) گۆڕدرا بۆ"وەندی داد". واتا ئەم بەشە لە کتێبەکە کە "داد لە دەستی ستەمکاران" بوو گۆڕدرا بۆ کتێبێکی ئاسایی داد (قانون) و ناوکەشی گۆڕدرا بۆ "وەندی داد" کە لەوێدا باسی کردوەکان و ڕێساکانی ئاسایی ئایینی دەکات.

"وەندی داد" دەستەواژەیەکی کوردییە لە شێوەزارەکانی باشووری و هەورامیدا بە واتای "بەندی داد"ە چونکە لەم شێوەزارانەدا "بەند" وەک "وەند" گۆ دەکرێ، بۆیە "وەندی داد" واتای "بەندی داد" ئەدات مەبەست لەم دەستەواژەیە (بەشی قانون)ە.

هات:

لەسەر وشەی هات لە فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا شتێکی وا نەنووسراوە، جەلیلی دوستخواە لە ل.پ. ۱۰۷۹کتێبی ئەوێستادا دەنووسێ کە هەر یەکە لە ۷۲ یەسناکانی ئەوێستا بە "هات" یان هایتی ناو دەبرێ. لە کتێبەکانی پەهلەویدا بە "هاتک" ناو براوە. بەڵام خۆدی وشەی هات / هاتک واتای چێ دەدا ڕوون نەکراوەتەوە. **هات، هاتی و هاتگ**، وشەی کوردین. هات لە چاوگی "هاتن"ە و لە هەموو ناوچەکانی کوردەواریدا بە کار دێت، بەڵام لە هێندێک ناوچەدا وەک ناوچەکانی شارەزور، سنە، ئیلام، و لە ناو کوردەکانی فەیلی لە بەغداد لە باتی هات وشەی **"هاتگ"**[162] بە کار دێت. وشەی هات / هاتگ بێجگە لەوەی کە واتای هاتن دەدا چەند مانایەکی تریش دەگەینێ ، لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی، هەژار ل.پ.۹۳۵ لەسەر ئەم وشەیە ئاوا هاتووە: ۱- گەیشتنەبەرەوە ۲- بخت، شانس ۳- ساڵی زۆر بە حاسڵ (ئەو ساڵ ساڵەکەی هاتە) ٤- پاشگری کۆ ٥- خەبەرت، ئاگات.

بێجگە لەمانە هات لە کوردیدا مانایەکی تریشی هەیە ئەویش واتای **"وحی، ئیلهام یان پەیدا بوونی هەستێکی تایبەتە"** بۆ نموونە هەڵبەستوانێک دەڵێ شیعرێکەم بۆ **هات**، یان گۆرانیبێژی دەڵێ هەوایەکەم بۆ **هات**، یان دەڵێن درویشەکە حاڵی لێ **هات**. کە وابوو دەتوانین بڵێن" **هات"**مکان نیشاندەری هاتنی هەستێک یان پەیامێکی دەرونین. هەر لەم ڕووەوە کاتێ دەڵێن **"هاتە"**کانی زەردەشت مەبەست ئەو پەیام، شێعر و یان " وحی"یانەیە کە بۆ

---

[162] هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار تاران ۱۹۸۹. ل.پ. ۹۳۵.

زەردەشت **هاتووە**. بۆیە لێرە "هات"ەکان یان "هاتگ"ەکانی زەردەشت واتای "وەحی"یەکانی زەردەشت دەگەیێنێ.

چینوات:

لە روانگەی ئایینی زەردەشتیەوە کەسێ کە دەمرێ رەوانی لە تەنی دەردەچێ، پاشان بۆ ماوەی سێ رۆژان بەلای لەشەکەوە دەمێنێتەوە، لە رۆژی چاورەمدا بایەک هەڵدەکا و رەوانی مردوەکە بەرەو پردی چینوات (صراط) دەبا، ئەم پردە زۆر درێژ و تیژە وەکوو دەمی شمشێر وایە، هەر کەسێ کە بە سەریدا تێ دەپەرێ ئەگەر کردەوەی پاک و چاک بێ، شمشێرەکە دەبێتە پردێکی بەرین و نیان (نەرم) کە بە ئاسانی لە سەری تێ دەپەرێ، و ئەگەر کردەوەی چاک نەبێ، شمشێرەکە شەقی دەکا و بەردەبێتەوە بۆ دۆزخ.

لەسەر ئەم پردە زۆر شت نووسراوە بەڵام تا ئێستا کەس واتای خۆدی وشەکەی روون نەکردوەتەوە. جەلیلی دوستخواە لە لاپەرەی "٩٧١"ی کتێبەکەی خۆیدا، دەڵێ واتای پردی دادوەری ئەدات (فارسی: گذرگاه داوری). بەڵام پەیوەندی وشەی چینوات لەگەڵ دادوەریدا لە چیدایە بێدەنگی لێ دەکا. پورداودیش هەروا بێدەنگە. لە فەرهەنگەکانی تری ئەوێستاییشدا لەسەر رێشەی ئەم دەستەواژەیە هیچ نەنووسراوە. لە فەرهەنگی کانگادا ئەم دەستەواژەیە وەک "چینوات- پرەتو"[163] هاتووە.

چینوات (چین و ئەت) دەستەواژەیەکی کوردییە، بەتایبەتی لە شێوەزارەکانی کرمانجی و باشووری و لەکیدا. وشەی "چینوات" هەمان وشەی "چوون و هات"ە بە واتای (عبور/ رفت و آمد) بەڵام لە دۆخی ئایندەدا. چونکە چینو- ئەت (چینوات) کردەوەیەکە لە ئایندە لە پاش مردن روو دەدا، ناکرێ دەستەواژەی "چین و هات" کە ئاماژە بە رابوردووی تێدایە بۆی دابنرێت، دەبێ دەستەواژەکە بچێتە دۆخی ئایندەوە. وردبوونەوە لەم دەستەواژەیە دوو خاڵی گرینگمان پێ نیشان دەدات.

یەکەم: ئەمە کە چەندێک بەوردی و ژیرانە ئەم دەستەواژەیە هەڵبژێردراوە.

دووەم: رادەی لێهاتوویی وگونجاوبوونی زمانی کوردی بۆ چێکردنی دەستەواژەی نوێ و زانستی.

---

[163] [peretu] = 5 (A) bridge (see also cinvat-peretu) (k330)

ئەمە ڕوونە کە هێندێک لە "کار"ەکان هەم لە کوردی و هەم لە فارسیشدا دوو بنەین واتا لە دۆخی ڕابوردوودا بنەیەک (ڕیشەیەک) و لە دۆخی ڕانەبوردوودا بنەیەکی تر وەک :

دۆخێ ڕابوردوو	دۆخێ ڕانەبوردوو
کردم	دەکەم
خواردم	دەخۆم
بردم	دەبەم
هێشتم	دەهێڵم
هاتم	ئەتێم / دێم

"چینوات" لە سێ برگە پێک هاتووە بەم شێوەیە "چین- و- ات". وشەی "چین" هەمان وشەی "چوون"ە بە واتای ڕۆیشتن (بڕوانە فەرهەنگی باشوور لە نووسینی عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥. ل.پ.٢٣٥)، پیتی "و" ئامرازی پەیوەندییە. وشەی " ات/ ئەت"ش هەمان وشەی "هات"ی کوردییە لە دۆخی ڕانەبوردوودا کە لە ناوچەکانی باشووری کوردستان ئێستاش هەر وا بە کار دێت. بۆ ڕوونبوونەوەی زیاتر دەکرێ سەیری ئەم نموونەیە خوارەوە بکرێت. هەر وەک ڕوونە "ات " لە کوردیدا وەک "ئەت" دەنووسرێت:

کوردی	فارسی	کوردی	فارسی
ئەت- یم/ دێـم	میایم	ئەت- ین/ دین	میائیم
ئەت- ی/ دیت	میائی	ئەت- ێن/ دێن	میائید
ئەت- ێت/ دێت	میاید	ئەت- ێن/ دێن	میایند

کە وابوو"چین و ات" هەمـان "چین و هـات"ە لە دۆخی ئـایندەدا، یـان بە جۆرێکی تر "چین و ات" ڕەگی چاوگە بۆ دەستەواژەی " ئەچین و ئەتین ".

وشـــەی "پرەتو"ش هەمان وشـــەی "پرت" یان "پرد"ی کوردییە لە شـــێوازی سـۆرانیدا و"پر"ە لە شـێوەزاری کرمانجیدا، کە پێکەوە واتای **"پردی چین و ات [پردی چین و هات] دەدا.** کە لە فارســـیدا دەبێتە **(پل عبور/ پل رفتن و آمدن).**

دەبێ ئەوەش لە یادمان بێت کە وشەکانی"ئەێت (ایت)، (فارسی: میاید)، ئەی/ ئەتی (ای/ اتی)، (فارســـی: میائی) لە ئەوێســـتادا بە هەمان مانا چەندین جار هاتووون.

(گاث)/ گاس:

گاس بە قسـە دوسـتخواە[164]واتای سـرودەکانی زەڕدەشـت دەدا. لە ئەوێسـتادا وەک (گاث) نووسـراوە، لە پەهلەویدا وەک گاس و گاسـان هاتووە لە فارسـیدا وەک گاە. ئەم وشـەیە لە کوردیدا ماوەتەوە و بە شـێوەی گاس گۆ دەکرێ. لە شـێوازی کرمانجیدا گاس کردن واتای بانگ کردن، قاو کردن، هاوار کردن دەدا. کە وابوو گاس واتای بانگەواز یان هاوارکردنە لە ئاهورامەزدا. لە سرودەکانی یارسانیشدا هەر وەک گاس باسی لێ کراوە. لەم هەڵبەستەی خوارەوە عابدینی جاف نزیک بە ٧٠٠ ساڵ لەمەوبەر وەهای وتووە[165]:

عابیدینی جاف ١٣٢٠م- ١٣٩٤م

من گەرەکمە گاس بخوێنم

نەک وەک ئێوە خۆم بنوێنم

گاسی من دیداری یارە

یاری جوانم لە من دیارە

سۆشیانت (سوشیانس):

لە کتێبەکان و ماڵپەرەکانی فارسیدا لەسەر دەستەواژەی سۆشیانت وهەروەها واتای خۆدی وشەکە ئاوا نووسراوە:

---

[164] اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواە چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ. ١٠٤٠

[165] یارسان لە نووسینی ئەیوب ڕۆستەم ساڵی ٢٠٠٦ زایینی ل.پ ١٤٩

(در ئەوێستا "سوشیانت" به معنی سودبخش یا سود رسان و در معنای گسترده "رهاننده" یا رهایی بخش است)[166].

(در گاتها، واژه سوشیانت به معنی رهاننده یا نجات دهنده ذکر شده و پیامبر ایرانی، اشو زرتشت، خود را سوشیانت نامیده است)[167].

(سوشیانت یا سوشیانس نام سه موعود زرتشتي است که در آخرین سه هزاره عمر جهان ظهورخواهند کرد و جهان را از بدی و فســاد و ســتم رهایي خواهند بخشــید. بر طبق اعتقادات زرتشتیان، پیرەوان این دین در انتظار ظهورسه موعودند که بین هر يك از این منجیان يك هزار ساڵ فاصله است)[168].

(سـوشـیانت مانند خورشـید درخشـان اسـت، با ٦ چشـم به هر طرف میـنگرد تا راه کامل نابودی دروجها رابیابد)[169].

بەپێی گێڕانەوەکانی زەڕدەشـتی لە ڕۆژی دواییدا سـێ کوڕی زەڕدەشـت پەیدا دەبن (دێنە گێتییەوە) بۆ ئەوی جارێکی تر دادپەروەری لە گیتیدا دامەزرێنێنەوە. ئەمانە لە ئەوێســـتادا بە ســـوشـــیانت ناو براوەن، هەروەها گۆیا چەند جارێکیش ناوی ســـوشـــیانت بۆ خۆدی زەڕدەشت لە ئەوێستادا هاتووە. جەلیلی دوستخواە دەڵێ سوشیابت بە واتای سودبەخش و ڕزگاریکەر هاتووە و لە کتێبەکانی پەهلەویشدا هەر ئەم واتایە هەیە.

بە کورتی هەموو نووسـراوەکانی زەڕدەشـتی وا دەردەخەن کە سـوشـیانت ڕۆشـنایی یان مرۆڤێکە لە شـێوەی تیشـک کە لە ئاسـمانەوە دێتە خوارەوە بۆ ڕزگارکردنی مرۆڤەکانی سەر گیتی لە ستەم و زۆرداری و گەندەڵی. بەڵام کاتێ کە باس لەسەر خۆدی واتای وشەکە دەکرێت، وشـەکە دەبەنەوە بۆ سـەر وشـەی "سـوو"ی کوردی بە واتای قازانج و سـوو (فارســی: ســود). بەڵام ئەمە ڕاســت نییە، قازانج و ســوو هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ "سوشیانت"دا نییە.

سۆشـیانت وشـەیەکی کوردییە لە دوو بڕگە پێک هاتوە " سو / سۆ، و شـیانت". "سۆ" لە کوردیدا بە واتای تیشـک و ڕۆشـنایی دێت (بڕوانە هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی کوردی - فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ. ٤٢١)، ئەم وشـەیە لەگەڵ وشەی سۆما کە ئەویش هەر بە واتای ڕۆشنایی دێت لە یەک چاوگن، بڕگەی دووەمیش "شیانت" لە چاوگی "شان / شیان"ە

---

[166] اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ. ١٠١١

[167] http://www.ash0-zartosht.blogfa.com/post-6.aspx

[168] http://tebyan-zn.ir/News-Article/Religion_Thoughts/Research_religion/2011/7/28/35415.html#sthash.C5XMkgcg.dpuf

[169] http://database-aryana-encyclopaedia.blogspot.se/2014/03/blog-post_14.html

که له کوردیدا به تایبەت له کرمانجیدا واتای "هەناردن"[170] دەدا، بۆ نموونه له کرمانجیدا دەڵێن " بابێ من ئەو کتیب ژێ مەڕا شانت" (بابی من ئەو کتێبەی بۆ من نارد)، یان دەڵێن "ئەزێ تەڕا بشینم (من بۆتی دەنێرم)، هەر ئێستاش له کوردیدا وشەی "شاند / شاندی" واتای " نێردە/ نێردراو" (فارسی: فرستاده) دەدا، که وەک دەستەواژەیەک له کوردیدا به کار دێت (بڕوانه ل.پ.٤٩٥ هەنبانه بۆرینه، فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار) بۆ نموونه دەڵێن شاندی ئێرانی (فارسی: فرستادگان ئیرانی). له هەورامیشدا ئەم وشەیه به هەمان مانا به دی دەکرێ.

که وابوو ئەمە وشەیەکی کوردییه "سۆشیانت" به واتای "سۆ یان ڕۆشناییەکه که دەشێندرێت" (نور فرستاده / نوری که فرستاده خواهد شد). واتا ئاهورامەزدا، ڕۆشناییەک یان مرووڤێک له شێوەی تێشکێک (سۆ) دەنێرێته خوارەوه بۆ ڕزگارکردنی مرووڤەکان له تاریکی و گەندەڵێ.

یان به کوردیی پەتی سوشیانت به واتای ئەوه دێت که ئاهورامەزدا "سۆ"یەک دەشێنێ (دەنێرێ) بۆ ڕزگارکردنی مرووڤەکان.

ویسپه رد:

ویسپەرد واتای هەموو پاکان، هەموو چاکان یا هەموو جوانمێران دەدا. ئەم وشه له دوو برگه پێک هاتووه، برگەی یەکەم ویسپه که واتای هەموو دەدا، ئەم وشەیه له زازاکیدا ماوەتەوه و وەک "ویسه" گۆ دەکرێ. وشەی "ڕەد" و "ڕەدا" که واتای پاکی و چاکی و جوانمێری ئەدا هەر ئێستاش له کوردیدا به تایبەتی له ناوچەکانی هەورامان و کرماشان و لەکستان به کار دێت. بۆ نموونه بڕوانه بۆ ئەم پارچه هەڵبەستەی خوارەوە:

یاران یاوەران ڕای هەق ڕاسیەن[171]

پاکی و دورستی و **ڕەدا** و خاسیەن

هۆم: [172]

هوم جۆره خۆشاوێکه که پێڕەوانی ئایینی زەردەشتی له بۆنه ئایینیەکانیاندا دەیخۆنەوه، له گیایەکی ڕەنگ زەرد دەگوشرێ. ئەو گیایه له چیاکانی کوردستاندا هەیه و هۆمی پێ دەڵێن، له سانسکریتیشدا سۆمای پێ دەوترێت که واتای ڕووناکی دەدا. وشەی سۆما له

---

[170] هەنبانه بۆرینه، فەرهەنگی کوردی فارسی، هەژار ١٩٨٩ ل.پ. ٤٩٥

[171] پیر نازداری شیرازی: ل.پ ١٣٧ یارسان له نووسینی ئەیوب روستەم ٢٠٠٦

[172] فەلسەفه و رامانی یارسانی له فەرهەنگ و کۆمەڵگای کوردەواریدا، د. جەماڵ نەبەز یوتوبوری ٢٠٠٩، ل.پ.١٥

کوردیدا هەر ماوە و هەمان واتای هەیە (ســۆمای چاو کە واتای ڕووناکی چاو دەدا). هەرووەها لە لایەن پێڕەوانی ئایینی یارســانیشــەوە هۆم نۆش دەکرێ و وەک دەرمان بە کار دەبرێ. [نابێ ئەم وشــەیە لەگەڵ وشــەی هۆما کە لە شــێوەزاری زازاکیدا بە واتای خۆدا دێت تێکەڵ بکرێت]. پیرشــاریار(شــاڵیار) کە یەکێ لە ڕابەرانی ئایینی یارســانییە لە نێوان ساڵەکانی ١٠٠٦- ١٠٩٨ زاینیدا لەسەر نۆشکردنی هۆم دەڵێ:[173]

هۆمم دەرمانن، هۆمم دەرمانن

هۆم پەی گردێ دەردو دەرمانن

هۆم مایەی جوانیی بەر ئەورامانن

هۆم مایەی وەشیی دەڕوون زامانن

وریسی هۆم پاڵای (Wrisi hom palai): (جەلیلی دوستخواە ل.پ.١٠٧٢)

دوستخواە لە درێژەی نووسراوەکەیدا لە ل.پ. ١٠٧٢دا، دەڵێ کە:

[لە ئەوێستادا لە ویسپەرد (کر، ١٠، بەندی ٢) دەستەواژەی وەک **" وریسی هۆم پاڵای"** بەرچاومان دەکەوێ، لەو سەردەمەدا لە تووکی یاڵی ئەسپ و کلکی گا بێژنگیان دروست دەکرد بۆ پاڵاوتنی هۆم]. ئەمە زۆر ڕاســتە. ئەمە دەســتەواژەیەکی کوردییە بە تایبەتی لە شــێوەزاری هەورامیدا. وشــەی وریس وشــەیەکی ئاســایی کوردییە لە شــێوەزارەکانی هەورامی، لەکی و کرمانجیدا، (لە سۆرانیدا گۆرێسی پێ دەڵێن). وشەی "پاڵای" لە چاوگی " پاڵان و پاڵاوتن"ە، کە لە هەورامیدا هەر بەم شــێوەیە گۆ دەکرێ. وشــەی "هۆم"یش کە وشەیەکی کوردییە جۆرە خواردنەوەیەکە (خۆشاو، دۆشاو، نۆشاو)ێکە کە پێشترباسی لێ کرا.

توربرادروش: (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواە چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣١)

لەسەر ئەم وشەیە جەلیلی دوستخواە نووسیویەتی کە زەڕدەشت بە دەستی کەسێک بەناوی **"توربرادروش"** کوژراوە. (در پهلوی karb بە پێشــوایان دینی مخالف زردشــت گفتە می شود، کە دشمن ترین دشمنان او بودند و **" توربرادروش"** کشندە زردشت یکی از همین گروە بود). بەڵام ئەم وشەیە هەڵەیە و ڕاست نەنووسراوە. لە نووسراوە لاتینییەکەیدا ڕاســتییەکەی دەردەکەوێ. لە یەکێ لە ماڵپەڕە ســەرەکییەکانی زەڕدەشــتیدا کە بە زمانی فارسییە لەسەر کوژرانی زەڕدەشت و ناوی بکوژەکەی ئاوا نووسراوە:

---

[173] فەلسەفە و ڕامانی یارسانی لە فەرهەنگ و کۆمەڵگای کوردەواریدا، د. جەماڵ نەبەز یوتوبوری ٢٠٠٩، ل.پ.١٦

توربرادروش (Turebâdruŝ): (http://mazdaahoora.blogfa.com)[174]

(هنگامی که هفتاد و دو سال از عمر زرتشت گذشت، وی گشتاسپ را از دادن باج و خراج به تورانیان منع می کند. چون گشتاسپ از در آزادگی بر تورانیان وارد شد، جنگی میانشان در گرفت. در روایات آمده که ارجاسپ پادشاه تورانی در دومین هجوم خود به بلخ، صدمه زیادی به آنجا وارد کرد.در این هنگام،گشتاسپ در پایتخت نبود و چون ایرانیان هزیمت یافتند، زرتشت در آتشکده "انوش آذر" بلخ در حال دعا برای سپاه ایران بود که یک تورانی به نام **"توربرادروش Turebâdruŝ"** از پشت به وی حمله ور شده، و پاک پیامبر آریایی را به شهادت می رساند).

وەرگێرانەکەی: کاتێ کە زەردەشت تەمەنی ٧٢ ساڵ بوو، بە گۆشتاسپی وت کە چی تر باج بە تورانییەکان نەدا، دواجار ئەمە بوو بە هۆی جەنگێک لە نێوان ئێرانییەکان و تورانیەکاندا، لە هێرشی دووەمی تورانیەکاندا بە سەرکردایەتی ئەرجاسپی تورانی، سپای ئێرانییەکان تووشی شکان هات. گوشتاسپ بۆ خۆی لە بەلخ نەبوو، زەردەشت لە هورمزگەی" ئانوش ئازەر" لە بەڵخ خەریکی نیایش و پاڕانەوە بوو بۆ سپای ئێران کە یەکێکی تورانی بە ناوی **" توربرادروش Turebâdruŝ"** لە پشتەوە وپەلاماری زەردەشتی دا و کوشتی.

ئەگەر چاو لە نووسراوە لاتینییەکەی بکرێت دەردەکەوێ کە وەرگێرانە فارسییەکەی هەڵەیە. ئەم وشەیە ناوی بکوژەکەی زەردەشت نییە، بەڵکوو دەستەواژەیەکی کوردییە لە سێ بڕگە پێک هاتووە بەم شێوەیە "Ture-bâd-ruŝ" (توری- بەد- ڕەوش) واتا تورانییەکی بەد ڕەوشت.

فروهر/ فرەوشی: (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٢٥)

لە کتێبەکان و ماڵپەرە فارسیەکاندا زۆر لەسەر ئەم دوو دەستەواژەیە نووسراوە، و وای تێ دەگەن کە ئەم دوو دەستەواژەیە هەر یەک واتایان هەیە، ئەمە ڕاست نییە تەنانەت لە گۆکردنی ئەم دەستەواژانەشدا تووشی هەڵە و سەرلێشیواوی بوون. جەلیلی دوستخواە دەڵێ لەسەر وشەی "فرەوەشی" زۆر نووسراوە و مانای جۆربەجۆریان بۆ نووسیوە کە پێمان ناکرێ باسی هەمووی بکەین، دوای دەنووسێ کە پورداود دوو واتای بۆ داناوە یەکەم

[174] "اوستا شناسی در اروپا " http://mazdaahoora.blogfa.com/

پشـــتیبانیکردن و پەنادان (پشـــتیبانی کردن و پناه دادن) و یان لەخۆگرتن و داپۆشـــین (دربرگرفتن و پوشـــاندن). دوایش دەڵێ بەهار (زمانەوان و شـــاعێری فارس) مانای "بەرئەنگاری و ڕاوەســـتان"ی بۆ داناوە. لە یەکێ لە ماڵپەرەکاندا کە زۆری لەســـەر ئەم بابەتە نووسیوە ئاوا دەڵێ : [175]

(این کلمه در اوســـتا **فروشـــی** و در فرس هخامنشـــي **فرورتی** و در پهلوي **فروهر faravahar** میباشد). واتا ئەم وشەیە لە ئەوێستادا "فەڕەوشی" و لە فارسیی هەخامەنشیدا "فەڕوەرتی" و لە پەهلەویدا وەک "فروهەر" هاتووە. هەروەها هەر لەم ماڵپەڕەدا ناوی چەندین زانا و ئەوێستا ناسی بەناوبانگی بیانی وەک نیریوسنگ، دارمەستتر، ئەشپیگڵ، گیگر، یوســـتی، هوگ، تیل و... هێناوە کە لەســـەر ئەم دەســـتەواژانە نووســـیویانە، بەڵام نەیانتوانیوە واتای ڕاستەقینەی بۆ دەستنیشـان بکەن تەنیا بەوە گەیشتوون کە لەوانەیە ئەم دەســـتەواژەیە لە "فەڕ + وەشـــی" پێک هاتبێ. بەڵام ئەم بۆچوونانە و ئەم واتاگەلە هیچیان ڕاست نین، بەر لەوەی ماناکانی خۆدی ئەم دەستەواژەگەلە ڕۆشنبکرێتەوە پێویستە واتای وشەکانی فەڕ، فرا / فرە، و هەروەها "وەش" ڕوون بکرێتەوە.

١- فەڕ: لە فارسیدا وەک (فر) دەنووسریت، لە کوردیدا ئەم وشەیە چەندین واتا دەگەیەنێ لەوانە ١- گەورەیی، شکۆ ٢- بخت و شگۆن (فارسی: یمن) ٣- پیت و بەرەکەت (برکت، فایدە)، بۆ نموونە دەڵێن ئەو کوڕە زۆر بەدفەڕە واتا بەرەکەتی نییە، زیان دەگەیەنێ یان دەڵێن ئەو ژنە فەڕی ئەو ماڵەیە، واتا بەرەکەت و خوشـــبەختی ئەو ماڵە لەو ژنەدایە. یان کاتێ مانگایەک شـــیری زۆر دەدا دەڵێن مانگایەکێ بەفەڕە واتا بەرەکەتی زۆرە. (بروانە هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی هەژار ل.پ. ٥٢٤).

٢- فرا / فرە: وشـــەیەکی پەتی کوردییە ئاوڵکرداری پێوانەییە (قید مقدار) واتای زۆر، گەلێک، پڕ(کرمانجی)، دەدا. لە هەورامیدا وەک "فرا" و لە شـــێوەزارەکانی تری کوردیدا

---

[175] http://mazdaahoora.blogfa.com/8501.aspx

وەک "فرە" گۆ دەکرێ. لە ئەوێســـتـادا بە دەیـان جـار وشـــەی"فرا" بە هەمـان مـانـای کوردییەکەی هاتووە.

۳- وەشی: لە فارسیدا وەک (وشی) دەینووسن. "وەشی" وشەیەکی کوردییە لە شێوەزاری ئەوێســتاییی کوردی (هەورامی، زازاکی، لەکی، شــەبەک) کە واتای خۆشـــی دەدا، ناوی چاوگ (اسم مصدر) بۆ خۆشی دەبێتە **"خۆشیەتی"** کە لە هەورامیدا دەبێتە "وەشیەتی". وشـــەکانی **"وەش"** و **"وەشـــیەتی"**[176]بە دەیان جار لە ئەوێســـتادا بە هەمان واتای کوردییەکەی هاتوون.

وشەکانی خۆش و خۆشیەتی / (هەورامی: وەش، وەشیەتی) لە زمانی کوردیدا مانایەکی فراوانتری هەیە لە وشـەی "خوش"ی فارسـی. لە فارسیدا خوش بە واتای تندروستی، خوشـڕووبوون، وخوشـــی کردن دێت. بەڵام لە کوردیدا بێجگە لەمانە واتای ئاســایش، ئارامش، رفاه، خۆشـــگوزەرانی دەدا. واتا ئەگەر وترا فلانی خۆشـــیەتی / (هەورامی: وەشیەتی) بەو مانایە دێت کە هیچ گرفتێکی نییە لە هیچ بارێکەوە، واتا هەم تندروستی باشـــە، هەم ئاســایش و ئارامش و ئابوری واتا باری ژیانی لە هەموو بارێکەوە باشـــە. ئێستا با دەستەواژەکانی فروهر و فرەوەشی ڕوون بکرێتەوە.

فرەوەشی: ئەم وشەیە لە فارسیدا وەک **"فروشی"** دەنووسرێت و وەک **"فەڕە وەشی"** **گۆ دەکرێ کە هەڵەیە.** ئەمە دەســتەواژەیەکی کوردیی هەورامییە کە لە ئاوەڵکرداری "فرە / فرا" لەگەڵ "وەشـــی" کە هەمان وشــەی "خۆشـــی"یە پێک هاتووە، فرەوەشـــی واتای فرە خۆشـی دەدا، یان بە جۆرێکی تر واتای **" زۆرترین تندروستی، ئاسایش، ئارامش، رفاه و خۆشی"** دەگەینێ.

---

[176] hushiti [-] = f. good abode (k600), Avesta Dictionary by K.E. Kanga

(دارمســـتتر، فرەوەشـــی بە واتای "خوراک پێ دان" مانا کردوەتەوە)[177]، ئەمە واتای فرە وەشی ناگەینێ بەڵکوو تەنیا بەشێکی کەمە لە فرەوەشی.

فروهر/ فرە وهر: ئەم وەشەیە لە فارسیدا وەک "فروهر" و هەروەها "فرە وهر" هاتووە و وەک فروهەر دەخوێندرێتەوە، و بە ســـەدان واتـای جۆربەجۆریـان بۆ داتـاشـــیوە کە هەموویان لە ڕاسـتی بەدوورن. ئەم دەسـتەواژەیە هەر لە سـەردەمای باسـتانەوە (کۆنەوە) وەک نیشـــانە و هێمایەک بۆ خۆر وێنا کراوە، بەم شـێوەیەی خوارەوە: هێمای خۆرێک بە دوو بـاڵی درێژو و بەرینەوە، لەگەڵ وێنەی پـادشـــایەک یـان رێبەرێکی ئـایینی (مـادی / هەخامەنشی)، کە تەوقێک لە دەستی ڕاستیدایە، و دەستی چەپیشی وەک پاڕانەوە بەرانبەر بە خۆدای خۆی بەرزکردوەتەوە.

فەڕی وەر (فەڕی خۆر) هێمایەکە بۆ شکۆ و بەرەکەتی خۆر[178]

[177] http://mazdaahoora.blogfa.com/8501.aspx
"دارمستتر به دانشمندان پيشين روي نموده و فروشي را به معني پروريدن و غذا دادن تتصور نموده است ."
[178] ئەم وینەیە لە ئەم ماڵپەرە وەرگیراوە
https://www.google.se/search?q=%D9%81%D8%B1%D9%88%D9%87%D8%B1+%D9%86%D9%85%D8%A7%D8%AF+%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA&biw=1391&bih=654&tbm=isch&imgil=XoeEvKPOQ2k7nM%253A%253BJYGaY_maDLpLwM%253Bhttp%25253A%25252F

واتای ئەم دەستەواژەیە لە هەورامیدا زۆر ڕوون و ئاشکرایە، ئەم وشەیە "فروهر" نییە، بەڵکوو **" فەڕ- وەر"**ە، لە فارسیدا بە هەڵە "فروهر/ فرەوهر"ی پێ دەڵێن ئەم دەستەواژەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم "فەڕ" کە واتای شکۆ، بەرەکەت و شگۆن (یمن) دەدا و بڕگەی دووەم (وەر) کە لە هەورامیدا و هەروەها لە ئەوێستادا واتای "خۆر" ئەدا. کە وابوو پێکەوە واتای **فەر، شکۆ و بەرەکەتی خۆر دەگەیێنێ.** ئەمەش نابێ لە بیر بکرێت کە خۆر لە نێو کۆمەڵانی خەڵکی دانیشتووی وڵاتی کۆنی کوردەواریدا هەم لە ئایینی میترایی کە "خۆر" خۆدا بوو وهەم لە ئایینی زەردەشتیشدا جێگایەکی هەرە بەرز و گرینگی هەبوو. ئەم هێمایە کە **" فەڕ- وەر"**ی ناوە، لە ڕاستیدا هەمان هێمای "خۆری باڵداری" سەردەمی میتانیەکانە. **باسی بەرەکەت و دەستەڵاتی ئەم باڵانەی" فەڕوەر" هەر ئێستاش لە نێو خەڵکی کوردستاندا وەکوو دەستەواژەیەک ماوەتەوە و تێکەڵ بووە بە بیرو باوڕی ئایینی ئیسلامیشەوە، بۆ نموونە لە کاتی نیایش کردندا دەڵێن " خۆدایا باڵی خەیر و بەرەکەت بە سەرماندا بکێشە" یان دەڵێن " خۆدایا لە ژێر باڵی رەحمەت و بەرەکەتی خۆتدا بمانپارێزە " ئەم باڵە هەمان باڵی "فەڕوەر"ە، دەنا خۆدا لە ئیسلامدا باڵی نییە.**

بۆ پشتڕاستکردنەوەی واتای " فەڕ- وەر" دەکرێ سەیری ئەو بەڵگەیە بکرێت لە کتێبی بەندهش کە بە خەت و زمانی پەهلەوی نووسراوەتەوە، دەقی فارسی نووسراوەکە لە بەشی یەکەم لەژێر خاڵی ٨ لە کتێبی بەندهش (فارسی، بندهش) ئاوا هاتووە: **" آخرین فروهری کە بە زمین فرود خواهد آمد فروهر سوشیانت موعود مزدیسناست و پس از آن آخر الزمان است."[179]**

واتاکەی ئاوایە: دوایین "فەر- وەر"ێک کە دێتە خوارەوە بۆ زەوین "فەڕ- وەر" (فەری- خۆر)، سۆشیانە بەپێی بڕیاری مەزدیەسنا (ئاهورامەزدا) و لە پاش ئەو ئیدی دوایی بە

[179] http://mazdaahoora.blogfa.com/8501.aspx
آخرین فروهري كه به زمین فرود خواهد امد فروهر سوشیانت موعود مزدیسناست و پس از ان اخر الزمان است

گیتی دێت. ئەم وتەیە ئەوە دەســـەلمێنێ کە "فەڕ- وەر" فەڕێکە کە لە ئاســـمانەوە دێتە خوارەوە بۆ زەوین، ئەم بەرەکەتەی خۆر (فەڕوەر) لە ڕێگای شاندنی سۆیەکەو (ناردنی ڕۆشنایەکەوە/ سۆشیانت) دەگاتە گیتی. ئەم واتایە بە زمانێکی ڕەوان ئاوایە "فەڕی- خۆر/ بەرەکەتی خۆر" لە شـــێوەی ڕۆشـــناییەک دەننێردرێتە خوارەوە بۆســـەر زوین بۆ ڕزگارکردنی مروڤەکان، ئەمە ئیتر دواجارە و لە پاش ئەمە ئیدی دوایی بە گیتی دێت.

لە فەروەردین یەشت لە ئەوێستا دا لە بارەی "فەڕ- وەر"وە ئاوا نووسراوە، ئەمەش بەشێک لە دەقی فارسیەکەیەتی:

"از پرتو فر و شـکوه فروهرهاسـت که من اهورامەزدا، آسـمان و زمین و آنچە در روی آنست را از رودها و گیاهان و جانوران و مردم را نگاه میدارم. از پرتو فروهرهاست که ستارگان و ماه و آفتاب سیر پیش گرفتند و آب روان گردیدو گیاه بالیدن آغاز نمود."[180]

واتاکەی: لە بەر تیشـک و فەڕ و شـکۆی "فەڕوەرکانە" کە من (ئاهورامەزدا) ئاسمان و زەوین و هەمووی ئەوانەی کە لە ســـەریەتی لە ڕووبارو و گیاکان و جانەوەران و مەردم ڕاگرتووە. لە بەر تیشـــکی فەڕوەرەکانە کە خۆر و مانگ و ئەســـتێرە لەســـەر شوێنی خۆیان ڕێگا دەپێوون و ئاوەکان ڕەوان و گیاکان شین بوون.

ئەم دەقانە بەڵگەن کە وشـەی "فروهر"ی فارسـی ڕاسـت نییە، و ئەم دەسـتەواژەیە کوردیی هەورامییە و "فەڕ- وەر"ە کە واتای فەڕ و بەرەکەتی خۆر دەدا.

ئەوێستا:

وشـەی ئەوێستا لە دەقە جۆراوجۆرەکاندا بە چەند شێوەیەک هاتووە وەک ئەوێستا، ئوستا، وەســتا، ئەفســتا، پســتاک و ئەوێســتاک. بەڵام ئەوەی کە زیاتر بەرچاو دەکەوێ و لە دەقە کۆنەکاندا هاتووە هەمان وشـەی ئەوێستایە. زۆربەی ئەوێستاناسـان دوو واتایان بۆ وشـەی ئەوێســتا دیاری کردووە. یەکەم: ئەوێســتا بە واتای پایە و بنەما، یان پایە و بنەمای ئایینی.

---

[180] http://mazdaahoora.blogfa.com/8501.aspx

دووەم: ئەوێستا بە واتای **<u>زانست و زانیاری</u>** کە هاو ڕیشەیە لەگەڵ وشەی "ودا " کە کۆنترین کتێبی ئایینی هیندیەکانە.

ئەوەی کە ڕاستە واتا دووەمەکەیەتی، چونکە لە کوردیدا بە زانایانی ئایینی دەبێژن **"مامۆستا "** کە لە دوو بڕگە پێک هاتووە "مام " کە واتای برای باوک دەدا و بۆ ڕێزلێنان و گەورەیی بە کار دەبرێت، و"وستا"ش کورتکراوەی وشەی ئەوێستایە بە واتای زانا و زانیار. کە واتا پێکەوە واتای "مامی زانا" دەدا. خۆدی وشەی "وەستا" لە کوردیدا هەر بە مانای مروڤی "زانا" و"کارزان" دێت. تەنانەت لە زمانی فارسیشدا لە نێو خەڵکی ئاساییدا "وەستا" بە "ئوستا" گۆ دەکرێ. وشەی ئوستاد (استاد)ی عربی لە ئەوێستاوە وەرگیراوە و لە کوردییەوە پەڕیوەتەوە نێوعەربی. لە فەرهەنگی پەهلەویشدا (بڕوانە پەهلەوەی دیکشنەری لە نووسینی ,D.N. Mac Kenzie, 1986 sid 14) وەک "ئەوێستاد awestad" هاتووە کە واتای ئوستاد (master)ی بۆ دانراوە.

دوژێنەکانی ناو ئەوێستا:

دیاکۆنۆڤ لە ل.پ.٤٧٧ مێژووی ماددا، لەسەر شێوازی زوانی ئەوێستا دەڵێ:

" ئەوێستا زمانێکی تیژی هەیە بەرانبەر بە بیانیەکان و ئەوانەی کە ئاریایی نین. لە چاوی ئەم ڕێبازەوە نائارییەکان وەکوو "جڕ و جانەوەر ودەعبان"، وەک مروڤی ئاسایی باسیان لێوە ناکا بۆ نموونە ئەوانە لە دایک نابن بەڵکوو بەردەبنەوە، نامرن ئەتەقن/ ئەتۆپن، بە ڕێگادا ناچن ئەخزن یان تەپەتەپیان دێ، ئەهورامەزدا بە تیاچوونیان خۆشنووە".

لێرەشدا هێندێک لەو دەستەواژەگەلە کە وەک دوژێن و ناونیتکە / ناووناتۆرە (فارسی: لقب زشت) لە ئەوێستادا هاتووە دەخرێتە پێش چاو:

کرپ (کرپان): (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣١)

دوستخواه دەنووسێ: (در گاهان عنوان گروهی ازپیشوایان و دشمنان دین مزداپرستی است). واتا لە گاساکاندا وەکوو ناوی تاقمێک لە پیشەواکانی دێوپەرەستان و دوژمنانی مەزداپەرەستی هاتووە. ئەمە ناو نییە ناونیتکەیە، ئەمە وشەیەکی کوردییە لە شێوەزاری باشووریدا هەر ماوەتەوە و وەک " کەرەپەن kerepen/ kerepan" گۆ دەکرێ، کە واتای **"کەڕ"** ئەدات، کەسێ کە گۆێ گرانە و نابیسێ. (بڕوانە فەرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان، هەولێر٢٠٠٥، ل.پ.٥٣٤).

گماڵه دیوان / گماڵگان: (اوســـتا، جلد دوم، جلیل دوســـتخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣٤)

له بارەی ئەم وشـه ئاوا نووسـراوه: [به معنی "چەسری!" و به مفهوم گستردەتر " چەسر نفرت انگیزی!" صفت است برای هفت تن از دیوان بزرگ و دستیار اهریمن که در برابر امشاسپندان قرار میگیرند. نامهای آنها چنین است:

اک من (اکومن)، ایندر (اندر)، ســورو، نانگ هیثیه، ناگهیس، ترومیتی، توروی (تریز) و زریچ (زریز). از این نامها ترومیتی نه نامی جداگانه بلکه صـفتی برای **"نانگ هیثیه"** دانسته‌اند که گاه به جای نام او میاید].

وەرگێڕانەکەی به کورتی ئاوایه: به مانای "چه ســـەرێک" هاتووه، به واتایەکی بەرینتر "چه ســـەرێکی قیزەون" ئاوەڵناوێکه بۆ هەفت کەس له دێوه گەورەکان که دەســـتیار و فەرمانبەری ئەهریمەنن له دژی ئەمشاسپنداندا، ناوی دێوەکانیش ئەمانەن ...

ئەمه ڕاست نییه، ئەمه پەیدا کردنی مانای وشـەکانه به مەزنده. پەیوەندی وشـەی "گماڵ" لەگەڵ "چه سری، و چه سرنفرت انگیزی" له چیدایه و له کوێرا هاتووه دیار نییه؟

ئەمه وشـەیەکی ئاسـایی کوردییه واتای **"گەماڵ (سـەگی نێر)"** دەدات که وەک دوژێن و ناونیتکه (قسـەی ناشـیرین) له کوردیدا به کار دێت وەک دەسـتەواژەی **" گەماڵ باوک"** (فارسـی: پدرسـگ). وشـەی "گماڵه دێوان / گەماڵ دێوان" ، واتای دێوانی گەماڵ ئەدات. "گماڵگان"یش هەر وشـەیەکی ئاسـایی کوردییه، هەمان "گەماڵەکان"ه که واتای سـەگەکان دەدات.

اک من/ (اکومن): (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣٤)

به واتای بەد ئەندیش هاتووه، ناوی یەکێ له دێوەکانه، وشـــەیەکی کۆنی کوردییه، له دوو بڕگه پێک هاتووه،"ئەک" واتای " ئەخ" (بەد،خراپ) دەدات و بڕگەی دووەم "من/ مەن" وەشـەیەکی کوردییه که واتای "ئەندیشـه"[181] دەدا. ئەکمەن / ئەخمەن واتای "بەد ئەندیش/ باوەڕپیس" دەدات.

سورو: (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣٤)

ناوی یەکێ له دێوەکانه، ســورو، وشـــەیەکی ئاســایی کوردییه به تایبەت له کرمانجیدا به کەسێ دەڵێن که ڕەنگی کاڵ و سوور بێت. له شێوازەکانی تردا وەک "سووره" گۆ دەکرێ.

---

[181] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥، ل.پ. ٦٤٢

نانک هیثیه: (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣٤)

وەک ناوی یەکێ لە دێوەکان هاتووە، هیچ واتایەک بۆ ئەم وشـــەیە دانەنراوە. ئەمە ناو نییە دوژێنە، وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە واتای "نەنک حیزە" دەدات، فارســـی: (ننه هیز، ننه جنده).

ناگهیس: (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣٤)

ناوی یەکێکی دی لە دێوەکانە، هیچ واتایەکی بۆ دیاری نەکراوە. بە ئەگەرێکی زۆر ئەم وشـــەیە یان خراپ نووسـراوە و یان خراپ خوێنراوەتەوە، ئەمە ناگهیس نییە بەڵکوو دەبێ "نەگریس/ نگریس" بێت کە وشـەیەکی ئاسایی کوردییە واتای "بەد سرشت، بەد فەڕ"[182] دەدا.

کوند: (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣٥)

ناوی دێوێکە، دوستخواە نووسیویەتی کە "بەهاری شاعێر" دەڵێ هیچ واتایەکی نییە، بەڵام دارمســـتتر نووســـییویەتی کە دەســـتەواژەیەکە بۆ هەوری بارانی! و دواجار بووە بە ناوی دێوێک لە هەوردا (قســـەی پۆچ = نووســـەر). و پورداودیش دەڵێ لەوانەی ئەم دێوە دێوی سستی بێت (فارسی: دیو کندی و سستی).

ئەمانە ناتوانن واتای ڕاسـتی ئەم وشـەیە بن هیچ بەڵگەیەکی باوەڕپێکراویان لە پشـت نییە. بە ئەگەرێکی زۆر ئەمە لە وشـــەی "کوند"ی[183] کوردییەوە هـاتووە کە واتـای بووم و بایەقوش دەدا لە کوردیدا، کە هێما و ســـێمبۆلی "شـــومی"یە لە فەرهەنگی کوردیدا. دەڵێن ئەگەر لە هەر شوێنێکدا بنیشێتەوە ئەوە شوێنەکە دەبێتە کەلاوە و وێرانە. بۆیە نیشتنەوە و خوێندنی کوند لە ئاوەدانی وەک کارەســـات چاوی لێ دەکرا (ئەم باوەڕە ئێســـتاش لە زۆر ناوچەی کوردستاندا هەر ماوەتەوە)، ئەم دەستەواژەیە ئێستاش بۆ مروڤی شوم و بەدفەڕ هەر باوە.

کون مرزی: (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ١٣٨٥، ل.پ.١٠٣٦)

بە وتەی پورداود ئەم وشەیە بە واتای نێربازی، جوتبوونی نێر لەگەڵ نێردا هاتووە. کە لە ئایینی زەڕدەشتیدا گوناحێکی گەورە دەژمێردرا و جێگای لێبوردن نەبوو.

---

[182] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥، ل.پ. ٦٦٧. هەروەها هەنبانە بۆرینە هەژار ل.پ. ٨٨٦.

[183] هەنبانە بۆرینە هەژار، تاران ١٣٦٩ ل.پ.٦٤٥

کوندیز: (اوستا، جلد دوم، جلیل دوستخواه چاپ دهم ۱۳۸۵، ل.پ.۱۰۳۵)

ناوی دێوێک بووە، هیچ واتایەکی بۆ دانەنراوە. بەڵام ئەمەش وشـــەیەکی کوردییە وهەر ناونیتکەیە. لە دوو بڕگە پێک هاتووە بەمجورە "کون- دێز" کە کون هەمان "کون / قون/ قێنگ"ە لە زمانی کوردیدا و بڕگەی دووەم "دێز" واتای ڕەنگی ڕەش و تاڵ دەدات.[184] (فارسی: رنگ تیره و سیاه). هەروەها لە کوردیدا بە تەوسەوە بە مروڤی شوم و بەدفەڕیش دەڵێن "دێزە"[185]. کوندێز ناووناتۆرەیە واتای "کون ڕەش " دەدات. مەبەست لەو کەسانەیە کە گۆناهکار و تاوانبارن و نیشانەی ڕەشیەتی و تاوانیان پێوە دیارە.

---

[184] هەنبانە بۆرینە هەژار، تاران ۱۳٦۹ ل.پ.۳۳۳. هەروەها فەرهەنگی باشوور ل.پ. ۳٤۲

[185] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ۲۰۰۵ ل.پ. ۳٤۲.

بەشی شەشەم

ئەرێ زمانی هەورامی هەمان زمانی ئەوێستاییە؟

بەراوردکردنێکی گشتگیر و زانستییانەی زمانی کوردی و بە تایبەت شێوازی هەورامی لەگەڵ زمانی ئەوێستاییدا کارێکی ئاسان و تاکە کەسی/ (انفرادی) نییە، بەڵکوو پێویستی بە کارێکی رێکخراوی کۆمی (جمعی) کۆمەڵێک لە شارەزایانی بواری زمانی ئەوێستایی و کوردی بە تایبەت شێوەزاری هەورامی هەیە. ئەم بەراوردکاریانەش کە لێرە کراوە تەنیا دەسپێکێکە کە زۆر بە زەقی و ئاشکرایی نیشان دەدا کە زوانی ئەوێستایی پەیوەندی راستەوخۆێ هەیە لەگەڵ زمانی کوردی شێوەزاری هەورامیدا، زمانی ئەوێستایی دایکی شێوەزاری هەورامییە. ئەم راستییە دەبێ هەموو کەسێ بیزانێ کە تەنیا بە پشتبەستن بە زمانی کوردی شێوەزاری هەورامییە کە دەکرێ وەرگێرانێکی راست و زانستیانە لە زمانی ئەوێستایی بکرێ. یان بە واتایەکی تر ئەمە تەنیا کۆمێکی شارەزای زمانی کوردی و بە تایبەت هەورامییە کە دەبێ جارێکی تر و بۆ هەمیشە ئەوێستا لەسەر زمانی راستی خۆی بنووسێنەوە، و خزمەتێکی گەورەش نە تەنیا بە زمانی کوردی بەڵکوو بە مێژوو و فەرهەنگی جێهانیش بکەن.

لەم بەشەدا تێ دەکۆشرێت بە پشتبەستن بە بەڵگەی روون و باوەرپێکراو ئەم بابەتە بسەلمێندرێت کە زمانی هەورامی هەمان زوانی ئەوێستاییە و هەورامییەکانیش هەمان هۆزی ماگ (مۆغان)ی مادن. بۆ ئەم مەبەستەش پێش هەرشتێک رۆشنایی دەخرێتە سەرهێندێک لەو تایبەتمەندیانە کە تەنیا هەر لە زمانی کوردی و بە تایبەت شێوەزاری هەورامی و زمانی ئەوێستاییدا هەیە. هەروەها وشەکانی ئەوێستایی لە فەرهەنگەکانی "کانگا" و "بەیس فورم دیکشنەری"ش لەگەڵ وشەکانی کوردیدا بەراورد دەکرێت.

لێرەدا پێویستە ئەمەش بوترێت کە شێوەزاری ئەوێستایی تەنیا شێوەزاری هەورامی نییە، بەڵکوو شێوەزارەکانی زازاکی، لەکی، شەبەک و باجەلانیش دەکەونە خانەی شێوەزاری ئەوێستاییەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی کە لە لایەکەوە شێوازی هەورامی کەمتر کەوتووەتە ژێر کاریگەریی زمانەکانی دی و لە لایەکی تریشەوە وەک دواجار پیشان دەدرێت هەورامییەکان نەوەی راستەقینەی مۆغانی زەردەشتین بۆیە شێوەزاری هەورامی لەگەڵ ئەوەی کە پەیوەندییەکی راستەوخۆی هەیە بە زمانی ئەوێستاییەوە لە هەمان دەمدا کەمترین گۆرانیشی بەسەردا هاتووە. ئەو خاڵانەی کە زۆر بە زەقی نیشان دەدەن کە هەورامی و ئەوێستایی هەر یەکێکن بریتین لە:

١- گۆکردنی دەنگی" خ "ێ بۆ " و" یان "هو (hv/xv) لە ئەوێســتایی و لە هەورامیدا:

دەنگی پیتی "خ"ێ لە شێوەزاری ئەوێستاییدا بە گشتی و بە تایبەت ئەگەر پیتی "خ"ێ پێش پیتی " ۆ/ و/ وو" بکەوێ، ئەوە دەنگی پیتی "خ"ێ لە وشــەکەدا دەگۆردرێت بۆ پیتێک کە لە نێوان (ە) و (و)دایە، نە پیتی "ە"یە بە تەواوی و نەش پیتی "و"یە بە تەواوی، پیتێکە لە نێوان ئەم دوو پیتەدا بەڵام زیاتر بە "و" نزیکە. لە شێوەزاری هەورامیشدا هەر وایە. لە هێندێک لە فەرهەنگەکانی ئەوێســتایی نیشــانەیەک وەک (**hv**) و لە هێندێکی تردا نیشانەیەک وەک **(xv)** بۆ ئەم دەنگەیان داناوە، بۆ نموونە:

ئەویستایی	هەورامی	سۆرانی/ کرمانجی	فارسی
وەر/ هۆر[186]	وەر/ هۆر	خۆر	خورشید
وەشیەتی[187]	وەشیەتی	خۆشیەتی	خوش بودن
واز/ واس[188]	واز/ واس	خۆاز/ خۆاست	خواست
وەنی[189]	ونی[190]	خۆێنی	خونی
وێم[191]	وێم	خۆم	خودم
وەفنا / هوفنا[192]	وسنای	خەواندن/ خەفاندن	خواباندن
وەداتە[193]	وێداتە	خۆداتە	خود دادە

[186] hvar = 20 (G) n. Sun, Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 606
[187] hušiti = good dwelling, comfort, safety' 2.199, 4.396, Base Form Dictionary
[188] vas / vaz = desire, wish/ marry, 1.87, 1.176, 3.216, Base Form Dictionary
[189] vohuni = 7 (plA) blood, menses, Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 511
[190] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١٠٠٥
[191] Vaêm. Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 451
[192] hv لە ژێر بەشی، Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 139
[193] hv لە ژێر بەشی، Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 139

واره‌تا[194]	وارته/ وارته‌ی	خوارده/خواردنی	خوردنی
وه‌تو[195]	وێت	خۆت	خودت
هۆشک / وشک[196]	وشک	وشک/ حۆشک	خۆشک (خشک)
	واناى	خوندن/ خوێندن	خواندن
	وارده‌مه‌نی	خۆارده‌مه‌نی	خوردنی
	وه‌ن وه‌ر	خۆێنخۆر	خونخوار
	وته‌ی	خه‌وتن / خه‌فتن	خوابیدن
	تۆم	توو/ تۆم/ تۆخم	توخم (تخم)
	وارزا	خۆارزا	خواهرزاده
	ورد	ورد/ خۆرد	خورد (خرد)
	وار	خوار	پائین
	وزته‌ی[197]	خستن	انداختن

هه‌ر به‌م شێوه‌یه وشه‌كانی خۆش ده‌بێته "هوه‌ش یان وه‌ش"، خۆاردم ده‌بێته "واردم"، خوندم/ خوێندم، ده‌بێته "وانام". خۆرد (بچووک) ده‌بێته "ورد"، خواروو ده‌بێته "واروو".

ئه‌مه یه‌كێک له جیاوازییه‌كان یان تایبه‌تمه‌ندییه‌كانی شێوه‌زاری ئه‌وێستاییه له‌گه‌ڵ شێوه‌زاری گشتیی مادیدا. هه‌روه‌ها ئه‌م دیارده‌یه له نێوان شێوه‌زاری گشتیی كوردی (كرمانجی، سۆرانی، كه‌لهوڕی) و شێوه‌زاری ئه‌وێستاییی كوردی (هه‌ورامی، زازاكی، له‌كی ،شه‌به‌ک) هه‌ر ماوه‌ته‌وه.

---

194 hv له ژێر به‌شی ،Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 141

195 hv له ژێر به‌شی ،Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 139

196 hushka = 6 (plG) dry (k601, b1839), Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 601

197 فه‌رهه‌نگی وشه‌نامه، هۆرامی- كوردیی ناوه‌ڕاست، بێدار، هه‌ولێر ٢٠١٠، ل.پ . ٩٩٧

٢- گۆکردنی دەنگی "ج" بۆ "ی" لە ئەوێستایی و لە هەورامیدا:

لە زوانی ئەوێسـتاییدا هەندێ جاران دەنگی پیتی "ج" کە لە سـەرەتای وشـەکەدا دێت دەگۆڕدرێت بۆ "ی"، لە هەورامیشدا هەر وایە بۆ نموونە:

فارسی	سۆرانی/ کرمانجی	هەورامی	ئەویستایی
جەم (جم)	جەم	جەم/ یەم	یەم/یەمە (Yima)[198]
جێگەر (جگر)	جەگەر/ جێگەر	یەهەر[200]	یاکەر(Yakar)[199]
همزاد/ جفت	جمک	یەوارا[202]	یەما (Yama)[201]
جایگاه	جێگا / جێگە	یاگە/ یاگا[203]	یاگە/ یاگا/ ئایاگە
جەوان(جوان)	جەوان/جوان	جەوان	یاوان (Yavan)[204]
جادو	جادو	جادو	یاتو (Yatu)[205]
جاوید	جاوید	یاوید/ جاوید	یاوات (Yavat)[206]
جەو (جو)	جۆ	یۆ/ یەوە[207]	یۆ/ یەوە
جفت	جوت	ێیت/ هیت/هیتە[209]	یەما[208]
کشاورز	جوتیار	یتیار/هیتیار[210]	--------

---

198 Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 429, هەر وەها پورداود ل.پ.٩٢

199 یادداشت های گات ها، پورداود تهران ١٣٨١، ل.پ.٩٢

200 فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١١٤٠

201 یادداشت های گات ها، پورداود تهران ١٣٨١، ل.پ.٧١

202 زبان هورامی و گویش پاوەای منصور سلیمی، ل.پ.٤٩١

203 فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١٠٠٥

204 Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 422

205 Avesta Dictionary by K.E. Kanga, هەر وەها پورداود ل.پ.٩٢

206 Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 423

207 زبان هورامی و گویش پاوەای منصور سلیمی، ل.پ.٤٩١

208 <yāma-='twin'. http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html

209 فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١١١٠-١١١١

210 فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١١١١

--------	یاگەوبان[211]	جێوبان	رختخواب
--------	یەوین[212]	جۆیین (شتی لە جۆ دروستکراو)	جوی (از جو)
یەسنا / یەشن[213]	یەسن/ یەسنە/ یەسنا[214]	جێژن	جشن

٣- پێتی " ز" لە ئەوێستایی و کوردیدا:

لە کوردی و بەتایبەت لە هەورامیدا دەنگی "ز"ێ لەگەڵ وشـەکانی هاوتای خۆی لە ئەوێستاییدا یەکدەگرێنەوە، واتا لە زمانی کوردیدا بە گشت شێوەزارەکانیەوە پیتی "ز"ێ هەر وەک شێوەزاری ئایینی مادی (ئەوێستایی) و شێوزاری گشتیی مادی "ز"ێ گۆ دەکرێ. کە چی ئەم پیتە لە فارسیی کۆندا و لە فارسیی نوێدا وەک "د"ێ گۆ دەکرێ بۆ نموونە:

ئەوێستایی	هەورامی، زازاکی	سۆرانی، کرمانجی	فارسی
زانا[215]	زانا / زانا	زانا / زانا	دانا
زریانگە/ زەریا[216]	زەریا/ زرێوار[217]	زەریا/ دەریا	دریا
بەرزیا / بەرزی[218]	بەرزی/ بەرزی	بەرزی/ بڵێندی	بلند
زەردی/ زەری[219]	زیڵ[220]/ زەرێ[221]	دڵ	دل
زاماد	زاما[222]	زاوا	داماد

211 دستور زبان کردی "هەورامی" فاتح رحیمی، چاپی دووم ل.پ.٢٦١

212 فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١١٤٠. دستور زبان کردی "هەورامی" فاتح رحیمی، چاپی دووم ل.پ.٢٦١.

213 لە ئەوێستادا هەم بەواتای نیایش هاتووە و هەم بە واتای جێژن

214 فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ١١٣٣

215 مێژووی ماد دیاکۆنوڤ ل.پ.٩٤

216 zrayanghat [zrayangh] =12 (Abl) n. the sea (k213). avesta Dictionary by K.E.

217 زرێوار کە ناوی دەریاچەیەکە لە مەریوان، لە دوو برگە پێک هاتووە " زرێ" بەواتای دەریا و "وار" کە واتایە "وەک" ئەدات، پێکەوە واتای وەک دەریا، "دەریاچە" ئەدات.

218 Barezâ, barezahi = height; a mountain (k369), avesta Dictionary by K.E. Kanga

219 پورداود هاتی ٣١ بەندی ١٢یادداشتی ٦، ل.پ.١١٩

220 دستور زبان کردی "هەورامی" فاتح رحیمی، چاپی دووم ل.پ.٢٥٥

221 Ferheng, Kirmanckі (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag 2020,l.p 530 ,

222 Ferheng, Kirmanckі (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 524,
هەروەها زبان هورامی و گویش پاوەای منصور سلیمی، ل.پ.٤٩١.

هەروەها بەپێی بۆچوونی زانایانی بواری زمانەوانی یەکێ لە جیاوازییەکانی نێوان زوانی مادی لەگەڵ زوانی فارسیی کوندا (فارسیی باستان) گۆکردنی پیتی "ز"یە لە زمانی مادیدا (هەم شێوازی ئایینی زمانی مادی و هەم شێوازی گشتی زمانی مادی) کە لە پارسیدا وەک "د"ێ گۆ کراوە، بۆ نموونە:

وەرزان: بە وتەی دیاکۆنۆڤ ئەم وشەیە لە پارسیی باستاندا "وەردان" بووە کە واتای گوند یان شـــوێنی نیشـــتەجێبوون دەدا. لە کوردیی ئەمڕۆدا وەک ناوی بەرزان ماوەتەوە (وەک ناوچەی بارزان لای مێرگە سوور).

زیانا / زیانی: لە ئەوێستادا زیان و زیانی هاتووە، چاوگی ئەم وشـەیە "زیا" یە لە پارسـیی هەخامەنشیدا "دییا"یە. (پورداود ل.پ.٩٤) .

زرەنکا: ناوی ناوچەی سیستان بووە لە شێوازی مادیدا، لە پارسیی باستاندا "درنگیانا"ی پێ وتراوە.

بەرزییا / بەرزی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٥٨١) لە فارسیی کۆندا بەردیا / بەردی وتراوە.

ئارتامارزی/ ئارتاوارزی: (دیاکۆنۆڤ ل.پ.٥٨١) لە فارسیی کۆندا ئارتاواردی بووە.

پارادایزا: (دیاکۆنۆڤ ل. پ. ٧٢٦ پەراویزەکان بەندی ٢٨)، واتای بەهشت دەدا. بە وتەی دیاکۆنۆڤ ئەم وشـــەیە لە پارسـیی باسـتاندا وەک پارادایدا گۆ کراوە. (ئەم وشـــەیە ئێســتا هێندێک گۆران بە ســـــەریدا هاتووە لە "پارادێزا" گۆڕاوە بۆ "پارادیس"، و دواجاریش لە ژێر کاریگەریی زمانی عەربیدا دەنگی "پ" گۆراوە بۆ " ف" بووە بە فردەۆس).

٤- (ň / ن̌)" لە زمانی کوردی و ئەوێستاییدا:

پیتی "نگ (ň / ن̌) پیتێکی تایبەتە بە زمانی ئەوێستایی و هەورامی، لە فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا بە شێوەی جوراوجۆر نیشاندراوە وەک "ň، ŋ "[223]. ئەم پیتە نە لە فارسیدا هەیە و نەش لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا، دەنگێکە کە لە تێکەڵبوونی دوو دەنگی "ن،

---

[223] Jonathan Slocum and Scott L. Harvey, http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html 2012-12-02

و گ (n و g)" پەیدا دەبێ و لە نێو لوتدا گۆ دەکرێت. بۆ نموونە وەک مانگ، شەنگ، هەنگ، تەنگ، ڕەنگ، هەنگاو، مانگا، دەنگ، مەنگ، چنگ، پەنگ، ژەنگ، تەنگ، هەنگڵ، هەنگوین. لە ئەوێستاییشدا وەک یاوڼگە (پورداود، ل.پ.٦٨)، رئوچڼگە (پورداود ل.پ.٦٤)، ڕەشنگە (پورداود ل.پ.٩٣)، واچنگە (پورداود ل.پ.١٣٥).

٥- ناوی بکەر لە زمانی ئەوێستایی و کوردیدا:

شێوەی دروستکردنی ناوی بکەر لە کوردی و لە ئەوێستاییدا هەر وەک یەکن. بۆ نموونە لە ئەوێستادا بە دەیان جار وشەکانی "تاشەر"[224] لە چاوگی "تاشان" بە واتای دروستکەر و ئافرینەر، وشەی "داتەر"[225] لە چاوگی "داتن / دان" بە واتای بەخشێنەر و بدەر و هەروەها وشەی "وینەر" لە چاوگی "وین" بە واتای بینەرهاتووە. واتا لە ئەوێستاییدا ناوی بکەر لە "ڕەگی چاوگ + ەر" دروست دەبێ. لە کوردیشدا هەر وایە. جا با ئەم نموونەگەلەی خوارەوە بەراورد بکرێت لەگەڵ هێندێک ناوی بکەر لە زمانی کوردیی ئێستادا وەک:

ئەویستایی	هەورامی	سۆرانی/ کرمانجی	فارسی
تاشەر[226]	تاشەر	تاشەر	تراشندە
داتەر[227]	داتەر/ دادەر	بدەر/ دادەر	دهندە
دەوورەشتەر[228]	درەوشدەر	درەوشدەر	درفشگر
وێچەر	وێژەر	بێژەر	گویندە
جنێەر[229]	جنێەر[230]	جنێەر	خرد کنندە

---

[224] Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

[225] Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

[226] <tašar-> = 'carver, fashioner, shaper, creator' 1.55
Avestan: Base Form Dictionary, Jonathan Slocum and Scott L. Harvey

[227] [dâtar] = 14 (mN) giver, creator, creator (k259); maker (t102); n. (JAR: m) law

[228] **<**θwōrəšṯar> = 'Fashioner' [Pokorny tu̯erk̂- **::** to cut] 2.40
Avestan: Base Form Dictionary, Jonathan Slocum and Scott L. Harvey

[229] <jə̄nar-> = 'man-killing' 3.407, ئەو کەسەی کە ئەنجن ئەنجن دەکا / ئەو کەسەی کە دەجنێت
Avestan: Base Form Dictionary, Jonathan Slocum Scott L. Harvey
http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html

[230] لە چاوگی ئەنجنای بە واتای جنین، جن جن کردن، ئەنجن ئەنجن کردن (بڕوانە فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٧٢).

وینەر	وینەر	بینەر	بیننده
	وانەر/ وەنەر	خوێنەر	خواننده
	نووسەر	نووسەر/ نووێسەر	نویسنده

٦- ئامرازی "ما، (ma)" وەک نیشانەی نەرێنیکردن (نهی):

لە گشـت فەرهەنگەکانی ئەوێسـتاییدا نیشـانەی نەرێنی کردن (نهی) وەک "ما (ma)"[231] دەستنیشانەکراوە لە کوردیشدا هەر وایە. لە شێوەزاری هەورامیدا ئەم نیشانەیە هەر وەک "ما، ma" ماوەتەوە، بەڵام لە شـێوەزارەکانی تری کوردیدا وەک "مە، me" بە کار دێت. بۆ نموونە:

شێوەزاری هەورامی ما (ma)	**شێوەزارەکانی دیکەی کوردی مە (me)**	**فارسی**
ما- واچا	مە- بێژە / مە- وشە/ مە- ڵێ	نگو/ مگو
ما- وانا	مە- خوێنە	نخوان/ مخوان
ما- سڕا	مە- سڕا	پاک نکن
ما- وسا	مە- خەوە	نخواب
ما- وەرا	مە- خوە	نخور
ما- کەندی	مە- کەن	نکنید
ما- گێلدی	مە- گەڕن	نگردید
ما- واچدی	مە- بێژن	نگوئید

[231] Ma= Negative particle/prohitive, never (do this), not (K403) بروانە کانگا دیکشنەری

٧- پاشگری "یەتی، ایەتی   iti":

یەکێ لە نیشانەکانی ناوی چاوگ لە کوردیدا "یەتی، ایەتی"یە، لە ئەوێستاشدا ئەم نیشانەیە هەر وەک کوردی وایە، بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن: ڕەشـــیەتی، ســـپییەتی، پیاوەتی، چۆنیەتی، برســـییەتی، خۆشـــیەتی، تەنیایەتی، ڕاســـتییەتی، دوژمنایەتی، ئاشـــتیەتی، دۆستایەتی، ئارامایەتی، ترسایەتی، مەردایەتی.

لە ئەوێستاشدا بە دیان و بگرە بە سەدان جار ئەم جۆرە نیشانەیە بە هەمان واتا و شێوازی کوردی هاتووە بۆ نموونە:

فرا- جیا- یەتی (Fra- jyaiti): (پورداود، ل.پ.٤٣هات ٢٩ بەندی ٥ یادداشتی ١١)

بە واتای فرە- ژیایەتی هاتووە، واتا (تنوع حیات).

هو- جی- یەتی (Hu- jiti): (پورداود، ل.پ٧٦هات ٣٠ بەندی ٣یادداشتی ٩)

بە واتای باش- ژی-یەتی (باش ژییەتی/ باش ژیان کردن)

دوشیتی/ دوش- یەتی (Dushiti): (پورداود، ل.پ٧٧هات ٣٠ بەندی ٣یادداشتی ٩)

بە واتای دوژیەتی/ دژیەتی هاتووە.

ڕەنجـان- یەتی/ ڕەنجـانیەتی: (پورداود یســـنـا، هـات ٣٠، بەنـدی ١١، ل.پ. ٩٣)

لە کوردیشدا هەر "ڕەنجانیەتی"یە

فرا- داتا- یەتی / فراداتا- یەتی:

Fradathaiti [fra-dâ] = to give; to propagate (k255)[232]

واتای "فرا- دان / فرە- دان" دەدا.

فرا- بارا- یەتی/ فرا- بارایەتی:

Frabaraiti [fra-bar] = to carry, to bring, to use; (k367)[233]

"فرا- بارایەتی واتای فرە بار(هەورامی/ باشووری) یان زۆر هێنان دەدا.

---

[232] Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm
[233] Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

فرا- ترسا- یەتی / فرا- ترسایەتی:

Frateresaiti [fra-tares] = to tremble (k221)[234]

وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە لە زمانی کوردیشـــدا لە شـــێوەزارکانی ســـۆرانی، کەلهوڕی، هەورامی و لەکی هەر وەک فرە- ترسایەتی گۆ دەکریَ.

٨- ئاوەڵکاری "فرا":

وشـەی "فرا" ئاوەڵکارێکی پێوانەییە (قید مقدار) کە تایبەتی زمانی ئەوێستایی و کوردییە. لە شـێوەزاری هەورامیدا ئەم وشـەیە وەک "فرا" و لە شـێوەزارەکانی تری کوردیدا وەک "فرە" گۆ دەکریَ، کە واتای زۆر، گەلێک، خەیلیَ و پڕ دەدات. لە فەرهەنگەکانی "کانگا" و بەیس فورمدیکشـنەری و هەروەها پورداوددا بە دەیان جار وشـەی " فرا" هاتووە، وەک : فرا-ترسـایەتی، فرا- دا، فرا- وەشـی، فرا- بار (فرا- بارایەتی)، فرا- سـتو (بە واتای فرا ستایشکردن) و فرانا (زۆرن، فرەن).

٩- جێناوەکان لە ئەوێستایی و لە کوردیی هەورامیدا هەر وەک یەکن:

جێناولە کوردی و بە تایبەت هەورامیدا پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی هەیە لەگەڵ ئەوێستاییدا، بە دڵنیاییەوە دەتوانین بێژین کە ئەگەر جیاوازییەک هەبیَ تەنیا لەبەر ئەوەیە کە زیاتر لە ســـیَ هەزارســـاڵە لە تەمەنی ئەوێســـتا تیَ پەڕیوە، دەنا دەقی وشـــەکان هەر ئەوەیە کە لە ئەوێستاییدا هاتووە. لێرەدا هێندێک لە جێناوەکان کە لە فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا هاتوون لەگەڵ جێناوەکانی کوردی و بە تایبەتی هەورامی بەراورد دەکرێت.

تێبینییەکی گرینگ: لە هەموو وەرگێڕانەکان و فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا هەڵەیەکی زەق و بەرچـاو کراوە لە تێگەیشـــتنی واتـای ڕاســـتەقینەی جێناوەکان. هەڵەکەش لەمەدایە کە جێناوەکانی (من ومنم/ ئەز و ئەزم)یان بە (I)، (تۆ و تۆم)یـان بە **(you)** و (ئەو و ئەوم)یـان هەر بە **(he/she/it)** وەرگێڕانـدوەتەوە. بۆ نموونە **من "تۆم" خۆشـــــدەویَ** وەرگێڕانەکەی بە ئینگلیزی دەبێتە (I like you) ئەگەر کەســـیَ زمانی کوردی نەزانی زۆر ئاسایی کە **"تۆم"** بە **you** مانا بکاتەوە، و هەر واش کراوە، نموونەی دیکە:

١- **"ئەزم (منم)"** زەردەشت: **I** am zerdehst

[234] Avesta Dictionary by K.E. Kanga, http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

٢- من **"تۆم"** ناویَ — I dont want **you**

٣- من **"ئـەوەم"** کڕی — I bought **it**

نیشـانەی "م" کاتێ دەکەوێتە پاش جێناو واتای جۆربەجۆر بە جێناوەکە دەبەخشـێ لەوانە بۆ نموونە لە باری (١) "ئەزم زەڕدەشـت" نیشـانەی "م" بە واتای (am) ئینگلیسـی دێت، وەلی لە بارەکانی ٢ و ٣دا ئەم نیشـانەیە جێناوەکە دەباتە دۆخی بەرکار. ئەم ڕێسایە تایبەتە بە زمانی کوردی و ئەوێستایی، لە فارسیدا ئەم نیشانەیە وەک **"را"** دەنووسن. بەڵام چون ئەو کەسانەی کە ئەوێستایان وەرگێڕاوەتەوە زانیاریان لەسەر ئەم ڕێسایە نەبووە، بۆیە یان وەرگێڕانی وشــە بە وشــەیان کردوە و یان بە مەزندە واتای وشــەکانیان لێکداوەتەوە. ئەمە وای کردوە کە لە فەرهەنگەکانی ئەوێســـتاییدا هیچ جیاوازییەک لە نێوان ئەز و ئەزم، یان تۆ و تۆم و یان جێناوە جۆربەجۆرەکانی کەســـی وەک "وێم، وێت، وێش/ وێمان، وێتان، وێشان" نەکراوە و هەر هەمووی وەک وێ یان هۆ مانا کراوەتەوە کە ڕاست نییە.

جێناوی ئەز Az:

ئەم جێناوە جاران لە هەموو شـێوەزارکانی کوردیدا هەبووە بەڵام ئێسـتا هەر لە شـێوازی کرمـانجی و زازاکیدا مـاوەتەوە و بە کـاردێـت و وەک "ئەز، (Az)" گۆ دەکرێ. لە فەرهەنگەکانی ئەوێســـتاییدا وەک ئەز، و ئەزم هاتووە. بەڵام هەر**"ئەز"** ڕاســـتە و **ئەزم (Azem)** واتای منم دەدات.

جێناوی "ئەز" لە هەموو شێوەزارەکانی تری کوردیدا هەتا سەدەی هەژدەی زایینی بە کار هاتووە لە سرودەکانی یارساندا بە دەیان نموونەی بەرچاو دەکەویَ وەك:

لە هەڵبەستێکی بابا سەرهەنگی دەودانی (لە نێوان ساڵانی ٩٣٥- ١٠٠٧ زایینی)[235]

سەرهەنگ دەودان سەرهەنگ دەودان — ئەز کە نامەن سەرهەنگ دەودان

چنی ئێرمانان مەگێلم نە هەردان — مکۆشم پەریَ ئایین کوردان

لە هەڵبەستێکی بابا یادگار (١٣٥٩- ١٤٨٠ زایینی)[236]

باربەد ئاما، بەربەتی نە دەست — سێ ئاوای کوردی، پەیَ دڵداران بەست

ئەز باربەد بیم، نەو بەزمگای لەست — کاکەم خوسرە و بی، نەگرد بەندی ڕەست[237]

---

[235] مێژووی ئەدەبی کوردی بەشی سێهەم د.م. خزنەدارر ل.پ ٢٣٥

[236] مێژووی ئەدەبی کوردی بەشی سێهەم د.م. خزنەدارر ل.پ ٢٨٢

[237] وشەی ڕست لێرە کارە لە دۆخی سێیەم کەسی تاکدا، چاوگەکەی" ڕست و ڕستن "ە

لە هەڵبەستێکی سەید ئەکابیری خامۆشی(١٤٤٠- ١٤٩٣ زایینی)[238]

بینای گشت کاران ئازیز هەر تونی بینای گشت کاران

ئەز سومیلەنان مەرژێ نەداران دڵدار مەوێنی سوب و ئێواران

لە هەڵبەستێکی سەیدی هەورامیدا (١٧٨٥- ١٨٤٩ زایینی)[239]

ئەز ئۆراۆمۆن مەکانم بێ و وڵاتم سەروو پیری خوای گێرەن خەڵاتم

تە فەرزا دەی زەکات و نازەنینت ئەزیچ دەرویشوو تە، سا دە زکاتم

لە شێوازی سۆرانیشدا ئەم جێناوە هەبووە، مەتەڵێکی کۆنی کوردی ئەم ڕاستییە پشتڕاست دەکاتەوە، کاتێ کەســـێک بە تەمای دزی کردنە لە ئاشـــنایەکی خۆی دەڵێن "ئەگەر زانی ئەزم، ئەگەر نەیزانی دزم".

هەروەها لە هەڵبەســـتێکی پیر ئەحمەدی کەرکوکی کە لە ســـەدەی شـــەشـــەمی کۆچی لە کەرکوکدا ژیاوە جێناوی "ئەز" هاتووە:

ئەز ئەحمەدی زێڕین بەرم[240] ئەز ئەو دوڕڕەی ناو گەوهەرم

ئەرزو سەمایە لەنگەرم لە ڕۆژ حەساو، ئەز لەدەرم

ئەم جێناوانەی خوارەوەش ڕاستەوخۆ لە "بەیس فورم دیکشنەری وەرگیراوە".

Avestan: Base Form Dictionary, Jonathan Slocum Scott L. Harvey
http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html

2012-12-02

tū = you

تۆ: هەمان جێناوی "تۆ"یە لە کوردیدا.

238 مێژووی ئەدەبی کوردی بەشی سێهەم د.م. خزنەدارر ل.پ ٣٠١

239 دستور زبان کردی "هەورامی" فاتح رحیمی ل.پ. ١٥٩

240 د.جەمال نەبەز فەلسەفە و ڕامانی یارسانی لە فەرهەنگ و کۆمەڵگەی کوردەواریدا، ل.پ. ٣٦

tvəm = you

تویٚم/ تۆم: ئەمە هەر وشـــەی "تو"یە لەگەڵ نیشـــانەی "م"، ئەم نیشـــانەیە کاتێ دەکەوێتە پاش جێناو، جێناوەکە دەباتە دۆخی بەرکار بۆ نموونە : "تۆم "خۆشـــــدەوی، ماڵی " تۆم" ناوێ، "ئەوەم" پێ باشە، "ئەمەم" نەدەزانی، "ئەوانەم"هەڵگرتووە.

ma = my

ما / مای: ئەم جێناوە لە شـــێوازی کرمانجیدا هەر وەک "ما" ماوەتەوە وەک : ماڵاما، وڵاتا ما، لە سـۆرانیدا وەک : ماڵمان، وڵاتمان بە کار دێت، لە هەورامیدا هەم وەک "ما" و هەم وەک "مان" بە کار دێت.

yūžəm = you

yûshmâkem [tum], (k432)   (کانگا دیکشنەری ل.پ.٤٣٢)

یوژەم: ئەم جێناوە لە فەرهەنگی کانگادا وەک "یوشما" نووسراوە، ئەم وشەیە ئێستا بووە بە دوو بڕگەوە، "یو + شـــما"، لە ئینگلیزیدا بڕگەی یەکەمی بە کاردێت واتا "یو" و لە هەورامی و زازاکیـدا بڕگەی دووەمی بە کـار دەبرێـت واتـا "شـــمـا". ئەم شـــێوە لە کورتکردنەوەی وشـەکان لە کوردیدا نموونەی زۆرە، وەک "ئارمانج" کە لە فارسیدا وەک ئارمان و ئاماج و لە سۆرانیدا وەک ئامانج بە کار دێت. هەروەها وشەی "ئاخاک" کە لە کرمانجیدا وەک ئاخ و لە شـێوەزارکانی تری کوردیدا وەک خاک گۆ دەکرێت، "سـێری، three (سـێ + ێری) کە لە هەورامیدا وەک "ێری" و لە شـــێوەزارەکانی تری کوردیدا بەشی یەکەمی وشەکە "سێ" گۆ دەکرێ.

vaēm- 'we' = we (plural)

وێم: ئەم جێناوە وەک "ئێمە " مانا کراوەتەوە کە ئەمە ڕاست نییە، ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە، جێناوی هاوبەشـــە لە دۆخی یەکەم کەســـێ تاکدا. لە فەرهەنگەکانی هەورامیدا "وێ، we"[241] وەک جێناوی هاوبەش (ضـمیر مشـترک) پێناسـە کراوە کە بە تەنیا بە کار نایەت و لەگەڵ جێناوی لکاودا دێت بەم شێوەی خوارەوە:

---

[241] دستور زبان کردی "هەورامی" فاتح رحیمی ل.پ. ١٦٠، هەروەها زبان هورامی و گویش پاوەای، منصور سليمی ل.پ. ٣٢٦

جێناوی تاک	وێم (خۆم)	وێت (خۆت)	وێش (خۆی)
جێناوی کۆ	وێمان (خۆمان)	وێتان (خۆتان)	وێشان (خۆیان)

Hva = this, self, one's own

هۆه/ هەوە: ئەم وشەیە شێوەی ئەوێستایی وشەی "خۆ"یە، پیتی "خ (x)"ێ گۆڕدراوە بۆ "هۆ (hv)". ئەگەر وشـــەکە وەک هۆ گۆ بکری ئەوە واتای خۆ دەدات، بەڵام ئەگەر وشەکە وەک "هەوە" گۆ بکرێ ئەوە واتای "ئەوە (this, that)" دەدا.

Anya = other

ئانیا: بە واتای ئەوی دیکە هاتووە، ئەم وشـــە لە هەورامیدا وەک "ئانایا، Anaya" گۆ دەکرێ (بڕوانە زبان هورامی و گۆیش پاوەای، منصـــور ســـلیمی، تهران ١٣٩٢ ل.پ. ٣٢٥).

Ava = this, that

ئەوە/ ئەڤە: ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە، لە هەموو شێوەزارەکانی کوردیدا هەروا گۆ دەکرێ و هەر ئەم واتایەش دەگەیێنێ.

Ana = him

ئانا: وشەیەکی ئاسایی هەورامییە جێناوە واتای "ئەمە" دەدا

Idā = here, (demonstrative particle: one, this, etc.)

ئێدا/ ئیدە: جێناوێکی ئـاســـایی هەورامییە واتـای "ئەمە" دەدا بۆ مێینە، بۆ نێرێنەش جێناوەکە دەگۆڕدرێت بۆ " ئید، Id" (بڕوانە دستور زبان کوردی- هورامی، فاتح رحیمی چاپی دووەم ١٣٨٩)

ئەم جێناوانەی خوارەوەش لە ئەوێستا دیکشنەری لە نووسینی "کانگا"[242] وەرگیراوە:

Aêm = 30 (mnN) this, that; egg (ahm200)

ئائم: جێناوێکی ئاسـاییی کوردییە، ئێسـتاش وەک ئائم و ئائمە لە کوردیدا گۆ دەکرێ. (فارسی: این، همین)

Aêva = 23 (numeral I, fN) one, only, alone; in this manner, thus (k11, b22f)

ئائەوە: "ئا- ئەوە" جێناوێکی ئاسـاییی کوردییە. لە پیتی " ئا، a" کە لە کوردیدا نیشـانەی جەختکردنەوەیە لەگەڵ جێناوی"ئەوە". وەک ئا ئەمە، ئا ئەوە، ئێسـتاش لە کوردیدا هەر بەم شێوەیە بە کار دێت. (لە فارسیدا واتای آن/ همان دەدات).

Ana = 39 (I,nI) in this (viz. the following) way.

ئانا: جێناوێکی ئاسـاییی کوردییە لە شـێوازی هەورامیدا واتای "ئەوە" دەدا.(بڕوانە زبان هورامی و گۆیش پاوەای، منصور سلیمی ل.پ. ٣٢٤)

Aya [AEM] = 8 (fi) this

ئایا / ئەیە: واتای ئەمە دەدا، جێناوێکی کوردییە لە ناوچەکانی کرماشـان و ئیلام و گەرمیان هەر بە شـێوەی "ئەیە" گۆ دەکرێ. (بڕوانە فەرهەنگی باشـوور، عەباسـی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥، لاپەڕەکانی ٣٨)

Ima [aêm] = 8 (pron.; adv. duNAv) this (j422)

ئیما: ئەم وشەیە ئەگەر وەک " ئێمە" گۆ بکرێ ئەوا واتای we دەدا، ئەگەر وەک "ئەمە" بێت واتای this دەدا.

Mana [azem] = 18 (GAbl) me

مەنا / من: هەمان وشەی "من"ی کوردییە کە جێناوە بۆ یەکەم کەسی تاک.

---

[242] avesta dictionary by K.E. Kanga. http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

Ve [tum] = 51 (plNAD) you

وێ [توم]: کانگا چاوگی وشـــەی "وێ" بە "توم" دەزانێ، ئەمە ڕاســـت نییە. جارێک خۆدی وشــەی "توم" هەمان جێناوی "تۆ"یە، لە کاتێکدا "وێ" جێناوی کەســی هاوبەشــە و لەگەڵ "تو"دا جیاوازە.

Hva = 9 (fN, duN) (poss. pronominal adj.) own (reflex pronoun) self (viz. myself, theyself, himself, itself) (but see AHM 157, n.3)

هۆە/ هەوا: ئەمە هەمان جێناوی "خۆ"یە لە شێوەزاری گشتیی کوردیدا کە لە شێوەزاری هەورامیدا وەک "هۆ"یان "وێ" گۆ دەکرێ.

Hvatô =7(reflex. pron. indecl.)himself;herself;theyself (k139)

هڤەتۆ/ هوەتۆ: ئەمە هەمان وشـــەی "خۆت"ە لە شـــێوەزارەکانی تری کوردیدا، کە لە شێوازی هەورامیدا دەبێتە " وێت" کە بەرانبەرە لەگەڵ وشەی ئینگلیزی " yourself ".

Hvâish [hva]

هوەێش/ وەێش: کانگا لە بەرانبەر ئەم وشـــەیەدا هیچ ڕوونکردنەوەی نییە، تەنیا ئەوە نەبێ کە دەنووســـێ چـاوگەکەی "هڤە/هوە"یە. بەڵام ئەمە هەمـان جێنـاوێ "وێش"ە لە هەورامیدا کە لە ســـۆرانیدا وەک "خۆێشـــی" (فارســـی: خودش) گۆ دەکرێ کە بەرامبەر لەگەڵ **"himself, herself"**.

لێرەدا بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر هێندێک لە جێناوەکانی کوردیی هەورامی زۆر بە کورتی دەخرێتە پێش چاو. جێناوەکانی کەســـی لە هەورامیدا ســـێ جۆرن، لێرە تەنیا دوو جۆری دەخرێتە ڕوو:[243]

١- جێناوی کەسی لکاو جۆری یەکەم:

ma/man	مان/ ما	یەکەم کەسی کۆ	M	م	یەکەم کەسی تاک
ta/tan	تان/ تا	دووەم کەسی کۆ	T	ت	دووەم کەسی تاک
šan/ ša	شان/ شا	سێیەم کەسی کۆ	Š	ش	سێیەم کەسی تاک

---

[243] بڕوانە دستور زبان کوردی- هورامی ، فاتح رحیمی، چاپی دووهەم ١٣٨٩، ل.پ.١٥٦-١٦٢

٢- جێناوی کەسی لکاو جۆری دووەم:

یەکەم کەسی تاک	وو	U	یەکەم کەسی کۆ	می	me
دووەم کەسی تاک	ی	I	دووەم کەسی کۆ	دی	de
سێیەم کەسی تاک	ۆ	O	سێیەم کەسی کۆ	ا	a

٣- جێناوی کەسی جودا (سەربەخۆ):

یەکەم کەسی تاک	من	men	یەکەم کەسی کۆ/ (کۆم)	ئیمە	ema
دووەم کەسی تاک	تۆ	to	دووەم کەسی کۆ/ (کۆم)	شمە	šema
سێیەم کەسی تاک(نێرینە) سێیەم کەسی تاک(مێینە)	ئاد ئادە	Ad ada	سێیەم کەسی کۆ/ (کۆم)	ئادی	ade

٤- جێناوی ئاماژەیی:

جێناو	**تاکە کەسی (نێرینە)**	**تاکە کەسی (مێینە)**	**کۆ/ (کۆم)**
ئاماژە بۆ نزیک	ئید (ed) . ئینە (ina)	ئیدە (eda) . ئینی (ine)	ئیدی (ede) . ئینی(ine)
ئاماژە بۆ ناوەند	ئاد (ad) . ئانە (ana)	ئادە (ada) . ئانی (ane)	ئادی (ade) . ئانی(ane)
ئاماژە بۆ دوور	ئەو(aw).ئوونە(una)	ئەوە(awa).ئوونی(une)	ئەوی(awe).ئوونی(une)

٥- جێناوی لێپرسینی "چی، چێش":

"چی" جێناوی لێپرسینە لە ئەوێستایی، لە کوردی لە فارسی و هەروەها لە زۆربەی زمانە ئێرانییەکانی تردا، بەڵام **"چێش"**[244] کە هەمان واتای "چی" دەدا تەنیا تایبەتە بە زمانی هەورامی و ئەوێستاییەوە. لە فەرهەنگی کانگادا ئاوا نووسراوە:

ci [-] = (interrogative pron.) - who? what? which? (indef. pron.) anyone, someone, whoever, whatever (k181)

cish [ci] = 12 (N) (interr. pron.) - who? what? which? (indef. pron.) anyone, someone, whoever, whatever (k180)

١٠- هەبوونی نێر و مێ لە هەورامی و لە ئەوێستاییدا:

لە هەورامیدا هەر وەک ئەوێستایی نە تەنیا ناوەکان بەڵکوو بەشێک لە ئاوەڵناوەکان، جێناوەکان و"کار"ەکانیش دەچنە دۆخی نێر یان مێ، و یان نێرومێیەوە. بۆ نموونە:

ناوی نێرینە: ڕۆ (ڕۆژ)، ئەسپ (ئەسپ)، دەس (دەست)، کەش (کێو)، یەوە (جۆ)، یانە (خانو)، ئاسمان (ئاسمان)، چەم (چاو)، ورگ (گورگ)، داڵ (داڵ)، هەسارە (ئەستێرە)، توتا (سەگ) هەمیر (هەویر).

ناوی مێینە: نەما / نێما (نوێژ)، حەوشا (حەوش)، هەرا (کەر)، نانا (نان)، شەوا (شەو)، ئەنۆسا (ئەنگۆست)، ڕیواسی (ڕیوی)، دەگا (دێ، گوند)، چراوی (چرا)، ئاوی (ئاو).

کار لە دۆخەکانی نێرینە و مێینەدا:

- **کەوت:** کەوت (نێرێنە)، کەوتا (مێینە).
- **ڕۆیشتووە:** لێوان (نێرینە) ،لێواینا(مێینە).
- **ترساوی:** تەرسانی (نێرینە)، تەرسێنی (مێینە)
- **هەڵاتبوو/ ڕایکردەبوو:** ڕەما بی (نێرینە)، ڕەمێ بی (مێینە)

١١- ناوی ئاژەڵەکان لە ئەوێستایی و لە هەورامیدا:

لەیەکچوونی ناوی ئاژەڵەکان لە ئەوێستایی و هەورامیدا ئیتر هیچ گومانێکی تێدا ناهێڵێتەوە کە هەورامی هەمان زمانی ئەوێستاییە، بۆ نموونە:

---

[244] دستور زبان کردی "هەورامی" فاتح رحیمی، چاپی دووهەم ١٣٧٩، ل.پ.١٦٥

ئەوێستایی	هەورامی	سۆرانی، کرمانجی	فارسی
وارازا [246]	**وەراز**[245]	بەراز	گۆراز (گراز)
گاو[248]	**گاو**[247]	گا	گاو
ماسیو/ ماسیا [250]	**ماساو/ ماساوی**[249]	ماسی	ماهی
بزا[252]	**بزە** [251]	بزن	بوز (بز)
ئەسپا [253]	**ئەسپ**	ئەسپ	ئەسب (اسب)
ئوشترا [254]	**وشتر**	وشتر/ حوشتر	شوتر (شتر)
پەسو[255]	**پەز/ مێ**	پەز/ مێ/ مەڕ	گوسفند
وەرکا[257]	**وەرگ**[256]	گورگ	گورگ (گرگ)
کەرک [259]	**کەرگ/ کەرگی**[258]	مریشک	مورغ (مرغ)
ژوژا [261]	**ژووژوو**[260]	ژژوو/ ژیشک	جوجه تیغی

---

[245] بێستوون فەرهەنگی سۆرانی- هەورامی، حامید درودی و حاتەم مەنبەری، ستۆکهۆلم ١٩٩٨.
[246] varâzahe [varâza] =7 (G) m. boar, wild pig, kanga Dictionary (k470)
[247] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٧٩٤
[248] http://www.avesta.org/language/vocab.htm. kanga Dictionary
[249] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٨٧٣
[250] masyô [masya] =10 (N) m. fish, kanga Dictionary (k401)
[251] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١٣٢
[252] http://www.avesta.org/language/vocab.htm, kanga Dictionary
[253] aspa [-] = 6 (N, plN) a horse, kanga Dictionary (k57)
[254] ushtrahe [ushtra] = 6 (G) m. camel, kanga Dictionary (k114)
[255] pasu [-] 5 (duNA) m. sheep (t145); domestic animal, kanga Dictionary (k323)
[256] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ١٠٢٢.
[257] vehrka [-] = 5 (plN) m. wolf, kanga Dictionary (k508)
[258] فەرهەنگی وشەنامە، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٧٧٤. بێستون فەرهەنگی سۆرانی- هەورامی ١٩٨٩ ل.پ.١٧٧
[259] A concise Pahlavi Dictionary, D.N. Mac Kenzie,1986 p 50
[260] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ٥٧٢.
[261] A concise Pahlavi Dictionary, D.N. Mac Kenzie,1986p 100

Dictionary of most common AVESTA word

بەراوردکردنی ژمارەیەک لە وشـــەکانی فەرهەنگی ئەوێســـتایی کانگا لەگەڵ وشەکانی زمانی کوردی و بە تایبەت هەورامیدا.

ئەم فەرهەنگە یەکێ لە فەرهەنگە بەناوبانگ و باوەڕپێکراوەکانی جێهانییە کە وەک سەرچاوەیەکی گرینگی ئەوێستا لە لاین پسپۆڕانەوە بە کار دێت، ئەم فەرهەنگە لەبەر دەستدایە و لەسەر ئێنتەرنێتە، ناو نیشانە فەرهەنگەکە بەم جۆرەی خوارەوەیە:

فەرهەنگی وشە ئاساییەکانی ئەوێستا لە نووسینی ک. کانگا، بەمبەیی ساڵی ١٨٩١ زایینی.

Dictionary of most common AVESTA word

KAVASJI EDALJEE Kanga. Bombay, mars 1891

http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm

NOTE: layout is:

Avesta word [root of word] = وشەی ئەوێستایی [چاوگی وشەکە]

number of times word occurs in the Avesta (case) meaning

... another form of word

Example:

baodhô [baodha] 7 (nNA) m. perfume (k362)

The root of "baodhô" is "baodha". It occurs 7 times in the Avesta. (It is neuter Nominative or Accusative case.) It means "perfume". (This word can be found on page 362 of Kanga's dictionary.)

Avestan dictionary – A

aêiti [i] = 6 (3/1, cl 2.) to go; to come

ئەییەتی [ئەی]: ئەمە وشـــەیەکی کوردییە، لە چاوگی "ئەی/ئەتن" لەگەڵ پاشـــگری "یەتی"، هەر وەک دەزانین "ئەتن/ ئەی" لە کوردیدا چاوگە بۆ وشـــەی هاتن لە دۆخی ڕانەبوردوودا. بۆ نموونە لە کوردیدا و بە تایبەت لە ناوچەکانی باشـــووری کوردســـتاندا وەک شـارەزوورو وسـنە و کرماشـان دەڵێن "ئەی " یان " نای" واتا دێت یان نایێت."ئەی-یەتی" ناوی چاوگە بۆ وشەی هاتن لە دۆخی ڕانەبوردوودا.

aêm [-] = 30 (mnN) this, that; egg (ahm200)

ئـائم: ئەم وشـــەیە لە دوو بڕگە پێـک هـاتووە "ئـا + ئم"، "ئـا" پیتێکە یـان دەنگێکە بۆ جەختکردنەوە (تـاکید) دێت و "ئەم"ش لە کوردیدا واتـای this دەدا.وەک **ئـا-** ئەمە، **ئـا-** ئەوە، بۆ نموونە (ئائەم ماڵە، ئائەم منداڵە، ئا ئەمەش، ئائەو پیاوە، ئائەو دارە، ئائەم کارە).

[aêta] = 5 (fN) this, that (k8)

ئەیتا / ئەیەتا: لە شـــێوەزارەکانی کوردی لە باشـــووری کوردســـتان لە ناوچەکانی گەرمیان، کرماشـان و سنە ئەم وشـەیە وەک ئەیەسـە و ئەیەتە گۆ دەکرێ. بە هەمان واتای ئەمە / ئەمەتا.

aêva [-] = 23 (numeral I, fN) one, only, alone; in this manner, thus (k11, b22f)

ئائەوا: وشەیەکی کوردییە، بە واتای **"ئا- ئەوا/ ئەوە"**، (فارسی: همین، این).

Aêvahe, 12 (G)

ئاواهە: وشەیەکی ئاسایی کوردییە، هەمان وشەی "ئاوەها"یە لە کوردیدا کە واتای "ئاوا" دەدا. (فارسی: اینجوری).

akha [-] = 13 (plA) n. bad, evil (k16)

ئاکە: ئەم وشە لە کوردیدا ئێستا وەک ئەخ/ ئەخە[262] بە کار دێت.

---

[262] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥. ل.پ.٢٥

[airyaman] = 7 (N) Airyaman, name of a Yazad; a prayer, Y54; a serviter; community ...

[ئاریامەن]: (دیاکۆنۆف ل. پ. ٢٣٤)، بە وتەی دیاکۆنۆف ئەم وشەیە واتای کۆمەڵێک خەڵک یان کۆمەڵێک خەڵکی دیندار دەدا، ئەم وشـــەیە لە کوردیدا هەبووە .بەڵام ئێستـــا لە برەو کەوتووە، ئەودەســـتەواژەگەلە کە باری ئایینی زەردەشـــتیان پێوە دیارە، لەبەر ئەوەی دینەکەی باوێکی وای نەماوە، دەســـتەواژەکانیشـــی بەرەو نەمان چوون. بۆ نموونە وشـــەی ئاریامان لە هەڵبەســـتێکی بابا ســـەرهەنگی دەودانی (لە نێوان ســـاڵانی ٩٣٥- ١٠٠٧ زایینی)[263] بە دی دەکرێت.

سەرهەنگ دەودان سەرهەنگ دەودان — ئەز کە ناممەن سەرهەنگ دەودان

چنی **ئێرمانان** مەگێلم نە هەردان — مکۆشم پەرێ ئایین کوردان

واتاکەی ئاوایە:

سەرهەنگ دەودان سەرهەنگ دەودان — من کە ناومە سەرهەنگ دەودان

وەکوو تاقمی دینداران دەگەڕم لە شاخ و هەردان — تێدەکۆشم بۆ ئایینی کوردان

aiwyô [ap] = 27 (plD) water

ئایویۆ: ئەم وشەیە بە واتای ئاو هاتووە لە هەورامیدا "ئاوی" گۆ دەکرێ.

aka [-] = bad, wicked, evil (k14) [= akha]

ئاکا / ئاکە: ئەم وشەیە لە کوردیدا وەک "ئەخ/ ئەخا" بە واتای بەد و خراپ ماوەتەوە[264].

ama [-] = strength; Strength (t110); Power of Attack (Kr)

amava [amavañt] = 5 (N) strong, vigorous (t30), courageous

---

263 مێژووی ئەدەبی کوردی بەشی سێهەم د.م. خزنەدارر ل.پ ٢٣٥

264 فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥. ل.پ.٢٥

ئەما، [ئەماوەنت]: ئەم وشەیە لە پەهلەویدا وەک " **ئەماوەند و ئەماوەندی**"[265] هاتووە، واتای زۆر(هێز)، و زۆرمەند (بەهێز) دەدا. ئەم وشەیە لە کوردیدا لە شێوەی ناوی هۆزی "هەمەوەند" کە یەکێ لە هۆزەکانی کوردە لە گەرمیان بە دی دەکرێ. کە واتای هۆزی بەهێز و زۆرمەند دەدا.

ana [aem] = 39 (I,nI) in this (viz. the following

ئانا: وشـەیەکی کوردییە لە شـێوازی هەورامیدا، جێناوە واتای "ئەوە" دەدا (بڕوانە زبان هورامی و گۆیش پاوەای، منصور سلیمی ل.پ. ٣٢٦).

anâish [aem?] = 5 (GAV pl.I) with these

ئانایش: وشەیەکی ئاسایی کوردیی هەورامییە، واتای "ئەوەش" دەدا[266].

anusô = 9 (nA) unwilling (k31)

ئان وسـۆ: ئەمە وشـەیەکی کۆنی هەورامییە، لە ڕاسـتیدا " ئەن – واسـۆ"یە، "ئەن" لە کوردیی کۆندا نیشـانەی نەرێنیکردن (نفی) بووە ئێسـتا لە کوردی و لە فارسـیشـدا بووتە "نا"، واسۆ لە چاوگی "واستن / وازتن"ە، واسۆ/ وازۆ کارە، سێیەم کەسی تاکە لە دۆخی ڕابوردوودا. کە بە شێوازی ئەمڕۆکەی هەورامی دەبێتە ناواسۆ / ناوازۆ کە لە شێوازەکانی تری کوردیدا واتای "ناخوازێ" دەدا.(فارسی: نمی خواهد).

anya [-] = 14 (I,duN,plN) another, else (jar), other - in general (anya ... anya) (b135, k31)

ئانیا: ئەم وەشـەیە لە شـێوازی هەورامیدا وەک "ئانایا" گۆ دەکرێ کە واتای "ئەوی تر" دەدا[267]

[avô-hvarena] = 5 (plG) a drinking fountain; a water spring

[ئاڤۆ- وارەنا / ئاڤی- وارەنا]: " ئاوی - وارنا" ئەمە وشەیەکی ئاسایی هەورامییە، واتای ئاوی- خواردنەوە دەدا.

---

[265] Amawand, Amawandih
A concise Pahlavi Dictionary, D.N. Mac Kenzie,1986 p 7-8

[266] بڕوانە دستور زبان کوردی- هورامی ، فاتح رحیمی، چاپی دووهەم ١٣٨٩، ل.پ ١٦٣

[267] زبان هورامی و گۆیش پاوەای، منصور سلیمی، تهران ١٣٩٢ ل.پ. ٣٢٥

anaiwishti [-] = f. failing to study, not studying

ئانایوێشـتی: ئەم وشـەیە لە ڕاسـتیدا بەم شـێوەییە "ئا- نوێشـتی"، لە کوردیی کۆندا "ئا" نیشـــانەی نەرێنیکردن بووە کە واتای "نا"ی داوە وەک "وار/ وارە" کە واتای جێگا دەدا وئاوارە واتای بێ جێگا دەدا. ئا- نوێشـتی لە سـێ بڕگە پێک هاتووە، "ئا" بە واتای "نا"یە، "نوێشـت / نوشـتا" واتای نووسـین دەدا لە هەورامیدا (بڕوانە هەنبانە بۆرینە هەژار ل.پ. ٨٧٣). و "ی" جێناوی دووەم کەســـی تاکە لە هەورامیدا، پێکەوە واتای نەینووســـی (یان نەنووسراو) دەدا.

anaiwyâstô [anaiwyâsta] = 5 (N) ungirded, not girded up the loins (lit.), not put on the kusti; inexperienced (k27)

ئاناێویسـاتۆ: ئەم وشـەیە ڕاسـت مانا نەکراوەتەوە، لە سـێ بڕگە پێک هاتووە بەم جۆرە "ئا- نویسـات - ۆ" کە "ئا" واتای "نا" دەدا، "نویسـات" واتای نووسـین دەدا و " ۆ" جێناوی لکاوی سـێیەم کەسـی تاکە. (بڕوانە جێناو لە هەورامیدا خشـتەی ژمارە ٢). پێکەوە واتای **نەینووسیوە** دەدات.

anghu [-] = m. life, being, spirit, existence, the world (ahm), people of the world (k18)

[anghuya] = 12 (Abl) life force (Mal), energy (Hum), vital power (t141); (k18)

ئانگۆ،[ئانگۆیا]: ئەم وشـــەیە وەک هێز و هێزی گیان مانا کراوەتەوە، لە دوو بڕگە پێک هاتووە بەم شـێوە "**an- ghuya**" بڕگەی دووەم "گۆیا" ئێسـتا لە کوردیدا وەک **"گۆ"** مـاوەتەوە و واتـای هێز و هێزی گیـان دەدا. بۆ نموونە دەڵێن دەســـتم لە **"گۆ" چووەتەوە**. یان دەستم **"گۆ" ناکا** (واتا هێزی تێدا نەماوە، یان گیانی تێدا نەماوە). یان دەڵێن لە **"گۆ"چووینەوە** (واتا هێزمان لێ بڕا). "ئەن/ ئان" نیشـانەی نەرێنییە، کە وابوو پێکەوە واتای بێ هێزی، بێ گیانی دەدات.

asma, asman [-] = the sky, the firmament

ئاسما،[ئاسمان]: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە واتای ئاسمان هاتووە.

aoj- [-] = (vb. rt.) speak, say

ئۆج: واتای قسە و قسەکەر ئەدا. لە کوردیی شێوەزاری باشووری (کەلهوڕی)دا وەک "ئۆش" بە کار دێت و هەمان مانای هەیە. وەک ئۆشم (دەبێژم)، ئۆشێ (دەبێژێ).

aoxta [aoj] = 45 (pres. indic. mid. 3/1 (JAR), Aor. mid. 3/1) (he) spoke (k458)

ئاۆختا: بە واتای قسە و قسەی کردن هاتووە. ئەمە وشەیەکی کوردییە لە شێوەزاری کرمانجیدا ئێستا وەک ئاخاوتن بە کار دێت.

arejaiti [arej] = 7 (pres. act. 3/1) to be worth, to become worthy- deserving; to be considered respectable (k44)

ئەرجایەتی [ئەرج]: ئەمە وشەیەکی کوردییە لە شێوەزاری کوردیی زازاکیدا کە واتای قەدر، نرخ، و هێژایەتی دەدا. (بڕوانە فەرهەنگی زازاکی- کورمانجی لە نووسینی چەکۆ کۆچداغ، ساڵی ٢٠١٠ ل.پ. ١٢٦)[268] . ئەم وشەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، ئەرج لەگەڵ پاشگری یەتی. کە وشەکە دەکاتە ناوی چاوگ. وشەی ئەرج لە شێوەزارەکانی تری کوردیشدا بە کار دێت لە قاڵبی ئەرجدار و ئەرجمەند.

aspa [-] = 6 (N, plN) a horse (k57)

ئەسپا / ئەسپ: هەمان وشەی ئەسپە لە کوردیدا.

asta [ast-] = (plN) m. a bone, also

ئاستا: ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە، لە زازاکیدا کە وەک "ئاستە (aste)"[269] گۆ دەکرێ. لە کرمانجیدا وەک "هێستی/ هێستک و لە سۆرانیدا وەک ئێسک گۆ دەکرێ.

ava = 62 (prep.) direction; this, that (k49)

ئاوا: لە هەموو شێوەزارەکانی کوردیدا هەر ئەم واتای دەگەینێ، وەک ئەمە، ئەوە، بەم جۆرە، بەم شێوازە، وەها.[270]

---

[268] Ferheng zazaki – kurmanci, Çeko Kocadag, 2010, l.p.126

[269] Ferheng zazaki – kurmanci, Çeko Kocadag, 2010, l.p.13

[270] Ferheng zazaki – kurmanci, Çeko Kocadag, 2010, l.p.16, هەنبانە بۆرینە هەژار ١٩٨٩، ل.پ.١٢

ava-baraiti [ava-bar] =13 (pres. act. 3/1) to carry to; to bring down, to bring to (k366)

ئاوا - بارایەتی [ئاوا- بار]: ئەمە وشـــەیەکی پەتی کوردیی هەورامییە هەر هەمان واتایشـــی هەیە. ئاوا لە کوردیدا دوو مانای هەیە، یەکەم "ئاوا، بە واتای وەها، بەمجۆرە، بەم شـــێوەیە" و دوهەم بە واتای "بەرەو خۆار" بۆ نموونە دەڵێن خۆر ئاوا بوو، واتا خۆر بەرەو خۆار بووەوە، یان دەڵێن ئەســـپەکە لەو یاڵەوە ئاوا بوو، واتا ئەســـپەکە لەو کێوەوە چووە خوارەوە. وشـــەی بارایەتی ناوی چاوگە بۆ "بار" کە لە هەورامیدا و لە باشـــووریدا واتای هێنان دەدا. کە وابوو "ئاوا- بارایەتی" هەم واتای "ئاوا هێنان" دەدات و هەم واتای هێنانە خوارەوە.

ava-janyât [ava-jan] = 14 (pot. act. 3/1) to smite; to kill (k187)

ئاوا- جنیات [ئاوا- جین]: بڕگەی یەکەم هەمان وشـــەی کوردی "ئاوا"یە بە واتای بەم شـــێوە، بەم جۆرە، و بڕگەی دووەم واتای "جنین/ هەنجن هەنجن"[271] کردن یان جن جن کردن" دەدا لە کوردیدا. پێکەوە واتای ئاوا کوشتن ئاوا بڕین، ئاوا جنین دەدا.

(بە ئەگەرێکی زۆر وشەکانی "جنایت و جانی" لەم وشەیەوە گیراوەن و چووەتە نێو زمانی عەرەبییەوە).

ava-kanayen [ava-kan] = 6 (pot. act. 3/3) to dig (k124)

ئاوا- کەنایەن: واتای کەندن (هەڵکەندن) ئەدا لە کوردیدا، و لە هەورامیدا بە شـــێوەی "کەننەی/ کەنننای" گۆ دەکرێ. وا دیارە کە **کانگا** (نووســـەری فەرهەنگی کانگا) واتای "ئاوا"ی پێ وەرنەگێراوەتەوە و وشـــەکەی هەر وەک "کەن" (کەندن) مانا کردوەتەوە. بێ گومان "ئاوا" جۆرە ئامرازێکە و ناکرێ بلکێندرێت بە هەر وشـــەیەکەوە، ئاوا هەر وەک دەزانین لە کوردیدا ســـێ واتای هەیە **١- بەم جۆرە، بەم شـــێوەیە ٢- ئاوا بوون، بەرەو خوار بوون ٣- واتای ئەوە.**

[avavañt] = 27 (nNA) so much, such

[avañt] = 6(A)such, so much, this much;so great (b952, AHM152)

---

[271] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ ١٨٤

[ئاواوانْت]، [ئاوانْت]: ئەمە هەمان وشـــەی "ئەوەندە"یە لە ســۆرانیدا و "ئەوەنْە"یە لە هەورامیدا کە هەر هەمان واتای هەیە لە کوردیدا.

apairithwô [a-pairithwa] = 5 () may not be traversed (b78)

ئاپەڕیتەۆ: ئەمە وشـــەیەکی کۆنی کوردییە بە مانای " ناپەڕێتەوە". لە ســـێ بڕگە پێک هاتووە، **"ئا- پەڕیتە- ۆ"**، کە " ئا" نیشانەی نەرێنییە واتای "نا" دەدا، "پەڕێتە"وە وشەیەکی ئاســایی کوردییە لە چاوگی پەڕین (پەڕینەوە) بە مانای دەرباز بوون، " ۆ" جێناوی لکاوە لە دۆخی سێیەم کەسی تاک لە هەورامیدا. ماناکەی پێکەوە دەبێتە **" ناپەڕێتەو".**

aya [aem] = 6 (fî) this

ئەیە/ ئەیا: واتای ئەمە دەدا، لە کوردیی شـێوەزاری ناوچەکانی باشـووری کوردسـتاندا هەر بە شێوەی "ئەیە"[272] گۆ دەکرێ.

ayara [-] = 0 (plA) relating to a day (lit.); division of a day

ئەیارە: ئەم وشەیە لە کوردیدا لە شێوە " ئێوارە" ماوەتەوە کە واتای پاشنێوەڕۆ کاتی ئاوا بوونی خۆر دەدا.

ayãn [ayare] = 8 (G, plA); also, [î] (3/3) to go, to come

ayenî [i] = 5 (sub. 1/1) to go

ئەیەن، ئەیەنێ: ئەم وشـــە ناتوانێ هەم مانای "هاتن" بدا و هەم "چوون" چونکە دوو وشـەی دژبەرن، ئەمە وشـەیەکی کوردییە، لە شـێوەزاری سـۆرانی ناوچەکانی باشـووردا. "ئەی" لە چاوگی وشـەی "ئەتن/ئەین" بە واتای "هاتن" دێت لە دۆخی ڕانەبوردوودا، وەک دەڵێن :

ئەێم (میایم)، ئەی (میائی)، ئەێت (میاید)، ئەین (میائیم)، ئەێن (میاید)، ئەێن (میایند). وشـەی "ئەیەنێ"ش هەمان وشـەی "ئەیەن"ە، کە بە دانانی "ی" لە پاشـی دەتوانێ وشـەکە بباتە دۆخی پرسیاریەوە، بە واتای" ئایا ئەوان دێن.

âtar [-] = fire; Yazad presiding over fire

---

[272] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان ٢٠٠٥. ل.پ.٣٨

ئاتر: واتای ئاگر دەدا لە کوردیدا، لە شێوەی کۆنی هەورامیدا هەر وەک "ئاتر" گۆ کراوە.

âhurôish [âhûiri, âhûirya] = 5 (G) adj. devoted to Ahura; pertaining to Ahura, Ahurian, Ahuric (Boyce)

ئاهورۆێش: ئەم وشـــەیە دەکرێ بە دوو جۆر مانا بکرێتەوە: یەکەم ئەگەر وشـــەکە بە شێوەی "ئاهۆراویش" بێت ئەوە بە واتای ئەو کەسانە یان ئەو شتانەیە کە سەر بەئاهوران، بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن، کوردســـتانیش، ئێرانیش، هەورامیش، ئێزدیش، ئاهوراویش/ ئـاهۆرائیش. دووەم ئەگەر وشـــەکە وەک "هـاهۆرا- وێش" گۆ بکرێ ئەوە لە کوردیی هەورامیدا واتای "ئاهورا- خۆی" (فارسی: آهورا خۆدش) دەدات.

âthrava [âthravan] = 20 (N) m. priest

ئـاترەوان: بە واتـای مەلا و پیـاوی ئـایینی هـاتووە. وشـــەیەکی پەتی کوردییە، واتـای پارێزەری ئاگر دەدا، پاراستنی ئاگر ئەرکێکی ئایینی وپیرۆز بوو لەو سەردەمەدا.

âthravanô

ئاترەوانۆ: کانگا هیچ واتایەکی بۆ ئەم وشـــەیە داناناوە، تەنیا ئەوە نەبێ کە دەنووســـێ لە چاوگی "ئاترە". بەڵام لە کوردیدا واتاکەی ڕوونە، " ئاترەوانۆ" واتای " ئەی ئاترەوان" دەدا. لە کوردیدا " ۆ" لە دوای هێندێک لە وشـــەکان واتای "ئەی" دەدا بۆ نموونە شـــوانۆ (ئەی شـوان)، نەچیرەوانۆ (ئەی نەچیرەوان)، بێریوانۆ (ئەی بێریوان)، بابۆ (ئەی باب)، برانۆ (ئەی برا). هەواڵنۆ (ئەی هەواڵ).

âxshti = truce (Kr), friendship, amity, peace

ئاخشتی: واتای ئاشتی دەدا.

âzaiñti [zan-2] = f. understanding, explanation

ئەزاێنتی: ئەم وشـــەیە بۆی هەیە بە دوو جۆر مانا بکرێتەوە یەکەم: وەک "ئا- زانیەتی" کە واتای "نا- زانیەتی/ نەزانیەتی دەدات، چونکە پیتی "ئا" نیشـــانەی نەرێنیکردن بووە لە کوردیی کۆندا. دووەم: بە واتای زانیەتی چونکە لە شێوە زاری ناوچەکانی سنە و سلێمانیدا پێشـــگری "دە" لە ســـەرەتای "کار"ەکانەوە وەک "ئە" گۆ دەکرێ وەک دەڵێن: ئەزانم، ئەزانی، ئەزانێت و... بۆیە دەکرێ ئەم وشەیەش هەر لەویەوە هاتبێ بە واتای زانییەتی.

Avestan dictionary – B

bar [-] = (v. rt. cl. 1) to carry, to bear (k365)

bara = 7 (imp. act. 2/1)

baraiti = 44 (pres. act. 3/1)

بار، بارا / باره، بارایەتی: وشـــەی بار لە کوردیدا زۆر واتا دەگەینێ، لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی هەژار ل.پ.٤١دا شـانزدە واتای بۆ دەسـتنیشـانکراوە. لێرەدا **بار** ڕەگی چاوگی وشـەی بارا و بارایەتییە. هەروەها "بارە/ بارا"[273] کارە لە دۆخی داخوازیدا (امر) بە واتای بهێنە (فارسـی: بیار). (بۆ زانیاریی زیاتر چاو لە فەرهەنگی باشـوور، عەباسـی جەلیلیان، هەولێر٢٠٠٥، لاپەڕەکانی ٤٢-٤٦ بکە). بارایەتی ناوی چاوگە، بەم شـێوەیە "بار- ایەتی" کە واتای هێنان دەدا لە شێوەزارەکانی هەورامی و باشووریدا.

bareñti [bar-3?] = 10 (3/3) (impersonal v.) to be windy, to blow furiously

بارانتی: بە واتای با و بۆران هاتووە. وا دیارە ئەمە وشـەیەکی رەسـەنی ئەوێستایی نەبێ یان لەوانەیە لە "خۆردە ئەوێسـتا"وە وەرگیرا بێت کە هی سـەردەمی سـاسـانییەکانە، هەر کەسـێ کە کورتە زانیارییەکی لەسـەر ئەوێسـتا بێ بۆی ڕوونە کە لە ئەوێسـتاییدا، باران وەک "واران" و"با" وەک "وا/ وات" هاتووە. گۆڕانی دەنگی پیتی "و" بۆ "ب" دەگەڕێتەوە بۆ سـەردەمی ئەشـکانییەکان. نووسـینەکەشـی بەم شـێوەیە جێگای گومانە چونکە ڕەگی چاوگی ئەم وشەیە 'باران"ە و بەپێی ڕێسا زمانی ئەوێستایی و هەروەها کوردی "بارانیەتی/ بارانەتی" دەبێتە ناوی چاوگ بۆ وشەکە.

[barethri] = 6 (plL) f. mother, (female that bears children) in the womb

بارەدری: ئەمە وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە، لە کوردیدا وەک "بارداری" ماوەتەوە " کە واتای دووگیانی، ئاوێسـی دەدا". (بڕوانە هەنبانە بۆرینە هەژار، تاران ١٣٦٩،ل.پ. ٤٠، هەروەها فەرهەنگی وشـەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاسـت، بێدار،هەولێر ٢٠١٠، ل.پ.١١٧).

---

[273] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ ٤١

barezahi [barezangh] = 5 (L) n. height; a mountain (k369)

barez] = 5 (plG) high, exalted (k368)

بەرزاهی، [بەرز]: بەرزاهی وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە، کە واتای بەرز و برزایی دەدا[274]. بەرزایی لە کرمانجیدا هەر وەک بەرزاهی گۆ دەکرێ.

bastem [basta] = 7 (A) bound, tied, a prisoner

بەستەم [بەستە/ بەستا]: بەستەم وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە، کارە لە دۆخی یەکەم کەسی تاکدا. ئەم وشەیە لە دۆخی کاردا لە شێوەزاری هەورامیدا وەک "بەستەی"[275] و لە شـــێوەزارەکـانی تری کوردیدا وەک"بەســـتن" گۆ دەکرێ. لێرەدا وەک زینـدانیش مـانـا کراوەتەوە، بەڵام لە ڕاسـت ناچێ، چونکە زیندانی (prisoner) هەم لە کوردیدا و هەمیش لە سـانسـکریتیدا وشـەی "بەندی"یە[276] واتا ئەو کەسـەی کە بەندکراوە. بۆیە ئەم وشـەیە هەمان وشەی بەستن (گرێدان)ی کوردییە.

1- bavaiñti [bû] = 32 (pres. act. 3/3) cl.1 (they) appear / to be, to become (k376)

2- bavaiti = 47 (pres. act. 3/1)

3- bavat = 15 (pret. 3/1) he became (j31)

4- bavâhi = 33 (pres. subj. 2/1) be

5- bavâni = 22 (imp. act. 1/1)

6- bavât = 9 (subj. 3/1) he/she/it might be

7- bavãn = 7 (subj. 3/3) they might be

بەپێی نووسراوەکەی کانگا ئەم وشەگەلە هەمووی هەرلە چاوگی **[بوو bû]** وەرگیراوەن کە هەم لە ئەوێسـتایی و هەمیش لە کوردیدا هەر یەک واتایان هەیە. "کار" لە ڕیشـەی بوو

---

[274] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ ٧٤

[275] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١٥٩

[276] bandii = prisoner (Online Sanskrit Dictionary Februaary 12,2003, p 125). http://sanskritdocuments.org/dict/dictallcheck.pdf

له هەموو شێوەزارەکانی کوردیدا دەبێتە "بوون"، لە هێندێ ناوچەدا هەم لە باشوور و هەم لە باکوور وەک "بین"ش گۆ دەکرێ. ئەم وشەگەلەی سەرەوە هەمووی هەر کارن لە دۆخی جیاجیادا. بەرانبەرەکانیان لە کوردیدا بە کەمێک گۆڕانەوە وەهایە:

١- بووواینتی: لە کوردیدا ئێستا "بووایناتی"یە، وەک: ئەگەر ئەوان لێرە **بووایناتی** وامان بە سەر نەدەهات.

٢- باوایەتی: لە کوردیدا ئێستا "بووایەتی"یە وەک: ئەگەر تۆ لەوێ **بووایەتی** وامان بە سەر نەدەهات.

٣- بووات: لە کوردیدا ئێستا "بووایێت"ە وەک: ئەگەر ئەو لێرە **بووایت**.

٤- بوواهی: لە کوردیدا ئێستا "بووای"یە وەک: ئەگەر ئەو لێرە **بوایی**.

1- bun [bû] = 11 (Aor. act. 3/3) will become

2- buyama = 5 (opt. 1/3) may we be

3- buyata = 8 (pot. mid. 2/3,3/1) may ye be (j135)

ئەمانە هەر هەمووی وشەی پەتی و ئاسایی کوردین لە دۆخی جیاجیادا:

١- بوون [بوو]: هەمان وشەی "بوون" و "بوو"یە لە کوردیدا.

٢- بوویاما : ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە، بۆ نموونە: ئەگەر من لەوێ **"بووایمای/ بوایامای"** یارمەتیم دەکرد.

٣- بوویاتا: وشەیەکی کوردییە وەک: ئەگەر تۆ لەوی **"بووایتای"** یارمەتیت دەکرد.

baxsheñti [baxsh] = 8 (vb. cl. 1. 3/3) to bestow, to give, to distribute, to remit, to forgive

بەخشـــەنتی: وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە هەر بە هەمان واتای بەخشـــینیەتی دێت لە کوردیشدا. ناوی چاوگە بۆ" بەخشین".

bâ [-] = 57 (strengthening particle.) definitely, certainly, indeed

با: ئەمە هەمان ئامرازی "با"ی لە کوردیدا کە زۆر واتا دەگەینێ، ئامرازی پەیوەندیە و هەروەها نیشانەیە بۆ جەختکردنەوە بۆ نموونە: با بچین، با دانیشین، با بخەوین، با بزانین،

با بیفروشـین، با هەڵیواسـین، با رایگرین، با ڕاوەسـتین. لە کرمانجیدا "با" واتای "لەگەڵ/ لەتەک"ش دەدات.

bâzvô [bâzû] = 16 (duG) limb, arm, foreleg (b955)

بازو: بە واتای بازو دێت لە کوردیدا، لەوە دەچێ ئەم وشـــەیە لە خوردە ئەوێســـتاوە وەرگیرابێ، چونکە وشـەی**"باهو"** کە هەر بە مانایە "بازو"یە، هەم لە سۆرانی و هەم لە هەورامی و هەمیش لە سانسکریتی و ئەوێستائیدا هەر وەک "باهو" هاتووە.

berezaite [barez-1] = 5 (D) to grow (k368), to grow high, to be exalted; tall (Kr), high (HZI44)

berezaiti = 24 (pres. act. f 1/1)

berezô [berez] = 10 (mG) high, great, lofty (k379); [bereza]

بەرزایەتی، بەرز، بەرزۆ: کـانگـا ئەم وشـــــانەی وەک بەرز مـانـا کردوەتەوە، و نووسـیویەتی کە هەموویان هەر لە چاوگی "بەرز"ن. بەڵام ئەمە بەشـێک لە ڕاسـتییەکەیە. بەرزایەتی ناوی چاوگە بۆ "بەرز" و واتای بەرزایی ئەدات. بەرزۆ لە "بەرز+ ۆ" پێک هاتووە کە " ۆ" نیشانەی خۆشەویستییە. کە وابوو "بەرزۆ" واتای "بەرزی خۆشەویست" دەگەینێ. کە ئەم وشەیە وەک ناوی کەسیش بە تایبەت لە ناوچەکانی باشووری کوردستاندا بە کار دێت.

Avestan dictionary – C

cathware [-] = (card. num.) four (k178)

چاتوارە/ چاتوار: واتای "چوار/ چوارە" دەدا.

[cathru-cashma] = 6 (A) four-eyed

چاترو- چاشما: کە بە واتای چوارچشمە دێت لە شێوەزاری هەورامیدا، و بە واتای چوارچەمە / چوار چاوە لە شێوەزارەکانی تردا.

[cathru-gaosha] = 5 (mA) four-cornered (lit.)

چاترو- گەئۆشە: چوار- گۆشە

cinvatô[cinvañt] = 7 (N) Chinwad (bridge); inflicting punishment upon; or, gathering, culling

چینواتو/ چینوات: ئەم وشـــەیە لە ڕاســـتیـدا ئـاوایە "چین- و- ات". ئەمە هەمـان دەستەواژەی "چین[277]و هات"ە لە دۆخی ڕانەبوردوودا(مضارع)، پێشتر ڕوون کرایەوە.

[cinvat-peretu] = 7 (A) Chinwad bridge, the bridge from Earth to Heaven, where the virtuous pass over safely, but the wicked fall into hell (k183)

چینوات- پرەتو: پردی چوون وهات. **(فارسی: پل عبور).** پێشتر ڕوون کرایەوە.

cîm [ci] = 5 (A) (interrogative pron.) - who? what? which? (indef. pron.) anyone, someone, whoever.

چێم: ئەمە هەمان وشـــەیە "چێما"یە لە کوردیدا، کە لە هەموو شـــێوەزارەکانی کوردیدا ڕۆژانە بە کار دێت و واتای چی، بۆچی، مەگەر ئەدات.

cvañt [-] = (adv.) how much? (k185)

چەوەنت: ئەم وشەیە ئێستا لە کوردیدا و لە فارسیشدا وەک "چەند" گۆ دەکرێ.

Avestan dictionary – D

daenyå [daênâ] = 8 (G) f. religion), (k240, see HZI)

دائنیا [دەئینا]: بە واتای "دین" هاتووە.

---

[277] وشەی چین و چوون هەر یەک واتایان هەیە، لە هەر دوو شێوەزارەکانی کرمانجی و باشووریدا هەر وا گۆ دەکرێ (بڕوانە فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥،ل.پ.٢٣٥.

daêvayâzô [daêvayâz] = 10 (N, pl.NA) m. worshipper of the Daevas

دێوایەزۆ/ دێوایەز: ئەم وشـــەیە بە واتای دێو و جنۆکە هاتووە. لە کوردیشـــدا هەر ئەو مانایە هەیە. وشـــــەی "دێوەزمە"[278] لە کوردیدا واتای دێو دەدا لە دوو بڕگە پێک هاتووە، "دێوەز" کە هەمان وشـەی "دێوایەز"ە و "مە" کە مانای "مێ" دەدا، پێکەوە بە واتای دێوی مێ.

[dainghu] = 19 (plNA) f. country (AHM), land (k239)

داێنگەو: بە واتای وڵات و ســـەرزەمین هاتووە، بەرانبەری ئەم وشـــەیە لە شـــێوەزاری هەورامیدا وەک **"دەگا"** ماوەتەوە کە واتای دێ یان گوند ئەدات.

dar = to hold/keep, + vi: cause to cross (vn); to tear (k246, JAR)

دار: هەمان وشـــــەی " دار"ی کوردییە کە کە بۆ ڕاگرتن وەک کۆڵەکە بە کاردێت، واتای بەدارەوە کردنش (to cross) دەدا، وەک دەڵێن لە "دار"یان دا. "دار" لە کوردیدا واتای ڕاگرتن و هەروەها لە ســەر پێ ڕاوســتانیش دەدا، وەک دەڵێن منداڵەکە دارە، دار دەکا واتا لە سەر پێ خۆی ڕادەوستی خۆی ڕادەگری.

[darethra] = 5 (D) n. holding fast (lit.), supporting (k250)

دارەترا: ئەم وشـــــە لە کوردیدا **" دارەڕا"**یە، واتا کۆڵکە یان دیوارێکی قایم کە دەتوانێ سەری ماڵەکە (تاقی ما ڵ) رابگرێ.

dasa [dasan] = 20 (m.pl.NA) ten; (nA) goods

دەســـــا: وشـــەیەکی پەتی کوردییە، لە کوردیدا چەندین مانای جۆربەجۆر دەگەینێ، لە شـــــێوەزاری زازاکیدا "دەس"[279] واتای "دە (١٠)" دەدات. لە ڕاســـتیدا وشـــــەی "دە" کورتکراوەی "دەس"ە. کە واتای ١٠ ئەنگۆستی دەست دەدا. لە کوردیدا وەک پێوانەیەکی ئەندازەیی (معیار سنجش/ مقیاس) بەکار دەبرێت، وەک دەسێ گوێز کە بە واتای ١٠ دانە گوێزە، دەســـــێ ماڵ، کە واتای یەک ماڵ دەدا، دوو دەس جلوبەرگ. دەس واتای فورم و شێوازیش دەدات وەک دەڵێن "من حەزم لەم دەسانە نییە"، لەم دەسانە ئێتر دروست ناکرێت.

---

[278] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ.٣٣٥

[279] Ferheng zazaki – kurmanci, Çeko Kocadag, 2010, l.p.101

daxma [-] = 8 (plA) m. grave; place where dead bodies are deposited

دەخمە: لە کوردیشدا هەر دەخمەیە[280]، شوێنێکی تەنگ و تەسک، گۆڕ.

dâ-1 = (v. rt., cl. 3) to give, to offer (k253)

dâ-2 = (v. rt.) to make, to create, to put, to appoint (k255)

dâ-3 = (v. rt.) to know, to think (k257)

dâ-4 = (v. rt.) to shut (k257)

dâ-5 [-] = wise, prudent

دا: ئەمانە هەمووی هەر وشـەی ئاسـایی کوردین کە ئێسـتاش لە کوردیدا هەر باوەن. "دا" لە کوردیـدا دەچێتە دۆخی جۆراوجۆر و چەنـدین واتـای جۆربەجۆر دەگەینێ، وەک کـار (فعل)، وەک پاشــگر، و وەک پێشــگر دەکەوێتە پێش کار (فعل) و واتایەکی تر بە وشــەکە دەبەخشێ، کە نموونە یگجار زۆرە:

1) "دا" ڕەگی چاوگە بۆ وشەی "دان" (to give)

2) "دا" بە واتای (کشف، اختراع)، وەک **دا**هێنان، **دا**تاشین

3) "دا" بە واتای (بیرکردنەوە)[281] ، وەک وامان **دا**نابوو کە بچین بۆ ئەوێ. وایان **دا**ننابوو کە ئیمە ببینن. وای دانە کە من لێرە نیم.

4) "دا" بە واتای (shut)، وەک داخستن، دابستن، داپۆشین.

5) "دا" بە واتای "بەرەو خوار(Down)، وەک **دا**گرتن، **دا**بەزاندن، **دا**نیشتن، **دا**نان.

6) "دا" بە واتای (انتصاب)، وەک **دامەزران**دن، **دا**نان.

7) "دا' وەک ئامرازی جەختکردنەوە (قید تاکید)، وەک **دا** بچوو، **دا** هەڵســا، **دا** بڵێ، **دا** مەکە، **دا** بنووسە، **دا** بخۆێنە، **دا** وەرە.

---

[280] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٣٠٨

[281] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ.. ٢٧٤

dâmi = Creation; Creator (ahm168); creative, of the creator (HZI)

دامی (دامیٚ): ئەمە وشـــەیەکی کۆنی هەورامییە، لە چاوگی "داتن/ دان" لەگەڵ جێناوی "میٚ"[282] کە جێناوی لکاوی یەکەم کەســی کۆیە، بە واتای " ئێمەی دا"، مەبەســتی ئەوەیە کە خۆدا ئێمەی دا یان خۆدا ئافراندومانی.

[dâtar] = 14 (mN) giver, creator, creator (k259); maker (t102); n. (JAR: m) law.

داتەر: ئەمە ناوی بکەرە، کە لە چاوگی دان/ داتن لەگەڵ نیشـــانەی ناوی بکەر "ەر" دروسـت بووە، بە واتای بدەر/ داتەر. ئەم ڕێسـایە ڕێک هەمان ڕێسـای زمانی کوردیە بۆ دروستکردنی ناوی بکەر وەک بینەر، بیسەر، بکەر، بێژەر، نووسەر، داتەر.

dî- [-] = (v. rt.) to see; to think; to show, cl. 3 (k264)

دی: وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە، ڕیشـەی وشـەی "دیتن"، هەروەها کارە لە دۆخی سییەم کەسی تاکدا.

drâjô = 30 (A) n. length, duration (k274)

درەجۆ: واتای درێژ دەدا، لە زازاکیدا وەک "دەرگ/ دەرگە (dergê,derg) " ماوەتەوە.

druj [-] = f. deceit, lie; deceiver, lier; "druj", demoness (k276, b778)

درۆج: واتای درۆ ئەدا.

[dush-mainyu] = 5 (plG) m. evil thinking (lit.), an enemy (k269) (evil-spirited!)

دوش- مەینیۆ: دوش یان دژ لە کوردیدا واتای خراپ، ناحەز و دژایەتی/ دژبەری دەدا، مەنێیۆ لە وشـــەی مەن هاتووە کە لە کوردیدا واتای ئەندیشـــە، باوەر و بیرۆکە (تفکر) دەدات[283]. کە وابوو دوش مەینیۆ واتای بەد ئەندیش/ دژ ئەندیشە (بێ باوەڕ) ئەدات.

---

[282] دستور زبان کردی "هەورامی" فاتح رحیمی ل.پ.٤٧-٤٨

[283] بروانە فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥،ل.پ.٦٤٢

[duzhûxta] = 5 (plA) ill-spoken; an evil word

دوژئوختا: ئەم وشــەیە لە دووبڕگە پێک هاتووە "دوژ- ئوختا" کە بڕگەی یەکەمی هەمان وشـــەی "دژ"ی کوردییە و بڕگەی دووەمی وشـــەی "ئاخاوت"ە کە لە کرمانجیدا واتای قسەکردن دەدا. پێکەوە واتای "دژ-ئاخاوتن/ دژ- قسەکردن/ قسەی دوژمنانە" دەدات.

[duzhvacangh] = 10 (G, plNA) evil speech; evil- speaking

دوژواچەنگە: لە دوو بڕگە پێک هاتووە، "دوژ- واچنە"، بڕگەی یەکەم وشــەی "دژ"ە و بڕگەی دووەم وشــەیەکی پەتی هەورامییە لە ڕیشــەی "واچ" بە مانای قســە کردن، پێکەوە واتای دژ قسە دەکەن یان "دوژمنانە قسە دەکەن" دەدا.

dûraêpârayå [dûraêpâra] = 7 (fG) far for crossing or passing over (lit.), (this earth) whose ends lie far (k270)

دوراپاڕایا [دوراپاڕا]: ئەم وشــەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە "دوورا- پاڕایا / دوورا- پاڕا". کانگا ئەم وشــەیە بە دوو جۆر مانا کردوەتەوە، یەکەم وەک "دوورە- پەڕینەوە" واتا لە دوورەوە پەڕینەوە، (لە دوورەوە دەربازبوون). دووەم وەک " دوورە- پەڕای"، کە پەڕ و پەڕای لە کوردیدا واتـای ئـاخر(انتهـا) دەدا، پێکەوە بە واتـای **"پەڕی دوور، یـان ئـەو پەڕی دوور"** (فارسـی: انتهای دور) دەدا. دەستەواژەی لەم چەشنە لە کوردیدا کەم نییە بۆ نموونە دەستەواژەی "دوورەپارێز" (فارسی:محافظەکار) هاوتەرازە لەگەڵ ئەم وشەیەدا.

dûraosha [-] = 7 (V) removing pain, killer of pain (G. L. Windfuhr Acta Iranica 25, p702), (k271)

دوورائۆشا: ئەم وشەیە بێ گومان یان خراپ نووسراوەتەوە یانیش خراپ وەرگێڕاوتەوە، ئەمە دەســـتەواژەیەکی ئاســـایی کوردییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، دوورا کە بە واتای "دوور"ە و "ئۆشــا" کە هەمان وشــەی "ئێش"ە لە کوردیدا، پێکەوە مانای دوورە- ئێشــە" دەدات. بە واتای دوور لە ئێش و بەڵا. (ئەم وشـــەیە پێشـــتر لە شــێکردنەوەی وشــەکانی گاساکانی فەرهەنگی پورداوددا ڕوون کرایەوە).

dva [-] = 39 (num. duNA) two (k279)

دوا: واتای دوو ئەدات.

diwzhat [diwzha] = 5 (Abl) fraud, hypocrisy, deceit (k263, b747)

دێوزات [دێوزا]: هەمان وشەی "دێوزادە" و "دێوزا"یە لە کوردیدا.

Avestan dictionary – E

eresh [-] = (n.plA) true, just, moral, righteous (indeclinable); truthfulness (A)

ئەرەش: واتای ڕاســتی، پاکی، دادپەروەری (عادل) دەدات. لە کوردی و لە فارســیدا لە شـێوەی ناوی "ئارش" ماوەتەوە. لە شـێوازی گشـتیی مادیدا ئەم وشـەیە وەک "ئارتا" گۆ کراوە کە دواجار گۆڕاوە بۆ "ئاردە/ ئەردە". کە لە کوردی و لە فارسـیدا لە شـێوەی ناوی ئەردەوان و ئەردەشێر ماوەتەوە.

eresh-vacå = (N) truthful speaker

ئەرەش- واچا: واتای "ڕاست واچا" یان "ڕاست قسەکردن" دەدا.

Avestan dictionary – F

ferâ [fra] = 16 (adv.) pro; forward, forth, excessive;(k444)

فرا: کانگا ئەم وشەیە وەک "پێش"، "بەرەو پێش" مانا کردوەتەوە، بەڵام ئەمە ڕاست نییە، ئەمە هەمان وشــەی "فرا / فرە"ی کوردییە کە بە واتای زۆر، گەلێک و فرە دێت. دواجار واتای هێندێک لە دەستەواژەکان کە لەگەڵ "فرا"دا هاتوون ئەم ڕاستییە نیشان دەدا. ئەوەی کە مانای پێش دەدا وشەی "پرا / پر"ە کە ئێستا لە کوردیدا وەک "بەر" گۆ دەکرێ.

fra-stu [e] = (v. rt.) to praise, to glorify (k538)

فرا- سـتو: بە واتای فرە- سـتایشـکردن هاتووە، ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، یەکەم "فرا" کە واتای "زۆر" ئەدات و "سـتو" کە ڕەگی چاوگە بۆ "سـتوتن یان سـتودن". پێکەوە واتای فرا ستوتن یان فرا ستایشکردن (گەلێک ستایشکردن) دەدات.

frabaraiti [fra-bar] = 5 (pres. act. 3/1) to carry, to bring, to use; to make use of (k367)

فرا- بارایەتی [فرا- بار]: وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە لە شـێوازی هەوامیدا لە سـێ بڕگە پێک هاتووە (فرا- بارا- یەتی)، " فرا" واتای زۆر، گەلێک" دەدا، "بارا" مانای هێنان دەدا، و "یەتی" نیشانەی ناوی چاوگە. پێکەوە واتای فرە- هێنان دەدا.

frabarô = **5 (pres. part. act. mN)**

فرا- بارۆ: وشـەیەکی ئاسـایی هەورامییە. " ۆ" لە پاش وشـەکە نیشـانەی جێناوی کەسـی لکاوە لە دۆخی سـێیەم کەســی تاکدا (بڕوانە جێناو لە هەورامیدا خشـتەی دووەم لاپەڕەی ١٨٢ "جێناوی کەسی لکاو جۆری دووەم"). ئەم وشەیە واتای "فرە بێنێ/ زۆر بێنێ" دەدا. (فارسی: خیلی بیاورد).

frabarôish = 10 (pot. act. 2/1) should take, making use of

فرا- بارۆش: وشــەیەکی ئاسـایی هەورامییە، بە واتای "فرەی لێ بێنێ/ زۆری لێ بێنێ" (فارســی: خیلی ازش بیاورد). (بڕوانە جێناو لە هەورامیدا خشــتەی یەکەم لاپەڕەی ١٨٢ "جێناوی کەسی لکاو جۆری یەکەم").

fradatha [-] = n. growth, increase, prosperity

فرا- داتە: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە واتای فرەی داوە، زۆری داوە.

fradathaiti [fra-dâ] = 5 (pres. act. 3/1) to give; to propagate (k255); (3/1) to create, to appoint, to establish (k256)

فرا- داتایەتی [فرا-دا]: ئەمەش وشــەیەکی ئاسـایی کوردییە، هەمان وشـەکەی پێشـووە لەگەڵ پاشــــگری "یەتی" کە نیشـــــانەی ناوی چاوگە، واتای "فرا دایەتی"، فرە پێ دان، زۆرداویەتی، زۆردانیەتی. (فارسی: خیلی دادن/ خیلی دادە).

frakârayôish [fra-kar] = 7 (pot. act. 2/1) to draw circles or furrows around (k127)

فراکەرایۆیش [فرا- کەر]: ئەمەش وشــــەیەکی هەورامییە، بەڵام کانگا لە واتاکەی تێ نەگەیشــــتووە و بە هەڵە وەرێگێڕاوەتەوە. ئەم وشـــــەیە " فرا- کەرایۆش"ە، کە وشــەیەکی ئاســـایی هەورامییە واتای فرەی بکەوە، زۆری بکەوە دەگەینێ. (فارســـی: زیادش بکن).

[fra-hvar] = 6 (subj. 3/1) to eat, to drink (k606)

فرا- وار/ فرا-وەر: کانگا ئەم وشــــەیە بە خواردن و نۆشـــین مانا کردوەتەوە، کە ئەمە وەرگێڕانێکی ڕاســت نییە و بە مەزندە وەرگێراوەتەوە. ئەمە وشــەیەکی پەتی هەورامییە واتای "فرە- خۆر / زۆر خۆر" دەدا.

framarezaiti [fra-marez] = 5 (pres. act. 3/1) to clear away, to cleanse (k398)

فره مەرزایەتی [فرا- مەرز]: "مەرز و مەرزین" وشەیەکی کوردییە لە هەورامی و هەروەها لە هەموو شێوەزارەکانی باشووری کوردستاندا بە کار دێت. لە دوو بڕگە پێک هاتووە، یەکەم "فره" کە ئاوەڵکردارە و واتای زۆر و گەلێک دەدا. بڕگە دووەم "مەرز" لە چاوگی "مەرزین" واتای پاک کردنەوە لە گوناه دەدا بۆ نموونە دەڵێن: "خۆدا بیامەرزێت"، واتا خۆدا گوناهکانی پاک بکاتەوە. یان لە کوردیدا دەڵێن خۆدا "فرا- بیامەرزێت" واتا خۆدا زۆر لە گوناهکانی پاک بکاتەوە. لە فارسیشدا ئەم وشەی بەکار دەبرێت وەک دەڵێن (خدا بیامرزد). وشـــەی "مەرزایەتی"ش ناوی چاوگە کە واتای ســـڕینەوە، پاک کردنەوە دەدات.

frapithwô [frapitu] = 8 (L) m. in abundance (k344)

فراپیتوو [فراپیتوو]: ئەم وشـــەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە " فرا- پیتوو"، پێشـــگری "فرا" واتای "زۆر و فره " دەدا، وشـــەی پیتوو هەمان وشـــەی **"پیت"**ە[284] لە کوردیدا کە واتای بەرەکەت (برکت) دەگەینێ. پێکەوە واتای بەرەکەتی زۆر دەدات.

[frasraothra] = 6 (A) n. singing, intoning

فراسـراوترا / فراسـرودرا: وشـەیەکی پەتی کوردییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە "فرا- سرودرا"، هەر بە واتای فرا سرودرا (زۆر سرودرا / زۆر خوێندرا) دێت. (فارسی: خیلی سروده شد، خیلی خوانده شد).

frateresaiti [fra-tares] = 9 (pres. act. 3/1) to tremble (k221)

فراترسـایەتی [فرا- ترس]: وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە، لە سـێ بڕگە پێک هاتووە "فرا- ترس- ایەتی". فرا ئامرازی پێوانەییە و واتای زۆر دەدا، " ترس" هەمان وشـــەی ترســـە لە کوردیدا، و "ایەتی" نیشـــانەی ناوی چاوگە لە کوردیدا وەک مەرد (مەردایەتی)، کورد (کوردایەتی)، ترس (ترسـایەتی). فراترسـایەتی واتای زۆر ترسـان، زۆر ترسـایەتی دەدا.

---

[284] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥، ل.پ.١٤٤

هەروەها فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٢٦٠

1- fravashi [e] = f. fravashi: guardian spirit or angel

2- fravashayô = 103 (plNA)

3- fravashêe = 12 (D)

4- fravashibyô = 19 (plD.Abl)

5- fravashîm = 290 (A)

ئەم وشەگەلە لە کانگا دیکشنەریدا بە شوێن یەکدا هاتوون، ماناکانیان ئاوایە:

فره- وەشــی: وشـەیەکی ئاسـایی هەورامییە بە واتای فرە خۆشـی (زۆر خۆشـێ) دێت. فرەوەشـی دەسـتەواژەیەکی هەورامییە، لە کوردیدا فرەوەشـی / فرەوەشـیەتی (فرەخۆشـی/ فرەخۆشــیەتی) واتایەکی فراوانی هەیە، هەر تەنیا بە مانای خۆشــبوون وتەندروســتبوون نییە، بەڵکوو ئەگەر بە کەسـێک وترا کە فرە خۆشـیەتی ئەوە واتای ئەوە دەگەینێ، کە هیچ گرفتێکی نییە نە لەباری ئابوورییەوە، نە لە باری ئاسـایشـەوە و نە لەباری تەندروستییەوە. کانگا دەڵێ بە واتای پارێزەر یان فریشــتە دێت، لەوانەیە فریشــتەیەک بە ناو فرەوەشــی هەبووبێت کە خەڵک ئارەزووی خۆشــیان لێ کردەبێ بەڵام واتای خۆدی وەشــەکە بەم جۆرەیە: فرا واتای زۆر دەدا، "وەشــی" وشــەیەکی پەتی هەورامییە واتای خۆشــی دەدا. وشەکانی ١- ٥ وشەی ئاسایی هەورامین ماناکانیان ئاوایە:

١- فراوەشی: وشەیەکی هەورامییە بە هەمان واتای " فرا وەشی"، کە لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا وەک "فرە خۆشی" گۆ دەکرێ.

٢- فرا وشـایۆ: وشـەیەکی هەورامییە بە هەمان شێوەی "فرا وەشـایۆ" کە واتای "فرە خۆش دەبێ" دەدات.

٣- فرا وەشــە: وشــەیەکی هەورامییە بە هەمان واتای "فرا وەشــە" کە واتای " فرە خۆشە" دەدا لە سۆرانیدا.

٤- فراوەشـێبیۆ: وشـەیەکی هەورامییە، بە هەمان شـێوەی "فراوەشـێبیۆ" کە واتای "فرە خۆشی بێت" دەدا لە سۆرانیدا.

٥- فراوەشێم: وشەیەکی هەورامییە، بە هەمان واتای "فراوەشێم" کە واتا "فرە خۆشیم / زۆر خۆشیم " دەدا لە سۆرانیدا.

fravaxshyâ [fra-vaxsh] = 7 (subj. 1/1) I shall speak out, I shall proclaim; to grow up (k454)

فرواخشـیا [فره- واخش]: کانگا وشـەی واخش / وەخش بردوەتەوە بۆ سـەر وشـەی "واچ" و دەبێژی کە واتای " پێتان دەڵێم، بۆتانی باس دەکەم، دەیلێمەوە..." دەدا. بەڵام ئەمە ڕاســـت نییە، وەخش/ واخش هیچ پەیوەندییەکی بە "واچ"وە نییە. وەخش هەمان وشـــەی بەخش و بەخشـایەتییە، کە لە کوردیشـدا لە شـێوەزارەکانی باشـووریدا ئێسـتاش هەر وەک "وەخش" گۆ دەکرێ (بڕوانە فەرهەنگی باشـــوور، عەباســـی جەلیلیان، هەولێر ۲۰۰۵ ل.پ. ۷٦۰). بۆیە "فرا- واخشیا / فرە- واخشیا" وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوازەکانی باشووریدا واتای فرا- بەخشیا / زۆر بەخشا (زۆر بەخشرا) دەدات.

fravaocâma [fra-vac] = 5 (impf. act. 1/3) we declare, we proclaim (k458)

فراواوچاما [فرا- واچ]: ئەمە وشـەیەکی ئاسایی هەورامییە لە سێ بڕگە پێک هاتووە بەم شـێوەیە **" فرا- واچا- ما "** بڕگەی یەکەم فرا ئاوەڵکرداری پێوانەییە بە واتای " زۆر، گەلێک"، بڕگەی دووەم واچ کە وشـــەیەکی پەتی هەورامییە کە بە واتای " بێژ/ وتن" دێت و بڕگەی سـێیەم "ما" کە جێناوە لە دۆخی یەکەم کەســـی کۆدا (بڕوانە جێناو لە هەورامیدا خشـتـەی یەکەم لاپەڕەی ۱۸۰جێناوی کەســـی لکاو جۆری یەکەم). پێکەوە واتای "فرەمان وت/ زۆرمان گۆت" دەدا. (فارسی: خیلی گفتیم).

fravazaite [fra-vaz] = 5 (pres. mid. 3/1) to go (k461)

فرا- وازایتە [فرا- واز]: کانگا ئەم وشـــەیە وەک "ڕۆیشـــتن" مانا کردوەتەوە. لە هەورامی و شـێوازەکانی کوردیی باشـووردا " واز- بردن[285]، واز- دان" واتای ڕاکردن، هەڵاتن دەدا. لە ســـۆرانیدا وەک " باز- بردن، باز- دان" گۆ دەکرێ. ئەم وشـــەیە "فرا- وازیەتی"یە کە بە کورتی واتای فرا- بازدان، خێرا هەڵاتن دەدا.

frayãn [frâ] = 5 (subj. 3/3) to go, to move, to walk about; cl. 4 (k350)

فرایان [فرا]: ئەم وشـــەیە وەک "فرایان " نووسـراوە، بەڵام لەوە دەچێ هەمان وشـــەی کوردی "فڕیان" بێ لە ڕیشەی"فڕ"، کە لە کوردیدا وەک دەستەواژەیەک بۆ خێرا ڕۆیشتن بە کار دێت بۆ نموونە دەڵێن "ئا بفڕە بچوو ئەوە بێنە" یان دەڵێن " بەفڕیان چووم و بەفڕیان

---

[285] بڕوانە فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ۲۰۰۵، ل.پ.٦۹٤

گەڕامەوە". وشـــەی " فڕین / فڕیـان"[286] لە کوردیدا واتـای هەڵاتن و پەرواز کردنیش دەدات.

[frâdat-fshu] = 8 (D) m. (a Yazad) giving relief to beasts (k352)

فرادات- فشـو: ئەم وشـەیە لە سێ بڕگە پێک هاتووە، (فرا- دات- فشـو) بڕگەی یەکەم "فرا" کە وشـــەیەکی پەتی کوردییە واتـای "زۆر" دەدا، بڕگەی دووەم "دات" کە واتـای "داویە/ داویەتی" دەگەیێنێ. بڕگەی سـێیەم "فشـــو"یە، ئەمڕۆکە پیتی "ف"ێ لێ کەوتووە، بڕوانە (پورداود، ل.پ.٤٢هاتی ٢٩ بەندی ٥ یادداشـتی ٩)، ئەم وشـەیە ئێسـتا لە کوردیدا وەک "شـــە" گۆ دەکرێ کە واتای پەز دەدا بۆ نموونە "شـــەک" (بەرخی دوو ســـاڵە)، "شـەگەل" (پەزەکان، مێگەل) و "شـەوان/ شوان". دەستەواژەی فرادات- فشو واتای "فرە پەزی داوە / فرە پەزی پێ داوین/ زۆر پەزی پێ داوین" دەدا.

frâdat-gaêtha [-] = furthering the world, making the world prosperous

فرادات- گیتی: واتای "فرەی داوەتە گیتی" یان باشـــتر بڵێین "فرە شـــتی داوەتە گیتی" دەدات.

frâdat-vîspãm-hujyâiti [-] = f. rendering all the necessities of life thriving; the Yazad presiding over the same (k352)

فرادات- ویسپام- حەوجیایەتی: ئەم دەستەواژەیە لە سێ وشە پێک هاتووە:١- فرادات کە پێشـتر باسـی کرا واتای "فرەی داوە / زۆری داوە" دەدا.٢- ویسـپام کە واتای هەموو، گشـت دەدا، ئەم وشـەیە لە شـێوەزاری زازاکیدا ماوەتەوە و وەک " ویسـە" گۆ دەکرێ.٣- **حەوجیایەتی**، وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە لە شـــێوازی کرمانجیدا کە ڕاســـتەکەی "حەوجایەتی"یە و واتای پێویستی،و پەیداویستی دەدات (بڕوانە فەرهەنگا، کانی کرمانجییا ژووری- کرمانجییا ژێری، لە نووسینی جگەر سۆز،هەولێر ٢٠٠٩، ل.پ. ١٦٦). پێکەوە واتای "فرەی پێ داوین هەموو حەوجایەتی" (بە فرەیی هەموو پێویستییەکانی پێ داوین).

---

[286] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ.٥٢٠

frâdh [-] = (vb. rt. cl. 1) increase, promote, to render prosperous (k352)

فرادە: ئەمە وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە لە شـێوازی هەورامی و هەروەها شـێوازەکانی تری باشـــووری کوردســـتاندا. لە دوو بڕگە پێک هاتووە، فرا بە واتای زۆر و "دە" کە وشەیەکی ئاسایی کوردییە، پێکەوە واتای "فرە دە / زۆر بدە" دەدات.

[fra-kareñt] = 20 (3/1) to counter-create (k128); glowing (t121)

فرا- کەرەنت: وشـەیەکی کوردییە لە شـێوازی هەورامیدا کە ئێستا وەک "فرا- کەرەن" گۆ دەکرێ. کە بڕگەی یەکەمی "فرا" ئـامرازی پێوانەیە و "کەرەنـت" کـارە لە چـاوگی "کردن" پێکەوە واتای فرە کردنی شتێک یان زیاد کردنی شتێک دەدا.

frâyô-hûxtô [frâyô-huxta] = 6 (mN) whose good words exceed (his evil ones) (Kr43), rich in good words (k354)

فرایۆ- هووختۆ: ئەم دەسـتەواژەیە لە سـێ وشـە پێک هاتووە "فرایۆ- هۆ- ئوختو" [لە نووسـینی ئەم وشـەیەدا وا دیارە کە " û " یێکی لێ کەوتووە]. ١- **"فرایۆ"**ە وشـەیەکی هەورامییە واتـای زۆرە، فرەیە، دەدات. ٢- **"هۆ/ هو"**[287] واتـای بـاش دەدات لە کوردیی شـێوەزاری باشـووریدا. ٣- **ئوختۆ**، ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە (ئۆخت + ۆ)، ئۆخت/ ئوختا، لە ئەوێسـتاییدا واتای ئاخاوتن (قســەکردن) دەدا لە شـێوازی کرمانجیدا، **"ۆ"** لە پاش وشـەکە نیشـانەی جێناوی کەسـی لکاوە لە دۆخی سـێیەم کەسـی تاکدا (بڕوانە جێناو لە هەورامیدا خشـتەی دووەم لاپەڕەی ١٨٢ جێناوی کەســی لکاو جۆری دووەم"). "فرایۆ- هۆ- ئوختۆ" واتای "فرەیە ئاخاوتنی باشی / ئاخاوتنی باشی زۆرە".

frêna [-] = 7 (I) abundance, a large quantity (k356); (but see ahm177:) (I) "because of"; "full of"

فرەنا: ئەمە وشـــەیەکی ئاســـایی هەورامییە، واتای فرەن، زۆرن دەگەیەنێ. لێرە وەک پڕیەتیش مانا کراوەتەوە کە ئەمە هەڵەیە، پڕیەتی دەبێتە **پڕەنا**.

---

[287] فەرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان، هەولێر٢٠٠٥، ل.پ.٧٣١

frithô [fritha] = 5 (mN) beloved, affectionate (k355)

فەریدۆ [فەریتە]: واتای خۆشەویست دەدا، لە کوردیدا لە شێوەی ناوی کچان دا وەک "فەریدە" ماوەتەوە.

Avestan dictionary – G

[gaêthâ] = 54 (pl.G) f. possessions (Herb.), worldly creatures (Kr), being, living creature, herd; world

گەیتا: بە واتای گیتی هاتووە.

gairi [-] = m. f. mountain (k158)

گەیری: وشەیەکی پەتی کوردییە لە شێوەزاری کرمانجیدا کە ئەمڕۆکە وەک "گرێ" گۆ دەکرێ کە واتای کێو و تەپە دەدا.

gaoshem [gaosha] = 12 (A) m. ear (k162)

گەۆشا: واتای گۆش دەدا لە هەورامیدا، لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا وەک گوش، گۆە، گوێ و گوێچکە گۆ دەکرێ.

garô [gar] = 17 (G) gravity, respect, invocation; [garangh] , (A) throat, respect (k164-5)

گەرو: وشەیەکی کوردییە بە واتای گەڕو هاتووە. لە شێوازەکانی تری کوردیدا "گەڵۆ، قۆڕۆ، قۆڕگ، قڕگ"یشی پێ دەڵێن.

Avestan dictionary – H

hakat [-] = 17 (indecl. adv.) forthwith; immediately, at once (k566)

هاکات: ئەم وشەیە لە کوردیدا وەک "هاکا" گۆ دەکرێ و هەمان واتا هەیە، بۆ نموونە: هاکا بێتەوە، هاکا بچن، هاکا بڕووخێ، هاکا بکەوێ.

hama [-] = 13 (N) f. summer (k578); (plN) all, whole, even, same, similar

هەما: هەمان وشـەی "هەموو/ هەمی"یە لە کوردیدا. لە ئەوێستـادا بە شـێوەکانی هەموو، هەمی و هەما هاتووە.

hamatha [-] = 18 (indecl. adv.) alike, similar, exactly; always (k579, b1774)

هەماتا: بە واتای "هەمتا" دێ لە کوردیدا.

hañt = being, existing, living; real; a person (k572)

هەنت: ئەم وشـەیە ئێستـا لە کوردیدا وەک "هەن / هەنە" گۆ دەکرێ، واتای "بوون" دەدا لە دۆخێ هەنۆکەییدا، بۆ نموونە دەڵێن "ئەوانیش هەن، کەسـانێکی تریش هەن، زۆر شـتی دیکەش هەنە".(فارسی: هستند، موجودند).

haom [hava] = 10 (A) one's own

هۆم [هۆا]: ئەم وشـــەیە لە ڕاســـتیـدا جێنـاوی "وێم"ە لە هەورامیـدا و"خۆم"ە لە شــێوەزارەکانی تری کوردیدا. هەر وەک پێشــتر باســی کرا پیتی "خ" لە ئەوێســتایی و هەورامیدا دەگۆردرێت بۆ دەنگێک لە نێوان " ه " و "ۆ".

haoma [-] = 39 (V, duN, plA) m. Haoma, a sacred plant (k563)

هۆمـا / هۆم: جۆرە خوشـــاوێکە کە زەردەشـــتییەکان لە کۆبوونەوە ئـایینی کـانیـانـدا خواردویانەتەوە. (پێشتر رۆۆنکرایەوە).

haomayô = 21 (I) probably corrupt, read "haoma ýô gava" with **haoma** (that is mixed with) milk.

haomâi [haoma] = 12 (D)

haomât = 5 (Abl)

haomã = 11 (plA)

haomem = 21 (A)

haomô = 30 (N)

haomyãm [haomya] = 10 (fA) relating to the Haoma; of the Haoma (k565)

هۆمایۆ، هۆمای، هۆمات، هۆما، هۆمم، هۆمۆ، هۆمایم: ڕاســـتەکەی ئەویە کە کانگا لە مانا کردنەوەی ئەم وشــــەگەلە تووشـــــی هەڵە بووە، بەبێ ئەوەی واتاکانی ڕوون بکاتەوە هەموویان دەباتەوە بۆ ســەر خۆشــاوی "هۆم" کە ئەمە ڕاســت نییە. وشــەی "هۆما"[288] لە کوردیی شـــێوەزاری زازاکیدا کە زۆر نزیکە لە هەورامی واتـای "خۆدا" دەدا. لێرەش واتای خۆدا زۆر بە ڕاستییەوە نزیکترە هەتا واتای"خۆشاوی هۆم" چونکە لە دوای وشەی هۆما چەند جێناوێکی لکاو هاتوون کە تایبەتی شـــێوەزاری هەورامی و ئەوێســـتاییین، بۆ نموونە " haomâi " دەتوانێ واتای " خۆدات" بدا، و haomô دەتوانێ واتای "خۆدای" بدات، haomyãm دەتوانێ واتای "خۆدایم " بدات.

haosrava [haosravangh] = 10 (N) a proper name (k600)

هۆسرەوا [هۆسرەواڵە]: بە واتای خەسرەو، و خەسرەوانە / خەسڕەوانی دێت.

hâmô [hama, hâma] = 7 (mN) all, whole; same (k578)

هەموو [هەما]: وشەیەکی کوردییە، بە واتای هەموو / هەمە / هەمی هاتووە.

hâu [-] = 44 (N) he, she; this, that; (a rare form, used in the SgN both masc and fem); there, in that place k585)

هەۆ: وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزاری سۆرانی (بە تایبەت لە ناوچەی موکریان) و کرمانجیدا واتای "ئەمە" و "ئەوە" دەدات.

hâvana [-] = 23 (î, duN) m. mortar (k586)

هاوانا: وشەیەکی کوردییە واتای هاوان دەدا.

---

[288] Ferheng, zazaki – kurmanci, Çeko Kocdag, 2010, p 190

hãm-bavaiñti [hãm-bû] = 5 (pres. 3/1) to go together, to meet together (k377)

هەم- بوایناتی [هەم- بوو]: ئەمە وشـــەیەکی پەتی کوردییە "هەم- بووینەتی/ هەم- بوون" بە واتای یەکبوون، پێکەوە بوون، یەکگرتوویی هاتووە.

hãm [hañ] = 23 (adv., prep.) with, together with (k571)

هەم: هەمان وشەی "هەم"ە لە کوردیدا.

hizvâ [-] = 5 (NI) f. tongue (k588)

هێزوا: واتای زوان / زمان دەدا لە کوردیدا.

[hukairya] = 6 (Abl) n. from Mount Hukar (k591)

هوکاریا: مەبەست ناوچەی"هەکاری"یە بە دووری ٤٠ کیلومەتر لە ورمێییەوە (ارومیە).

hushiti [-] = f. good abode (k600)

هۆشـــیەتی / وەشـــیەتی: ئەمە وشـــەیەکی ئاســـایی هەورامی و زازاکییە، بە واتای خۆشیەتییە لە شێوزارەکانی تری کوردیدا.

humaya [-] = 6 (plNA) n. possessed of good "mâyâ" (HZI); a good ordinance; a wise code of laws (k598)

هۆمایە: ئەمە وشەیەکی کوردییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، یەکەم بڕگەی "هۆ" کە واتای باش، خاس ئەدات، و دووەم "مایە"[289]کە چەندین واتای هەیە لە کوردیدا لەوانە: ١- واتای ماک (مادە، ماتریاڵ) ٢- هۆکار ٣- ئامیان ٤- کاپیتال (دەســـتمایە، ســـەرمایە) ٥- پتەوی ٦- خەستی (غلطت). کە وابوو هۆمایە واتای باش مایە (مایەی باش) دەدات.

[hushka] = 6 (plG) dry (k601, b1839)

هوشــک: ئەم وشــەیەکی ئاســایی کوردییە، کە بە شـێوەی وشــک و حوشــک لە کوردیدا ماوەتەوە.

---

[289] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٧٩٩

[hvar] = 20 (G) n. Sun (k606)

هوەر/ وەر: وشەیەکی هەورامی/ زازاکییە واتای "خۆر" دەدا.

[hukereta] = 6 (f.plG) well-made, well shaped (k591)

هۆکەرەتە: ئەم وشـــەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم "هۆ" کە واتا باش، خاس، ئەدات، و بڕگەی دووەم "کەرەتە" کە هەمان وشـــەی "کردە / کرتە"ی کوردییە، پێکەوە واتای "باش کردە / کردەی باش" دەدات.

hutashta [-] = well-shapen; beautifully formed (k593)

هۆتاشـتا: ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پیك هاتووە، یەکەم هۆ بە واتای باش/ خاس، جوان و دووەم تاشــتا کە لە چاوگی "تاشــان"ە پێکەوە واتای باش تاشــراو/ باشــی تاشــێوە/ باشــی دروست کردوە دەدات.

hva [-] = 9 (fN, duN) (poss. pronominal adj.) own (reflex pronoun) self (viz. myself, thyself, himself, itself) (but see AHM 157, n.3).

هۆ/ وە: ئەمە هەمان جێناوی "خۆ"یە لە شـێوەزاری گشـتیی کوردیدا کە لە شـێوەزاری هەورامیدا وەک "وە" یان "وێ" گۆ دەکرێ (سەیری جێناو بکە لە هەورامیدا).

[hvare-xshaêta] = 9 (G) n. radiant sun (HZI), bright-sun (k)

هوەر- خشێتا / وەر- شیتە: واتای خۆرشید دەدا.

hyat = 109 (an indefinite pronoun of the neuter gender, mostly used in the Gatha dialect, implying:) 'that which'; (also used as a participle, which following different meanings:) therefore, consequently; thereby; when; from the time; because; that is, i.e.; (as a connecting particle between a noun and its qualifying adjective. (k605)

هەیات: ئەم وشـــەیە هەمان وشـــەی "هەتا"، تا، هەتاکوو، هەتانێ،"یە لە ســـۆرانی و هەورامیدا، بەڵام لە کرمانجی و زازاکیدا بە شـــێوەی " تا، هەیا، هەیان، هەیانی، هەتا، هەتانی، و هەتاکوو بە کار دێت.

Avestan dictionary - I

ima [aêm] = 8 (pron.; adv. duNAv) this (j422)

îm [aêm] = 25 (fN) this (k94)

ئێما [ئائەم]: واتای "ئەمە" و "ئائەمە" دەدا لە کوردیدا.

irish [-] = (vb. rt.) to wound; to destroy or kill by wounding; cl. 4 (k90); damaged (Herb.)

ئێرش: ئەمە وشەیەکی ئاسایی کوردییە، واتای "هێرش" دەدا لە شێوەزارەکانی هەورامی وسۆرانیدا. لە کرمانجیدا هەر وەک "ئێڕش" گۆ دەکرێ.

irishyeiti = 6 (pres. act. 3/1)

ئێرەشێەتی: وشەیەکی کوردییە، "ئێرش- یەتی" ناوی چاوگە بۆ "ئێرش"، واتای هێرش کردن دەدات.

ithra [-] = 21 (adv.) in this place; here, there (k88)

ئیترا: واتای ئێرە دەدات.

î [-] = (v. rt.) to go, walk

ئی / ئەی: کانگا واتای ڕۆیشـــتنی بۆ ئەم وشـــەیە داناوە کە هەڵەیە، ئەمە وشـــەیەکی کوردییە بە تایبەت لە شـــێوزارەکانی کوردیی باشـــووردا کە واتای "هاتن" دەدا لە دۆخێ ڕانەبوردوودا نەک ڕۆیشتن. (پێشتر ڕۆنکراییەوە).

Avestan dictionary - J

[jivya] = 8 (fA) f. living (lit.); fresh milk (k193)

[juya] = 6 (mN) living (k193)

[jva] = 8 (N) m. living, alive

جیویا، جویا، جوا: به واتای ژیا / (ژی) و هەروەها ژی (شیری تازە) هاتووە. لە کوردیدا کەمێک گۆڕان لەسەر شێوازی گۆکردنی ئەم وشەیەدا هاتووە، دەنگی "ج" گۆڕدراوە بۆ" ژ"ێ. (یان لەوانەیە لە کاتی ورگێرانەکەیدا بە هەڵە لە جیاتی پیتی "ژ" پیتی "ج"یان نووسیبێ). بەڵام واتاکانی نەگۆڕاوە و وەک خۆی ماوەتەوە. ئەم وشەیە لە هەورامیدا وەک "ژیوای"[290] گۆ دەکرێ کە هەمان واتای ژی و ژیان دەدا، هەروەها وشەی "ژی" لە کوردیدا دوو مانای تریشی هەیە، یەکەم "ژی / ژەک" بە واتای شیری پەز یان بزن دێت لە پاش زایینی، کە زۆر خەست و وزەبەخشە و خواردەمەنیەکانی "کەڕە، و فرۆ"ی[291] لێ بەرهەم دێت. دووەم "ژی" بە واتای ژی کەوان کە لە ئەوێستاش دا وەک "جی" هاتووە.

jam [-] = (vb. rt. cl. 2,1, inchoat.) to go; to come; to reach, to happen (k188); rt.

[â-jam] = to come to; to approach

جەم: لێرە بە واتای هاتن، ڕۆیشتن و گەیشتن مانا کراوەتەوە، ئەمە تەنیا بەشێک لە ڕاستییەکەیە. واتای ئەم وشەیەش هەر بە مەزەندە دیاری کراوە. جەم وشەیەکی کوردییە لە شێوەزاری کرمانجیدا واتای تەنیشت، لا، و کن دەدا. بۆ نموونە: **وەرە جەم من (to come)، هەڕە جەم برای خۆ (to go)، ئەز جەم ماڵا وان بووم / ئەز گەهیشتەبوومە جەم ماڵا وان (to reach).**

Avestan dictionary – K

kanyå [kanyâ] = 8 (plNA?) f. a virgin, a maiden (k130)

---

[290] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٥٧٦

[291] کەڕە و فرۆ دوو خواردەمەنین کە لە ژی (ژەک) بەرهەم دێت، لە ناوچەکانی باشووری کوردستاندا بە تایبەت لە ناوچەی سنە بەرهەم دێت، فرۆ لە شوێنەکانی تری کوردستاندا وەک "فرشک یان ژەک" گۆ دەکرێ بە فارسی (آغوز)ی پێ دەڵێن، (بڕوانە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی هەژار تاران ١٣٦٩ لاپەڕەکانی ٥١٨ و ٦٥٥).

کەنیا: بە واتای کچ هاتووە. لە شـــێوەزارەکانی هەورامی و کوردیی باشـــووردا وەک "کنا"[292] ماوەتەوە. کناچێ/ کناچە وشەیەکی ئاسایی هەورامییە واتای کچ دەدا لە "کنا+چە" پێک هاتووە کە مەبەست "کنا"ی بچووکە. وشەی **"کچ"**یش کورتکراوەی **"کناچە"**یە.

ka = (interr. pron.) who; which; what; (indefinite pron.) whoever, whichever (k121, j406)

کا: ئەمە هەمان ئامرازی "کە"یە لە کوردیدا.

kairya = (suffix) -working; industrious, active, skill

کایریا: وشەیەکی ئاسایی کوردییە، واتای "کارا و کاری"(موثر) دەدا.

kam = (verb root) to love, to be in love with, to wish (k125)

کام: وشەیەکی ئاسایی کوردییە، واتای ئاوات و ئارەزوو دەدا. وەک بەکامی دڵ، بە کامی خۆی.

kar = (v. rt.) to do, to make, to create; to produce; cl. 5 (k126)

کار: هەمان وشەی "کار"ە لە کوردیدا.

karshvare [-] =17 (A) n. a region, a country, continent, (AHM:) clime

کەرشوارە: واتای کێشوەر دەدا.

kehrp [-] = form, shape; body, flesh, corpse (k136)

کەهرپ: ئەم وشەیە لە شێوازی گۆ کردنیدا گۆڕان بەسەریدا هاتووە بەڵام ماناکەی وەک خۆی ماوەتەوە. ئێســـتا وەک "قاڵب" گۆ دەکرێ و لە فەرهەنگەکانی کوردیدا[293] بە واتای چوارچێوە و قاڵب، فورم، تن و لەش و هەروەها " پێوەری "پێوانەیی" هاتووە بۆ نموونە

---

[292] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٧٥٣، فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٦٢٢.

[293] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ. ٦٩٥، فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٥٤٦.

دەڵێن بیخە قاڵبێکەوە، یان لە قاڵبی خۆی دەرچووە، یان گیان لە قاڵبیدا نەماوە، یان وەک ژمارەی پێوانەیی کە دەڵێن قاڵبە پەنیر، قاڵبە سابوون.

kerefsh-hvarô [kerefsh-hvar] =24 (G, plN) corpse-eating (k135)

کەرەفش- وارۆ [کەرەفش- وار]: ئەم وشەیە بە کەمێک گۆڕانەوە بە هەمان واتا لە کوردیدا بە دی دەکرێت. کەرەفش ئێستا لە کوردیی کرمانجیدا وەک "کەلەش/ کەلاش"[294] گۆ دەکرێ کە واتای کەلاک دەدا، "وار" وشەیەکی هەورامییە لە چاوگی (واردن/ واردەی) بە واتای خواردن. "وارۆ" کارە لە دۆخی سێیەم کەسی تاکدا کە واتای "خور"دەگەینێ، پێکەوە واتای "کەلەش خور (کەلاک خور) دەدات. هەروەها "کەلاش- خور" ناوی یەکێ لە گوندەکانی کوردستانیشە[295] [وشەی لاشخور هەر لەم وشەوە هاتووە].

kuthra [-] = 8 (adv.) where, whither? how? (Cf. katha) (k134)

کوترا: ئەم وشەیە ئێستا لە کرمانجیدا وەک کۆدەرە و لە کەلهوڕیدا وەک کورە و لە سۆرانیدا وەک کوێرا گۆ دەکرێ.

kva = 72 (adv.) where? which? how?

کۆا: وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە کوردیشدا هەر وەک "کۆا" بە کار دێت. (بە واتای لە کوێیە، لە کوێدایە، کۆانێ).

Avestan dictionary – M

madhô [madha] = 9 (sg.pl.N) remedy, intoxication, drug (jhp)

مادها / مەدۆ: واتای سڕبوون دەدا بە هۆی خواردنەوەی مەی یان بە کارهێنانی مادەی سڕبوون. لە کوردیدا لە شێوە وشەی "**مەد**هۆش" یا " **مات** و **مەد**هۆش" بە دی دەکرێ.

maêsmana [maêsman] = 21 (I) n. urine (k387)

میزمانا [میزمان]: کانگا ئەم وشەیە وەک **"میز"** مانا کردوەتەوە. بەڵام لە پەهلەویدا میز وەک **"میز و گمیز"** هاتوون کە هەر دووک وشەکە لە کوردیدا هەن و هەمان واتای

---

294 فەرهەنگا کانی کرمانجیا ژووری- کرمانجیا ژێری، جەگەرسۆز، ل.پ. ٤٠٧، فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٦٢٢.

295 فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٦٢٢.

میز دەگەینن. وشـــەیە "میزمان" لە دوو بڕگە پێک هاتووە "میز- مان"، بڕگەی یەکەمی هەمان مێزی کوردییە، بڕگەی دووەمی پاشـــگری "مان"ە کە هەم لە کوردی و هەمیش لە ئەوێستاییدا واتای "جێگە، شوێن" دەدا. پێکەوە واتای جێگەی میز، شوێنی میزکردن دەدا.

mahî [ah] = 13 (pres. act. 1/3) to be

ماهی: بە واتای "بوون" هاتووە، ئەمە وشـــەیەکی کوردییە لە چاوگی"مان" (فارســـی: ماندن). وشـــەی "ماهی" کارە لە دۆخی دووەم کەســـی تاکدا، بۆ نموونە لە ســـۆرانیدا دەڵێن "ماوی" و لە کرمانجیدا دەبێژن " مای ".

mark = (v. rt.) to die

مەرک: واتای مەرگ دەدا لە کوردیدا.

[mainyava] = 6 (pldh) celestial (t32), supernatural (ahm170), spiritual (k385)

mainyêush, [mainyu] = 43 (G) m. spirit, spiritual, invisible (k385)

ماینیاوی/ ماینییوش/ ماینییو: بە واتای "مەعنەوی (معنوی)"یە. ئەم وشەیە لە چاوگی "مەن" هاتووە کە بە واتای ئەندیشـــە دێت هەم لە کوردیدا[296] و هەمیش لە ئەوێســـتاییدا[297]. وشەکانی "مەن" و "مایە" دوو وشەی کۆنی کوردین کە دژبەرن (متضاد)ن. "مایە" واتای "ماتریاڵ" دەدا و "مەن" واتای ئەندیشـــە، "ماینیاوی/ (مەناوی) لە وشـــەی "مەن + ئاوی" دروســـتکراوە وەکوو چۆن لە کوردیی ئەمڕۆدا دەڵێن خوێناوی (نوقمی خوێن)، تۆزاوی (نوقمی تۆز)، قوڕاوی (نوقمی قوڕ)، مەناوی/ میناوی (نوقمی مەن/ نوقمی ئەندیشـــە). گومانی بۆ دەچێ کە وشـــەی (معنوی) لە عەرەبیدا هەر لەم وشـــەی کوردیی "مەناوی" وەرگیرابێت. و هەروەها وشـــەی "مایە"ش کرابێت بە (مادە). واتا "مایە و میناوی" کرا بێت بە "مـادە و مـەعنەوی". مەنـاوی لە پەهلەویدا وەک "مینەوی/ مینـاوی" لێ هـاتووە. وشـەی **"ماینییوش (مەنەویش)"** وشـەیەکی کوردیی هەورامییە بەرامبەرە لەگەڵ وشـەی فارسی (معنویش) واتا مەناویەکەی/ مەناویەکەشی.

---

296 فەرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان، هەولێر۲۰۰٥، ل.پ.٦٤٢

297 Man = to think, Avesta Dictionary by K.E. Kanga. Base Form Dictionary, Jonathan Slocum and Scott L. Har

mâ = 130 (emph. particle) !; (negative particle/prohibitive) never (do this)!, not (k403)

ما: ئەمە پێشتر باسی لێ کرا، هەمان ئامرازی نەرێنیکردنە (نهی) لە کوردیدا.

[mareñc] = (pres. mid. 3/1, cl 6. jAR: cl. 7) to smite, to kill; to destroy (k399)

مارێنج: بە واتای کوشــتن و ڕووخاندن هاتووە، ئەم وشــەیە لە کوردیدا لە شـێوەی ناوی گوندی "مارێنج" لە نێوان شارەکانی سنە و کامێراندا ماوەتەوە.

masyô [masya] = 10 (N) m. fish (k401)

ماسـیۆ[ماسـیا]: ئەم وشـەیە لە شـێوازی هەورامیدا وەک"ماسـاوی"[298]یە، لە شـێوازی زازاکیدا وەک "ماسە"[299]. و لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا وەک "ماسی" گۆ دەکرێ.

mashîm [mashya] = 6 (A) m. mortal, man (k401)

... mashyânãm ... mashyânãmca 26 (plG)

مەشیا، مەشیانەم: ئەم دوو وشەیە واتای یەکەمین پیاو و یەکەمین ژن (ئادەم و حەوا) دەدەن. لە زمانی کوردیی شـــێوەزاری هەورامیدا زۆر بەفراوانی بە کار هاتوون، هەر ئێستاش لە سرودەکانی یارسانیدا ڕۆژانە بە کار دێت. بۆ نموونە:

لە سرودەکانی پیری شاریار:

یاران جە رێواس یاران جە رێواس

پادشام پەیدا بی جە دانەی رێواس

مەشیە و مەشیانە بەر ئامان جە واس

پەری ئازمایی میردان رەوا

لە سرودەکانی شا ئیبراهیم ئەیووت ١٣٢٤م- ١٤٠٧م:

---

[298] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٨٧٣ فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٨٧٣

[299] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010, l-p 257

کاکەم سیاوەخش، هوونەش جوشا جووش"

ئەز سەندم هەقەش، یورتم بیا تووش

یورتی من عەنقا، یورتی من عەنقا

نە قالبی چین، نوور ئەز موحەبیا

جەدد و عالەمی، ئەز نان بیا

جامەی ئەز بیا، مەشیانە و مەشیا

mareza [-] = (v. rt., cl. 1) to touch, to limit, to arrive at a certain limit; to clean (lit.); to make, to prepare (k398)

مەرزا / مەرز: بە واتای پاک کردنەوە بەتایبەت پاک کردنەوە لە گۆناه و هەروەها بە مانای سنوور و مەرز هاتووە. لە کوردیدا لە شێوەی دەستەواژەی "خۆدا بیامەرزێت" واتا خۆدا گۆناحەکانی پاک بکاتەوە بە کار دێت، دیسان وەک وشەیەکی ئاساییە بۆ سنوور و مەرزیش لە کوردیدا هەر ماوەتەوە.

[mizhda] = 16 (NA) n. reward, compensation (k408)

[مێژدە]: هەمان وشەی "مێژدە"یە لە کوردیدا.

naêmaêibyô [naêma] =12 (plAbl) half; part; n. side, direction (k282)

نیمەی بیۆ[نیمە]: ئەم دەســـــتەواژەیە زۆر بەوردی مــانـــا نەکراوەتەوە، ئەمە دەستەواژەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزارەکانی هەورامی و زازاکیدا[300]. لە دوو وشە پێک هاتووە، وشـەی یەکەم نیمە کە هەمان وشـەی" نیمە / نیوە"ی کوردییە و وشـەی دووەم "بیۆ" کە واتای "بووە" دەدا لە هەورامیدا، پێکەوە واتای نیمەی بووە / نێوەی بووە دەدا لە شێوەزارەکانی دیکەی کوردیدا.

naire [nar] = 29 (D) m. Man; [nairya], (fN) brave (k281) manly (HZI)

---

[300] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010, l.p 855.
هەر وەها فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ۲۰۱۰، ل.پ ۹۷۱

نێیره [نێر]: به واتی ، پیاو، نێر، جوانمێر و مێر هاتووه، وشـەیەکی ئاسایی کوردییه که هەر وەک " نێر" گۆ دەکرێ.

nava [-] = 38 (I, fN) afresh (t96, b1044), new, fresh; (indecl. neg. part.) no, not (k286)

نەوا: واتای "نو" دەدا لە شێوەزاری هەورامی و کرمانجیدا و"نوێ" لە سۆرانیدا.

nãma [nãman] = 145 (NA, plA) n. name (k298)

نامە [نامەن]: واتای "ناو" دەدا لە ســـۆرانیدا، لە هەورامیدا "نام"[301] و لە زازاکیدا "نامە"[302] گۆ دەکرێ.

neme = 6 (A?)

nemô [nemangh] = 68 (N) reverence to; (A) duty

نەمە، نەمۆ: وشـەیەکی ئاسایی کوردییه هەمان واتای "نەما / نەمە" دەدا لە هەورامی و زازاکیدا، لە کرمانجیدا وەک نێمێژ گۆ دەکری و لە سۆرانیدا وەک نوێژ.

nemase-tê = 10 (N) reverence to you, a salutation

نەماسا- تە: ئەم دەستەواژەیە لە دوو وشە پێک هاتووه، وشەی یەکەم "نەماسا" کە ئێستا لە هەورامی وەک "نما"[303] و لە کرمانجیدا وەک "نێمێژ"[304] گۆ دەکرێ و لە ســـۆرانیدا "نوێژ"ی پێ دەڵێن، وشــەی دووەم "تە" کە واتای "تۆ" دەدا لە کرمانجیدا، لە شـێوەزاری هەورامیی کۆندا " تە"[305] ش بە کار هاتووە وەک ئەم هەڵبەستەی سەیدی:

ئەز ئۆرۆمۆن مەکانم بێ و وەڵاتم	سەروو (پیری) خوای گێرەن خەڵاتم
تە فەرزا دەی زەکات وو نازنینیت	ئەزیچ دەرویش وو تە، سا دە، زکاتم

[301] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەراست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٩٣٣

[302] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 841

[303] بێستوون، فەرهەنگی سۆرانی- هەورامی، ١٩٩٨ ستوکهولم ل.پ. ١٩٢

[304] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 294

[305] دستور زبان کردی "هەورامی" فاتح رحیمی ل.پ.١٥٩

وشـەی "نەماسـا/ نەما/ نێمێژ" لە وشـەی هەورامی " نەمای"[306] هاتووە، کە واتای نەوی/ نەوین (دانەوانـدن، چەمـانەوە) دەدات. نەمـاکردن (هەورامی)، نمێژکرن(کرمـانجی) و نوێژکردن(سۆرانی) واتای خۆچەمانەوە، خۆنەویکردن (سـجدە) لە بەرانبەر خۆدا دەدات. دەسـتەواژەی " نەماسـا- تە / نێمێژی- تە" واتای "(سـجدە) بۆ تۆ" یان "خۆم لە بەرانبەر تۆدا نەوی دەکەم" دەگەیێنێ.

nû [-] = 12 (adv.) now (k297)

نۆ: ئەم وشـەیە بە واتای "ئێسـتا" هاتووە، لە شـێوەزاری کرمانجیدا بە چەندین شـێوە گۆ دەکرێ وەک "نهە، نهو، نۆکە". کە لە ڕاستیدا هەمان وشەی "نۆ"ە لەگەڵ پاشگری "ک".

Avestan dictionary – P

pad = m. foot

پاد: واتای "پا" دەدا. لە کوردیدا "د" ئەگەر لە پاش " ا " بێت، "د" دەکەوێت. وەک پادشـا (پاشـآ)، شـاد (شـا)، ماد (ما). ئەم گۆڕانە لە کوردی و لە فارسـیشـدا لە سـەردەمی ئەشکانییەکاندا ڕووی داوە.

paiti [-] = 515 **1:** (v) m. lord, husband (b821); a leader. **2:** (pref.) towards, against, back (cGr 735, 750); **3:** (prep.) to, upon, for, with (b822, k300-1)

پایەتی: لە وەرگێرانی ئەم وشـەیەدا کانگا تووشـی هەڵە بووە و چەند وشـەیەکی نزیک لەیەکی لەگەڵ یەکتر تێکەڵ کردوە.

١- بە واتای پیاو، پیاوەتی و ڕابەر هاتووە. کە بەرانبەرەکەی هەمان وشـەی پیاوەتی کوردییە کە گشت ئەم واتانە لە خۆ دەگرێ.

٢- لە بەندی ٢دا، ئەم وشـەیە وەک "پاد/ پات" کە بە مانای دژ، دژبەر و پێچەوانە دێت هاتووە، بەداخەوە ئەم وشـەیە (پاد) ئێسـتا لە کوردیدا نەماوەتەوە. لە فارسـیدا ئەم وشـەیان بوژاندوەتەوە و زۆر دەستەواژەیان لە دروست کردوە وەک پادزهر (دژی- ژهر)، پادتک (دژی- هێرش).

---

[306] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەراست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٩٦٢

٣- لێرەدا وەک ئامرازی پەیوەندی هاتووە. ئەمە لە کوردیدا هەر ماوەتەوە و بە شـــێوەی جۆربەجۆر بە کـار دێت وەک پێ- بدە، پێ- بێژە. پێ- نـاوێ، پێ- نـاچێ. لە هەورامیدا وەک ئـامرازی پەیوەنـدی "بۆ" بە کـار دێـت وەک پەی-چێش (بۆچی)، پەی وێمـان (بۆ خۆمان)، پەی وێشان (بۆ خۆیان).

بێجگە لەمانە وشەی "پەیەتی" لە کوردیدا واتای شوێنکەوتن، و بە دوادا ڕۆیشتن (تعقیب) دەدات.

paiti-aoxta [paiti-vac] = 14 (root aor. mid. 3/1) to reply, to answer (k458)

پایەتی- ئاوختا [پایەتی – واچ]: واتای دژ- ئاخاوتن [دژ- واچە] دەدا، دەتوانی واتای بەرسیڤ یان وەڵامییش بدا.

paiti-davata [paiti-du] = 11 (imp. act. 3/1) to answer (of evil beings) (k265)

پایەتی- داوات[پایەتی- دوو]: ئەم وشە واتاکەی هەمان واتای وشەی پێشووە. "دو" لە چاوگی وشەی "دوان" کە لە کوردیدا واتای قسەکردن دەدا. پێکەوە واتای "دژە- دوان"، دژە- قسە" دەدات.

[paityâra] = 17 (A) m. counter-worker; counter- fiend; going against; counter-action; striking; harm; mischief (k306)

پەیتیارە: بە واتای "نە-یار"، دژ- یار"، "پاد- یار" هاتووە. لە کوردیدا ئێســـتاکە وەک "پەتیارە"[307] گۆ دەکرێ.

pañca [pañcan] = 20 (num.) five

پەنجە، پەنجـان: هەمـان واتـای پەنج/ پێنج دەدا لە کوردیـدا کە لە پەنجەی دەســـتەوە هاتووە.

pañca-dasa [-] = 15 (N) 15th; [pañca-dasan], (num.) fifteen (k313)

---

[307] فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ ١١٧

پەنجە- دەســـــا: بە واتای پانزدە هاتووە، (پەنجەیەک + دەســـتێک). بەڵام لەوانەی وەرگێڕانەکەی ڕاست نەبێ و مانای پێنجا بدا (پێنج - دەسا).

pañcâsatem [pañcâsata] = 21 (num. plNA) fifty (k314)

پەنجاســــاتا: لێرەدا کانگا وەک پەنجا مانای کردوەتەوە، بەڵام لەوانەیە وەرگێڕانەکەی هەڵە بێ، وشەکە لە دوو بڕگە پێک هاتووە "پەنجا- سەتا" کە ڕاستەکەی دەبێ "پەێنج سەت یان بە شێوازی کوردیی ئێستا پێنسەد/ پانسەد" بێ.

para [-] = 89 (prep.) before, from; (adv.) forth, away, beforehand, previously (k318)

پەڕا: دەنگی " پ" لەم وشــەیەدا ئێســتا لە کوردیدا گۆڕاوە بۆ "ب" و وەک "بەرا / بەر" گۆ دەکرێ، بۆ نموونە: لە **بەرا** بڕۆ بۆ ئەوێ، **بەر** لە زستان، **بەر** لە هاتنی بەهار، با بچینە **بەر**ەوە، **بەر** لە ئێوارە.

para = (pref.) far from, away, out, different from (k318)

پەڕا / پەڕ: ئەم وشـــەیە وەکوو خۆی لە کوردیدا ماوەتەوە و لە ڕاســـتیدا واتای (انتها) دەدات، بۆ نموونە: کاوە لە ئەو پەڕی خۆشـیدایە، ئەو پەڕی شـارەکە دیار نییە، ئەم پەڕ و ئەو پەڕی باخەکە داری هەنارە. وشـــەی پەڕانپەر کە واتای ســـەرانســـەر (لە مبدا هەتا منتهی) دەدات هەر لەم وشـــەیەوە هاتووە. بۆ نموونە دەڵێن پەڕانپەڕ هەر گوڵە، پەڕانپەڕ هەر دارستانە. پەڕانپەڕ هەر دەرد و ڕەنجە.

para-baraiti [para-bar] =11(pres. act.3/1) to carry, to give (k367)

پەڕا - بارایەتی [پەڕ- بار]: ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە "پەڕ- بار"، کانگا تەنیا بڕگەی دووەمی مانا کردوەتەوە و باســی بڕگەی یەکەم ناکات. ئەم وشـــەیە لەوانەی خراپ نووسـرا بێ و یان خراپیان وەرگێڕابێتەوە، گومانی بۆ دەچێ ئەم وشـەیە **"پڕ"** بێت کە لە کوردی و هەروەها لە ئەوێسـتاشـدا هەیە و بە واتای "زۆر، فرە" دێت، و وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە لە شـێوەزاری کرمانجیدا، بڕگەی دووەمیش کە پێشـتر باسـی لێ کرا کە وشـەیەکی پەتی کوردییە لە چاوگی "بارای" هەورامی، لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا بە تایبەتی باشووریشدا بە کار دێت. پڕ- بارایەتی واتای "زۆر- هێنان/ فرە- هێنان" دەدا.

ئەم دەستەواژەیە دەتوانی مانای تریشی هەبێت، " بار/ بارایەتی" واتای "بەر"(ثمر) دەدا. هەم لە کوردیدا و هەمیش لە ئەوێستاییدا بۆیە پڕ- بارایەتی دەتوانی مانای پڕبار، پڕ- سەمەر،(فارسی: پربار)ش بدات.

[para-haoma] = 9 (A) m. parahaoma, haoma juice (k320)

پەڕا- هۆما (پڕە هۆما): پەڕا واتای پڕە / پڕیەتی دەدا و هۆما واتای خۆشاوی هۆم دەگەینێ. پێکەوە مانای " پڕە لە هۆم" (پڕ هۆما) دەدات.

parayât [par] = 5 (cl. 9 impf. sub. act. 3/1) to go, to cross (k317)

parâiti [para-i] = 9 (pres. act. 3/1) to go; to cross; to run away (k87)

پەڕایەتی/ پەڕایی/ پەڕ: ئەم وشەگەلە هەمووی هەر لە چاوگی "پەڕین و پەڕینەوە"یە بە واتای تێپەڕین و دەرباز بوون کە لە کوردیشدا هەمان مانای هەیە.

[parena] = 5 (NA) n. a wing (k320)

پەڕەنا: لێرە بە واتای باڵ هاتووە، بەڵام ئەم مانایە ورد نییە، دیارە بە مەزەندە مانا کراوەتەوە. ئەمە وشەیەکی پەتی هەورامییە. **"پەڕ"** واتای هەمان پەڕی پەلەوەرە دەدا، بەڵام **"پەڕەنا"** واتای **"ئەمانە پەڕن"** دەدا. (فارسی: اینها پراند/ پر هستند).

pares [-] = 5 (v. rt. cl. 6) to ask, to question; cl. 6 (k320)

پەرەس: ئەمە هەمان وشەی کوردی "پرس"ە کە واتای پرسین و پرسیار دەدا.

pasu [-] = 5 (duNA) m. sheep (t145); domestic animal; animal, cattle (k323)

پەسو: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە واتای "پەز" هاتووە.

pâdha [-] = 5 (I, duA) m. foot (k326)

پادە: لێرەدا بە واتای "پا / پێ" هاتووە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەم وشەیە **"پیادە"**یە کە لە کوردیدا واتای پیادە ڕۆیشتن / بە پێ ڕۆیشتن دەدا.

perena [-] = full of, filled with (k332)

پرەنا: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە تایبەت لە شێوازی هەورامیدا، "پڕەنا" لە هەورامیدا واتای "پڕیەتی"دەدا.

perenô-mångha [-] = m. the full moon, the days after the full moon (k332)

پەڕەنۆ- مانگە: واتای "مانگی- پڕ" دەدا. (مانگی شەوی چواردە).

[peretu] = 5 (A) bridge (see also cinvat-peretu) (k330)

پەرەتو: بە واتای پرت / پرد هاتووە.

pitar, patar, ptar = m. father (decl. c322)

پیتەر: بە واتای باوک هاتووە، لە شێوازی کوردیی لەکیدا وەک "پێەر" ماوەتەوە.

pouru [-] = 5 (nA) much, many, full, abundant (k334)

پۆرو: " پڕ" دوو مانای هەیە هەم لە کوردیدا و هەم لە ئەوێستاییشدا، بە واتای پڕکردن و هەروەها بە واتای فرە و زۆر لە کرمانجیدا.

[pouru-mahrka] = 6 (mG) full of death; full of plague or pestilence (k336)

پۆرو- مەرک: واتای "پڕ- مەرگ / پڕ لە مەرگ" دەدا.

[pouru-hvâthra] = 7 (plG) with sufficient comfort or ease, with fullness of welfare (k334)

پۆرو- واترا: ئەم وشەیە لەوانەیە یان خراپ نووسرا بێ و یان خراپ وەرگێرابێتەوە. ئەم وشەیە بە شێوازی هەورامی ئاوای لێ دێت "پرو- وارده" واتا " پڕیەتی لە خۆاردنی.

Avestan dictionary – R

[raoxshna] = 12 (A) m. radiant (Kr), shining (t89), (bright?) (k435)

ڕۆخشن: بە واتای ڕۆشن هاتووە، لە هەورامیدا وەک "ڕۆچن" گۆ دەکرێ.

[raêsh] = 6 (impf. sub. act. 3/1) to suffer damage (Herb.); (k448)

ڕێش: وشەیەکی کوردییە بە تایبەتی لە هەورامیدا، واتای برین و بریندار دەدات.[308]

raocah [-] = n. luminous (Kr), light; daylight; shining (k436)

ڕۆچ: وشـەیەکی ئاسـایی هەورامییە واتای ڕۆژ و خۆر دەدا. هەروەها وشـەکانی ڕۆجیار و ڕۆچیار بە واتای خۆرەتاو ڕیشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەم وشەیە.

râmayeiti [ram] = (caus. pres. act. 3/1) will pacify; cl. 1 (HZI44, k442)

ڕامایەتی [ڕام]: وەک "ئارام گرتن/ ئارام دەگرێ" مانا کراوەتەوە، ئەم وشـــەیە بە ئەگەرێکی زۆر یان خراپ نووسراوە و یان خراپ وەرگێڕاوەتەوە بەم جۆرەی خوارەوە:

ئەگەر وشـــەکە بە واتای ئارام گرتن بێ ئەوە پیتێ "ئا"ی لێکەوتووە واتا وشـــەکە دەبێ ئارامایەتی بێ کە وشەیەکی ئاسایی کوردییە ناوی چاوگە بۆ ئارام. ئەگەر وشەکە ڕامایەتی "ڕام – ایەتی" بێ ئەوا، واتای ڕام کردن دەدات (دەســـتەمۆ کردن). کە بەم شـــێوەیە مانا نەکراوەتەوە.

[râna] = 9 (A) m. thigh (k446)

ڕانا / ڕان: وشەیەکی ئاسایی کوردییە واتای ڕان دەدا، (ڕانی پێ).

---

[308] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٥٤٢، هەروەها هەنبانە بۆرینە هەژار، ١٩٨٩ ل.پ.٣٦٧.

Avestan dictionary – S

sarem [sara] = 7 (A) m. authority, head; husband (k522)

سەرەم، سەرا: بە واتای سەر، سەرۆک، و سەروەر دێت، هەمان وشەی "سەر"ە لە کوردیدا.

sata [-] = 48 (m.f.plNA) one hundred (k519)

سەتا: واتای سەت (سەد) دەدا لە کوردیدا.

satakhnâi [satakhna] = 8 (D) a hundredfold (k520)

سەتاکەنای [سەتاکنە]: واتای سەتەکان / سەدەکان دەدا لە کوردیدا.

Satâish [sata] 6 (plI)

سەتایش: وشەیەکی کوردییە بە واتای سەتیش / سەدیش هاتووە. (فارسی: سد هم)

[spaêta] = 6 (mA) white (k542)

سپەیتا: واتای سپی / سپیت دەدا.

spâdhem = 7 (A) an army

سپادەم: واتای سپا / (سوپا) دەدات.

spitama [-] = 177 (V) (family name of Z.) Spitama

سپیتاما: ئەم وشەیە پاشناو یان نازناوی بنەماڵەی زەڕدەشتە، (پێشتر ڕوون کرایەوە) لە دوو بڕگە پێک هاتووە "سپیت- اما (سپیت- ئاما)"، سپیت واتای سپی و پاک دەدا، و "ئاما" واتای "هێز" دەدا. پێکەوە واتای هێزی ســـپی دەدا، (هێزی پاک، هێزی پیرۆز). ئەمەش نیشان دەدا کە بنەماڵەی زەڕدەشت هەر لە پێش پەیدابوونی زەڕدەشتەوە وەکوو بنەماڵەیەکی پیرۆزی ئایینی بەناوبانگ بووون.

sraêshta [-] = 7 (fN, mnI) finest, fairest, most beautiful (k550)

سەرایشتا: بە واتای جوانترین، شۆخترین هاتووە. لە دوو بڕگە پێک هاتووە " سرای + شتا / ستا"، بڕگەی یەکەم **"سرای"** لە ئەوێستادا واتای جوان و شوخ دەدا، ئەم وشەیە ئێستاش لە کوردیدا وەک ناوی کچان بە تایبەت لە کرمانجیدا ماوەتەوە، (لە گۆرانییە کۆنەکانی کوردییەدا زۆر جاران ئەم وشەیە دەبیسترێت)[309] بڕگەی دووەم "شتا / ستا" واتای "ترین" دەدا، پێکەوە واتای جوانترین، شۆخترین دەدات.

stûtô [stût] = 5 (G) m. praise (k539)

ستوتۆ[ستۆت]: واتای "ستوتن/ ستودن" دەدا. لە کوردیدا ئێستا زیاتر ناوی چاوگی ئەم وشەیە واتا "ستایشت" بە کار دەبرێت.

[shâishta] = 5 (superl. adj. nN) happiest, most joyful (k558)

شایشتا: ئەم وشە لە دوو بڕگە پێک هاتووە " شای + شتا"، شای هەمان وشەی "شای/ شادی"یە لە کوردیدا و "شتا" واتای "ترین" دەدا. پێکەوە واتای شایترین / شادترین دەدا.

[shôithra] = 6 (L) dwelling place, homestead (t131); a field (orig.); a city (k559)

شۆیسرا / شویدرا: لێرەدا بە واتای شوێن و شار و کێڵگە هاتووە، پێشتر ڕوون کرایەوە کە دیاکۆنۆڤ ئەم وشەیە وەک یەکەی کشتوکاڵی مانا کردوەتەوە کە لە ڕاستییەوە نزیکترە. ئەم وشەیە ئێستاس لە کوردیدا بە تایبەت لە ناوچەکانی باشووردا هەر ماوەتەوە و وەک "شێڤ / شێو"[310] گۆ دەکرێ بە واتای پارچە زەوێنێکی کشتووکاڵی.

shyeiñti [xshi] = 5 (pres. act. 3/3) to dwell, to reside; cl. 2 (k153)

شیێنتی: بە واتای نیشتەجێبوون هاتووە (ساکن بوون). وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزاری کرمانجیدا[311] بۆ نموونە لە کرمانجیدا دەڵێن **شێنیا گوندا**، یان **شێنیا باژێر** کە واتای دانیشتووانی گوندەکان یان دانیشتووانی شار دەدا.

---

[309] https://www.youtube.com/watch?v=fIOjnyo-0CA

[310] هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، ١٩٨٩ ل.پ.٤٩٩

[311] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 980

Avestan dictionary - T

tafnu [-] = 6 (V) m. heat, fever (k220)

تافنو: واتای تاو، یاو (گەرمای لەش) دەدا.

tanu [-] = f. body, person (k219)

تەنو: واتای"تەن" دەدا لە کوردیدا.

taoxma [taoxman] = 13 (A) n. seed (k216, Jack IV Gr 29)

تەوخما [تەوخمان]: لە کوردیدا وەک "توخم"[312] گۆ دەکرێ وچەندین واتای جۆر بە جۆر دەگەینێ وەک توو، نەژاد، ڕەچەڵەک، توخم، لە ئەوێستاشدا هەمان واتایان هەیە.

[tarô] = 16 (adv.) outside, at the door; (prep. with A) through, trans-; over; across; above (k221)

تارو: ئەم وشەیە ئێستا لە کوردیدا لە قاڵبی وشەی "تاراوگە" ماوەتەوە کە مانای دەرەوەی ماڵ و دەرەوەی وڵات دەدا.

[tarô-pithwa] = 13 (A) n. having insufficient food, lacking food (Herb.) (k222)

تارو- پیتۆ: "تارۆ"بە واتای "دەرەوە" و پیتو واتای "پیت" دەدا. ئەگەر بگێڕدرێتەوە سەر کوردیی ئەمڕۆ ئاوای لێ دێت "پیتی دەرەوە بەرەکەتی دەرەوە" (فارسی: برکت خارج).

tarôidîti [-] = (N) f. disregard, contempt, scorn (k221)

تەڕویدیەتی: ئەم وشەیە ئێستا لە کوردیدا وەک **"توڕەیەتی"** (تووڕە بوون) گۆ دەکرێ.

[tares] = 7 (past part. m.duA, m.plN) to fear (k221); flee (jAR)

تەرس: هەمان واتای "ترس" دەدا لە کوردیدا.

---

[312] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٢٨٤

tashô [tash] = 5 (impf. act. 2/1) to create, fashion, chisel, model; cl. 1 A 2 (k222)

تاشۆ [تاش]: وشەیەکی ئاسایی کوردیی هەورامییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، تاش لە چاوگی "تاشـــان" لەگەڵ " ۆ" کە جیناوی ســێیەم کەســـی تاکە لە هەرامیدا پێکەوە واتای دەیتاشێ دەدا.

taxma [-] = 10 (v, fng, plN) brave (Kr)

تەخما: ئەمە وشــەیەکی شـێوەزاری گشـتی مادییە واتای پاڵەوان دەدات. ناوی ســەرۆکی هۆزی ئەســاگەرتی کە بە دەســتی داریوشـــی هەخامەنشـــی کوژرا "چیترا تەخما" بوو. لە شــێوەزاری ئەوێســتاییدا دەنگی پیتی "خ" دەگۆردرێت بۆ "ه" و وشــەکە وەک "تەهما" گۆ دەکرێ. ئەم وشــەیە لە کوردی و لە فارســیشــدا زۆر جاران هاتووە، بۆ نموونە ڕۆســتەم پاڵەوانی ئەفســانەیی وەکوو ڕۆســتەمی "تەهم- تن" بەناوبانگە کە واتای "تن پاڵەوان دەدا". هەروەها ناوی خۆدی روســتەمیش لە ڕاســتیدا ئاوایە (رۆس- تەهم)ە کە واتای " رۆســـی پاڵەوان" دەدا.

Avestan dictionary – U

ukhra [-] = 6 (fN, plN) mighty (jAR); strong, powerful; firm, steady (k96)

ئوغرا/ یۆغرا: بە واتای "تنومەند، پاڵەوان، چوارشـانە" هاتووە، ئێستا لە کوردیدا وەک **یەغۆر** گۆ دەکرێ.

urva [urvan] = 44 (N) m. soul (k106)

ئوروا / ئوروان: بە واتای "ڕەوان" هاتووە.

[us-stâ] = 6 (imp. 2/1) to stand up, to rise, to get up (k536)

ئوس- ستا: واتای "هەستا " دەدا لە کوردیدا.

[ustâna-zasta] = 12 (mN) with outstretched hands (k111)

ئوستانا- زەستا : کانگا واتای "درێژ کردنەوەی دەستی" بۆ ئەم وشەیە داناوە، بەڵام ئەم مانایە جێگای گومانە. " ئوسـتانا" لە وشـەی "سـتان" وە دێت، واتای شـوێن و جێگا دەدات

وەک گوڵستان، بێستان، دارستان، کوردستان، وشەی زەستا مانای "دەست/ دەستا" دەدات لە ئەوێستاییدا. لە کوردیدا دەستەواژەیەک هەیە کە لە کاتی پاڕانەوە بەرانبەر بە خۆدادا دەڵێن " **دەستم** لە بەر **ئاستانای** خۆدادا درێژ کردەوە" بۆیە لە وانەیە ئەم 'ئاستانە" هەمان "ئوستانا" بێت. کە بە واتای "بارەگا / دەرگا" دێت.

ushta [-] = 22 (fN) fortunate (? - Bailey 85) healthy; vigorous; hail!; prosperity, good fortune, health, happiness.

وشتە / وشتا: ، وشەیەکی ئاسایی هەورامییە کە وەک "وەشتە" گۆ دەکرێ، لە وشەی "وەش" کە واتای "خۆشتە" دەگەینێ. وادیارە تێکەڵاویەک لە مانا کردنەوەی ئەم وشەیەدا ڕووی داوە ئەم وشەیە وەک "وەشت"یش مانا کراوەتەوە، کە لە شێوەزارەکانی هەورامی، زازاکی و لەکیدا واتای "باران بارین" دەدا، کە لە ڕاستیدا "وارشت / وارش (بارشت/ بارش)"ە کە کورتکراوەتەوە بووە بە "وەشت".

ushtrahe [ushtra] = 6 (G) m. camel (k114)

ئوشتراه [ئوشترا]: بە واتای "وشتر" هاتووە لە کرمانجیدا "حوشتر"ی پێ دەڵێن.

ushi [-] = 10 (A) n. intelligence, understanding; mind (k112)
ئوشی: هەمان وشەی "هۆش"ە لە کوردیدا.

[ushi-darethra] = 5 (A) n. holding in mind (k112)
هۆشی- داریترا: وشەیەکی کوردییە بە واتای "هۆش- دار/ هۆشداری" دێت.

Avestan dictionary - V

vac [-] = (v. rt.) to speak, to say; cl. 3; word, phrase

vaca [vâc] = 70 (I) word, phrase (k459)

واچ، واچه: به واتای قسـەکردن هاتووه، ئەمە وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە لە شـێوازی هەوراميدا.[313] کە واتای "قسە و قسە کردن دەدات.

vaêm [azem] = 33 (plN) we; [vaya] (A) (k451)

وێم: ئەم وشـەیە ڕاسـت مانا نەکراوەتەوە، تێکەڵی تێدا بە دی دەکرێ. ئەمە وشـەیەکی ئاسایی کوردییە، جێناوی هاوبەشە لە دۆخی یەکەم کەسی تاکدا. کە لە سۆرانیدا وەک"خۆم" گۆ دەکرێ، و لە فارسیدا "خودم"ی پێ دەڵێن. لە ئینگلیزیدا وەک " my self" گۆ دەکرێ. وشەی **[azem]** بەرانبەرەکەی لە کوردیی کرمانجی و زازاکیدا ئێستا وەک "ئەز/ Az" گۆ دەکرێ کە بەرامبەرە لەگەڵ وشـەی (I) ئینگلیزی. ئەم جێناوە لە دۆخەکانی جۆراوجۆردا بەم شێوەیە: (وێم - وێت - وێش - وێمان - وێتان - وێشان).

vahishta [-] = 15 (nI, n.plA) best (k478)

وەهێشـتا / وەهێشـت: ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەمی "وە" لە کوردیدا بە تایبەت لە هەورامی و لە ناوچەکانی باشـووری کوردسـتاندا واتای باش دەدا وەک دەڵێن "وە، وە" لە سۆرانیدا دەڵێن "با، با / باە، باە". بڕگەی دووەم "ئێشتا/ ئێشتە" لە ئەوێستایی و لە کوردیی کۆندا واتای "ترین" دەدا. پێکەوە واتای باشـترین دەدات. وشـەی "بەهەشت" کە لە جیاتی "پەردیس / فێردەوس" (ئینگلیزی: پارادیس) بە کار دیت هەر لەم وشەوە گیراوە.

varâzahe [varâza] = 7 (G) m. boar, wild pig (k470)

وەرازە [وەراز]: هەمان ئاژەڵی "وەراز"ە لە هەورامی، زازاکی و کەلهوڕیدا، کە لە سۆرانی وکرمانجیدا "بەراز"ی پێ دەڵێن.

[varedatha] = 5 (NA) n. promote (Kr), increase, growth (k473)

وەرداتە: ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، یەکەم " وەر" کە پێشگرێکی کوردییە لە شێوازی هەورامی و باشووریدا، کە لە سۆرانیدا وەک "بەر" گۆ دەکرێ. بڕگەی دووەمیش

---

313 بڕوانە فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥، ل.پ.٦٩٣ هەروەها هەنبانە بۆرینە فەرهەنگ کوردی- فارسی، هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٩٠٢.

هەمان وشـــەی "دا / دان"ە لە کوردیدا. "وەر- داتە" واتای "بەری داوەتەوە یان بەردانەوە ئەدات لە کوردیدا، بۆ نموونە دەڵێن "باوکی زۆری بۆ بەرداوەتەوە" واتا شـــتی زۆری پەیداوە. یان دەڵێن "بۆ مانی بەرداوەتەوە". بە کورتی واتای زۆر پێ دان، یان بەردانەوە دەدات.

varedat-gaêthayå [varedat-gaêtha] = 14 (fG) promotes the world (k472)

وەرداتە- گیتیا: واتاکەی بە کوردی ئاوایە "وەرداتە- گیتی" یان بە شێوە سۆرانی "بەری داوتە- گیتی" یان بە شێوەیەکی ڕوونتر " زۆر شتی بەرداوەتە سەر گیتی".

varefshva [var] = 7 (plL) n. enclosure, a sheltered place (k469)

وارێ فشوە [وار]: ئەم وشەیە بە وردی مانا نەکراوەتەوە، لە دوو بڕگە پێک دێت "وارێ- فشوە". بڕگەی یەکەم "وارێ" وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزاری کرمانجیدا. "وار" واتای شـــوێن و جێگا یان هەوار/ هەوارگە دەدات، "ێ" ئامرازی پەیوەندییە، بڕگە دووەم فشـوە کە ئێستا دەنگی "ف"ی لێ کەوتووە و لە کوردیدا وەک "شـە" گۆ دەکرێ کە واتای "پەز" دەدا، وەک "شەک"، شەگەڵ، شەوان (شوان). کە وابوو ئەم وشەیە "وارێ- شە"یە کە مانای "وارێ- شەکەکان / شوێنی پەزەکان/ وارێ- پەزا (کرمانجی)" دەگەینێ.

[varesa] = 7 (f.plA) hair; ritual sieve made of hair (k474)

وەریسا / وەریس: ئەمە وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە لە هەموو شێوەزارەکانی کوردیدا هەر وەریسـی پێ دەبێژن تەنیا لە سۆرانیدا نەبێ کە لە ژێر کاریگەریی زمانی ئەشکانیەدا "گوریس"ی پێ دەڵێن.

varez- [-] = (v. rt. cl. 4) perform, work, act, fulfill (Herb, k470)

وەرز: وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە، واتای کار دەدات، وشـــەکانی "وەرزێر" (بە واتای کرێکاری کشـــتوکاڵی)، وەرزش (بە واتای کاری لەش، جوڵانەوەی لەش)، وەرزەگاری (کشاوەرزی) هەمووی هەر لە "وەرز"وە دێن.

vas [-] = to wish, desire

واس / واز: وشـــەیەکی کوردییە لە شـــێوازی هەورامیدا. بە هەر دوو شـــێوەی "واز/ واس"[314] لە کوردیدا بە کار دێت. بەرانبەر بەم وشـــەیە لە سـۆرانی و کرمانجیدا "خواز و خواست"ە کە واتای ئارەزوو، خواست دەگەینێ.

vasna [-] = 8 (I) m. wish, desire (k477)

vasô = 29 () wish, desire? (k476?)

واسـنا، واسـۆ: کانگا هەر واتای "ئارەزوو"ی بۆهەر دووک وشـەکە داناوە، بەڵام ئەمە ڕاست نییە، ئەمانە دوو وشەیە ئاسایی هەورامین لە چاوگی "واستن" بە واتای خواستن لە دۆخەکانی جیاجیادا. "واسنا" واتای ئەوان دەخوازن دەدات، و "واسۆ" واتای ئەو دەخوازێ دەگەینێ.

[vazra] = 9 (Abl) m. club, mace (k462)

وەزرا / وەزر: بە واتای گورز دێت.

vaya [-] = m. air; atmosphere; vayu, a Yazad presiding over the atmosphere (k466)

وایا / وای: بە واتای "با" هاتووە. لە شێوەزارەکانی سۆرانی و کرمانجیدا وەک "با" گۆ دەکرێ، بەلام لە شـــێوەزارەکانی باشـــووری، هەورامی، زازاکی و لەکیدا وەک "وا" گۆ دەکرێ.

vaz [-] = to guide; to fly (t122, k460)

واز: ئەمە وشـــەیەکی ئاسـایی کوردییە، چەندین واتای جۆربەجۆر دەگەینێ، وەک واز بە واتای فڕین لە وشەکانی "پەرواز (بە پەڕ فڕین)، باڵەوازە (بە باڵ فڕین)" بە دی دەکرێت، هەروەها "واز- دان / باز- دان" بە واتای هەڵاتن و ڕاکردن. واز بە واتای "واز هێنان"، واز بە واتای خواســـت، واز بە واتای ئارەزوو، واز بە واتای واز کردن/ باز کردن، واز بە واتای هەوەس، لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی هەژار ١٩٨٩ ل.پ.٩٠٣دا ١٦ واتای جۆربەجۆر بۆ "واز" هاتووە.

vâta [-] = 6 (I, plN) m. wind (k481); vata, name of a Yazad

---

314 هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٩٠٣-٩٠٤

واتا / وات: بە واتای "با" دێت لە سۆرانی و کرمانجیدا و لە شێوەزارکانی تری کوردیدا "وا "ی پێ دەڵێن.

vehrka [-] = 5 (plN) m. wolf (k508)

وەرک/ وەرکا: بە واتای "گورگ" هاتووە. لە شـــێوەزارەکانی هەورامی و زازاکیدا ئەم وشەیە وەک "وەرگ"[315] گۆ دەکرێ.

vîkeret-ushtânem = 6 (A) (a blow) that separates the soul from the body, (rending?)

وەکەرت - ئوشـتـەنەم: ئەم دەسـتـەواژەیە کوردییە و نیشـان دەدا کە چەندە شـێوەزاری گشـتیی مادی (کرمانجی) لەگەڵ شـێوەزاری ئایینی مادی (ئەوێسـتا / هەورامی) لە یەک نزیک بوون. ئەم دەستە واژەیە لە ڕاستیدا ئاوایە " وە- کەرت- ئوش- تەنم" یان بە شێوەی ئەمڕۆکەی کرمانجی " وە- کەرت- ژێ- تەنم"، واتا لە تەنی منی کردەوە.

vîs-1 [-] = to heed (k498)

ویس: وشــــەیەکی پەتی کوردییە واتــای بیس دەدا، (لە چـاوگی بیســـتن لە دۆخی ڕانەبووردوودا) بۆ نموونە: دەبیسـم، دەبیسـی، دەبیسـێت. هەروەها پاشـگرێکە بۆ بیسـتن و گۆی لێبوون وەک "گۆی نەویس"[316].

vîsaiti [-] = 7 (plA) twenty; [vîs] 7 (pres. act. 3/1) to accept, to receive

ویسایەتی، ویس: "ویس"[317] وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزاری هەورامیدا واتای بیست دەدا.

---

[315] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 476
هەر وەها فەرهەنگی وشەنامە، هەورامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١٠١٢

[316] هەنبانە بۆرێنە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٩٣١

[317] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١٠٤٠. هەر وەها هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٩٣١.

[vîsya] = 11 (A) m. guardian angel of the village (k504)

وێسیا / وێسی: بە واتای فریشتەی پارێزوانی گوندەکان هاتووە. گۆڕی ئەم فریشتەیە ئێستاش لە باشووری کوردستاندا بە تایبەت لە ناوچەکانی سنە و هەورامان و کرماشاندا ماوەتەوە، و چەندین شوێن هەیە کە وەک ئارامگای وەیس دەناسرێت و خەڵک دەچنە سەری بۆ زیارەت و نیاز کردن بۆ بە دی هاتنی ئارەزووەکانیان. لە گۆرانییە کۆنەکانی کوردیشدا ناو و باسی وەیس هاتووە بۆ نموونە لە گۆرانییەکی "ساڵێح دیلان"دا[318]

vîspa [-] = 39 (n.plNA) all (pl); everything (sg); whole, entire;

ویسپە: بە واتای گشت و هەموو هاتووە. ئەم وشەیە ئێستا تەنیا لە شێوەزاری زازاکیدا ماوەتەوە کە بە شێوەی "ویسە" گۆ دەکرێ.

[vohuni] = 7 (plA) blood, menses (k511)

وەونی: ئەمە وشەیەکی کوردییە لە شێوازی هەورامیدا کە وەک وەنی یان هونی گۆ دەکرێ[319]، واتای خوێنی دەدات.

vouru [-] = wide, extensive (k509)

ورو: ئەمە هەمان وشەی "وەر" و "وەرین"ە لە شێوەزارەکانی هەورامی و باشووریدا کە وەک "بەر" و "بەرین" گۆ دەکرێ لە سۆرانی و کرمانجیدا.

[vouru-dôithra] = 5 (fG) with eyes of love, high-minded, of large eyes (lit.) (k510)

ورو- دویترا: بە واتای "وەرین-دیتە/ بەرین- دیتە " (بەرین دیدە/ دیدی بەرین) هاتووە. (فارسی: دید وسیع).

---

[318] با بچینە سەر ویس بە تۆبەکاری تۆبە لە گشتێک غەیر ئەز دڵداری

[319] بێستوون، فەرهەنگی سۆرانی- هەورامی، ١٩٩٨ ستوکهولم ل.پ. ٦٠

Avesta dictionary - hv (xv)

hvaretha [-] = 10 (du.pl.NA) n. f. food (k141)

هوارتا / وارەتە[320]: بە واتای خوارده و خوراک هاتووه، ئەمە وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە لە شێوازی هەورامیدا کە وەک " وارده"[321] و "وارتە " گۆ دەکرێ.

[hvâpara] = 7 (fA) self-sufficient (k144)

هوپارا: بە واتای خۆ دابین کردن یان "بەشـــی خۆ" دێت. ئەم وشـــەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووه " هو- پارا / وە- پار"، بڕگەی یەکەم "هو/ وە" هەمان جێناوی "وێ"یە لە هەورامیدا بە واتای "خۆ" و بڕگەی دووەم "پارا / پار"[322] واتای بەش دەدات لە کوردیدا کە وابوو پێکەوە واتای "بەشی خۆ/ پاری خۆ" دەدا. ئەم دەستە واژەیە لە کرمانجیدا ئێستاش هەر بەم شـــێوەیە بە کار دیت "من پارێ خۆ وەرگرت" واتا من بەشـــی خۆمم وەرگرت، یان دەڵێن ئەز بێ پار بووم واتا من بێ بەش بووم.

Avesta dictionary - Y

ýava [-] = 12 (adv.) duration, period, time of life; always; any time (k423)

ýavat [-] = 36 (conj.) as much as; when; as long as (k423, j31)

ýavô [ýava] = 6 (N)

یاوا، یاوات، یاڤۆ: کانگا ئەم وشـــەگەلەی وەک، درێژایی، کات، پەریود (period)، هەمیشــە و هەر کاتێک، کەی و... وەرگێڕاوەتەوە، بەم جۆرە وشـــەکە دەباتەوە بۆ ســەر وشـەی "یاوات (جاوید)"، بەڵام ئەم بۆچوونە جێگای گومانە، چونکە "یاوا "[323] و یاوات دوو وشـــەی جیاوازن. یاوات لە ئەوێســـتایی و لە هەورامیدا واتای جاوید دەدات بەڵام

---

[320] hv لە ژێر، Avesta Dictionary by K.E. Kanga, p 141

[321] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٩٧٦

[322] هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ٩٧

[323] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١١٢٤

"یاوا"[324] لە هەورامیدا واتای "گەیشتوو یان پێگەیشتوو" دەدا، و "یاوای" واتای "گەیشتن یان پێگەیشتن" دەدات.

[ýavan] = 5 (plG) m. youth, young man (k423)

یوان: واتای جوان / گەنج دەدا.

Avesta dictionary – Z

zairi-gaosha [-] = green-eared; golden-eared (k195)

زێڕی- گۆشـــە: واتای زێڕین- گۆش / زەڕ- گۆش دەدا. ناوی یەکێ لە هۆزەکانی کورد لە جەلەولا "زەرگۆش"ە، بێ گومان پەیوەندی ئەم هۆزە لەگەڵ ئەم دەستەواژەیەدا هەیە.

zam [-] = earth

زام: واتای زەمین دەدا.

[zaranya] = 5 (nNA) golden, of gold; gold (k204)

زەڕەنیا: واتای زەڕ، زەڕین دەدا.

[zavare] = 8 (A) n. strength, vigor (k206)

زەوەرە: واتای زۆر دەدا.

[zrayangh] = 12 (Abl) n. the sea (k213)

زرەیانگە: ئەم وشـــەیە بەرانبەرە لەگەڵ وشـــەی "زریانە" لە هەورامیدا. "زریا" واتای دەریا دەدات، زریانە واتای "دەریایە" دەگەینێ. ناوی زرێوار کە دەریاچەیەکە لە ناوچەی مەریوان پەیوەندی هەیە لە گەگەڵ ئەم وشـــــەیەدا. زرێوار واتای وەک دەریا (دەریاچە) دەدات.

---

[324] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١١٢٤

Avestan: Base Form Dictionary

بەراوردکردنی ژمارەیەک لە وشەکانی فەرهەنگی ئەوێستایی "بەیس فورم دیکشنەری" لەگەڵ وشـەکانی زمانی کوردی و بە تایبەت هەورامی. ئەم فەرهەنگە لە بەر دەسـتدایە ولەسەر ئینتەرنێتە، ناو نیشانە فەرهەنگەکە بەم جۆرەی خوارەوەیە:

Avestan: Base Form Dictionary

Jonathan Slocum and Scott L. Harvey

http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html

هەر وەک لەم بەراوردکاریەدا نیشـاندەدرێت ئەم فەرهەنگە زۆربەی وشـەکانی خۆی لە "خوردە ئەوێسـتا" وەرگرتووە. هەر چەند بەشـێکی زۆر لە وشـەکان و دەسـتەواژەکانی ئایینی زەردەشـتی کە لە ئەوێسـتای کۆندا هەبوون لە خوردە ئەوێسـتاشـدا دیسـان ڕەنگی داوەتەوە بەڵام لە ڕاستیدا زمانی خۆردە ئەوێستا لەگەڵ زمانی ئەوێستاییدا وەک یەک نین. خوردە ئەوێستا وەرگێڕانی زمانی ئەوێستاییە (شێوازی ئایینیی زمانی مادی / شێوازی هەورامی زمانی کوردییە) بۆ سەر زمانی "فارسیی میانە" لە سەردەمی ساسانییەکاندا. (ئەم باسە دواجار لە بەشی زمانی کوردی لە سەردەمی ساسانییەکاندا زۆرتر ڕوون دەکرێتەوە).

<tara > = 'more, better'

تەرا: ئەم وشەیە ئامرازی بەراوردکردنە، لە کوردیدا وەک "تر" گۆ دەکرێ.

<a> = 'no, none'

ئا: نیشـانێکە بۆ نەرێنیکردنی وشـە، لە کوردیی کۆندا بە کار هاتووە، بۆ نموونە وەک "وار" کە واتای شوێن و جێگا ئەدات و "ئاوارە" کە واتای بێ جێگە و بێ شوێن دەدا.

<aurvant > = swift, runner, steed' to move, set in motion 6.68, 6.177, 6.183

ئەوروانت: بە واتای خێرا، ڕاکردن، بزاو/ بزاڤ (سیال، جریان) هاتووە، ئەم وشەیە ئێستا لە کوردیدا وەک **"ڕەوان"** گۆ دەکرێ وەک دەڵێن ئاوی ڕەوان. وشـەکانی "ڕەوەند"

به واتـای کۆچەر، هەروەهـا نـاوی ڕووبـاری ئەڵوەنـد (ئەڵوەنـد/ ئەروەنـد / ئەروەنـت) لە خانەقینداهەر لەم وشەیەوە هاتوون.

<aka > = 'bad, evil, wicked'   4.107, 4.156, 4.174, 4.230

ئاکا/ ئاکە: بە واتای خراپ و پیس هاتووە، ئەمڕۆ لە کوردیدا لە شـێوەی وشـەی"ئەخ/ ئەخە"[325] گۆ دەکرێ.

<ajyaiti > = 'death' 4.144

ئاجیایەتی: بە واتای مردن هاتووە. ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم " ئا" کە پێشـگرێکە بۆ نەرێنیکردنی وشـەکان کە ئەمڕۆ لە کوردیدا وەک "نا" گۆ دەکرێ. و بڕگەی دووەم " جیایەتی" کە واتای " ژیایەتی، (ژیان)" دەدا، پێکەوە واتای " نەژیایەتی" دەدات واتا ئەمە وشەیەکی دژبەرە بەرانبەر بە "ژیایەتی".

<aθā> ='so, thus, likewise'   1.42, 1.171, 3.146, 3.274, 6.106

ئاسـا (ئاثا): پیتی "θ " لێرەدا دەنگێکە وەک دەنگی "ث یان (th)" گۆ دەکرێ. "ئاسـا" وشـەیەکی کوردییە کە واتای "وەک" دەدا بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن، شـێر ئاسـا، پڵینگ ئاسا، خۆت ئاسا / خۆت ئاسایی.

<aθra> = 'here, there' 6.201, 6.215

ئاسرا / ئادرا: واتای "ئێرە" ئەدات.

<anya > = 'other'   1.41, 3.255, 3.256, 6.158

ئانیا: بە واتای "ئەوی تر/ ئەوی دیکە" هاتووە. ئەمە وشـەیەکی کوردییە لە شـێوازی هەورامیدا، کە وەک " ئانایا" گۆ دەکرێ (بڕوانە زبان هورامی و گۆیش پاوەای، منصـور سلیمی، تهران ١٣٩٢ ل.پ. ٣٢٥).

<amavant > = 'strong, powerful, vigorous' 5.129

ئەماوەنت: وشـەیەکی کوردییە پێشـتر ڕوون کرایەوە (بڕوانە بەراوردکردنی وشـەکانی ئەوێستایی کانگا لەگەڵ کوردیدا).

---

[325] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان هەولێر ٢٠٠٥. ل.پ.٢٥

<Armaiti-> = name of a goddess = 'righteousness, devotion, piety' 3.152

ئارمایەتی: (بڕوانە بۆ بەشی بەراوردکاری و لێکۆڵینەوە لە وشەکانی ئەوێستایی لەگەڵ وشەکانی کوردیدا یادداشتهای گات ها).

:**<ava>** = 'away, down' 4.380, 4.382

ئاوا: پێشتر ڕوون کرایەوە، وشەیەکی کوردییە، واتای بەرەوخوار بوون، ئاوابوون دەدا، وەک خۆر ئاوا بوو .

<ava > = 'this, that' 2.195

ئاوا / ئەوە: وشەیەکی ئاسایی کوردییە هەر واتای ئەوە دەدات.

<avant > = 'as much, so much, so long, such' 5.21, 5.23, 5.46

ئەوەنت: پێشتر ڕوون کرایەوە، هەمان وشەی "ئەوەندە"یە لە کوردیدا.

<avar> = 'down' 2.254

ئاوار: وشەیەکی ئاسایی هەورامی و زازاکییە کە وەک "وار (var)"[326] گۆ دەکرێ. لە شێوازەکانی تری کوردیدا وەک "خوار" گۆ دەکرێ.

<asan > = 'stone, heaven' 4.188

ئەسان: بە واتای "بەرد" و ئاسمان هاتووە، ئەم وشەیە لە کوردیدا لە شێوەیە وشەی "هەسان"[327] ماوەتەوە، هەسان لە کوردیدا جورە بەردێکە کە بۆ تیژکردنی چەقو و داس بە کار دێت. ئەم وشەیە لە شێوازی باشووریدا هەر وەک "ئەسان"یش گۆ دەکرێ. وشەی "هەساندان"[328] بە واتای لە بەرد دان و ساوین بە هەساندا بۆ تیژ کردن دێت.

<aspa > = 'horse' 5.194

ئەسپا: پێشتر ڕوون کرایەوە، کە وشەیەکی کوردییە، واتای ئەسپ دەدا.

---

326 بڕوانە فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار،هەولێر ٢٠١٠، ل.پ.٩٧٥

327 فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان هەولێر ٢٠٠٥. ل.پ.٧٣٨

328 فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە هەژار، تاران ١٣٦٩، ل.پ. ٩٧٤

<asišta > = 'fastest' 4.393

ئاسـیشـتە / ئازیشـتە: بە واتای "زووترین" هاتووە، ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە (ئاس/ ئاز + یشتە)، بڕگەی یەکەم ئاز لە کوردیدا لە شێوەزارەکانی باشووری و هەروەها لە ناوچەکانی سـنە و شـارەزوور ماوەتەوە و "ئازا"[329] گۆ دەکرێ بۆ نموونە دەڵێن ئازا بچوو و ئازا بگەڕەوە واتا (زوو بچوو و زوو وەرەوە). بڕگەی دووەمیش "شتا / ستا" لە ئەوێستادا واتای "تر" دەدات.

<azəm > = 'I' **I** , (pronoun)] 1.10, 1.13, 1.23, 1.38, 1.43, 1.172, 2.93, 2.97, 2.111, 2.209, 2.229,

ئەزم: واتای " ئەز" / "من " دەدا لە کوردیدا. ئەز جاران لە هەموو کوردستـاندا بە کار هاتووە بەڵام ئێستا تەنیا لە کرمانجی و زازاکیدا بە کار دێت [گومانی زۆرە کە ئەم وشەیە "ئەزم" لە ڕاستیدا "منم" بێت کە بە هەڵە وەک "من" وەرگێڕدراوەتەوە].

<ah> = 'energy, zest, zeal' 1.187

ئاە: ئەمە وشـەیەکی پەتی کوردییە واتای هێز و وزە دەدا، بۆ نموونە لە کوردیدا دەڵێن زۆرماندوم " ئاهم" تێدا نەماوە، یان دەڵێن فلانی ئاهی لێ بڕاوە واتا هێزی تێدا نەماوە. (بڕوانە فەرهەنگی کوردی - فارسی، هەژار ١٩٨٩، ل.پ. ١٧).

<ahe> = 'indeed, certainly' 5.111

ئاهە / ئاها: ئەمە وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە، ئامرازێکی جەختکردنەوەیە بۆ دەربڕینی سەرسوڕمان، یان جەختکردنەوە لە ڕاستییەک، بۆ نموونە دەڵێن " ئاها ڕاست دەکەی! ئاها وایە! ئاها نەمدەزانی! ئاها ئەمە بوو! ئاها ئێستا دەزانم.

<ātar > = 'fire' 5.85

ئاتر: پێشتر ڕوون کرایەوە واتای ئاور/ ئاگر دەدات لە هەورامیدا.

<uγra > = 'strong' 1.130

یۆغرا: وشـەیەکی کوردییە، لە کوردیدا وەک یۆغر گۆ دەکرێ بە واتای بەهێز و چوارشانە.

---

[329] فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە هەژار، تاران ١٣٦٩، ل.پ. ٥

<urvan > = 'soul, self' 1.7, 1.200, 2.138

ئوروان / یوروان: پێشتر باسی لێ کرا، واتای " ڕەوان" دەدا.

<urvāza > = 'joy, bliss' 4.38

ئوروازە: ئەم وشـەیە پێشـتر ڕوون کرایەوە، لە شـێوەزارەکانی باشـووری کوردسـتاندا ئەمڕۆ وەک "ئەروەزە" یـان " ئەلوەزە/ هەڵوەزە"ی لێ هـاتووە کە واتـای هەڵپەڕکێ و هەڵخستنەوە بۆ نیشاندانی خۆشی دەدا، لە سۆرانیدا وەک " هەڵبەزە" گۆ دەکرێ.

<ustana > = 'stretched forth' 1.186

ئوسـتانا: بە واتای "درێژکردنەوە، یان ڕاکیشـانی دەسـت" هاتووە. بەڵام بە ئەگەرێکی زۆر ئەم مانایە هەڵەیە، (بڕوانە بۆ وشـەی "ئوسـتانا – زسـتا" لە بەشـی بەراوردکردنی وشەکانی ئەوێستایی فەرهەنگی کانگا لەگەڵ کوردیدا ل.پ. ٢٣١).

<ərəš > = 'right, correct, true' 4.117, 4.213, 5.160, 5.172

ئەرەش: واتای ڕاست و پاک و دادپەروەر دەدا. ئەم وشەیە لە شێوەی ناوی "ئارەش" لە کوردیدا ماوەتەوە.

<ərəžəji > = 'living justly' 1.215, 3.480

ئەرەژەجی: لەم فەرهەنگەدا وەک "ئەرەش- جی" هاتووە بە واتای ژیانی پاک و ژیانی ڕاسـت. بەلام دەتوانێ مانایەکی تریشـی هەبێ، ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە "ئەرەژە- جی" بڕگەی یەکەم "ئەرژە/ ئەرەژ" کە لە کوردیدا واتای "نرخ" دەدا ، لە فارسیدا وەک " ئەرز (ارز)" گۆ دەکرێ، لە کوردیی شـێوەزارەکانی باشـووردا وەک "ئەژ" گۆ دەکرێ، بۆ نموونە دەڵێن ئەو ماڵە چەندێک **ئێژی**، یان دەڵێن ئەوە کوڕە زۆر لاسـارە هیچ **نایێژی** واتا بێ نرخە. بڕگەی دووەم "جی" واتای ژی/ ژیان دەدا، پێکەوە واتای "ئەرژ-ژی/ ئەژ- ژی" واتا ژیانێکی بەئەژ، ژیانێکی ئەرزشمەند دەدات.

<ka> = 'who, what' [Pokorny k^{u}o-, k^{u}e-, fem. k^{u}ā, k^{u}ei- :: (indefinite/interrogative pronoun)] 1.9, 1.12, 1.85, 2.77

کا: ئەمە جۆرە ئامرازێکە کە لە کوردیی شێوەزاری کرمانجیدا ماوەتەوە و ڕۆژانە بە کار دێت. هەم بۆ پرسـیار کردن و هەمیش بۆ جەختکردنەوە بە کار دێت. بۆ نموونە دەڵێن: **کا** ئەم بچین، **کا** کەنگی بێن؟ **کا** لە کێدەرەیە؟ **کا** ئەو هات؟ **کا** وەرە، **کا** ئەم بزانین.

<kainya > = 'maiden, girl' 3.217

کەینیا: وشـــەیەکی ئاســـایی هەورامییە بە واتای کچ هاتووە، لە وانەیە لە نووســـینی ئەم وشەیەدا هێندێک هەڵە ڕووی دابێ، چونکە لە فەرهەنگەکانی تری ئەوێستاییدا وەک "کنا / کەنی" نووسراوە کە لە هەورامیشدا هەر وا گۆ دەکرێ. (بڕوانە هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی هەژار، تاران ١٣٦٩. ل.پ ٦٢٢).

<kar> = 'do, make' 4.343, 6.134

کار: وشەیەکی ئاسایی کوردییە.

<ku> = 'where' [Pokorny kᵘo-, kᵘe-, fem. kᵘā, kᵘei- :: (indefinite/interrogative pronoun)] 3.460

کوو/ کوێ: وشـــەیەکی زمانی کوردییە، ئامرازە کە بە شـــێوەی جۆربەجۆر گۆ دەکرێ وەک کۆ (هەورامی)، یـان کوێ (ســـۆرانی)، کودەرێ / کیـدەرێ (کرمـانجی)، کورە (باشووری).

<kudā> = 'where' [Pokorny kᵘo-, kᵘe-, fem. kᵘā, kᵘei- :: (indefinite/interrogative pronoun)] 2.223

کوودا / کویـدا: ئـامرازێکی زمـانی کوردییە، هەمـان وشـــەی "کوو/ کوێ "یە لەگەڵ پاشـگرێ "دا" بە هەمان واتای کوو/ کوێ دێت، بۆ نموونە لە کرمانجیدا وەک "کودا" و لە سۆرانیدا وەک کوێدا گۆ دەکرێ.

<kəhrp > = 'form, body, outward appearance' 4.267, 6.35

کەهرپ: ئەم وشەیە هێندێک گۆڕان بە سەریدا هاتووە، و ئێستا لە کوردیدا وەک " قاڵب" گۆ دەکرێ.

<xratu > = 'will, intention, vision' 6.10, 6.19

خراتو: واتای ژیری، بیرمەندی و "خرەد" (فارسی: خرد) دەدا.

<xruš> = 'scream, howl' 3.397

خرۆش: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە واتای "خرۆش" دێت.

<xšvid > 'milk' [Pokorny sṷēid- **::** milk] 2.65

خشـــويد: بە واتای شـــیر هاتووە. پیتی "خ" لە ســـەرەتای ئەم وشـــەیەدا وەک زۆربەی وشـــەکانی تری ئەوێســـتایی ئێستا کەوتووە و ئیدی گۆ ناکرێ. ئەم وشـــەیە لە شـێوەزاری زازاکیدا هەر ماوەتەوە و وەک "شیت"[330] گۆ دەکرێ.

<x^{v}a> = 'good, worthy' 5.58

هوە: بە واتای باش هاتووە، وشـــەیەکی کوردییە (بڕوانە بەراوردکردنی وشـــەکانی ئەوێستایی کانگا لەگەڵ کوردیدا).

<x^{v}a > = 'self' [Pokorny se- **:: self**, one's own] 4.63

هۆ: ئەم وشـەیە واتای "خۆ" دەدا. لە هەورامیدا و هەروەها لە کتێبەکانی تری ئەوێستاییدا هەر وەک "وێ" هاتووە." (بڕوانە بەراوردکردنی وشـــەکانی ئەوێســـتایی کانگا لەگەڵ کوردیدا). لەوە دەچێ ئەم وشەیە لە خوردە ئەوێستا وەرگیرابێ.

<x^{v}aētu > = 'belonging to the family' [Pokorny se- **:: self**, one's own] 3.179

هۆەیتۆ/ وەیتۆ: بە واتای "خۆت" هاتووە، لە شـــێوازی هەورامیدا وەک "وێت" گۆ دەکرێ.

<x^{v}athra > = 'good breathing, ease, comfort' [Pokorny ēter- **::** intestines] 3.305

هواترا / خاترا: ئەمە وشەیەکی پەتی کوردییە، کە ئێستا وەک خاتر گۆ دەکرێ. (پێشتر ئەم وشـــەیە ڕوون کرایەوە، بڕوانە بەراوردکردنی وشـــەکانی یادداشـــت های گات ها لە نووسینی ئیبراهیم پورداود لەگەڵ کوردیدا).

<x^{v}afna > = 'sleep, dream' [Pokorny 1. sṷep-, sup- **::** to sleep] 4.93, 5.180

هۆفن: واتای خەفن / خەون دەدا لە کوردیدا.

---

[330] Ferheng zazaki – kurmanci, Çeko Kocadag, 2010, l.p.985

<x^{v}areiti > = 'nourishment' 6.121

هواریەتی/ واریەتی: بە واتـای خواردنیەتی یـان خواردەمەنی هـاتووە. لە هەورامیـدا وەک واردەیەتی / واردەنی گۆ دەکرێ. (بڕوانە بەراوردکردنی وشـەکانی ئەوێستایی کانگا لەگەڵ کوردیدا).

<x^{v}arətha > = 'food' 3.303

هوارتە/ وارتە: بە واتای خوارده هاتووە لە شـێوازی هەورامیدا وەک " وارده / وارتە" گۆ دەکرێ.

<x^{v}arənah > = 'glory' [Pokorny sā́u̯el-, sāu̯ol-, suu̯él-, su̯el-, sūl- :: Sol, sun] 5.113

هورەنە / وەرنە: بە واتای "خور/ هەتاو" هاتووە، لە شــێوازی هەورامیدا وەک "هور/ وەر" گۆ دەکرێ.

<x^{v}iti > = 'well-being, freedom of movement' 4.434

هۆیەتی / وەیەتی: ئەم وشــەیە بە هەڵە مانا کراوەتەوە، وەك خۆشـیـەتی، بەڵام وشــەی هۆشیەتی لە ئەوێستادا هەر وەک "هۆشیەتی/ وەشیەتی" هاتووە (بڕوانە فەرهەنگی کانگا). ئەم وشەیە (هو- یەتی)یە. "هو" لە کوردیدا واتای باش دەدا، پێکەوە بە واتای "باشیەتی"یە.

<gairi > = 'mountain' [Pokorny 3. g^{u}er-, g^{u}or- **::** mountain] 6.39, 6.41, 6.75

گێرێ: ئەمە وشــەیەکی ئاســایی کوردییە لە کرمانجیدا هەر ماوەتەوە و وەک "گر/ گرێ" گۆ دەکرێ کە واتای تەپە / کێوی نزم دەدا.

<gao > = 'cow' 1.6, 1.56, 1.61, 1.76, 1.105, 1.201, 2.64, 2.137, 5.14, 5.77, 5.119, 5.146.

گاو: وشـــــەیەکی کوردییە لە شـــــێوازی هەورامی کە هەر وەک " گاو"[331] گۆ دەکرێ لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا "گا"ی پێ دەبێژن.

---

[331] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٧٩٤

<gaoša > = 'ear' [Pokorny ghous- :: to sound, hear] 5.174

گەۆشا / گەۆش: ئەم وشـەیە لە هەورامی و زازاکیدا وەک " گۆش"[332] گۆ دەکرێ. لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا وەک گۆێ، گۆێچکە، و گوە بە کار دێت.

<ganya > = 'slaying, killing, destroying' 6.122

گەنیا: وشەیەکی پەتی و ئاسایی کوردییە، لە چاوگی گەنین" بە واتای گەنیو، خراپ بوو، ڕزیو دێت، ئەم وشـــەیە هەر بەم شـــێوەیە لە زۆربەی زارەوەکانی کوردیدا گۆ دەکرێ. (بڕوانە فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان، هەولێر ٢٠٠٥، ل.پ.٥٨٣).

<gam> = 'go' 1.133, 4.133, 4.227, 4.255, 4.298, 5.138

گام: وشـــەیەکی کوردییە، کە بە شـــێوەی جۆراوجۆر لە کوردیدا گۆ دەکرێ، لە زازاکیدا وەک " گـام"[333]، لە هەورامیـدا وەک "هەنگـام"[334]، لە ســـۆرانیـدا وەک هەنگـاو و لە کرمانجیدا وەک "پێگاو/ پێگاڤ"[335].

<guš> = 'hear' 2.100

گۆش: وشەیەکی ئاسایی کوردییە، واتای گۆش دەدات لە هەورامی و زازاکیدا.

<ca> = 'and' [Pokorny 1. $k^{u}e$ :: (enclitic) and] 1.25, 1.28, 1.29, 1.156, 1.157, 1.158, 1.201, 2.38, 2.39, 2.65, 2.114, 2.136, 2.187,

جا: لەم فەرهەنگەدا وەک "چا" نووســـراوە، بەڵام ئەمە "چا" نییە بەڵکوو "جا"یە. ئەم ئامرازە زیاتر لە ٨٠ جار لە ئەوێســـتادا هاتووە. ئامرازێکی پەیوەندییە تایبەتە بە زمانی کوردی و لە هەموو شـــێوەزارەکانی کوردیدا ئێســـتاش هەر بە کار دێت. بۆ نموونە: جا دەچم، جا دێمەوە، جا لە کوێیە، جا دەیکرم، جا دەیفرۆشـم، جا وەرە لام، جا دەیانزانی، جا مەگەر نەیبینم، جا ئەوەندە زۆرە، جا ماڵیان ئاوا، جا چی بکەین.

---

[332] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 160
هەروەها فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردی، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ٨٠٩

[333] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 147

[334] فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردیی ناوەڕاست، بێدار، هەولێر ٢٠١٠، ل.پ ١١٠٦

[335] فەرهەنگا کانی ، جگەرسۆز، ساڵی ٢٠٠٩ هەولێر، ل.پ ١٠٢

<jan> = 'smite, slay, destroy' 1.103, 5.50

جن: به واتای جنین و جن جن کردن یان ئەنجن ئەنجن کردن دێت.

<jānar > = 'man-killing' 3.407

جنەر: ئەمە ناوی بکەرە کە لە چاوگی "جن (جنین)" لەگەڵ پاشــگری "ەر" کە نیشــانەی ناوی بکەر بەپێی ڕێســای زمانی کوردیی و ئەوێســتایی. بە واتای جنەر و جنینکەر (ئەو کەسەی کە دەیجنێت، ئەو کەسەی کە ئەنجن ئەنجنی دەکات).

<jānaya > = 'woman' 3.275

جینایا / جینای: بە واتای ژن دێت.ئەم وشـــەیە لە کوردیدا لە شـــێوەزاری زازاکیدا ماوەتەوە وەک "جێنیا / جینێ (Cinye/ Cini)"[336] گۆ دەکرێ.

<tanu > ='body' 3.300, 3.452, 4.64, 5.199

تەنو: بە واتای تن هاتووە.

<tas> = 'carve, create, fashion, shape' 1.14, 2.41, 2.53, 5.175

تاش (تاس): ئەم وشـــەیە لێرەدا بە هەڵە نووســـراوە، لە هەموو فەرهەنگەکانی دیکەی ئەوێســـتاییدا وەک "تاش" هاتووە. کە هەمان وشـــەی "تاش و تاشـــان"ە لە کوردیدا، وەک پەیکەر تاش، دارتاش، وشەکانی "تاشین و داتاشین"ش هەر لە چاوگی تاشن.

<tašar > = 'carver, fashioner, shaper, creator' 1.55

تاشــەر: وشــەیەکی پەتی کوردییە لە وشــەی تاش لەگەڵ نیشــانەی "ەر" کە وشــەکە دەکاتە ناوی بکەر.

<θwōrəšt̰ar> = 'Fashioner' [Pokorny tu̯erk̂- :: to cut] 2.40

دەووروەشتەر: دەنگی پیتی "θ" دەنگێکە لە نێوان "د" و "ت" کە وەک (th) گۆ دەکرێ. ئەمە هەمان وشـــەیە کوردیی "دروەشـــدەر"ە، دروەش جۆرە ئامێرێکە بۆ درونی چەرم، دەرزییەکی دەستەداری ئەستوورە کە بۆ دروست کردنی کڵاش و کورتان و زینی ئەسپ بە کار دەێت، لە ســۆرانیدا وەک دروشــە و دریشــەش گۆ دەکرێ. دروەشــدەر لە کوردیدا

[336] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 762

ناوی بکەرە بۆ وشــەی درەوش واتا کەســێ کە درەوش بە کار دێنێ بۆ درونی چەرم. ئەم وشەیە لە کوردیدا وەک "درەوشگەر"یش گۆ دەکرێ. (بڕوانە فەرهەنگی باشوور عەباسی جەلیلیان، هەولێر۲۰۰۵، ل.پ.۳۰٤).

<daŋhah> = 'skillful'   [Pokorny 1. dens- **::** to learn; mental power] 5.155

داناها: بە واتای دانا هاتووە، ئەم وشــــەیەش دیارە کە ئەوێســــتایی نییە و لە پارســــییەوە پەڕیوەتەوە نێو ئەوێستا. چونکە لە ئەوێستاییدا وشەی "دانا" وەک " زانا / زاناهی" هاتووە. یەکی لە جیاوازیەکانی زمانی مادی/ ئەوێستایی لەگەڵ پارسیی کوندا لەوەدایە کە پیتی "د" لە پارسیی کۆندا وەک "ز" گۆ دەکرێ لە مادیدا.

<dab> = 'fit together' (?) 3.44

داب: لێرەدا وەک گونجاو مانا کراوەتەوە، و نیشانەی (؟) لەسەری دانراوە، بەڵام دەشکرێ هەمان وشەی "داب"ی کوردی بێت، بە واتای نەرێت (سنت) چونکە دابیش خۆ گونجاندنە لەگەڵ نەرێتەکاندا.

< darəga > = 'long' [Pokorny 5. del- **::** **long**] 4.437

دەرەگە: بە واتای درێژ هاتووە. ئەم وشەیە لە شێوەزاری زازاکیدا وەک "دەرگ، دەرەگە (Derg, Derege)"[337] گۆ دەکرێ.

<dā> = 'give, put' 1.72, 1.76, 1.205, 2.82, 2.127, 2.171, 2.185.

دا: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە واتای " دا / دان " دێت.

<dāmi> = 'creation' 6.179, 6.185

دامی: ئەمە وشــــەیەکی کوردیی هەورامییە، لە دوو بڕگە پێک هاتووە. یەکەم "دا" کە چاوگی "دان و داتن"ە و دووەم جێناوێ "مێ"[338] کە جێناوێکی لکاوە بۆ "یەکەم کەســـــی کۆ" لە شێوەزارێ هەورامیدا، کە پێکەوە دەبێتە (دا- مێ) واتا ئیمەی داوە (فارسی: کە ما را دادە). دیارە لێرەشدا مەبەست خۆدایە.

---

[337] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag, l.p 600

[338] بڕوانە دستورزبان کردی (هەورامی)، فاتح رحیمی، چاپی دوم ۱۳۸۹، ل.پ.۸۳- ۸٤

<duš > = 'bad, evil' [Pokorny dus- :: bad, foul, evil] 3.303

دوش: بە واتای دژ و خراپ دێت.

<dužvarena > = 'choosing badly' [Pokorny dus- :: bad, foul, evil] 3.437

دوژوارەنا: وشەیەکی ئاسایی کوردییە لەسەر شێوازی هەورامی کە وەک "دژوارەنا" گۆ دەکرێ، بە واتای دژوارن/ ئەوانە دژوارن (فارسی: دشواراند).

<dužvarešnah > = 'wrong-doers' [Pokorny dus- :: bad, foul, evil] 3.385

دوژوارەشنا / دوژوارەشەنا: وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزاری هەورامیدا، هەر بەم شێوەیە گۆ دەکرێ، کە واتای " ئەوان تووشی دژواری بوون/ دژواریانە" دەدا. (فارسی: آنها مشکل دارند، دچار دشواری هستند).

<dəbaoman > = 'beguilement, deception'4.218

دەبەوەمەن: ئەمە وشـــەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە "دەبە و- مەن" کە بڕگەی یەکەمی هەمان وشـەی " دەبە"ی کوردییە بە واتای گێچەڵ، تەشقەڵە و بڕگەی دووەمیش پاشگری "مەن / مەند"ە کە ئەمرو لە کوردیدا بە هەر دوو شـــێوەکەی بە کار دێت، بۆ نموونە خوازمەنی/ خوازمەنـدی، ئـارەزوومەنی، ئـارەزوومەنـدی، دەوڵەمەنی/ دەوڵەمەنـدی. دەبەوەمەن واتای تەشقەڵەگەری/ دەبەکردن دەدات.

<draoga > = 'lie, deceive'   --   [Pokorny 2. dhreugh- :: to harm, deceive] 5.81, 5.91, 5.103

درەۆگە: بە واتای "دەرەو (کرمانجی)" و درۆ (سۆرانی) هاتووە.

<drav > = 'wood' 6.162

دراو: بە واتای "دار" هاتووە، ئەم وشـەیە بە هەڵە نووسـراوە، لە زۆربەی فەرهەنگەکانی ئەوێستاییدا هەر وەک "دار/ دارو" هاتووە.

<drəgvant > = 'possessor of the Lie' 1.90, 1.219, 3.313, 3.357.

درەگوەنت: ئەم وشـــەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە، بڕگەی یەکەم درۆ و بڕگەی دووەم پاشـــگری وەنت کە بەرانبەرە لەگەڵ وشـــەی "درۆ- وەند" کە ئەمڕۆ لە کوردیدا وەک "درۆزن" گۆ دەکرێ.

<naman > = 'reverence' 5.140

نەمان: بە واتای " نەمە" دێت لە هەورامیدا، " نمێژ" لە کرامنجیدا، و نوێژ لە سۆرانیدا.

<nar > = 'man' [Pokorny 1. ner(-t)-, aner-, əner-? **::** vital force; man] 2.152, 3.273, 4.61, 4.62, 6.22

نێر/ نەر: بە واتای نێر دێت لە کوردیدا.

<ni> = 'down'[Pokorny 1. en **::** **in**] 6.21, 6.187

نی: بە واتای نزم/ نەوی (سۆرانی) و نەمی(هەورامی)" دێت.

<nivāiti > = 'striking down' 5.204

نیوایەتی: ئەمە وشەیەکی پەتی کوردییە بە واتای نەوی/ نزم و"نەوییەتی" دێت.

<nū> = 'now'   [Pokorny nŭ̄- **::** **now**] 2.252

نو: ئەم وشەیە لە شێوازی کرمانجیدا بە شێوەی نو، نوهە، نهە، و نوکە بە کار دێت.

<paiti > = 'husband, master' [Pokorny poti-s **::** host, husband, lord, master, owner] 3.176

پایەتی: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە واتای پیاوەتی هاتووە.

<paθ > = 'path, road' [Pokorny pent- **::** to go, walk, **pad**, tread; way, **path**] 3.96, 5.83

پادە / (پاثە): ئەم وشـــەیە ئێســـتا لە کوردیدا وەک "پیادە" و "پیاســـە" ماوەتەوە کە واتای بەپێی ڕۆیشتن دەدا.

<paθana > = 'spacious' [Pokorny 1. pet-, p$_e$t-, petə- **::** to stretch out (esp. arms)] 6.56

پەسەنا / پەسەنە: وشەیەکی کوردییە واتای پەسەن/ پەسەند دەدا.

<parā> = 'before, beyond, away' [Pokorny 2a. per- **::** to pass over/beyond] 3.301, 3.352, 3.359, 4.72

پەرا: دەنگی "پ" لەم وشەیەدا ئێستا گۆڕاوە بۆ "ب"، و ئێستا وەک " بەرا بە واتای پێش (لە شێوازەکانی کوردیی باشووردا)" و " بەری (لە شێوازی کرمانجیدا) ماوەتەوە.

<pouru > = 'many' [Pokorny 1. pel-, pelə-, plē- :: to pour, fill; full, plenary; town?] 6.217

پورو: بە واتای زۆر و گەلێک هاتووە، لە کوردیی شـــێوەزاری کرمانجیدا وەک "پڕ" بە هەمان واتا ماوەتەوە.

<pərəθu > = 'wide, broad' 5.178, 6.55

پەرەسو: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە واتای " پەراسو" هاتووە.

<pərəs > = 'ask' 1.57, 4.226

پەرەس: وشەیەکی ئاسایی کوردییە واتای " پرس / پرسیار" دەدات.

<fərašа > = 'shining' 4.342

فرەشـــە: ئەمە وشـــەیەکی ئاســـایی کوردییە، لە کوردیدا وەک "ورشـــە / وریشـــە"[339] گۆ دەکرێ، و هەمان واتای بریقە و پرشنگ دەدات.

<Ferašaoštra > = 'Frashaostra' 3.86

فرەشـــەئۆشـــترا: هیچ واتایەک بۆ ئەم دەســـتەواژەیە دانەنراوە. ئەم دەســـتەواژەیە لە بەشەکانی پێشوتردا ڕوون کرایەوە، لە دوو وشە پێک هاتووە، یەکەم " فرەشە" کە هەمان وشەی "ورشە"ی کوردییە و دووەم " ئۆشترا"یە کە شێوازی ئەوێستایی وشەی "خشترا"یە،

---

[339] فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە هەژار، تاران ١٣٦٩، ل.پ. ٩١١

[دەنگی "خ"ێ گۆڕاوە بۆ "ئۆ" بەپێی ڕێسای زمانی ئەوێستایی (هەورامی) کە واتای " شا " دەدا. پێکەوە واتای شای ورشەدار/ شای پرشنگدار دەدات].

<frajyāiṯi > = 'life's possibility' 1.216

فرەجیایەتی: ئەم وشـــەیە پیشـــتر مانا کراوەتەوە، بە واتای دەرەتانەکانی ژیان هاتووە، وشەیەکی کوردییە کە ئەمڕۆ وەک " فرە- ژیایەتی" گۆ دەکرێ بە واتای (تنوع حیات).

<baγa > = 'god, deity' 6.180, 6.186

بەغا / بەغ: واتای خۆدا دەدا. ئەم وشەیە شێوازی پارسیی کۆنی وشەی "بەگا / باگا"یە، چونکە لە ئەوێستادا وەک "بەگا" هاتووە. لە کوردیشدا وەک "بەگ" بە واتای سەرۆک و گەورە ماوەتەوە.

<bar > = 'bear, carry' [Pokorny ati, ato- **::** over, beyond] 6.206

بار: ئەمە وشـــەیەکی پەتی کوردییە لە شـێوازەکانی هەورامی و باشـووریدا واتای هێنان دەدا. هەروەها واتای "بار"یش دەدا لە هەموو شێوەزارەکانی کوردیدا.

<barana > = 'carriage, support' 4.354

بارانە: بە واتای یارمەتی و باری پێچراوە هاتووە. "بارانە" وشەیەکی ئاسایی کوردییە کە هەر وەک بارانە گۆ دەکرێ. ئەگەر بمانەوەی بە شـــێوەی ئەمڕۆکە واتای بۆ دابنین دەبێ بڵێین "باجی گۆمرێک". لە سـەردەمای کۆندا لە کاتی ڕۆیشتنی کارواندا لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر بۆ هەر بارێک باجێکیان وەردەگرت کە "بارانە"یان پێ دەگوت.(بڕوانە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە هەژار، تاران ١٣٦٩، لاپەرە ٤٠).

<barəθri > = 'mother, womb' [Pokorny 1. bher- **::** to **bear**, bring, carry] 6.59

بارداری: وشـــەیەکی پەتی کوردییە هەمان واتای بارداری دەدات لە کوردیدا، واتای دووگیان بوون، ئاوێس بوون دەدا.

<barəz > = 'high, exalted, loud' 6.191

بەرەز: وشەیەکی کوردییە واتای بەرز دەدا.

<bu > = 'be, become' 4.366, 4.382, 6.112

بوو: وشەیەکی ئاسایی کوردییە بە واتای بوو.

<bərət > = 'cry' (?) 3.302

بەرەت: بە واتای گریان هاتووە، ئەم وشـــەیە لە زازاکیدا ماوەتەوە و وەک "بەرب، بەرم"[340] گۆ دەکرێ.

<bərəz > = 'be high, elevated'   [Pokorny bhereĝh-, bherĝhos- **::** high, noble; barrow, mountain] 6.42

بەرەز: وشەیەکی کوردییە بە هەمان واتای بەرز.

<ma > = 'my' [Pokorny 1. me- :: me (1st pers. sg. oblique pronoun stem)] 1.199

مە: ئەمە جێناوێکی ئاسایی کوردییە بە هەمان واتا، بە تایبەتی لە شێوەزاری کرمانجیدا وەک ماڵامە، وڵاتامە، دایکامە، زارۆکامە.

<maiδyah > = 'madness-inducing' 6.159

مەیسیە: بە واتای مەستی هاتووە لە شێوەزارەکانی هەورامی و کوردیی باشووردا وەک " مەسی" گۆ دەکرێ.

<mainyu > = 'spirit' 3.356, 4.89, 4.132, 4.170, 4.184, 5.203

مەینیۆ: بە واتای "مەی" هاتووە. ئەمە وشـــەیەکی ئاســـایی هەورامییە لە دوو بڕگە پێک هاتووە **"مەی- یەنۆ"** کە واتای "مەیە و... / (مەیش هەیە) دەدا. (فارسی: مەی است و...)

<maēγa > = 'cloud' [Pokorny meigh-, also meik- **::** to flicker, twinkle; mist] 6.32

میگا/ میغا: ئەم وشەیە بە واتای مژ و هەور هاتووە، بە ئەگەرێکی زۆر لە خوێندنەوە و وەرگێڕانی پیتی " γ " هەڵە کراوە، ئەمە هەمان وشەی " مژ / مێژ"ی کوردییە.

[340] Ferheng, zazaki – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010,l.p 705

<maδa > = 'intoxication' [Pokorny mad- **::** to drip; wet; fat, glossy, well-fed] 6.167

مەسا / مەس: وشەیەکی کورددییە لە شێوەزاری هەورامی و ناوچەکانی باشووری کوردستاندا بە واتای مەست و سەرخۆش دێت.

<man > = 'know, think' 2.213

مەن: بە واتای بیر و بیرکردنەوە هاتووە، وشەیەکی کوردییە پێشتر ڕوون کرایەوە.

<marək > = 'kill, destroy, bring ruin' 5.37

مەرک: بە واتای مەرگ هاتووە.

<marəta > = 'mortal' [Pokorny 4. mer-, merə- **::** to die] 2.84

مەرتە: بە واتای "مردو" دێت لە سۆرانی، لە هەورامیدا وەک مەردە (مەرتە) گۆ دەکرێ.

<mašya > = 'human being' 1.157, 2.230, 4.426

مەشیا / مەشی: پێشتر ڕوون کرایەوە (بڕوانە بەراوردکردنی وشەکانی یادداشت های گات ها" لە نووسینی ئیبراهیم پورداود لەگەڵ کوردیدا، ل.پ.١٠٣-١٠٤).

<maz > = 'large, great' [Pokorny meĝ(h)-: 2.241, 3.427.

مەز: بە واتای مەزن هاتووە.

<mā> = used to express prohibition [Pokorny 1. mē (prohibitive particle: lest, that not)]5.49, 5.52,

ما / مە: ئەمە پێشتر ڕوون کرایەوە نیشانەی نەرێنیکردنە (نهی) لە زمانی کوردیدا.لە هەورامیدا وەک "ما" و لە شێوەزارەکانی تردا وەک "مە" گۆ دەکرێ. بۆ نموونە مەڕۆ، مەکە، مەیستێنە، مەیفرۆشە، مەیانشکێنە.

<mīzda > = 'wages, prize' [Pokorny mizdhó- **::** fee, pay, meed, reward] 3.329

مێزدا/ مێزد: به واتای مێزد دێت، پێشتر ڕوون کرایەوە کە وشەی مێزد و مێژدە هەر یەک شتن و یەک واتایان هەیە.

<yaθa > = 'just as, like' 1.174, 4.145, 4.283, 5.25, 5.43

یاسە/ یاسا: ئەم وشەیە لە شێوەزارەکانی کوردیی باشووردا وەک "واسە" و لە کرمانجیدا وەک "وسایە" و لە سۆرانیدا وەک "وایە" گۆ دەکرێ.

<yavan > = 'during life' [Pokorny 3. i̯eu- :: young] 2.166

یوان: به واتای جوان هاتووە.

<yazu > = 'youngest' 3.121

یازو: به واتای جوانترین / گەنجترین هاتووە، ئەم وشەیە لە کوردیدا ماوەتەوە و لە سۆرانی و هەروەها شێوەزارەکانی کوردیی باشووریدا وەک "ئازەو" گۆ دەکرێ.

<yēma> = 'twin' [Pokorny i̯em- :: to hold, match, defeat, geminate; twin] 4.92

یەما: به واتای جمک، یان " لف" هاتووە، لە هەورامیدا وەک "یەوارا"[341] گۆ دەکرێ.

<raocah > = 'light' [Pokorny leuk- :: to light, shine; see] 4.36

ڕۆچە: ئەمە وشەیەکی ئاسایی هەورامییە، ڕۆچ، ڕۆچنە و ڕۆشن کە واتای ڕۆشنایی و ڕۆژ دەدەن لە هەورامیدا.

<rajī > = 'darkness' 3.442

ڕەجی: به واتای تاریکی هاتووە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەمە هەمان وشەی "ڕەشی"یە لە کوردیدا. کە واتای ڕەش و تاریک دەدا.

---

[341] زبان هورامی و گویش پاوەای منصور سلیمی، ل.پ.٤٩١

<ru> = 'flow' 6.13

ڕۆ: وشەیەکی ئاسایی کوردییە هەر بە واتای "ڕۆ، ڕۆبار و ڕۆخانە " دێت.

<vaēna > = 'see, observe, look' 4.49

وینا / وین: ئەمە وشەیەکی پەتی کوردییە لە شێوازی هەورامی و زازاکی و هەروەها شێوازەکانی دیکەی کوردیی باشووریدا، کە هەر وەک "وین / وینا" گۆ دەکریَ. بەڵام لە سۆرانی وکرمانجیدا وەک "بین/ بینین" گۆ دەکرێت.

<vaēm-> = 'we' [Pokorny 1. u̯ĕ-, u̯ei- **::** we two (d (plural)] 4.76
ual, **we**

وێم: وەک "ئێمە" مانای بۆ کراوەتەوە، بەڵام ئەمە ڕاست نییە، ئەمە وشەیەکی ئاسایی هەورامییە، جێناوە و واتای "خۆم" دەدات.

<vacah > = 'speech, word' [Pokorny u̯ek^{u}- :: to voice, speak, evoke] 3.375, 4.103, 5.157, 5.161, 5.172,

واچە: ئەمە وشەیەکی ئاسایی هەورامییە لە چاوگی "واچ" بە واتای بێژە.

<vayu > = 'air, wind' (?) 3.302

وایۆ: بە واتای "وا" دێت لە هەورامیدا و" با" لە سۆرانی و کرمانجیدا.

<var > = 'choose' [Pokorny 2. u̯el-, u̯lei-, u̯lē(i)- **::** to **will**, want, wish, choose] 3.165, 4.171

وار: ئەم وشەیە بە ئەگەرێکی زۆر بە هەڵە نووسراوە و پیتی " ژ"یَ لیَ کەوتووە. چونکە ئەم وشەیە لە شێوەزارەکانی باشووری و لەکیدا (وەک گەرمیان و کرماشان و لەکستان هەتا نزیکی سنە) وەک **"وژار"**[342] گۆ دەکریَ کە بە واتای " بژار" دێت لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا.

---

[342] فەرهەنگی باشوور، عەباسی جەلیلیان هەولێر ٢٠٠٥ ل.پ ٦٩٩

<varav > = 'wide, broad' 5.14, 5.77, 5.119, 5.146, 5.149, 5.170

وەرەو: بە واتای "وەر"[343] دێت لە شـێوەزاری هەورامی و شـێوەزارەکانی باشـووری کوردستاندا، لە سۆرانی و کرمانجیدا وەک "بەر" گۆ دەکرێ.

<vas> = 'desire, wish' 1.87, 1.176, 2.113, 2.156, 4.453

واز: ئەمە وشەیەکی ئاسایی هەورامییە بە واتای "خواز و خواست"[344]دێت.

<vaz> = 'marry' 3.216

واز: وشـەیەکی ئاسـایی کوردییە لە شێوەزاری هەورامیدا، کە واتای ژن خوازتن دەدا. لە شـێوزارەکانی تردا وەک " خواز" گۆ دەکرێ. وشـەکانی تر وەک واس و واسـەی لە هەورامیدا و خواز و خواسـتن و خوازبینی و خوازمەنی(خوازمەندی) لە شـێوەزارەکانی تری کوردیدا هەر لەم چاوگەوە هاتوون.

<vāc > = 'voice' 2.151

واچ: وشەیەکی پەتی هەورامییە، چاوگە واتای وێژ/ بێژ دەدا.

<vādāya > = 'destroy' [Pokorny 1. u̯edh- :: to hit, push] 1.92

وادایە: ئەم وشـەیە لە دوو بڕگە پێک هاتووە " وا- دایە" یان بە زمانی ئەمڕۆ "وا- لێ دایە (با- لێ داوە). مەبەست ئەویە "وا / با" پالێ پێوە ناوە، با تێکیداوە (بابردوو).

<vi> = 'wide, apart' [Pokorny 1. u̯ĭ- :: apart, separate from, in two; both] 3.367, 4.118, 4.214, 6.206.

وێ/ وە: ئەمە ئامرازێکە کە ئەمڕۆ لە کوردیدا وەک "وە" گۆ دەکرێ و واتای کردنەوە دەدا، لە کرمانجیدا دەکەوێتە پێش وشـەکە و لە شێوەزارەکانی تری کوردیدا دەکەوێتە پاش وشـەکە وەک، سـۆرانی: کردنەوە، بیکەوە، خواردنەوە، بێخوەوە. کرمانجی: وەکردن، وەکە، وەخواردن، وەخوە.

---

[343] فەرهەنگی وشەنامە هۆرامی- کوردیی، بێدار، هەولێر ٢٠١٠ زاییینی، ل.پ. ١٠٠٨

[344] فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە هەژار، تاران ١٣٦٩، ل.پ. ٩٠٣

<vispa> = 'everyone/thing, all' [Pokorny 1. u̯ĭ- **::** apart, separate from, in two; both] 3.396

ویسپە: ئەم وشەیە پێشتر باسی کرا، واتای هەموو و گشت دەدا. لە شێوەزاری زازاکیدا ماوەتەوە و وەک "ویسە" گۆ دەکرێ.

<viž > = 'clan' 3.413

ویز: واتای "هۆز" دەدا لە کوردیدا.

<vohu > = 'good' [Pokorny u̯ĕsu- **::** good] 1.45, 2.78, 2.196 …

وهۆ/ هۆ: پێشتر ڕوون کرایەوە بە واتای باش هاتووە، لە کوردی شێوەزاری باشووریدا هەر ئەو واتایە دەگەیەنێ.

<vərəz> = 'do, make, perform' 1.147, 1.159, 6.84

وەرەز: پێشـــتر ڕوون کرایەوە، واتای کار دەدات، لە کوردیشـــدا هەر وایە، وشـــەیەکی کوردییە چاوگە بۆ وشەکانی، وەرزێر (کرێکار)، وەڕزگار (کشاوەرز، جوتیار)، وەرزش (کاری لەشی، کاری تەنی).

<saošyant > = 'giving power; savior (?)' 3.100

سۆشیانت: پێشتر ڕوون کرایەوە. (بڕوانە ل.پ.١٥١-١٥٣).

<sata > = 'hundred' 5.44

سەتا / سەتە: واتای ژمارەی "سەت/ سەد" دەدا.

<skənda > = 'destruction' [Pokorny (s)k(h)ed-, (s)k(h)e-n-d- **::** to crush, **shatter**, split to pieces]   4.383

سەکەندا / سەکەند: ئەم وشەیە بە ئەگەرێکی زۆر یان بەهەڵە نووسراوە یان بە هەڵە خوێندراوەتەوە، ئەمە هەمان وشەی کوردی "شکەند/ شکاند"ە بە واتای شکاندن.

<stā> = 'stand, stay, remain' 5.191

ستا: ئەم وشەیە ڕەگی چاوگە بۆ وشەکانی"وەستان/ ڕاوەستان".

<stu> = 'praise, laud, extol, celebrate'6.9, 6.18, 6.31, 6.40 ...

ستو: پێشتر باسی لێ کرا، ئەمە ڕەگی چاوگە بۆ وشەی "ستوتن/ ستودن"ە بە واتای ستایشکردنە.

<stūiti > = 'song of praise, prayer' [Pokorny 2. steu-to praise]

ستویەتی: وشەیەکی کوردییە، لە چاوگی "ستوتن" لەگەڵ پاشگری "یەتی" کە وشەکە دەباتە دۆخی ناوی چاوگەوە. ستویەتی واتای ستایشت دەدا.

<zairi > = 'yellow' 6.221

زەیری: لێرەدا بە واتای ڕەنگی زەرد هاتووە، بەڵام لە ڕاستیدا بە واتای ڕەنگی زێڕ و زێڕین دێت.

<zāvar > = 'strength, vitality, vigor' [Pokorny ĝeu-, ĝeu̯ə-, also geu̯ə- **::** to hurry, promote] 5.195

زەوەر: واتای "زۆر" و هێز دەدات لە کوردیدا.

<haoma > = plant whose juice was used as a ritual intoxicant 5.151, 6.44, 6.61, 6.73, 6.103, 6.114,

هۆما: پێشتر ڕوون کرایەوە، هەمان خۆشاوی هۆمە کە لە بۆنە ئایینیەکانی یارسانیشدا دەخورێتەوە. و لە هەڵبەستە ئایینیە کوردییەکاندا باسی لێ کراوە.

<haθra> = 'together, at the same place/time' [Pokorny 2. sem- **::** one, **some**, together] 4.364, 5.204.

هەسرا/ هەدرا: بە واتای پێکەوە هاتووە، ئەم وشەیە لە شێوەزاری کرمانجیدا وەک "هەڤرا / هەوڕا" گۆ دەکرێ.

<ham> ='together' [Pokorny 2. sem-one, **some**, together] 6.13

هەم: هەمان وەشەی "هەم"ە لە کوردیدا.

<havana > = 'pressing stone' 6.7, 6.16

هاوانا / هاوانه: به واتای هاوان و هاوانکردن دێت.

<haza > = 'power, violence, oppression' 1.25

هەزا: به واتای هەمان وشەی " هێز" دێت له کوردیدا.

<hazara> = thousand' [Pokorny 2. sem-one, some, together] 5.174, 6.122

هەزارا/ هەزار: واتای هەزار دەدا.

<hizu > = 'tongue' [Pokorny dn̥ĝhū, dn̥ĝhu̯ā :: tongue] 5.154

هێزو: واتای زمان دەدا له سـوّرانی و کرمانجیدا، که له شـێوەزارەکانی هەورامی، زازاکی، لەکی و هەروەها شێوەزارەکانی کوردیی باشووریدا وەک "زوان" گۆ دەکرێ.

<hu> = 'well, good, beautiful' [Pokorny su-, sū- :: good, well] 5.175, 6.10, 6.19, 6.58, 6.67, 6.72

هو: پێشتر ڕوون کرایەوە بە واتای باش هاتووە، له کوردیشدا هەر ئەو واتایه دەگەیێنێ

<hušiti > = 'good dwelling, comfort, safety' 2.199, 4.396

هۆشیەتی: وشەیەکی ئاسایی هەورامییە، که له هەورامیدا وەک "وەشیەتی" گۆ دەکرێ . له وشـەی "وەش" لەگەڵ پاشـگری "یەتی" پێک هاتووە. که به واتای "خۆشـیەتی" دێت له سۆرانیدا.

<hušəna > ='profitable' 3.261

هۆشەنا: ئەمە وشەیەکی ئاسایی هەورامییە هەر له وشەی "وەش" که وەک "وەشەنا" گۆ دەکرێ، واتای "خۆشن/ ئەوانه خۆشن" دەدا، (فارسی: خوش اند).

<hūiti > = 'pressure' 6.115

هۆیەتی: بە واتای گۆشار هاتووە، ئەم وەشەیە لە کوردیی شێوەزارەکانی کرمانجی و زازاکیدا وەک "هۆڤیەتی/ هۆڤانە"[345] بە واتای زۆر، گۆشار و دڕەندایەتی ماوەتەوە.

<hə̄m> = 'together, with' 3.147, 4.131

هەم: هەمان وشەیە "هەم"ە لە کوردیدا.

<hyat̲> = 'if, so, when' 1.70, 1.203, 2.124, 4.11, 4.419, 4.436

هەیات: ئەمە وشەیەکی کوردییە، ئامرازە لە کوردیدا بە شێوەی جۆراوجۆر گۆ دەکرێ. لە کرمانجی و زازاکیدا وەک "هەیا / هەتا"[346]، و لە سۆرانی و باشووریدا وەک "هەتا / تا"، (فارسی: تا).

<hva > = 'this' [Pokorny se- **::** **self**, one's own] 6.216

هەوە: بە واتای "ئەمە / ئەوە"[347] دێت. وشەیەکی ئاسایی کوردییە لە شێوەزارەکانی سۆرانی و کرمانجیدا.

<hvar > = 'sun' 3.191

هۆەر/ وەر: پێشتر ڕوون کرایەوە، وشەیەکی ئاسایی هەورامییە بە واتای خۆر دێت.

ئەنجام:

ئەنجامەکانی ئەم بەشە ئەوە دەردەخەن کە بە بێ هیچ گومان و دوو دڵییەک شێوەزارەکانی ئەوێستاییی کوردی (هەورامی، زازاکی، لەکی، شەبەک) پەیوەندی ڕاستەوخۆیان هەیە لەگەڵ شێوەزاری ئایینیی زمانی مادی یان زمانی ئەوێستایی، و ئەوێستا کتێبی ئایینیی مادەکان بە شێوەزاری هەورامیی کۆن نووسراوەتەوە.

---

[345] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010, l-p 748

[346] Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag 2010, l-p 736

[347] هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، ١٩٨٩ ل.پ. ١٠٠٨

سەرچاوەکانی بەرگەکانی ١-٣:

- Avesta Dictionary by K.E. Kanga

  http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm, (2009 -06-13)

- Jonathan Slocum and Scott L. Harvey, http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/aveol-BF-X.html (2012-12-02)

- Avestan Personal and Family names (Based on C. Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch, pg.1983-88) http://www.avesta.org/znames.htm

- A concise Pahlavi Dictionary, D.N. Mac Kenzie, 1986

- Online Sanskrit Dictionary, February 12, 2003, http://sanskritdocuments.org/dict/dictallcheck.pdf

- Ancient Sanskrit Online, http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/vedol-BF.html (2012-04-06)
- Frank, "Fremdsprachliche Glossen i assyrischen Lyssna und Vokabularen," 1928-1929

- http://i-cias.com/e.o/hebat.htm (2012-09-10)

- Geiger W. Ostirani Sche Kultur in Altertum. Erlangen 1882

- Ferheng, Kirmancki (zazaki) – Kurmanci, Çeko Kocadag Berlin 2010

- The Kikkuli Text. Peter RAULWING http://www.lrgaf.org/Peter_Raulwing_The_Kikkuli_Text_MasterFile_Dec_2009.pdf

- Urartian * Lulu [ine] (Diakonoff och Kashkai,1979)

- D. R. Frayne, The Early Dynastic List of Geographical Names, AOS 74, New Haven,1992, sid 61.

- Asatrian/ Iran and Caucasus 13 (2009), http://www.scribd.com/doc/37604520/Asatrian-kurds p 16 (2012-02-11)

- The Language of the Medians. D.N MacKenzie,Source: BSOAS (22), 1959.

- John Limbert, ursprung och utseende kurderna i Pre-islamiska Iran, Iranska studier, Vol. 1, No. 2, Spring 1968. 1, nr 2, våren 1968.

- L Iran sous les Sassanides, Christensen, Arthur Emanuel.

- Frank, "Fremdsprachliche Glossen i assyrischen Lyssna und Vokabularen," 1928-1929.

- Starr, R.,: report on the Excavation at Yorghan Tepa Near Kirkuk, Iraq. Conducted by Harvard University in Conjunction with the American Schools

- E. A.Speiser. Mesopotamian. Orig. The Basic Population of the Near East

- Poebel, A., “The Assyrian King List from Khorsabad”, JNES, Vol.1, 1942, (Chicago: 1942)

- Phillp Vandenbeog. Nefertete. een archeologishe biografie

- http://database-aryanencyclopaedia.blogspot.se/2014/03/blog-post_14.html

- http://mazdaahoora.blogfa.com/ (2013-10-25)

- http://m-hosseini.ir, [دوبلویس، ۱۳۷۹ ه.ش:۳۰۵]

- http://m-hosseini.ir, [پلوتارک، ١٣٧٩ ه.ش: ٦٥]
- http://m-hosseini.ir,[یارشاطر و دیگران، ١٣٨٣ ه.ش: ١٥٦]

- http://parseed.ir/?fz=9873

- Common sumerian words for magickal purposes / Short Sumerian Sentences / Phrases http://www.ping.de/sites/systemcoder/necro/info/sumerian.htm

- Forntiden : Den summeriska kultur expansionen

- Astour, Michael C.: Semites and Hurrians in Northern Transtigris

- V.V. Struve.Lager Voennoplenniykh jenshchi V Shumer Konsta III Tisysyacheletiya Do n.e Vestnik Drevney Istorii, 1952,No3.

- Some Sumerian Words and Their English Translations, by: Fred Hamori http://history-world.org/sumerianwords2.htm, http://history-world.org/Sumerianwords1.htm

- http://www.loghatnaameh.org/dehkhodaworddetail-1d3245f09868443a801c2216402d3c54-fa.html

- Ola Wikander. http://www.spraktidningen.se

- Sumerian Mythology FAQ (Version 2.0html), by Christopher Siren, 1992, 1994, 2000, http://home.comcast.net/~chris.s/sumer-faq.html

- http://zamaaneh.com/rohani/2008/07/post_239.html

- http://www.iranatlas.info/regional%20prehistoric/hasanlu/mannai.htm

- http://www.loghatnaameh.org/dehkhodaworddetail-1d3245f09868443a801c2216402d3c54-fa.html

- http://daneshnameh.roshd.ir/mavara/mavara-

- http://www.iranicaonline.org/articles/cimmerians-nomads

- http://www.iranicaonline.org/articles/mannea

- http://www.loghatnaameh.org/dehkhodaworddetail-f99c3aff570c422baff65e2182ac9d7d-fa.html 2013-06-09

- http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/ranghaya/mitanni.htm

- http://www.historyfiles.co.uk/KingListsMiddEast/AnatoliaHurrianMitanni.htm

- http://ghiasabadi.com/zoroaster_gatha_01.html

- An introduction to Kurdish epic and heroic literature on Kurdish shahname mainly, Behrooz Chammanara. http://ilamasu.blogfa.com/post-125.aspx (2013 -08-09)

- Sumerian Lexicon Version 3.0 by John A. Halloran, p 114 ttp://etcsl.orinst.ox.ac.uk/edition2/etcsllemma.php?sortbylemma=lemma&letter=a

- http://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?p=2899

- تاریخ ماد تالیف ا.پ. دیاکۆنۆڤ، ترجمه کریم کشاورز، تهران ١٣٤٥.

- ایران در زمان ساسانیان آرتور کریستینسن، ترجمه رشید یاسمی تهران ١٣٦٧

- اوستا، کهنترین سرودها و متنهای ایرانی، گزارش و پژوهش، جلیل دوستخواه جلد ١ و٢، چاپ دهم ١٣٨٥.

- یادداشتهای گات ها، نگارش استاد ابراهیم پورداود، تهران ۱۳۸۱.

- ایران در سپیده دم تاریخ، حسن انوشه، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ چهارم ۱۳۷۱.

- بازخوانی تاریخ ایران زمین، دفتر اول و دفتر دوم، امیر حسین خونجی، ۳۰ آذر ۱۳۹۰.

- ایرج وامقی، زبان پهلوی- ادبیات و دستور آن. (بررسی و نقد کتاب "پهلوی، ادبیات و دستور آن" برگرفته از ناه فرهنگستان، سال اول، شماره اول. بهار ۱۳۷٤).

- دستور زبان کوردی- هورامی ، فاتح رحیمی، چاپی دووەم ۱۳۸۹.

- زبان هورامی و گۆیش پاوەای، منصور سلیمی، تهران ۱۳۹۲.

- پژوهشی در اساطیر ایران، مهرداد بهار نشر آگاه چاپ پنجم پائیز ۱۳۸۷.

- تاریخ اساطیری تطبیقی ایران باستان ، جلد پنجم، جواد مفرد کهلان، سوئد ۲۰۰۸.

- مهرداد بهار، پژوهشی در اساطیر ایران، چاپ پنجم پائیز، نشر آگاه ۱۳۸۷.

- تاریخ مردم ایران، عبدالحسین زرین کوب، تهران ۱۳٦٤.

- تحولات سیاسی و اداری در عصر اشکانیانن، دکتر سید علی علوی.

- تاریخ مردوخ، آیت الله محمد مردوخ کردستانی، ۱۳۵۱ خورشیدی (۱۹۷۱ میلادی).

- فروپاشی دولت ساسانی و گروش ایرانیان به اسلام، انی کاظمی.

- فەلسەفە و رامانی یارسانی لە فەرهەنگ و کۆمەڵگای کوردەواریدا، د. جەماڵ نەبەز، یوتەبۆری ساڵی ۲۰۰۹.

- ڕۆژهەڵات و جیهانی کۆن، ئەبایوف موسکۆ ۱۹۷۲.

- لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەر بارەی مێژووی کۆنی وەڵاتی کوردەواری ، د.ج. ڕەشید بەغداد ۱۹۸۸.

- مێژووی هەورامان لە نووسینی د. موحەمەد ئەمین هەورامانی.

- کوردستان نیشتمانی یەکەمینی سۆمەرەکان، هاوڕێ باخەوان.

- کوردەکانی پارس و کرمان لە نووسینی د. جەمشیدی سەداقەت کیش، وەرگێرانی کامەران حەسەن ٢٠١٠.

- هاونەتەوەیی کورد و ماد لە نووسینی حەبیبولای تابانی، ١٣٧٥.

- مێژووی ئەدەبی کوردی، د.مارف خزنەدار هەولێر سالی ٢٠٠١.

- مێژووی کۆنی کەرکووک لە ڕۆشنایی دەقەکانی نوزی دا، کامەران کوێخا جەلال، هەولێر- ٢٠٠٧.
- کەرکووک لە چەرخە کۆنەکاندا، د.جەمال ڕەشید ئەحمەد. وەرگێرانی حەسەن جاف، دهۆک ٢٠٠٨، ل.پ. ٥٨.

http://www.pertwk.com/pdf/kerkwk_le_cherxe_konekanda.pdf

- یارسان لە نووسینی ئەیوب ڕۆستەم ساڵی ٢٠٠٦ زایینی.

- بێستوون، فەرهەنگی سۆرانی- هەورامی، ستوکهۆلم ل.پ. ١٩٩٨.

- هەنبانە بۆرینە فەرهەنگی کوردی- فارسی، هەژار، (بەرگی ١ و بەرگی ٢)، ساڵی ١٣٦٩ تاران.

- فەرهەنگا "کانی" کرمانجیيا ژووری- کرمانجیيا ژێری، لە نووسینی جگەر سۆز،هەولێر ٢٠٠٩.

- فەرهەنگی وشەنامە، هۆرامی- کوردی ناوەڕاست، بێدار، هولێر ٢٠١٠.